

177 7721

SRD. KÖNYV-
77

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

100. évfolyam *2nd*

1984

1-2

AKADÉMIAI

KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DEL'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

100. ÉVF. 1984/1—2. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

DÁN RÓBERT

FÜLÖP GÉZA

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Elfizetési díj: 100 Ft. Elfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11 488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185-680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

MA 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

1984.
100. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő),
HAVASI ZOLTÁN (társszerkesztő), DÁN RÓBERT, FÜLÖP GÉZA, V. KOVÁCS SÁNDOR,
MEZEY LÁSZLÓ, REJTŐ ISTVÁN, TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET
ÖSSZEÁLLÍTOTTA

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Borsa Gedeon</i> : A magyarországi parasztháborúról szóló német tudósítások kiadásai és azok nyomdászai	24
<i>Fried István</i> : Egy lapszerkesztő arcképéhez (Decsy Sámuel)	45
<i>Holl Béla</i> : Egyismeretlen középkori iskolakönyv és magyar verses nyelvemlékek 1433-ból	3
<i>Jónás Károly</i> : A Képviselőházi Könyvtár állományának alakulása a két háború között	60
<i>Kókay György</i> : Az első magyarországi kölcsönkönyvtár (Olvasókabinét Pozsonyban 1782-ben)	34
<i>Köpeczi Béla</i> : A századik évfolyam elé	1
<i>Kristó Gyula</i> : Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan I.	159
<i>Kristó Gyula</i> : Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan II.	285
<i>Lengyel András</i> : Juhász Gyula folyóirata, a Magyar Jövendő	75
<i>Mader Béla</i> : A Tudományos Gyűjtemény Csongrád vármegyei olvasói	204
<i>Németh Márta</i> : Kóhalmi Béla publicisztikája a Századunk és az új Huszadik Század lapjain	320
<i>Rozsondat Marianne</i> : Temesvári Pelbárt népszerűsége Európában (Miről vallanak a könyvkötések?)	300
<i>Szelestei N. László</i> : A Szent László-legenda szöveghagyományozódásáról (Ismeretlen legendaváltozat)	176

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Busa Margit</i> : Adatok a Magyar Kurír szerkesztésének történetéhez	354
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Tolhopff János, Mátyás király csillagásza	333
<i>Czigler Róbert</i> : A Magyar Kommunista Párt törekvései a falusi lakosság könyvtári ellátásáért 1945—1948 között	363
<i>Enyedi Sándor</i> : Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság történetéhez	240
<i>Fráter Zoltán</i> : Egy Krúdy-regény változatai	248
<i>Fülep Katalin</i> : Bonfini Rerum Ungaricarum decades című művének harmadik töredéke	340
<i>Gömöri György</i> : Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvében	105
<i>Kormányos András</i> : A szegedi Munkáskönyvtár történetéből	251
<i>V. Kovács Sándor</i> : Bél Mátyás tudománytörténetének keletkezéséhez	353
<i>Lengyel Béla</i> : A grazi Egyetemi Könyvtár Chrysostomus-kódexéről	95
<i>Madas Edit</i> : Az Érdy-kódex perikóparendszere és Guilleremus Parisiensis posztillás könyve	99
<i>Miklóssy János</i> : A Kladderadatsch című német élelapp magyar leszármazottjai	245
<i>Nádasdy Lajos</i> : Egy ismeretlen iskoladráma-programgyűjtemény a 18. századból ..	233
<i>Pintér Márta Zsuzsanna</i> : Egy kéziratos deista röpirat 1819-ből	244
<i>Praznovszky Mihály</i> : Az első Nógrád megyei nyomda és Szerelmey Miklós kapcsolata ..	112
<i>Soltész Zoltánné</i> : A csepregi Farkas-nyomda ismeretlen kalendáriuma és Árgirus-kiadása	224

IV

<i>Soltész Zoltánné</i> : Az eltűnt csepregi Mihálykó-imádságoskönyv és egy eddig ismeretlen csepregi Salamon és Markalf-kiadás töredékei	348
<i>Soós István</i> : Adalékok Napóleon 1809. évi proclamációjának magyar fordításához ..	107
<i>Szelle Béla</i> : Iparos segédek könyvtára 125 évvel ezelőtt (Adalékok a munkás könyvtárak kezdeteihez)	114
<i>Tóth Béla</i> : Egy külföldön tanult magyar diák, Kerekes Ferenc könyvei	359
<i>Veszprémy László</i> : Megjegyzések a Pray-kódex sacramentarium maiusának sanctoraléjához	87
<i>Vizkelety András</i> : A Königsbergi Töredék új lelőhelye	330

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első kötetéhez. V.	119
<i>Varga András</i> : Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez	127

FIGYELŐ

A századik évfolyam	131
<i>Borsa Gedeon</i> : Megkezdték a 16. századi német nemzeti bibliográfia publikálását ..	261
<i>Borsa Gedeon</i> : Figyelemre méltó antikvár-könyvjegyzékek	265
<i>Borsa Gedeon</i> : Imrich Kotvan (1910—1984)	376
<i>Haimann György</i> : Grúz szerző könyve Tótfalusi Kis Miklósról és a grúz nyomdászat kezdeteiről	134
<i>Havasi Zoltán</i> : Mátrai László (1909—1983)	130
<i>Havasi Zoltán</i> : Száz éve született Kóhalmi Béla	374
<i>Holl Béla</i> : Iványi Sándor (1916—1983)	133
<i>Hölvényi György</i> : Domanovszky Ákos (1902—1984)	375
<i>Kájer István</i> : Régi könyvek kutatása Szibériában	379
<i>Kertész Gyula</i> : A Tudománytár c. új utánnomás-sorozatáról	377
<i>Kókay György</i> : Mezey László (1918—1984)	374
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Adatok az RMK kiadásának történetéhez	264

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyv-, nyomda- és sajtótörténeti szakirodalom 1983-ban. Összeáll. <i>Bakó Dorottya és Hellai János</i>	381
--	-----

SZEMLE

Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century. Ed. R. Dán, A. Pirnát. Bp.—Leiden, 1982. (<i>Bucsay Mihály</i>)	146
A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp. 1981. (<i>Fülöp Géza</i>)	268
A Pécsi Egyházmegye schematizmusa. Bp. 1981. (<i>Sarbak Gábor</i>)	155
A Valóság repertórium. Bp. 1982. (<i>R. Takács Olga</i>)	151
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Bp. 1981. (<i>Fülöp Géza</i>)	141
Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. Bp. 1982. (<i>Barlay Ö. Szabolcs</i>)	149
Benzing, Josef: Die Buchdrucke des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Wiesbaden, 1982. (<i>Borsa Gedeon</i>)	157
Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Szeged, 1980. (<i>Hoffmann Zsuzsanna</i>)	156
Bibliographie der Buch- und Bibliotheksgeschichte I—II. Bad-Idburg, 1982—1983. (<i>Borsa Gedeon</i>)	275
Botka Ferenc—Vargha Kálmán: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905—1945. Személyi rész I. A—K. Bp. 1982. (<i>Németh S. Katalin</i>)	139
Jadwiga Chachowska: Rozwój bibliografii literackiej w Polsce. Warszawa—Wrocław, 1979. (<i>Hopp Lajos</i>)	276
Csapodiné Gárdonyi Klára: Európai kódexfestő művészet. Bp. 1981. (<i>Kádár Zoltán</i>)	270
József Attila kéziratai és levelezése. (Katalógus.) Bp. 1980. (<i>Marth Hildegard</i>)	144
Lagzi István: Lengyelek és franciák Heves megyében, 1939—1945. Eger, 1981. (<i>Hopp Lajos</i>)	150

Medicor News Index 1868—1982. Szerk. Csaba Gabriella, Horváth Tibor, Környei Márta. Bp. 1983. (<i>Szepesváry Tamás</i>)	272
Népzenei állományjegyzék. Az Allami Gorkij Könyvtár kotta- és hanglemeztára. Bp. 1982. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	151
Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1982. (<i>Kárpáti László</i>)	153
Pagis, D.—Fleischer, E.: A Bibliography of the Writings of prof Jefim (Haim) Schir- mann, Jerusalem, 1983. (<i>Scheiber Sándor</i>)	281
Rozsondai Marianne: A könyvkötés művészete. Bp. 1983. (<i>Vekerdi László</i>)	271
Scheiber, Alexander: Jewish Inscriptions in Hungary. Bp.—Leiden, 1983. (<i>Dán Róbert</i>)	273
Szemelvények a 16—17. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből. Kiad. Szlatky Mária. Bp. 1983. (<i>Buzinkay Géza</i>)	272
Viljos Tervonen—Irene Wichmann: Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981. Helsinki, 1982. (<i>A. Molnár Ferenc</i>)	281

NÉVMUTATÓ

- Aba Sámuel (magyar király) 159–175,
 285–299
 Ábel Jenő 318, 336–337, 345
 Ábrahám Lambert 100, 102
 Abramovics (Abramovits) Irén 145
 Acerbo 71
 Achim András 366
 Ackhard, I. C. 361
 Acsády Ignác 257
 Adalbert, Szent 176–177
 Ádám (bibl.) 21, 316
 Adamus Alderspacensis (Teutonicus) 14, 20
 Ády Endre 140, 152, 256, 258, 282, 366
 Aelianus, Claudius 346
 Afra, Szent 89
 Agilulf hercegek 91
 Ágoston, Szent 11, 15, 20–22
 Ágoston, Szent, Canterbury-i 11
 Ahmed (pasa) 239
 Albrecht (herceg) 335
 Áldásy Antal 265
 Alekszejev, V. N. 379
 Alexander Bernát 49
 Alexandre (grúz herceg) 136, 138
 Alexovics Vazul 54
 Alfonz, Castiliai (spanyol király) 337, 339
 Almásy Ignác 109
 Almásy László 62, 72
 Alvinczi Péter 128–129
 Amadei, Tommaso 280
 Amandus, Szent 88–89
 Ambrosius I. Lám Sebestyén
 Ambrus, Szent 15, 21, 236
 Ambrus Zoltán 256
 András, Szent 11, 13, 20, 90
 András (és Benedek), Boldog 191, 200
 András, I. (magyar király) 159, 289, 292
 Anna (magyar királyné) 348
 Anonymus (P. Magister) 292
 Antal, Szent (Páduai) 11
 Antal, Szent (Remete) 11
 Antoniewicz, A. 150
 Antos Istvánné 371
 Apor József 236
 Apor Péter 243
 Apponyi Albert 71
 Apponyi János 235
 Apponyi Sándor 25–26, 32–33
 Apró Ferenc 78
 Aquinói Szent Tamás I. Tamás
 Aragon, Louis 144
 Aranka György 240–243
 Arany János 248, 256, 258, 265
 Arany Tamás 148
 Arató Endre 51
 Arcsil (grúz király) 134–138
 Arisztotelész 315, 340
 Áron (bibl.) 339
 Arzonni, Constantius 341
 Asmus, Georg 108
 Asztrik (kalocsai érsek) 89
 Atanaszov, Peter 126
 Attavante 99
 Augustinus Aurelius I. Ágoston
 Augustus, Octavianus 237
 Avitus, Szent 12
 Baán Kálmán 378
 Babay József 84
 Babics Antalné 371
 Bach, Alexander 116
 Bacher Simon 273
 Bacon, Francis (Verulami) 148
 Bács Imre 81–82
 Bacsányi János I. Batsányi
 Baer (könyvkereskedő) 305
 Bailey, Nathan 362
 Bajza, Józef Ignác 376
 Bajza Lenke I. Beniczkyné
 Balás Dániel 116
 Balassa Ármin 78, 81
 Balassa József 327
 Balassai András 106, 108
 Balassi Bálint 105–108
 Balázs, Szent 91
 Balázs Béla 256
 Balázs János 19
 Balázs Mihály 146, 377
 Bálint, Boris 119–120
 Bálint, Szent 91
 Bálint Endre 152
 Bálint Sándor 210
 Bálinttitt Ferencz 237
 Ballagi Aladár 24–26, 29–30
 Ballagi Géza 46
 Balog István 220

- Balogh Jolán 149—150, 340
 Balogh Sándor 367, 369
 Baltazár (bibl.) 235
 Balzac, Honoré de 256, 371
 Bán Imre 103
 Bán Oszkár 81, 84
 Bánffy György 241—243
 Bánóczy József 49
 Bányik Mihály 116
 Baramidze, H. 135
 Bárány Ferenc 252, 256
 Barbara, Szent 176
 Barbusse, Henry 256
 Bárczy Géza 17
 Barkóczy Ferenc 235
 Barlay Ö. Szabolcs 149—150
 Barta János 228
 Barta Lajos 256
 Barta László 220
 Bártfai Szabó László 348
 Bartha Gábor 27
 Bartha Lajos, ifj. 336
 Bartók Béla 151, 379
 Bartoniek Emma 177—179, 196—198, 201
 Bassanó 356
 Batári Gyula 115, 320
 Báthory-család 149
 Báthory István (erdélyi fejedelem) 278
 Báthory István (nádor) 347
 Báthory Zsigmond (erdélyi fejedelem) 32
 Batsányi János 108—111, 356, 359, 366
 Battyhány Ferenc 143
 Batthyány Ignác 280, 296
 Batthyány József 244
 Baudelaire, Charles 84
 Beatrix (magyar királynő) 96
 Bebel, August 257
 Beckensloer János 335
 Beckmann, Johann 361
 Beethoven, Ludwig van 145
 Beimel 112
 Beke Margit 245, 354
 Beke Ödön 327
 Békési Iona 134
 Békési Maja 134
 Bél Mátyás 353—354
 Belgiojoso, Giacomo 32
 Bellus Ibolya 301
 Ben Szira 281
 Benda Kálmán 50, 355
 Bene Antal 213—214
 Bene József 214
 Benedek (váradi püspök) 201
 Benedek, Szent 11—12, 89, 279
 Benedek (András és —), Boldog 191, 200
 Benedek Marcell 75, 79
 Benedikt, Michael 43
 Benedikti László 116
 Beneéthy Mátyás 280
 Beniczky Miklós 214
 Beniczkyné, Bajza Lenke 256
 Benkovics Ágoston 238
 Benkő Ferenc 360, 362
 Benkő Loránd 330, 332
 Bentkowski, Feliks 277
 Benzing, Josef 29—30, 157, 262
 Berczeli Anzelm 140
 Berg, Adam 122
 Bergens, I. C. 361
 Bergmann, Torbernus 362
 Berkovits Ilona 95, 279
 Berlász Jenő 141, 347
 Bernardus Morvalensis 15, 22
 Bernát, Szent (Clairvaux-i) 14, 20—21, 332
 Berno (reichenauai apát) 170
 Bernolák, Anton 376
 Berry, Charles W. 334
 Bertalan, Szent 99
 Bertse János 116
 Berzsenyi Dániel 111
 Bessenyei György 47, 51, 109, 128
 Bethlen Elek 242
 Bethlen Farkas 243
 Bethlen Gábor (erdélyi fejedelem) 149
 Bethlen Gergely 241—243
 Bethlen István 62
 Bethlen Kata 144
 Beythe István 122
 Bezzel, Irmgard 263
 Bianchi, Jacob Franz 36, 42
 Bianu, Ioan 125
 Bibó István 328
 Bihary László 77
 Binder, Heinrich 32
 Bíró Lajos 256
 Bíró László 81—82, 84
 Bíró Margit 134
 Bischoff, Bernhard 177
 Björkbom, C. 135, 137
 Blandrata György 146—148
 Blar, Albert 336
 Bloomfield, M. W. 15, 22
 Blumenbach, I. J. 361
 Blücher, Gebhard 126
 Bocsor István 269
 Bod Péter 127, 267
 Bodatz János 221
 Bodolay Géza 268
 Bodor Antal 377—378
 Bogáti Fazekas Miklós 147
 Bognár Gyula 370
 Bóka László 140
 Bokor István 116
 Bokor Károly 116
 Boll, Franz 337
 Bölsche, Wilhelm 257
 Bolyó Károly 116
 Bóna György 263
 Bóna Márta 320
 Bonfini, Antonio 340—348
 Bonifác, Szent 11
 Bonipert (pécsi püspök) 155
 Bónis György 280
 Bónis Gyula 116
 Borbála, Szent 99
 Borbély István 146

VIII

- Borbély Márton I. Pettyéni
 Borda 266, 351
 Bornemisza Ferenc 342—343
 Bornemisza Péter 352
 Boros Judit 80
 Boros Gyevi László 155
 Borsá Gedeon 24—33, 119—127, 143, 157,
 224, 261—264, 265—267, 275—276, 348,
 376—377
 Borzsák István 128—129
 Botka Ferenc 139—141
 Brandenburgi György 334
 Brassicanus 96
 Braun Róbert 321—322, 326—327
 Bräuser 124
 Brenner Márton 342—347
 Bresslau, H. 159
 Brewer-család 143
 Brewer Lőrinc 349
 Brewer Sámuel 129
 Briccius, Szent 89
 Brinhal, Conrad 308
 Brockhausen 124
 Bródy László 81, 84
 Bródy Sándor 256
 Brookhagen, B. H. C. 361
 Brosset, M. 135—137
 Brudzevo I. Blar
 Bruller, Jean (Vercors) 144
 Buchholz 360
 Buchinger Manó 324
 Büchler Sándor 274
 Bucsay Mihály 128, 146—149
 Bucsok János 114
 Budai Jakab 318
 Budai Nagy Antal 366
 Budó (Péter király tanácsadója) 162, 293
 Bunyitay Vince 150
 Busa Margit, V. 354—359
 Busch, J. G. 361
 Busch, Sigismund 362
 Buzinkay Géza 272
- Calderon, Pedro de la Barca 256
 Campe, Joachim Heinrich 41
 Caplovič, Ján 119, 349
 Cartesius I. Descartes
 Caspar, Johann 362
 Caudwell, Christopher 152
 Celtis Konrád 305, 336, 345—346
 Chachowska, Jadwiga 276—277
 Chevalier, Ulysse 15, 18, 22
 Chmiela, K. 150
 Chojecka, Eva 338
 Cholnoky Jenő 257
 Cholnoky László 144
 Christ, I. L. 361
 Chrysostomus I. János, Szent (Aranyszájú)
 Cicero, Marcus Tullius 317
 Cirycus, Szent 12
 Clippus, Szent 12
 Cocavinus Mátyás 344
 Columbanus, Szent 11
- Cooper, James Fenimore 258
 Cornides Dániel 59, 280
 Corvin János 333, 339
 Craft, Andreas 309
 Cranach, Lucas 156
 Crumnouianus, Christophorus Heeyrus 124
 Csaba Gabriella 272—273
 Csáky (V.) László 347
 Csáky (VI.) Mihály 346—347
 Csáky (V.) Miklós 346—347
 Csanádi Demeter 123
 Csanak Dóra, F. 240—242
 Csánki Dezső 8
 Csapodi Csaba 11, 95, 99, 280, 318, 334,
 337, 343, 345
 Csapodiné Gárdonyi Klára 95, 99, 270—271,
 333—340
 Csécsy Imre 327—328
 Csehov, Anton 256, 371
 Csengery Antal 248
 Cserey Farkas 111
 Cserna Andor 145
 Csernátony Lajos 246
 Cserzy Mihály 257
 Csetri Lajos 50
 Csigi Imre 155—156
 Csizmadia Sándor 256
 Csóka J. Lajos 159, 178, 292
 Csokonai Vitéz Mihály 47—48, 256, 360,
 366, 371
 Csonka Tibor 366
 Csontos János 132
 Csontváry Kosztka Tivadár 133
 Csulyak István I. Miskolci
 Cuspianus, Johann 96, 343, 345
 Czaki, Tadeusz 344
 Czartoryski, Adam Jerzy 344
 Czeglédi János 150
 Czibula Antal 259—260
 Czigler Róbert 363—373
 Czimer Károly 208, 211—216
 Czuczor Gergely 265
- Dagobert, I. (frank király) 89
 Dán Róbert 134, 137, 146—149, 273—275
 Dániel (próféta) 22
 D'Annunzio, Gabriele 256
 Dante Alighieri 133
 Dapsy Gizella I. Nil 76—77, 81
 Darányi Kálmán 71
 Darwin, Charles 257
 Dávid (bibl.) 317
 Dávid Ferenc 127, 146—148
 Davry, Humpry 361
 Deák Ferenc 212
 Debreczeny Lajos 76
 Debreczeny Miklós 76, 81, 83
 Décsényi Gyula 344
 Decsy Sámuel 45—59, 109, 111, 354—356,
 359
 Dedek Crescens Lajos 177
 Defoe, Daniel 258
 Delehay, Hippolyte 88

- Delfin, Lukás 148
 Demény Lajos 125—126
 Dénes, Szent 91
 Déry Tibor 140
 Descartes, René (Renatus Cartesius) 148
 Dessewffy József 210
 Deutsch Henrik 274
 Dezsényi Béla 46, 55, 132
 Dézsi Lajos 135, 137
 Dickens, Charles 256, 258
 Diderot, Denis 256
 Dienes László 320, 371, 374
 Diesch, Carl 333
 Dietelmair, Johann Aug. 310
 Divéky Adorján 343
 Dobozi Imre 372
 Dobrovsky (antikvárius) 314, 317
 Dobszay László 354
 Dóczy Imre 106
 Dohna, Fabian von 106
 Dohonyi Ferenc 116
 Doll (könyvkereskedő) 34, 43
 Domanovszky Akos 375—376
 Dömény József 221
 Domokos Antal 237
 Dombrády János 219
 Donászy Kálmán 78, 81
 Donatus, Aelius 128—129
 Dorn, Johann 88, 90
 Dostálova, Ružena 146—147
 Dosziteoszisz (jeruzsálemi pátriárka) 134
 Dosztojevskij, Fjodor 256
 Dózsa Endre 79
 Dózsa György 27, 29
 Drágffy János 149
 Draskóczy Antal 325
 Dreves, Guido M. 18
 Dubnitzky János 219
 Dubnitzky József 117
 Dugonics András 210
 Dumas 256, 258
 Dürer, Albrecht 305
 Durstmüller, Anton d. J. 224
 Dutka Ákos 76, 80—82, 84

 Echard, J. 14
 Eckhardt Sándor 108, 140
 Ecsedy Judit, V. 143
 Edburga, Szent l. Walburga
 Éder József Károly 243
 Eftimie (patriarcha) 127
 Eggenberger (könyvtáros) 356
 Egyed, Szent 318
 Eidus Bentján 253, 259
 Einstein, Albert 257
 Eluard, Paul 144
 Emich Gusztáv 246, 345
 Emmeram, Szent 88, 90—91
 Eneman, Michael 138
 Engel Iván 76
 Engel János Keresztély 142, 343—344, 358
 Engel Kató 76
 Enyedi György 147

 Enyedi Sándor 240—243
 Eötvös József 118, 269
 Erasmus, Desiderius Rotterdamus 30, 315, 380
 Erdei Ferenc 328
 Erdélyi Frigyesné 151
 Erdélyi József 146
 Erdő János 146—147
 Erdős Renée 256
 Erhard 91
 Ernő (szász választófejedelem) 335
 Érszegi Géza 24
 Erzsébet, Szent (Árpád-házi) 11, 176—177, 318
 Essenwein, A. 341
 Esterházy Ferenc 269
 Esterházy Károly 280
 Estner 361
 Estreicher, Stanislaw 346
 Eszter (bibl.) 236
 Eszterházy 357
 Eszterházy Károly 236
 Eszterházy Miklós 349
 Eszterházy Pál 238
 Eufemia, Szent 90
 Éva (bibl.) 316
 Ezechiel (próféta) 20

 Fáber Oszkár 258
 Fábán József 362
 Fabricius Balázs I. Szikszai
 Fabris, M. J. C. 361
 Fadgyas Pál 216
 Fallenbüchl Zoltán 144
 Faludi Béla 97
 Falus Elek 271
 Falvy Zoltán 97
 Fándly, Juraj 376
 Faragó (antikvárius) 26
 Farkas Antal 256, 259
 Farkas Imre 224—233, 349—353
 Farkas István 213
 Farkas József 117
 Farkas Lajos 76
 Farkas László 210
 Farnabius, Thomas 362
 Fazekas Mihály 143
 Fazekas Miklós I. Bogáti
 Fazekas Sámuel 362
 Fehér Kálmán 84
 Feil, Josef 26
 Fejér György 204, 221
 Fejérpataky László 265
 Fekete Mihály 128
 Fekete Tamás 152
 Fekete Nagy Antal 27
 Félegyházi Tamás 127
 Felvinczi György 272
 Femmich, Johann (Femmigerus) 129
 Fenő István 51, 110, 204
 Ferdinánd (bajor herceg) 106
 Ferdinánd, II. (magyar király) 54
 Ferenc, I. (magyar király) 45, 109, 111, 355

- Ferenc, Szent (Assisi) 11, 121
 Ferenczi Zsuzsa 321
 Ferenczy János 108—111
 Feyér Mihály 221
 Fich, John Christian 362
 Fichtenau, Heinrich 88, 91
 Filatkina, I. V. 380
 Filipec (Pruisz) János 280
 Filippi, d'A. 362
 Fináczy Ernő 379
 Finta Sándor 81, 84
 Firmicius I. Maternus
 Fischer, Johann Conrad 360
 Fischer, Johann Franz von 238
 Fischer, Karl 333
 Fitz József 142, 302, 375
 Fjodorov, Ivan 379
 Flaubert, Gustave 256
 Fleischer, E. 281
 Flórián, Szent 87, 89
 Fodor Adrienne 179, 196
 Főgel József 345—348
 Foix, Anne de 346
 Földessy Gyula 140
 Földi János 360, 362
 Forgách-család 348
 Forgách (II.) Ferenc 348
 Forgách (III.) Ferenc 346—347
 Forgách (I.) Gergely 347—348
 Forgách (III.) Péter 347—348
 Forgách (V.) Péter 348
 Forgách (V.) Péterné Gersei Pethő Orsolya 348
 Forgách (I.) Zsigmond 348
 Fóthy Ernő 84
 Fóthy János 81
 Ragner, Ferdinand von 238
 Fraistáczy József 236
 France, Anatole 256
 Franco, Francisco (Franco-Bahamonde) 323
 Fraknói Vilmos 1, 26, 29, 132, 265, 274, 335, 345
 Franke (antikvárius) 314
 Franken, Christian 147
 Frankenburg Adolf 245—246
 Frankl I. Fraknói Vilmos
 Frankovics Gergely 122—123, 272
 Fráter Jánosné 265
 Fráter Zoltán 248—251
 Frederick, R. 103
 Fricsy Ádám 155
 Frideczky Lajos 112—113
 Fried István 45—59, 144
 Friedrich (Frh. zu Herberstein) 108
 Fröhlich Dávid 143
 Fügedi Erik 8
 Fulbert (chartres-i püspök) 155
 Fülep Katalin 340—348
 Fülöp, II. (spanyol király) 57
 Fülöp, IV. Szép (francia király) 103
 Fülöp Géza 34, 141—144, 206, 268—270
 Fülöpösi Balázs 279
 Füngsperg, Ulrich von 106
 Gaál Gaszton 66
 Gabelentz, Johann v. 330
 Gábor Andor 256
 Gabriel (bibl.) 317
 Gál, Szent 11
 Gál Kelemen 129
 Galgóczy Károly 115—117
 Galič, Pavao 3
 Galla Ferenc 89
 Gamber, Klaus 88, 90
 Gangolfus, Szent 91
 Gárdonyi Géza 83, 256, 281
 Gatterer Johann Christoph 47
 Gaza, Theodor 346
 Gazda István 377
 Gelenczei Miháltz I. Miháltz
 Gellert, Christian Fürchtegott 41
 Gellért, Szent 12, 160—163, 165—168, 170—175, 177, 191, 200, 285—299
 Gellért Oszkár 257
 Gentilis de Monteflorum (bíboros) 147, 155
 Geréb László 27, 169, 289, 295
 Gerentsér György 212
 Gerentsér János 212
 Gereon, Szent 89
 Gerézdi Rabán 140, 346
 Gergei Albert 227
 Gergely, I. Nagy Szent (pápa) 15, 20—21
 Gergely (budai scriptor) 279
 Gergely Jenő 368
 Gergely Pál 304
 Gergely Rezső 124
 Gerics József 159—175, 178, 198, 200, 285—299
 Geringer Károly 116
 Germanus, Szent 89
 Gersei Pethő (II.) János 348
 Gersei Pethő Orsolya I. Forgách (V.) Péterné
 Gerszi Teréz 112
 Gesmey Soma 76—77, 83
 Gessner, Salomon 41
 Géza, I. (magyar király) 197
 Ghyeczy Ignác 62, 65, 71
 Giday Kálmán 212
 Gizella (magyar királynő) 160, 169, 293—295
 Gleditsch 363
 Gleixner János 34
 Ghrinus, Matthias I. Vehe-Ghrinus
 Godbey, John C. 147
 Goethe, Johann Wolfgang 41, 256, 263
 Gogol, Nyikolaj 256
 Goldschmidt, Ernst Philipp 308—309
 Göllner, Carl 24—26, 30, 32—33
 Golovin, T. A. 135
 Gombos, Ferenc Albin 170, 179
 Gömbös Gyula 71
 Gömöri György 105—108
 Goncsarov, Ivan 256
 Gönczi Jenő 322
 Gorkij, Makszim (Alekszej Peskov) 256—258

- Gottesmann Dóra 153
 Gotthard, Szent 89
 Gottlieb 112
 Götz János 216
 Goudoever, Jan van 147
 Grape, Andres 138
 Gratz Gusztáv 326
 Graves, Robert 338
 Gremper 96
 Gren, Erik 136, 138
 Gren, Friedrich Albert C. 360, 362
 Grezsa Ferenc 75
 Grócz Hugó 116
 Grosser János 217
 Grósz Emil 71
 Gruber János 215
 Gruber József 217
 Grün(n) Orbán (Urbán) 215
 Grünvald Fülöp 273–274
 Grünwald Béla 325
 Grzegorzcyk, Piotr 277
 Guadagni, Alessandro 144
 Guarinus Veronensis 124
 Gubicza Gyula 81
 Gubitzer Ferenc 217
 Guillaume d'Auvergne 103
 Guillaume d'Auxerre 103
 Guillaume de Baufeti 103
 Guillaume de Paris 99–105
 Guillaume de Seignelay 103
 Guillaume de St. Amour 103
 Guillermus de Montibus 15
 Guillermus Parisiensis I. Guillaume de Paris
 Gulyás József 81
 Gulyás Pál 81, 132, 224, 379
 Günther, Gottfried 50
 Gutknecht, Jobst 29
 Guyot, B. G. 15
 Gvadányi József 144, 265
 Gvicsidze, O. 136
 Gyalay Mihály 378
 Gyenes Antal 365
 Gyergyai Albert I. Gergei
 Gyergyai Albert 140
 Gyöngyösi Gergely 177
 Gyöngyösi János 75–76, 81, 83
 Györfly György 8, 155, 167, 296
 György, Szent 88, 312
 Győri Erzsébet 377
 Győri Ferenc 360, 363
 Győry János 292
 Gyula (erdélyi vezér) 236
- Haber, (Lord) 25**
 Hadik András 237
 Hadritius György 347
 Haebler, Konrad 31, 316–317
 Hagedorn, Friedrich v. 41
 Hager 110
 Haiman György 134–138
 Hain, Ludwig 262–263
 Hajdu Géza 218–219
 Hajnóczy József 250–251
- Halasi Andor 77, 79, 81–83
 Halász Gábor 142
 Hänggi, Anton 90
 Haraszthy Gyula 142
 Haraszti Emil 327
 Harruckern-család 220
 Hartig, Franz 361
 Hartig, G. L. 361
 Hassensteinus, Bohuslaus 345
 Hauptmann, Gerhart 256–257
 Hauréau 15, 20, 22–23
 Havas Gyula 76
 Havasi Zoltán 130–131, 132, 141–142,
 320, 321, 374
 Haykul Antal 355
 Haymb, Johannes Cristophorus 106
 Haymb, Stephan von 106
 Haymb, Wolfgangus Georgius 106
 Heckenast Gusztáv 114
 Hegedűs 337
 Hegedűs János 221
 Heijermanns Herman 257
 Heine, Heinrich 256
 Heinemann, O. 334, 338
 Heinrich, Nikolaus 122
 Heintz Fülöp 84
 Heinz-Mohr, Gerd 339
 Helk, Vello 106
 Hellebrant Arpád 303
 Heller, B. 274
 Heltai Gáspár 128–129, 147, 342–346
 Heltai Gáspárné 352
 Henrik, II. (német-római császár) 90–91
 Henrik, III. (német-római császár) 161,
 170, 286, 289, 295, 297
 Henrik (csukárdi plébános) 280
 Herberstein 106
 Herczeg Ferenc 141, 256
 Herder, Johann Gottfried 50, 56
 Hermann, Hans 317
 Hermbstadt, S. J. 361
 Herodes 104
 Hervay Ferenc 224, 348
 Heussler, Leonhard 32
 Heverdle László 320
 Hevesi András 142
 Hieronymus I. Jeromos
 Hilarius, Szent 89
 Hildegard, Marth 144–146
 Hipler, Franz 330
 Hirsch, Philip 361
 Hirth, Georgius 122
 Hodinka Antal 153
 Hodoş, Nerva 125
 Hódy Imre 213
 Hódzsa, Enver 323
 Hoffhalter Raphael 32
 Hoffhalter Rudolf 123
 Hoffmann Edit 280
 Hoffmann, K. A. S. 361
 Hoffmann Zsuzsanna 156–157
 Hofmannsthal, Hugo von 83
 Holl Béla 3–23, 128–129, 133, 348, 352

- Holly, Ján 376
 Holter, Kurt 303
 Holub József 347, 375
 Hóman Bálint 292
 Honti János 142
 Hopp Lajos 150, 276–277
 Horánszky Lajos 110–111
 Horatius, Quintus Flaccus 111, 360, 362
 Horner Miklós 324, 326
 Hornyánszky Gyula 152
 Horthy Miklós 65, 368
 Horvát István 108–111, 204, 222
 Horváth Cyrill 17, 301
 Horváth J. Gyula 155
 Horváth János 19, 140, 266, 288–290, 296
 Horváth János, ifj. 175, 178, 199, 287–288, 292
 Horváth, Ödön von 281
 Horváth Tibor 272–273
 Horváth, Vladimir 119
 Horváthné Krisztinkovich Mária 334
 Howard, D. R. 15
 Hölterhoff, P. W. 361
 Höltzel, Hieronymus 29
 Hölvényi György 375–376
 Hórl, Johannes 304
 Hubay Ilona 24–25, 30, 32–33, 128–129
 Hugo, Victor 256, 258
 Hunyadi Ferenc 263
 Hunyady János 117, 237
 Hupfuff, Matthias 29–30
 Hurmuzaki, Eudoxiu de 127
 Huszár Gál 119
- Ibsen, Henrik 256, 258
 Igaz Sámuel 355
 Ihre 47
 Illésy János 318
 Illyés Gyula 371
 Imre, Szent (magyar herceg) 11, 176–177, 200
 Incze Gábor 349
 Institoris Gábor 34
 Ipoly, Szent 91
 Isidorus, Sevillai I. Izidor
 István, I. Szent (magyar király) 11, 89, 159, 167, 176–177, 198, 200, 236, 289, 366
 Istvánffy-család 347
 Istvánffy Gyula 81
 Istvánffy (II.) István 347
 Istvánffy Miklós 263, 347
 Istvánffy Pál 342, 346–347
 Istvánffy Pál, ifj. 347
 Istvánovits Márton 134, 138
 Iszaevics, Jaroszlav 277–278
 Izsák Endre 168
 Iványi Béla 319
 Iványi Sándor 133
 Ivireanul, Antim 136
 Izajás (próféta) 21
 Izidor, Szent (Sevillai) 15, 20–21
 Izsák Lajos 367
- Jacob, Rudolf 362
 Jacobowsky, C. V. 135
 Jacobus de Újbécs 8, 22
 Jakab, Szent 315
 Jakab Elek 128, 241–242
 Jakubiec, D. 150
 Jakubovich Emil 330, 340–343, 346
 Jammitzky Gerard 216
 Jancsó Elemér 240–241
 Jancsó Imre 26
 Jankó János 246
 Jankovich Miklós 280
 Janocki, Jan Daniel 276
 János, Szent (apostol) 13, 20–21, 27, 90, 317
 János, Szent (Aranyszájú) 15, 21, 95–99, 380
 János, Szent (Keresztelő) 12–13, 23, 104, 307
 János, III. (garamszentbenedeki apát) 279
 János (scriptor) 344
 János Zsigmond (erdélyi fejedelem) 123
 Janus Pannonius 98–99, 155, 281, 346
 Jaquin, I. J. 361
 Järventaus, Arvi 281
 Jaschik Álmos 271
 Jászi Oszkár 327–328
 Jedlik Anyos 366
 Jefte (bibl.) 238
 Jékely Zoltán 140
 Jelenits István 19–20, 301
 Jenovay Jenő 81
 Jeremiás (bibl.) 21
 Jeromos, Szent 15, 21, 176, 353
 Jesinger, Alois 34, 36–37, 40
 Johannes I. János is
 Johannes de Garlandia 15
 Johannes Sándor 116
 Jókai Mór 118, 128, 152, 256, 258, 269
 Jónás Károly 60–74
 Jósika Miklós 118
 József, II. (magyar király) 45, 47–49, 53, 144, 269, 341
 József Attila 78, 83, 140, 144–146, 328, 366, 371
 Jovan 127
 Jugăreanu, Veturia 319
 Jügel, Karl-Heinz 142
 Juhász Géza 78, 81–82
 Juhász Gyula 75–86, 253, 256–260
 Juhász Izabella 78, 81
 Juhász Jenő 379
 Juhász Kálmán 346–348
 Juhász László 170, 289
 Juhász Péter I. Melius
 Julitta, Szent 12
 Julius Caesar 317
 Justinianus, I. (kelet-római császár) 91
 Juszyński, Michal Hieronim 277
- Kabealo, Th. B. 15
 Kádár Zoltán 270–271
 Kaeppli, Th. 14
 Káfer István 379–380

- Kaffka Margit 256, 258
 Kaganov, I. 278
 Kaiser Nándor 341
 Kakas Márton 246—247
 Kákay Aranyos 247—248
 Káldy György 353—354
 Kállai Gyula 365
 Kálmán, Szent 176
 Kálti Márk 169
 Kant, Immanuel 49
 Kanzler, J. G. 362
 Kapeller Félix 249—250
 Kappi, Johann 363
 Karacs Ferenc 357
 Karácsonyi Béla 166—169, 173
 Karácsonyi Ince 217
 Karácsonyi János 166, 171
 Kárász Benjámín 221
 Kárász István 212
 Kárász Miklós 212
 Karataev, Ivan 125
 Kardos Albert 79, 81—82
 Kardos Tibor 155, 227, 340
 Karinthy Frigyes 256, 258
 Kármán József 51—52, 204
 Kermelits 109
 Károli Gáspár 353—354, 373
 Károly (főherceg) 355, 358
 Károly Róbert (magyar király) 155
 Károlyi-család 217, 220
 Károlyi István 112, 204
 Károlyi Mihály 320
 Károlyi Mihályné 371
 Károlyi Péter 127—128
 Kárpáthy Zoltán 118
 Kárpáti László 153—154
 Kassák Lajos 82, 328
 Kaszap Mihály 218
 Kaszradze, O. 136—137
 Katalin, Szent (Alexandriai) 13
 Kató József 75—76
 Katona István 52, 54
 Katona József 54, 256, 366
 Katona Lajos 301, 313—314
 Katona (Mihály) Dienes 217
 Kautsky, Karl 257
 Kávay József 116
 Kaviladze, R. 136
 Kazinczy Ferenc 51—52, 108—111, 204,
 206, 210, 354—357
 Kazinczy Gábor 354
 Kázmér, IV. (lengyel király) 341
 Kecskeméthy Aurél 247—248
 Kecskeméti György 79, 81, 83
 Kecskeméti Pál 79, 83
 Keglevich Gábor 112
 Kék László 114
 Kekelidze, Korneli 136
 Kekezovich Emil 258—259
 Kekezovich Viola 258—259
 Kelemen, I. (pápa) 164—165
 Kelemen László 210
 Keller, Ambrosius 310
 Keller, Johan Wilhelm 135
 Kempelen Béla 45
 Kenyeres Ágnes 75
 Kerekes Ferenc (Lunkay Andor) 359—363
 Kerényi Ferenc 282
 Keresztes János 237
 Keresztury Dezső 111
 Keresztury József 328
 Kern, Anton 176
 Kertbeny Károly 24—26, 29—30, 32—33
 Kertész Gyula 377—379
 Keserű Bálint 147
 Kessler, Franciscus 235
 Ketheli József 237
 Keynes, J. M. 322
 Kibre, Pearl 14
 Kilián István 239
 Kinizsi Pálné I. Magyar Benigna
 Király György 84
 Király István 152
 Királyhegyi Pál 140
 Kis István 357
 Kis Miklós I. Tótfalusi
 Kisfaludy Sándor 110
 Kiss Áron 379
 Kiss Bálint 220—222
 Kiss József 213—214, 268
 Kiss Károly 214
 Klaniczay Gábor 88
 Klaniczay Tibor 149, 227—228, 301, 339—
 340
 Klára, Szent (Assisi) 11
 Klausing, A. E. 362
 Klauzál Gábor 212
 Klebelsberg Kunó 66, 368
 Kleehoven, Ankwitz v. 343
 Klein, I. W. 361
 Kleinod Antal 34
 Kleist, Heinrich von 41
 Klemm, Heinrich 124
 Klodvig, Szent 88
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 41
 Knauz Nándor 159, 279
 Kneip István 155—156
 Kner 76
 Kner Imre 271
 Kner Izidor 271
 Kniewald Károly 12, 87—89
 Kniezsa István 16
 Koberger, Anton 271, 305—306, 313—314
 Koberger, Johann 305—306, 314
 Kocsi Csörgő Bálint 269
 Kocsis István 144
 Kóczi László 378
 Kodály Zoltán 379
 Kodolányi János 146
 Kóhalmi Béla 132, 272, 320—329, 374
 Kóhegyi Mihály 151, 264—265
 Kókay György 34—44, 46—47, 111, 132,
 139, 176, 354, 374—375
 Kolb, Franciscus 32
 Kollányi Ferenc 132
 Koller, Josephus 155—156

- Kollin Ferenc 377
 Komjáthy Aladár 81
 Komjáthy Miklósné 140
 Komlós Aladár 140, 152
 Komorowski, Manfred 333
 Kondor Béla 152
 Köpeczi Béla 2, 51
 Koppi Károly 59
 Korbinian, Szent 87, 89, 91
 Korbut, Gabriel 277
 Kormányos András 251–260
 Kőrmendy Kinga 20, 278–281
 Kornis Gyula 71
 Környei Márta 272–273
 Koroknay Éva, Sz. 315
 Kőrösi József 151
 Kosáry Domokos 45, 52, 108, 111
 Kościuszko, Tadeusz 46
 Kossuth Lajos 115, 366
 Kosztolányi Dezső 256, 258
 Kotvan, Imrich 376–377
 Kovách Zoltán 279
 Kovács Ferenc 259
 Kovács Imre 325
 Kovács József, id. 259–260
 Kovács József László 224–225
 Kovács Pál 220
 Kovács Sándor, V. 132, 139, 155, 301, 353–354
 Kováts Mihály 362
 Kővecz József 221
 Kozma Lajos 271
 Kozocsa Sándor 379
 Kracker, Johann Lucas 133
 Krafft, Caspar 32
 Kraller Mihály 212
 Kraller Miklós 212
 Kraus, Jakob 310
 Krecsmarik Endre 81
 Kreminger Antal 208
 Kressen, Georg 32
 Kresznerics Ferenc 303
 Kristeller, Paul Oskar 335
 Kristó Gyula 159–175, 285–299
 Krisztinkovich Mária I. Horváthné
 Krohn (Väinö), Kaarle 282
 Krone, J. 361
 Krudy Gyula 248–251, 256
 Kucharski, Eugeniusz 277
 Kulcsár Péter 208, 217, 342
 Kulifay Albert 116–118
 Kulifay Pál 116
 Kultsár István 109–110
 Kumorovitz L. Bernát 345
 Kunfi Zsigmond 320
 Kurcz Ágnes 173
 Kylian, Szent 89
 Kyriass, Ernst 305, 307, 310–314
 Laczkovics János 250–251
 Lafargue, Pál 257
 Laffert Vince 109
 Lagzi István 150
 Lajos, I., Nagy (magyar király) 7, 177
 Lajos, II. (magyar király) 345–348
 Lamettrie, Julien Offray 50
 Lám (Ambrosius) Sebestyén 263–264
 La Motte 239
 Lampadius, W. A. 361
 Landerer 112, 114
 Landler Jenő 257
 Landsberg, Martin 31
 Lang, Helmut W. 157, 224
 Langenbacher, I. 361
 Langosch, Karl 14
 Lántzy József 213
 La Rochefoucauld, François 357
 Laskai Osvát 301
 Laskói Demeter 3–23
 László, I., Szent (magyar király) 11, 13–14, 22, 176–203, 292
 László, V. (magyar király) 337
 Lavater, Johann Kaspar 42
 Lavrantie, Jeramona 125–127
 Lázár Vilmos 326
 Lechner, Anton 89
 Lederer József 221
 Lehner, Johannes 90
 Lemierre, Antoine Marin 50
 Lénárd, Szent 13
 Lencsés György 272
 Lengyel András 75–86, 145
 Lengyel Béla 95–99
 Lenin, Vlagyimir Iljics (Uljanov) 323
 Lenk, Werner 147
 Leo, Szent 90
 Leodegar, Szent 11, 89–90
 Leodvin (bihari püspök) 159
 Leontinus Carmelus 311
 Lépes Bálint 17
 Lermontov, Mihail 256
 Leroquais, V. Abbé 89
 Lessing, Gotthold Ephraim 41, 55
 Lesznai Anna 271
 Leyser, Polycarp 15, 23
 Lhotsky, Alphons 292
 Lichtenstein von Nicholsburg, Heinrich von 108
 Liebknecht, Wilhelm 257
 Lieszkovszky Romuald 326
 Ligethy Béla I. Várkonyi Nagy Béla
 Linde, S. B. 276
 Linné, Carl v. 362
 Lipesei Sándor 117
 Lipót, II. (magyar király) 45
 Lippay János 143
 Lipsiai Rheda Pál 128, 352
 Liszty Sebestyén 263
 Litván György 320, 327
 Liutvradis, Szent 87, 89
 Livius, Titus 99, 340
 Lobkowitz, Bohuslav 343–345
 Lochner, Christoff 33
 London, Jack 256
 Loránd László 336
 Losonczy Géza 372

- Löwe, Anton 43
 Lucanus, Marcus Annaeus 340
 Lucretius Carus, Titus 99
 Lugosi Dóme 78, 81
 Lukács, L. 150
 Lukács György 323, 365, 371—372
 Lukcsics Pál 201
 Lukinich Imre 265
 Lunkay Andor l. Kerekes F.
 Luther Márton 157, 263
 Ly, Toivo 282
- Madariaga, Salvador de 323
 Madas Edit 99—105
 Mader Béla 204—223
 Madzsar József 256—257
 Maggio, Ph. 135
 Maglorius, Szent 11
 Magnus, Szent 91
 Magyar Benigna 270
 Major Tamásné 371
 Majthényi-család 319
 Makkai László 147
 Málnási Ödön 150
 Mályusz Elemér 177, 289
 Mandl Teréz 146
 Manilius, Marcus 340
 Manitius, K. 337
 Manlius, Gregor 224
 Manlius, Johann 119—123, 224—225, 352
 Mann, Thomas 256
 Manninen, Otto 281
 Manutius, Aldus 346, 348
 Marcell Mária 279
 Marcellinus Illyricus 99
 Marchetti, Valerio 147
 Marczali Henrik 291
 Maret, Hugo Bernard 110—111, 356
 Margit, Szent 314
 Mária, Szűz 202, 300—319
 Mária (magyar királyné) 348
 Mária Ludovika (főhercegnő) 356, 358
 Mária Lujza (hercegnő) 355—356
 Mária Magdolna, Szent 121
 Mária Terézia (magyar királynő) 212
 Marinis, Tammaro 316—317
 Maritain, Jacques 322—323
 Márki Sándor 27
 Markovits Györgyi 144, 320
 Marmont 109
 Maróthy (pápai várkapitány) 239
 Maróti Egon 156—157
 Martialis, Marcus Valerius 340
 Martin, Anton 35—36, 39, 42
 Martin, Joachim 33
 Martinovics Ignác 249—250
 Márton, Szent (püspök) 11, 88
 Márton István 266, 269
 Márton József 109—111, 266, 354—358,
 362—363
 Marx, Karl 257, 323
 Massaro, Francesco 345
 Maszlov, Sz. 278
- Massza József 213
 Maternus Firmicius 340
 Mátrai László 130—131, 132, 375
 Mátray Ernő 214
 Mátyás, I. (magyar király) 95—96, 99,
 333—341, 345
 Mátyás, II. (magyar király) 239
 Mátyás Flórián 266
 Maulbertsch, Franz Anton 133
 Maupassant, Guy de 256
 Mauriac, François 144
 Maximilian, Szent 176
 Maximinus, Szent 11
 May, Karl 258
 Mayer Péter 116
 Medárd, Szent 87, 89
 Mednyánszky Dénes 347
 Meggyesi János 151
 Meidinger, I. V. 363
 Melanchthon, Philipp 128
 Melius Juhász Péter 147, 272
 Mendelssohn-Bartholdy, Félix 50
 Mercuriale, Girolamo 263
 Mericzay Antal 218
 Mészáros István 15, 379
 Metherie, Jean Claude de la 362
 Methodiosz Olümposz 174
 Meyer, Horst 275—276
 Mezey László 8, 12, 89, 97, 155, 179, 200,
 279—280, 331, 374—375
 Michael Albertus 74
 Migne, J. P. 15, 22
 Miháltz Elek, gelencei 242
 Mihály, Dukász, VII. (kelet-római császár)
 54
 Mihály, Szent 91
 Mihályffy József 213
 Mihályka Lajos 253
 Mihálykó János 348—353
 Mikec Mihály 220
 Mikés Kelemen 133
 Miklós, Szent 154
 Miklóssy János 144, 245—248
 Mikó Pálné 111
 Mikszáth Kálmán 248—249, 256, 258
 Miskolczi Csulyak István 128
 Miskolczi László 12, 279
 Miskoltzy István 216
 Mittenberg, Georgius van 311
 Mitterpacher, Ludwig 362
 Mocsáry Lajos 112, 325
 Mohlberg, Kunibert 90
 Moirold, Maria 176
 Molière (Poquelin, Jean-Baptiste) 256—257
 Molin, Virgíl 136
 Moll Jeromos 35, 42
 Mollay Károly 273
 Molnár Albert l. Szenczi M. A.
 Molnár Ferenc 258
 Molnár Ferenc, A. 281—282
 Molnár Gergely 127—129
 Molnár József 16, 331
 Molnár Miklós 371

- Mone, Franz Joseph 17
 Mór, Szent (apát) 11, 91, 176—177
 Móra Ferenc 77—78, 81—83, 256—257, 259—260, 371
 Móricz Zsigmond 256—257, 371
 Morin 362
 Morvay Zoltán 78—79, 81—83
 Móser Zoltán 152
 Mózes Mihály 116
 Müller Ferenc 34
 Müller Gyula 117
 Müller Ignác 214
 Muraközy Gyula 81
 Muralt, Johannes 148

 Nádasdy-család 224
 Nádasdy Ferenc 239
 Nagy Dezső 257
 Nagy Ferenc 217—218
 Nagy Imre 116
 Nagy Iván 346—348
 Nagy J. Béla 266
 Nagy Lajos 146
 Nagy Miklós 60, 65—66, 68, 72—74, 152
 Nagy Pál 362
 Nagy Zoltán 210—211
 Nagyfalusi Jenő 78, 81—82
 Nansen, Fridtjof 257
 Napierth, D. Ferdinand 237
 Napóleon, I. Bonaparte (francia császár) 108—111, 355—356, 358
 Napóleon, III. (francia császár) 246, 257
 Náthly József 213
 Némedy Mihály 116
 Nemeskéri Erika 144
 Németh László 144
 Németh Mária 141—144
 Németh Márta 320—329
 Németh S. Katalin 139—141, 144, 147
 Neuchâtel, Berthier 356, 358—359
 Neumann, K. A. 361
 Neuser, Adam 147
 Nil I. Dapsy Gizella
 Nok Károly 117
 Nollet 362
 Noséda Gyula 247
 Notker, Balbulus 4
 Nussbächer, Gernot 127
 Nyáry Krisztina I. Thurzó Imréné
 Nyási Demeter 280
 Nyilas Ferenc 362
 Nyilas Márta 117—118
 Nyomárkay István 20

 Oefe, Edmundus L. B. 169
 Öglin, Erhard 30
 Ohienko, I. 278
 Ohnet, Georges 256
 Ojtozi Eszter 153—154, 277, 278
 Oláh Gábor 76—77, 79, 81—82
 Oláh Miklós 340, 344
 Olivier, J. 361
 Olsavszky György 219

 Ölsenn, Hector von 108
 Orániai Vilmos 147
 Orbán Lajos 217
 Orbán László 364, 366—368
 Orczy László 250
 Ordinantz Konstantin 216
 Orio, Lorenzo 345
 Ormos Mária 322
 Országh László 136
 Ortutay Gyula 328
 Ossolinski, Józef Maksymilian 276
 Ósz Iván 77, 81
 Othmar, Szent 11
 Ötvös János 128
 Ovidius, Publius Naso 317, 336, 340, 362

 P. Magister I. Anonymus
 Paczkó 112
 Padányi Bíró Márton 269
 Pagis, D. 281
 Pais Dezső 330
 Pajeszadze, G. 135
 Pajkossy György 142
 Pajzs István 363
 Paku Imre 75
 Pál, II. (pápa) 279
 Pál, Szent (apostol) 21, 317, 332
 Pál, Szent (Remete) 11—12
 Palaeologus 146
 Pálffy Móric 247—248
 Palkovich György 279
 Pánczél (Pántzél) Dániel 45, 354—355, 357—358
 Pándi Pál 244
 Panka Károly 65, 68
 Pankl, Matthäus 362
 Panzer, Georg Wolfgang 25—26
 Pap János 212—213, 217
 Pápai Páriz Ferenc 135, 272
 Papp István 141
 Parwa, Christian 361
 Pasteiner Iván 375
 Patachich Adám 280
 Pataki Dénes 357
 Pataky József 81
 Patay István 111
 Patkós Bénéjámín 116
 Paula, Szent 176—177
 Pauler Gyula 286, 288, 296
 Pauncz Árpád 145
 Pavercsik Ilona 143
 Pázmány Péter 225, 348—353
 Pazyra, St. 150
 Pécsi Lukács 125
 Pécsváradi Péter 225
 Pecz Vilmos 379
 Péczely József 84
 Pedelius, Wolfgang 312
 Pekár Gyula 66, 69—70, 256
 Peltz József 116
 Perényi Ferenc 149
 Pesti Gáspár 346

- Pesty Frigyes 265
 Péter, Szent (apostol) 12, 21, 285—286
 Péter, Szent (vértanú) 11
 Péter, Orseolo (magyar király) 159—175, 285—299
 Péter László 78, 212, 215, 253, 260
 Pethe 362
 Pethe Ferenc 210, 359, 361
 Pethő János l. Gersei
 Pethő Orsolya l. Forgách Péterné
 Petki József 237
 Petőfi Sándor 117, 256, 258, 269—270, 281—282, 366, 371
 Petrassevics Nicefor 354
 Petri, Georgius 318
 Petrik Géza 267
 Petrovich Ede 7
 Petrus Blesensis 15
 Petrus Comestor 13
 Petrus Lombardus 301
 Pettyéni Borbély Márton 272
 Pfliegl, Joannes 313
 Pfundtner Mátyás 34
 Pichler-család 122
 Pikler Blanka 321, 327
 Pikler Gyula 328
 Pilger, Friedrich 362
 Pintér Márta Zsuzsanna 244—245
 Pirckheimer, Willibald 305
 Pirnát Antal 146—149
 Platon 99, 340
 Plechl Béla 69
 Plöszl Leopold 112
 Pokrovszkij, N. N. 379
 Polgár Dániel 116
 Pölöskei Ferenc 268
 Pongrácz Kálmán 325
 Pontanus, Caspar 317
 Ponyikay János 272
 Pope, Alexander 41
 Poppel, Georg 32
 Poppel, Ladislaw 32
 Pór Tibor l. Sarló Sándor
 Pósa Gábor 357
 Posonyi György 116
 Potkowski, Edward 331
 Pott, Friedrich August 330—331
 Potuček, A. 343
 Praznovszky György 221
 Praznovszky Mihály 112—114
 Prighkmoser, Georg 312
 Prinz, Friedrich 88, 90—91
 Priscianus 155
 Priscus, Szent 90
 Proctor, Robert 29—31
 Prónai Sándor 240
 Prosperi, Adriano 147
 Protéktor, Menandrosz 353
 Pruisz János l. Filipec
 Ptolemaiosz, Klaudiosz 336—337, 339—340
 Puky Endre 71
 Puskin, Alexandr 256
 Pusztai P. József 253
 Quetif, Jacques 14, 103
 Quirinus, Szent 91, 311
 Rabener, Gottlieb Wilhelm 41
 Rácz Gyula 328
 Ráday-család 240
 Radó György 282
 Radó Polikárp 12, 89, 279—280
 Rádóczy Gyula 272
 Radványi József 129
 Raimundus de Pennaforte 14
 Rajk László 368
 Rákóczy-család 149
 Rákosi Mátyás 364
 Raphael (bibl.) 317
 Ráth György 24, 32—33, 263—264, 305—307, 310—311, 315—316
 Ratkoš, Peter 280
 Rédey Tivadar 132
 Redl Károly 168
 Reeves, J. P. 273
 Regiomontanus 305, 335—336
 Regnier, H. de 83
 Reichenstein, Stephan Haymb von 105—108
 Reimarus, Hermann Samuel 55
 Reizner János 208, 213, 216
 Remogius, Szent 89
 Remellay Gusztáv 117
 Reményi József 325
 Remete László 320
 Renyi Ferencz 282
 Réti Ödön 78, 81—83
 Révai (antikvárius) 311, 313—314
 Révai Miklós 210
 Révay (I.) Ferenc 342, 347
 Révay (V.) Ferenc 347
 Révay (II.) János 346—347
 Révay Pálné 347
 Révész Béla 256
 Rheda Pál l. Lipsiai
 Rhein, Adolf 106
 Richtmann M. 273
 Riegersperger, Thomas 304
 Ritoók Zsigmond 379
 Roggendorff 106
 Rogyonov 258
 Róheim Géza 328
 Rohlwes János Miklós 359
 Rohrachner (antikvárius) 304, 306, 309, 311—313
 Rolland, Romain 256—257
 Romains, Jules 83
 Rómer Flóris 302
 Róna Judit, M. 144—146
 Rónai Zoltán 328
 Rónay György 168
 Roosevelt, Franklin Delano 325
 Rosenthal, Ludwig 308—309, 312, 315
 Rotterdami Erasmus l. Erasmus
 Rousseau, Jean-Jacques 51, 59, 380
 Roykó Viktor 324
 Rozsnyay Kálmán 77, 81

XVIII

- Rozsondai Marianne 271, 300–319
 Rudbeck 47
 Rummy Károly György 111, 210, 336
 Rupprich, Hans 334, 336
 Rutbert, Szent 87, 89–91
 Ruzsás Lajos 268
 Rybárič, Richard 280

 Sabbataj 274
 Sajnovics János 47
 Sajó Géza 304
 Salamon (bibl.) 21
 Salamon (magyar király) 187, 197, 292
 Sallai István 225, 351
 Salvianus Massiliensis 99
 Sándor (román fejedelem) 127
 Sándor István 109
 Santell, Petro Insto 362
 Saradze, Guram 134–138
 Sarbak Gábor 155–156
 Sárkány Oszkár 142
 Sarló Sándor (Pór Tibor) 78, 81–82
 Sásdi Sándor 83
 Sauska Ferentz, Somberegi 236
 Schapf, Jörg 310
 Schedel, Hartmann 305
 Schedius Lajos 207, 211
 Scheiber Sándor 273–275, 281
 Schesæus Károly 243
 Schilling, Florentius 341
 Schimmer, Karl August 26
 Schirmann, Jefim 281
 Schlechta, Johannes 345–346
 Schleich, Jacob 317
 Schlözer 47
 Schmältzl, Wolfgang 32
 Schmidt Antal 215
 Schobser, Hans 27, 29
 Scholastica, Szent 11
 Schönberger, Joseph 238
 Schönherr, Alfons 90
 Schönherr Gyula 132
 Schöpflin Aladár 84
 Schottenloher, Karl 27, 29–30
 Schultz, August 357
 Schulze-Dlitzsch, Franz Hermann 116
 Schunke, Ilse 302, 304, 307–308, 312–313
 Schuster, J. 362–363
 Schuy Gilbert 111
 Schwaiger (könyvkereskedő) 34
 Schwalb Lajos 259
 Schwarthner, Martin 361
 Schwartz Izsó 253, 259
 Schwartzenberg 358
 Schwartzenberg, Adolf 239
 Schwarz, Georg Christoph 25
 Schwenke 307–308, 312
 Schwenkle, Paul 330
 Schwob, Ute Monike 29
 Scott, Walter 257
 Sebestyén Géza 370
 Seifert, Siegfried 50
 Serlo Wiltonia 14

 Semmelweis, Karl 224
 Servet Mihály 146
 Setälä 71
 Shakespeare, William 256, 258
 Shaw, George Bernard 256–258
 Sienkiewicz, Henryk 256
 Sigillum, Nicolaus 308
 Sigray Jakab 250–251
 Siklósi András 369, 372
 Silagi, Gabriel 166, 296
 Sima László 220
 Simeon, Szent 4, 7
 Simon Györgyi 331
 Simonescu, Dan 125–126
 Simonius 148
 Simonyi Zsigmond 17
 Simor János 280
 Sinclair, Upton 256
 Sintsy Mózés 117
 Sixtus, Szent 91
 Sixtus, IV. (pápa) 335
 Socinus Faustus 148
 Soltész Ferenc 377
 Soltész Zoltánné 224–233, 304, 348–353
 Sombergi Sauska I. Sauska F.
 Somkuti Gabriella 141
 Somlyó Zoltán 256
 Sonnenfels, Joseph 40
 Soós István 108–111
 Sós Lajos 116
 Sopko, Július 278–281
 Sötér István 51
 Sovave, Francesco 362
 Sparwenfeld, Johann Gabriel 134–135
 Sprengel, Kurt 361
 Squarcialupi, Marcello 148
 Stahremberg, Gothard 335
 Stanley, Wendell Meredith 257
 Starovolski, Szymon 276
 Statius, P. Papinius 99
 Steffenhagen 331
 Stegemann 337
 Stein Aurél 257
 Steinbeck, John 371
 Steindl Imre 60, 65
 Stella, Aldo 147
 Stendhal (Henri Beyle) 256
 Stephanus Langton 14
 Stephanus frater, Pollonus 4
 Stern, S. M. 273
 Sternberg 106
 Stöckel, Matthias 32
 Stöckholzer Hirschfeld Félix 355
 Stoll Béla 139, 144–145, 228
 Stošić, Krsto 3–4
 Stotzingen-család 122
 Stotzingen, Magdalene von 121
 Stotzingen, Ruprecht von 121
 Stübel, Bruno 334–335
 Stuchs, Georg 29
 Stuchs, Johann 29
 Stumfeck, Thomas 313
 Südy Ernő 76, 84

- Sulpicius Severus 88
 Supka Géza 328
 Supkegel Mózes 116
 Surriano, Antonio 345—346
 Swarzenski, Georg 88—90
 Swift, Jonathan 256, 258
 Sylvanus, Johannes 147
 Sylvester János 353
 Szaádja Chivi 281
 Szabó Dezső 82
 Szabó Ervin 257, 320, 326, 328, 374
 Szabó Ferenc 215
 Szabó Flóris 99—101, 288
 Szabó Géza 128, 147
 Szabó Károly 124, 264—265, 267, 288, 303,
 348—349
 Szabó László 212
 Szabó T. Ádám 281
 Szabóky Adolf 115
 Szacsavay Sándor 355
 Szaitz Leo Mária 54
 Szakoleczay Lajos 80
 Szalkai László 15
 Szaniszló, Szent 176
 Szántó Tibor 95
 Szapáry József 363
 Szapolyai János 347
 Szarvas Gábor 17
 Szászky János I. Tomka
 Szathmáry Károly, P. 117
 Szatmári György 27
 Szauder József 50—51
 Szczucki, Lech 147
 Széchenyi Ferenc 142, 280, 360
 Széchenyi István 215—216, 219
 Szegfű László 166—169, 173—175, 296
 Székely György 178
 Székely Sándor 129
 Szekfű Gyula 50—51, 325
 Szele István 128
 Szelestei Nagy László 55, 144, 176—203
 Szelle Béla 114—118
 Szementhey Kristóf I. Zementhey
 Szemere Pál 111
 Szenczi Molnár Albert 119, 128, 353—354
 Szende Pál 328
 Szendrei Janka 4, 280
 Szentes József 355
 Szent-Györgyi Albert 328, 371
 Szentgyörgyi István 50
 Szentgyörgyi József 210, 360, 362
 Szentiványi Márk 113
 Szentmarjai Ferenc 250
 Szentmihályi János 379
 Szentpétery Imre 14, 165, 177, 179, 379
 Szepesváry Tamás 272—273
 Szerelmey Miklós 112—114
 Szerémi 319
 Szeremlei Samu 218—219
 Szigethy Vilmos, Sz. 77—78, 81
 Szigeti Kilián 12
 Sziharulidze, Ph. 136
 Szikszai Fabricius Balázs 127
 Szilády Áron 301, 352
 Szilágyi János 254—255, 257
 Szilvás-Ujfalvi Imre 128
 Szilvási János 129
 Szilveszter, II. (pápa) 53—54
 Szily Kálmán 330
 Szinán (pasa) 32
 Szinyei Endre 377
 Szinnyei Ferenc 108, 111
 Szinnyei József 45, 109, 129, 354, 356, 358,
 360
 Szitnyikov, Leonyid Alekszandrovics 379—
 380
 Szlatky Mária 272
 Szluha Ferenc 213
 Szögi László 379
 Szőke Sándorné 145
 Szokoly Viktor 246—247
 Szombathelyi Szele János 128
 Szontagh Gusztáv 215
 Szörényi László 147
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 323
 Sztranyavszky Sándor 73
 Sztrianek János 219
 Sztriha János 219
 Szűcs József 217
 Szűts Pál 129
 Szvencickij, I. 278
 Tabéry Géza 76
 Táerling József 116
 Takács József 235, 237—239
 Takács Olga, R. 151—153
 Tamás, Szent (Aquinói) 11
 Tamás Aladár 372
 Tánicsics Mihály 366
 Tánecz Menyhért 239
 Tánecz János 116
 Taraszov 258
 Tarczy Lajos 269
 Tardy Lajos 134
 Tárkányi Béla 133
 Tarnai Andor 50, 111, 332
 Tatisvili, V. 135
 Taurinus István 27
 Tazbir, Janusz 147
 Telegdi Pap Sámuel 135
 Teleki-család 303, 306
 Teleki József 237, 240, 280
 Teleki László 241—242
 Teleki Mihály 237, 241—243
 Teleki Sámuel 241
 Temesvári Pelbárt 100, 105, 201—203,
 300—319
 Tencsetta 150
 Terescsényi György 78, 81—83
 Tervonen, Viljo 281—282
 Tevan Andor 76, 271
 Thackeray, William Makepeace 256, 258
 Thaez, Albert 361
 Thaisz András 204, 207, 211, 219, 222
 Thallóczy Lajos 347
 Themisztoklész 235

- Theodorétosz 353
 Theudebert, I. (frank király) 91
 Thimon, Szent 12
 Thirring Gusztáv 71
 Thököly Imre 362
 Thorndike, Lynn 14, 335
 Thun, Leo 106, 269
 Thúri Farkas Pál 128
 Thury Zoltán 256
 Thurzó Imréné Nyáry Krisztina 349
 Thurzó Szaniszló 224
 Timár György 155
 Timár Kálmán 100
 Tinódi Sebestyén 352
 Tisza István 269
 Tisza Kálmán 269
 Tivadze, T. 134
 Tóbiás (bibl.) 21
 Tóke Ferenc 17
 Toldy Ferenc 265, 330—331
 Tolhopff János 333—340
 Tolnai Gábor 134, 371
 Tolnai Sándor 362
 Tolsztoj 256, 258
 Tomka Szászky János 43
 Tomori Ferenc 115
 Tömörkény István 256
 Tompa Mihály 256
 Tonelli Sándor 78, 80—83
 Tordy Mihály 217
 Török Árpád 326
 Török János 26
 Török József 12, 177
 Toronyi Imre 221
 Tóth Árpád 256
 Tóth Béla 359—363
 Tóth Ferenc 218
 Tóth Gyula 81
 Tóth István 128
 Tóth János 116
 Tóth Kálmán 245—247
 Tóth László 344
 Tóth Szabó Pál 27
 Tótfalusi Kis Miklós 134—138, 227
 Tragurinus, Matthaeus Andronicus 346
 Trapezuntius, Georgius 340
 Trattner 35, 37—42, 112, 204
 Trattner Mátyás 204
 Trausch, Joseph 129
 Trautmann, Leopold 360
 Trautmannsdorff 106
 Trefort Ágost 269
 Tricesius, Andreas 346
 Triolet, Elsa 144
 Trócsányi György 65
 Trócsányi Zoltán 132
 Trócsányi Zsolt 268—270
 Turgenyev, Ivan 256
 Turtiainen, Arvo 282
 Twain, Mark 256
 Tyitov, T. Sz. 380
 Tyszkowicz Iván 148
 Udvardy Cserna János 115
 Ulászló, II. (magyar király) 341—348
 Ulrich, Szent 90
 Ungler, Lucas 304
 Ungvári Elemér 83
 Ur György 259
 Urban, Waclaw 148
 Uriel (bibl.) 317
 Váczy János 111, 210
 Váczy Péter 288, 290, 292
 Vadnai Károly 248
 Vág (Vágh) Sándor 83—84
 Vágó Ernő 367
 Vágó József 116
 Vahot Imre 116
 Vajda, G. 273
 Vajda János 144, 248, 256
 Vajda Lajos 152
 Vajda Péter 207
 Valerius Valerianus, Lucius 274
 Valjavec, Fritz 89
 Vámbéry Ármín 257
 Ványi Ferenc 79
 Várdai Pál 280
 Varga András 127—129
 Varga Imre 139
 Varga István 221
 Varga F. János 327
 Varga Jenő 257
 Varga József 320
 Vargha Kálmán 139—141
 Vargovits István 116
 Vári Dezső 249
 Varjas Béla 132, 272
 Varjas Endre 75
 Várkonyi (Ligethy) Nagy Béla 75—86
 Várnagy Antal 155
 Várnai Zseni 256, 258
 Vas Margit 211
 Vasoli, Caesare 148
 Vata (nemzetségtő) 299
 Vateisvili, Dzs. 136
 Váth János 79, 81, 84
 Vazul (magyar herceg) 288
 Vedastus, Szent 88—89
 Vedres István 210—211, 214
 Vega, G. J. 361
 Vehe-Glirius, Matthias 147
 Vekerdi László 271
 Vekerdy Géza 83
 Vékony Margit 321
 Venantius Fortunatus 91
 Vencel, Szent 176
 Verancsics Antal 346—347
 Vercors l. Bruller, Jean
 Veres Péter 328, 372
 Veresmarthy Ipoly 7
 Veress Endre 347
 Vergilius, Publius Maro 317, 346, 360, 362
 Verne, Jules 256, 258
 Verseghy Ferenc 58
 Vértés Józsefné 369

- Vértesy Miklós 379
 Vervliet, Hendrik D. L. 275
 Vespucci, Amerigo 31
 Veszprémi Ferenc 324
 Veszprémy László 87—94
 Vick, I. C. 362
 Vigyázó Ferenc 304—317
 Vigyázó Sándor 304—305, 314
 Vihar Béla 75
 Vikár Béla 328
 Vindemialis, Szent 89
 Virág Benedek 109, 111, 360, 362
 Vitali, Bernardino 346
 Vitéz János 98—99, 337, 340
 Vitsmándi Ágoston 117
 Vizkelety András 20, 330—333
 Voinovich Géza 242
 Volgina, Albina A. 50
 Voltaire, François Marie Arouet 41, 50, 380
 Vörös T. Károly 323
 Vörösmarty Mihály 204, 207, 219, 222, 256
 Vrtel-Wierczynski, Stefan 277
- Wadzo, Adam Zestwitz von 108
 Wagner, Carolus 344
 Wagram 358
 Walburga, Szent 12, 91
 Wallenstein, Emanuel 109
 Walstein, Amadeus Johann 362
 Walther, Hans 15, 20, 22—23
 Waltner Mihály 258—259
 Wéber Antal 244
 Weber, D. J. 361
 Wehli Tünde 280
 Weller, Emil 24—25, 28—30, 32—33
 Wells, Herbert George 256
 Weltner Mihály 256
 Wertheimer Ede 46
 Wesselényi Miklós 210
 Weszprémi István 144
 Weyssenburger, Johann 30
 Wichmann, Irene 281—282
 Wiernitz, Wentzl Martin von 106
 Wierzbowski, Stefan 344
- Wilde, Oscar 256, 258
 Wildenow, L 361
 Willehad, Szent 89
 Williams, G. H. 148
 Willibald, Szent 87, 89, 91
 Willibrordus, Szent 11
 Winter, Ernst Karl 322
 Witsen, Nicalaes 134—138
 Wix Györgyné 142
 Wohlgemuth, Michael 305
 Wóber György 215
 Wolfgang, Szent 88—90, 91
 Wulfila (Ulfilas) 353
- Xántus János 257
- Zacher, Julius 330—331
 Zadkiel (bibl.) 317
 Zahlheim, Karl von 37
 Záhonyi Bertalan 116
 Zaluski, Józef Andrzej 276
 Zapaszkó, Jakim 277—278
 Zápolya 149
 Zay Sámuel 349, 360, 362
 Zeller, Leonard 314
 Zementhey (Szementhey, Zemenchey)
 Kristóf 315
 Zemléni Demeter 7—8, 14, 22
 Zeno, Szent 90, 312
 Zola, Émile 256, 258
 Zöld Antal 221
 Zöld Ördög I. Tóth Kálmán
 Zotter, Hans 97—98
 Zoványi Jenő 128, 325
 Zucchini, G. 148
 Zvonarics Mihály 352
 Zsiga Lajos 84
 Zsigmond, Szent 89
 Zsigmond (lengyel herceg) 343
 Zsigmondy Árpád 224
 Zsigmondy Árpádné 224, 227, 353
 Zsilinszky Mihály 208, 212, 214
 Zsitvay Tibor 62, 72

A századik évfolyam elé

Kevés olyan folyóirat van, amely megéri a századik évfolyamát. Magyarországon csak a Századok és a Magyar Nyelvőr előzte meg a társadalomtudományi folyóiratok közül a Magyar Könyvszemlét. Világviszonylatban is kevés az olyan könyvtörténeti, bibliográfiai folyóirat, amely hamarabb kezdte volna el pályáját, mint a magyar megfelelőjük. Már maga ez a régiség is arra indít, hogy megemlékezzünk az évfordulóról. Még inkább erre ösztönöz a folytonosság és az újítás közötti összefüggés és az ebből adódó feladat.

Fraknói Vilmos 1876-ban a folyóirat programját így határozta meg: „A Magyar Könyvszemle a magyarországi könyvészet és a hazai könyvtárak közlönye óhajtt lenni. Közölni fog a régebbi magyarországi bibliográfia körébe tartozó értekezéseket és az újabb felfedezésekről értesít. Ismertetni fogja a hazai könyvtáraknak történetét, szervezetét, nevezetesebb tudományos kincseit és szerzeményeit. Továbbá összeállítandja a magyarországi sajtó irodalmi érdekű termékeinek és a hazánkat érdeklő külföldi munkáknak lehetőleg teljes és pontos jegyzékét.” Ez a program lényeges részében ma is megállja a helyét, bár a folyóirat bővült tematikájában, változott szemlélete és módszertana. Csak üdvözölni lehet az 1981-ben átalakult szerkesztő bizottságnak azt a célkitűzését, hogy a könyvtörténet fogalmát szélesen értelmezi, és különösen azt, hogy ebbe beleérti az olvasóközönség és az olvasás történetét is. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a mentalitás-, eszme-, művelődéstörténeti kutatások nem fejlődhetnek anélkül, hogy ne ismernénk a könyvek és a sajtótermékek kibocsátásával és terjesztésével foglalkozó intézmények tevékenységét, a terjesztés eredményeit és a befogadás viszonyait és tartalmait. Egy-egy korszak tudati állapotának megismerése különösen az új tömegkommunikációs eszközök megjelenése előtt enélkül a sokszor nagyon is fáradtságos feltáró és értékelő munka nélkül nem lehetséges.

Bizonyos mértékig új a szakmában az információs-dokumentációs tevékenység előtérbe kerülése és ezzel együtt az új technikai eszközök felhasználása. A Könyvszemle az utóbbi időszakban törekedett arra, hogy e tekintetben is bővítse a vizsgáló-dási körét, de azt hiszem, a szerkesztő bizottság egyetért velem a tekintetben, hogy e téren szélesebb körű áttekintésre, rendszeresebb és konkrétabb tájékoztatásra van szükség. Ma még a szakemberek sem ismerik sok helyt azokat a lehetőségeket, amelyek rendelkezésre állnak az új információs és dokumentációs szolgáltatások megszer-

vezésével. Arra törekedtünk, hogy e tekintetben munkamegosztás alakuljon ki a különböző szakterületek könyvtárai és intézetei között, de még távol vagyunk attól, hogy egy részében jól összeilleszkedő és hatékonyan működő rendszer jött volna létre.

A Magyar Könyvszemle azt is célul tűzte maga elé, hogy szélesebb olvasóközönséghez szóljon. A megnövekedett történeti érdeklődés és a szakmai tájékoztatási igény egyaránt jelzik, hogy ez a törekvés nem megvalósíthatatlan.

Nagyra értékelve a Magyar Könyvszemle eddigi munkáját, a 100. évfolyam indításakor — úgy hiszem — az a kívánatos, ha a társadalmi szükségleteknek és a tudomány fejlődésének megfelelően ezekre a feladatokra felhívjuk a figyelmet.

KÖPECZI BÉLA

Egy ismeretlen középkori iskoláskönyv és magyar verses nyelvemlék 1433-ból

A dalmáciai Šibenik konventuális ferences kolostorának (Samostan sv. Frane) könyvtárában *Liber Demetrii de Laskó* címmel, Cod. 10. jelzettel egy XV. század első feléből való, Magyarországon keletkezett kódexet őriznek. A könyvet, amely eddig elkerülte a hazai kutatók figyelmét, először Krsto Stošić, a kolostor néhai könyvtárosa írta le 1933-ban a *Croatia Sacra* című zágrábi egyháztörténeti folyóiratban a ferences könyvtár kézíratairól közreadott katalógusában.¹ Stošićtól származik a kódex latin elnevezése, és már ő megemlítette azt is, hogy a 16. levélen öt magyar nyelvű sor található. 1982 októberében, jugoszláviai tanulmányúton liturgikus kódexek után nyomozva, az említett könyvtárban rábukkantam erre a magyar szempontból kiemelkedően becses középkori emlékre. A helyszínen néhány órát fordítottam a kódex átvizsgálására, majd ezt a munkát itthon mikrofilm alapján folytattam.²

Már az első átlapozásnál megállapíthattam, hogy a vegyes tartalmú papír kódex kétségtelenül magyar eredetű, és az is valószínűnek látszott, hogy a középkori iskolakönyvek műfajába tartozik. A hazai művelődéstörténet számára jelentősnek ígérkező forrást a 16. fólió verzóján olvasható öt soros magyar szöveg, az irodalomtörténet és nyelvészet számára meglepetést jelentő verses könyörgés teszi különösen fontossá.

A kódex 145×215 mm nagyságú, 268 fólió terjedelmű. Az anyaga papír, amelynek eredetét, vízjelét nem tudtam megvizsgálni. Az egyes füzetek nagyságára is csak néhány, a mikrofilmen is látható ívjelzésből lehet következtetni. A kötet első részében ugyanis öt helyen (ff. 3, 19, 50^v, 66^v, 82^v) a lap alsó szegélyén latin sorszám (primus, secundus, tertius, quartus, quintus) látszik. Az így megjelölt lapok között 16, illetve 32 levél van. Három esetben ilyen lapra egy-egy nagyobb tartalmi egység kezdete esik (f. 3: *Summula de Summa Raimundi*, f. 19: *Historiae per Bibliam*, f. 67: *Computus metricus*). Ez a számozás, amely a kódex nagy részét író Laskói Demeter kezétől származik, a továbbiakban elmaradt. A kötés tehát a kódex keletkezési helyén készülhetett. A füzetekbe másolt részeket a scriptor sorba rendezte, majd a könyvkötő három, egyenként 8–8 mm széles bőrcsíkra felfűzte; a csíkokat 3–4 mm vastag deszkából kiszabott táblákon az előre elkészített kettős nyílásokon átbújtatta, és a tábla külső oldalán leragasztotta. Ezután a fatáblákat durván, elnagyolva kiszabott

¹ *Rukopisni kodeksi samostana sv. Frane u Šibeniku*. Croatia Sacra. Zagreb 1933. Fasc. 5. 18–61.

² A kódex mikrofilmje a MTA Könyvtárában 6428/I. számmal található. — E helyen is megköszönöm a šibeniki ferences kolostor elöljárójának és könyvtárosának előzékeny segítségét, Dr. Pavao GALIĆ úrnak (Zadar, Naucna Biblioteka) a mikrofilm elkészítése körül nyújtott baráti közreműködését.

és meglehetősen vastag pergamennel bevonta, amely az idők folyamán szürkére piszkolódott.

Az első tábla belső oldalára ragasztott könyvtári címkén K. Stošić írásával a kódex jelzete és címe olvasható: 10. Liber Demetrii de Lasko. A kötetet borító pergamen behajtott részein a XV. század második feléből származó, helyenként elmosódott szövegrészek, tollpróbák láthatók; így a hátsó tábla belső oldalán ez a bejegyzés: „... recesserunt ad imperatorem turcorum ambo fratres 1453”, majd alább ugyanazzal a kézzel: „Stephanus f(rater) pollonus”.

A kötéshez tartozik még két pergamen lap is. Ezeket a könyvkötő a táblák és a kódex törzse közé, az említett keskeny bőrcsíkokra ráfűzte, és a kódex lapjival egyező nagyságra körülvágta. A rajtuk levő írás a kódexhez viszonyítva fordított helyzetben látható. A könyvkötő ezeket a pergamenlapokat feltehetően a könyvtáblák belső oldalaira akarta ragasztani, hogy a fűzésnél alkalmazott csíkokat eltüntesse és egyúttal a kötetet is megerősítse. Erre azonban valamilyen okból nem került sor; a lapokon ragasztónak nyoma nincsen.

A két pergamen lap, amely ugyancsak a kódex keletkezési helyén került a kötésbe, az itthoni tüzetes vizsgálat során szolgált nagy meglepetéssel: egy XII. század végi magyarországi hangjegyes tropárium részletei láthatók rajtuk. A szövegek Notker Balbulus által szerzett vagy neki tulajdonított húsvéti és karácsonyi prózákat tartalmaznak és a miseéneklés St. Gallen-i szokásának hazai gyakorlatáról tanúskodnak. Az első fragmentumon a „Laudes Christo redempti”, „Pangamus creatoris”, „Agni paschalis esu” és a „Grates salvatoris” kezdetű húsvéti darabot, a hátsó lapon a „Grates nunc omnes”, „Natus ante saecula” és az „Eia recolamus” kezdetű prózát, valamint a magyar vonatkozásban ritka, de nem ismeretlen „Laudem Deo” kezdetű karácsonyi trópust olvashatjuk. Valamennyi darabnak megvan a négy vonalra egyszerű hangjegyírással lejegyzett dallama. Szendrei Jankának, a Laudem Deo tropus és a hazai hangjegyírás szakértőjének véleménye szerint e két lapon valószínűleg a vonalas magyar notáció legrégebbi, a Pray-kódex kottás bejegyzéseit is megelőző emléke került elő.³

Végül e két lapról még azt is megjegyezzük, hogy azok a kódex törzséhez viszonyítva fordított helyzetben kerültek a táblák mellé. Alsó és felső szegélyükön, valamint a kottás sorok közötti szabad helyeken viszont a kódex írásával egyező állásban, feltehetően a XV. század ötvenes éveiben az említett *Stephanus frater Pollonus* két *Cisio Janust* és néhány tollpróbát írt be.

A kódex sorsára vonatkozó legkorábbi adatnak látszik az 1. levél rektójának felső szegélyén egy elmosódott possessor-bejegyzés: „Iste liber est assignatus pro me fratri [olvashatatlan név] per [olvashatatlan név]”. Alighanem ez a kódex elkészültét követő első tulajdonosokra vonatkozhat, akik talán ugyanabban a kolostori iskolában használhatták a könyvet, ahol az eredetileg készült. A liturgikus kalendáriumban (ff. 93—98^v) olvasható bejegyzések már a század közepén Dalmáciában keletkeztek és *Stephanus frater Pollonus* kezétől származnak. Ezek a következők: május 2-án: Woyuode uiyslanich 1454 obitus [..]”; július 10-én: „Obitus d. thome regis bosne 1461 sexta feria”; október 8-án: „S. Simeonis de Zadra” és alatta október 10-én: „Obiit magdale(ne) cho-

³ SZENDREI Janka: *Az Akadémiai Könyvtár T 256 jelzetű töredéke. A „Laudem Deo” két hazai följegyzésének jelentősége.* Zenetudományi Dolgozatok 1978. (Bp. 1979.) 19—34. — Az első fragmentumon a vonalazás piros színű, amint az K. Stošić leírásából is kiderül; ez a mikrofilmen technikai okból nem látható. — Szendrei Jankának a magyar notációra vonatkozó véleményét e helyen is megköszönöm.

color solis lux illustras sup nos. Etiam quidam huius
 am gnis igitur exultantibus huius lux ista ductoris est tuis
 sempiterni. Et exclamant. Scias hoc est lux vras sic
 p dicit cu essentimus ad huc mltas Populus q
 ambulat mter vrbis vidit luce magnas habitantia
 in regione omne motu. Huc sup venit quoniam
 Simcon et exultans dicit gloriante deo quia ego
 xpm. Santa nati in maibz meis supapi m plo et
 repleto spu scto dicit. Nunc vidit oca mei salutae
 tue post hoc sup venit quid heremita qui m
 rogatus a nobz quis esset dicit Ego sum iohannes
 qui xpm baptizavi et ante faciem eius pcedui
 nam eius et vidi digitis meis dms. Ecce agnus
 dei qui m pmo p p veniet vstae nos et sic p m
 p hant et moui cu eo respiceret. Hc bibe. Ecce
 iohannes testu p allegato et

Quod sum necessaria in domo dei quatuor sigt gra
 marca mystica iustanomena et tra coposificata et

Oh ystomeli teste ydesti q mlaguak otalima
 otipeletas test ma tegetet mltat glan ymadlak
 hug vngvmetz melias galalonnaki ydeym elterism
 Oh elagnek honere ag emekiam vorek heremeth
 Oeged horek es ymmlak letkemeth testemuel
 vnde iape p p vi
 hystolhad

Inde illa vstabit dms i gladio suo duro sicut fene
 sicut peste donec conterantur peccatores a facie
 tie et q m lege eius ambulare noluerunt et

1. kép. A verses könyörgés szövege, Laskói Demeter kézírása. Fol. 16.

sauich 1459". A kódex tehát a XV. század közepén már Zadarba kerülhetett, ahol Nagy Lajos királyunk óta Szent Simeonnak volt kultusza. Ez azonban Šibenikbe nem terjedt át. Arra már nincsen adatunk, hogy miként jutott mai őrzési helyére.

A kódex írásának jellege megegyezik a XV. század első felében Európa-szerte elterjedt és magyar földön is általánosan használt gótikus kurzív könyvirással; megtalálhatók benne az iskolás kéziratokból ismert fokozatai: a másolt szövegeknél a *cursiva textualis*, a glossa ordinariánál a *cursiva currens*, és a szóbeli magyarázatok, az előadások gyors jegyzetelésénél a *notularis*. A rendelkezésre álló fényképek segítségével öt kéz írását sikerült megkülönböztetni, ezek azonban nagyon hasonlítanak egymáshoz. Ennek oka nyilván az, hogy a kódex szűk határidőn belül feltehetően azonos scriptoriumban készült, ahol a scriptorok együtt tanulták, gyakorolták az írás mesterségét. Az öt író közül hárman, összesen hat esetben a záradékokban megnevezik magukat. Hét kolofonban pedig az évszám szerepel. Ezeket figyelve megállapítható, hogy a kódex legnagyobb, összesen 241 levél terjedelmű részét a címadó Laskói Demeter írta. A kezétől származó hat kolofon közül kettő név nélkül a kódex elején 1433-ból (f. 14) és 1434-ből (f. 55) való. Az utóbbinál még ez a megjegyzés is olvasható: „per manus cuiusdam studentis”. A „studens” kifejezés előfordul még Pécsett Veresmarthy Hippodam iskolás kódexében is, amely egy időben keletkezett Laskói Demeter kódexével, és amely tartalmában, rendeltetésében is hasonló hozzá. A „studens” kifejezésről Petrovich Ede mutatta ki, hogy az egyaránt jelenthet tanítót vagy az írásban, másolásban már a kezdő fokon túljutott tanuló⁴. Laskói is, akárcsak Veresmarthy egyetlen alkalommal, a kódex elején nevezte így magát; tehát ha kezdetben, 1433-ban még tanuló volt is, később, 1434 után a gazdag tartalmú kéziratot már mintapéldányként használhatta tanításnál, szövegek magyarázatánál. Később 1434-ben (ff. 63^v, 92) és 1435-ben (ff. 188, 241) a nevé is feltűntette: „per manus Demetri de Lasko”.

A kódexben ezen kívül egy kéztől származó összefüggő szöveget még a 241. levél verzóján kezdődő ötvenhárom lapnyi részben találunk. Terjedelemben ez a könyv egy tizedét teszi; ebből negyven lap egy bűnbánatról szóló verses traktátus sorközi magyarázatokkal, amelynek végén (f. 260) a cím és a másoló neve olvasható: „Explicit sumpma penitencia per manus Demetri de Zemlen”, majd az 1435-ös évszám. Lehetséges, hogy a kódex már a bekötés után került Zemléni Demeter kezébe, aki az üresen maradt utolsó részt teleírta. Írása megtévesztésig hasonlít Laskói Demeterére. Meglehet azonban az is, hogy a bekötésről már Zemléni gondoskodott. A kódexben egyébként minden szabad helyre, sorba írás került. Idézetek, mondások, rövid jegyzetek töltik ki az eredetileg füzetekbe másolt nagyobb szövegegységek után megmaradt helyet. Ilyenek között találjuk két névtelen és egy magát névvel is megnevező kézíró szövegét. Ezek paleográfiai szempontból nem sorolhatók a kódex törzséhez. Érdekes a 91. levél verzójának első felén a *Computus metricus* 19 és fél sora után a lap aljáig egy idegen kéz írása. Ez a mondat közepén folytatta Laskói Demeter másolását, majd a lap alján kettősponttal mondat közepén abbahagyta; a következő lapon azután ugyancsak mondat közepén Laskói folytatta az írást. A szöveg tartalma, a kántorböjtre vonatkozó időszámítás magyarázata nem szakadt meg. A besegítő névtelen kézíró bizonyára Laskói társa vagy tanítványa

⁴ PETROVICH Ede: *Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe*. Irodalomtörténeti Közlemények 1968. 672–676.

lehetett, aki cselekedetét a lap alján egy tréfás rajzzal is megörökítette: az utolsó sor egyik h-betűjének alsó szárát lehúzza két fejet kanyarított, a mutatóujját intón felemelő tanítóét és a feladatát jól végzett, sapkáját megemelő diákét.

A második névtelen kézíró tizenkét soros beírása a Laskói Demeter által másolt *Computus metricus* és az azt követő *Cisio Ianus* után, a 92. levél verzójának alsó felén olvasható. Az üresen maradt helyre idegen kéz textualis cursiva írással, halvány tintával az arab számjegyek jeleit és azok jelentését jegyezte be.

Végül egészen szokatlan helyen, a 197. levél verzójának felső harmadában találunk még idegen szöveget, amelynek írója meg is nevezi magát: „Explicit liber per manus Jacobi de Vijbez”, és megjelöli az írás idejét is: 1428-ban „in carnis priuio 2^a feria, ante festum sancti petri”, vagyis: nagyböjtben a február 22-ét, Szent Péter székfoglalását megelőző hétfőn.⁵ A nyolc sornyi szöveg csonka; „seu praesciti ceteras” szavakkal kezdődik és semmi összefüggésben nincs az előző lapon olvasható bibliai szöveggel, amelynek másolója a Génezisből vett textus befejezését félreérthetetlenül így jelölte: „quando peperit ei Agar Ismaelem etc. require” (vagyis: a többit keresd meg magad). A következő lapon csonkán kezdődő rövid bekezdés Jacobus de Újbécs (Újbecse, Új-pécs) kézírásával ezek szerint a kódex legkorábban keletkezett szövege. Itteni felbukkanásának magyarázata egyedül az lehet, hogy a sorok egy tévesen hajtogatott füzetbe kerültek. A másoló az elrontott lapot félretette, amit azután évekkel később Laskói Demeter a saját munkájához felhasznált. Így kerülhetett a szövegtöredék minden összefüggés nélkül az egyébként időrendben szerkesztett kódex 1435-ben másolt részei közé.⁶

A kolofonok segítségével tehát megállapítható, hogy a kézirat 1433—1435 között készült. A három név szerint ismert másoló származását is figyelve keletkezési helyére is következtethetünk. Zemléni Demeter bizonyára a Nándorfelhervári melletti Zimonyban született. Laskói Demeter családi nevét a Duna és a Dráva délkeleti szögletében, a mai Tarda (Dárda) község közelében fekvő Laskóról nyerhette, amely a középkorban a szekszárdi bencés apátságoknak volt birtoka.⁷ A harmadik helynév Újbécs, Újbecse alakban a középkorban az ország különböző vidékein több megyéből (Pest, Heves, Torda, Zala) is kimutatható. A legvalószínűbb mégis, a Laskóval és Zimonyval is kapcsolatba hozható Új-pécs, amely a XIII. századtól a pécsváradi bencés apátság mellett letelepedett latinok települése, suburbiuma volt.⁸ E három szóba jöhető hely tehát a középkori Magyarország déli részén, Baranya- és Szerém-vármegyében található. A keletkezési hely nyomozásában elsősorban Pécsváradra gondolhatunk, ahol a középkorban bencés apátság működött, amelynek nagy birtokai, sok plébániája, élénk tevékenységet folytató hiteles helye és virágzó kolostori iskolája volt.⁹

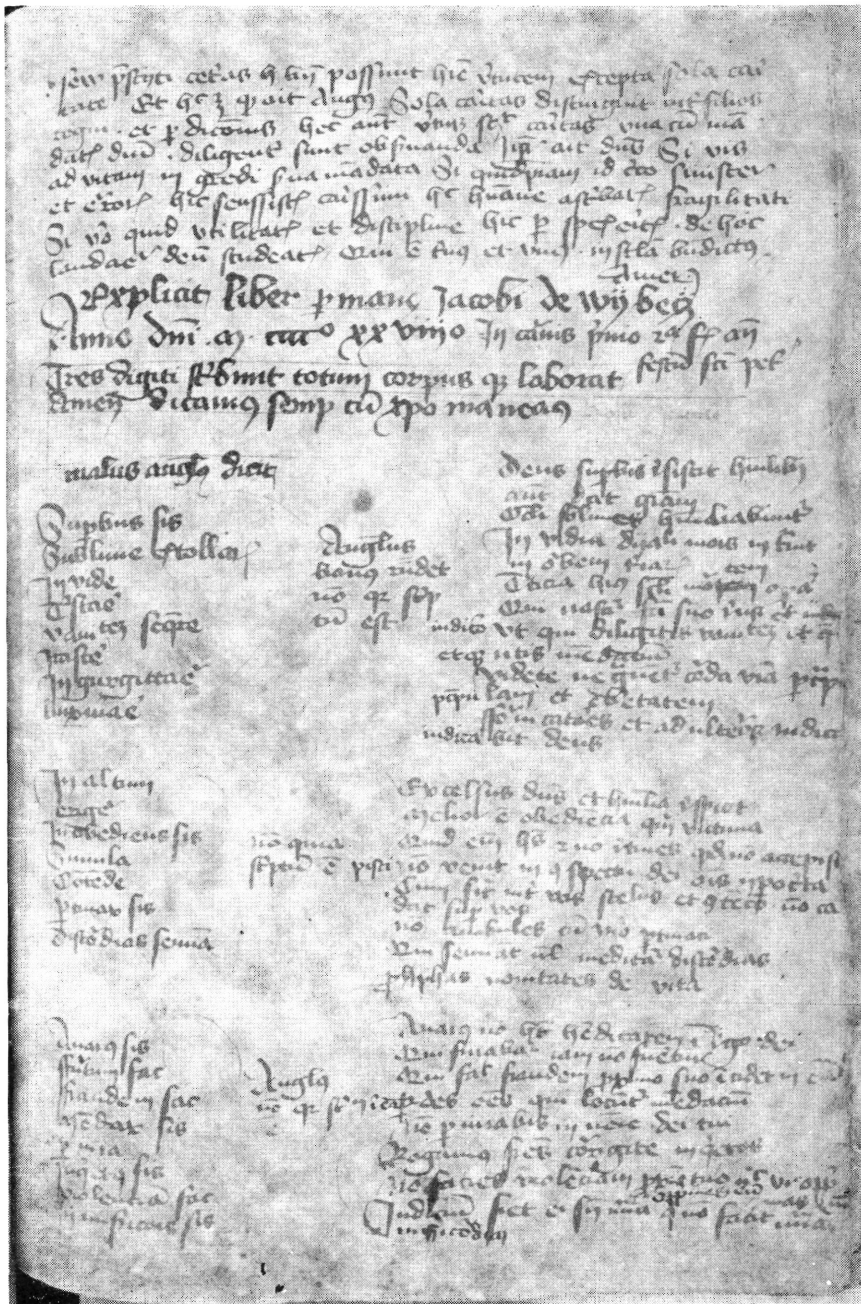
⁵ A másoló itt az idő megjelölésében egy napot tévedett, mert 1428-ban február 22-e éppen a nagyböjt első vasárnapját követő hétfőre esett.

⁶ A kódex újból való kézbevetelével az írásra vonatkozó megfigyeléseket minden bizonynyal még pontosítani lehet.

⁷ CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.* (I—III. Bp. 1890—1897.) II, 463. és 502. — GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* Bp. 1963. 335.

⁸ CSÁNKI I. 25, 66, 241.; III. 33—34. — GYÖRFFY 365—366. — FÜGEDI Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek.* Bp. 1981. 361.

⁹ Vö. MEZEY László: *Deákság és Európa.* Bp. 1979. 176—177.

3. kép. Jacobus de Újbécs kézírása. A 12. sor után újra Laskói Demeter bejegyzése. Fol. 197.

ad aures patribus. Dixisti Jo caritas dicitur sic. Epi
 vultus qua quis diligit Deu ipse semetipsum et proximum
 ipse Deu. Quare aut aplos una eorum vultus si lu
 quare homo loquitur et angelos caritatis aut no habet
 factus su sed et eo sonat ut caritatis vultus et si ha
 bingem apponit et no. omnia no impens et habet
 omnes suam et si habet omnes sed ita ut motus im
 pectat caritatis aut no habet. magis su. Et si dicit
 berto ois facultates meas in te habeo. Et si dicit
 corpus meum et athen caritatis. ad meam no habet. magis
 magis. Sed caritas em paxis est. Quare et si ca
 utis no caritat. no agit paxi. no. stat. no est am
 brosa. no. paxi. que su. no. caritat. no. cogitat
 vultus. Quia. si. est. Quia. caritat. Quia. si. su. Quia
 stat. caritas. aut. magis. paxi. caritas. em. et. paxi. et. vultus
 delo. caritatis. Sed. sola. paxi. caritas. caritas. de
 motus. em. et. dampnandi. sed. paxi. caritas. bene. possit
 que. vultus. paxi. caritas. et. hoc. est. paxi
 sola. caritas. distinguit. inter. filios. regni. et. paxi
 et. aut. vultus. paxi. caritas. magis. mandatis. Deu. di
 legentia. su. obsequanda. paxi. aut. Deu. Si. vis. ad. vultus
 magis. paxi. mandata. Si. quid. paxi. Deu. paxi. que
 paxi. paxi. hoc. hanc. paxi. fragilibus. Si. vultus
 Deu. caritatis. paxi. que. paxi. Deu. hoc
 Deu. caritatis. paxi. que. paxi. Deu. et. vultus. paxi
 Deu. caritatis. Deu. caritatis.

**Epistolae Summa Penitentiae per manus de
 metri de Zemleu suavis domi athenis
 III. XXX. quinto laus ubi sit ipse qui
 liber explicat iste Non laus scriptori sed
 laus xpo genitori Venia aut vultus
 vultus mea pueribus. Sic est summa**

Sapientiae paxi

Etremut eos malicia corp. et hunc solis no vultus nec
 vultus impie intelligunt vultus

Feltételezésünket igazolni látszik a 93–98. levélen található liturgikus naptár. Ez minden jel szerint oktatási célra, mintakalendáriumnak készült. Külsőre nem különbözik a középkori misekönyvek és breviáriumok elején található naptáraktól. Benne a szokásos módon hónapanként külön táblázatba rendezve találjuk a szentek ünnepeit, rangjuknak megfelelően piros és fekete betűkkel. Az egyes lapokon balról az első függőleges oszlopban a vasárnapi betűk, a másodikban pedig a *Cisio ianus* megfelelő szótagja található. Ugyanennek a Cisiónak a hónaphoz tartozó két-két sora a lap felső szegélyén is olvasható. A második a lapokat 35 vízszintes vonallal egyforma sorokra osztotta és ide az év valamennyi napjára egy-egy szentnek a nevét beírta. A liturgikus kalendáriumokban többnyire a terület vagy közösség által megült ünnepeket tüntették fel, és több-kevesebb sort üresen hagytak.

Az ünnepek rendje egészében véve a magyarországi szokást tükrözi. A magyar szentek közül pirossal találjuk ápr. 23-án Adalbertust, jún. 27-én Szent Lászlót, aug. 20-án nyolcaddal Szent Istvánt, nov. 5-én Szent Imrét és nov. 11-én ugyancsak nyolcaddal Szent Mártont. Fekete betűkkel szerepel júl. 4-én Szent Márton translációja, júl. 17-én András és Benedek, szept. 2-án Szent Imre translációja és nov. 9-én Szent Erzsébet ünnepe. A hazai szerzetesrendek jellegzetes ünnepei közül a pálosok jan. 10-én Remete Szent Pál és jan. 17-én Remete Szent Antal ünnepével vannak képviselve, mindkettő feketével. A domonkosok alapítójának fő ünnepe aug. 6-án „Translatio s. Dominici” bejegyzéssel piros színben szerepel; ápr. 28-án pedig Szent Péter vértanú napját ugyancsak feketével így idézi: „Petrus martyr de ordine fratrum”. Ugyanakkor azonban említés nélkül maradt márc. 7-én Aquinói Szent Tamás napja, amit pedig domonkos vagy pálos másoló aligha felejtett volna ki. A ferencesek szentjei közül jún. 13-án Páduai Szent Antal, aug. 12-én Klára és okt. 4-én Assisi Szent Ferenc, mindhárom piros bejegyzéssel található, ami a hazai kalendáriumokban általános szokás volt. A magyar vonatkozásban jelentős szerepet játszott ágostonos remeték patrónusa, Szent Ágoston aug. 28-án az általános székesegyházi szokás szerint piros színnel szerepel; okt. 13-án a transláció ünnepének azonban nyoma sincs, amit ágostonos vagy pálos sriptor aligha hagyott volna el. Az említett szerzetes rendek a kódex keletkezésénél tehát nem jöhetnek számba.

Egészen más képet mutat a kalendárium bencés vonatkozású adatsora. Rendi ünnepeik egy része a középkorban magyar földön általános volt.¹⁰ Ezek azonban éppen bencés hatásra a hazai székesegyházi ünneprendnek már igen korán részei lettek. Perdöntőnek számít azonban Szent Benedek nyári, júl. 11-én megült ünnepe (Translatio sti Benedicti) piros bejegyzéssel és nyolcaddal. Maga az ünnep ugyancsak általános volt, sőt jellegzetesen magyarországinak számított, amint azt egy XIII. századi psalterium e napra szóló megjegyzése is bizonyítja: „Sancti Benedicti secundum Hungaros”.¹¹ A nyolcaddal való ünneplés azonban ritka és ismereteink szerint kizárólag bencés

¹⁰ Pirossal jelölve febr. 10-én: Scholastica, márc. 21-én: Benedictus és okt. 16-án: Gallus, feketével jan. 15-én: Maurus, máj. 26-án: Augustinus Cantauensis, jún. 5-én: Bonifatius, okt. 2-án: Leodegarius, okt. 24-én: Maglorius, nov. 7-én: Willibrordus, nov. 17-én: Othmar, nov. 21-én: Columbanus, dec. 15-én: Maximinus. Ide tartozik még Pannonhalma fő patronusának, Szent Mártonnak napja is, amelyet országosan nyolcaddal ünnepeltek.

¹¹ CSAPODI Csaba: *XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben*. Magyar Könyvszemle 1975. 234.

jellegű forrásokban fordul elő. Ezek a következők: a XI. századi Szelephényi-evangeliárium, a XII. század végén beírt kalendárium a Pray-kódexben és Miskolczi László 1394-ben befejezett misekönyvének naptára.¹² E három forrás eredetével, sanctoraléjával foglalkozó kutatók ismételten hangsúlyozzák, hogy Szent Benedek nyári ünnepe döntő bizonyíték a bencés jelleg mellett, és hogy ez az ünnep Franciaországból származik, jelezvén a galliai frank liturgiának az Árpád kori magyar szokásokra való erős hatását.¹³ Az ünnepnek oktávával való szereplése Laskói Demeter iskolás könyvében a mintakalendárium bencés eredetére vall. Erre vonatkozóan a három említett forrás alapján még további megfigyeléseket is gyűjthetünk. Így a Miskolczi-misszálé kalendáriumával összehasonlítva még további hat ritkán előforduló és galliai bencés forrásra visszavezethető ünnepet találunk. Csak e két forrásban fordul elő hazai viszonylatban márc. 15-én a karthagói vértanúk ünnepe, ápr. 7-én Clippus episcopus, ápr. 19-én Thimon diákonus napja. Továbbá Laskói Demeter-kódexén kívül csak az említett három forrásban szerepel jún. 16-án: Julitta és Ciryceus (Quiriacus, Cyriacus) tarzusi vértanúk ünnepe. A minta kalendáriumában, a Szelephényi-kódexben és a Miskolczi-misszálé naptárában található jún. 17-én Avitus presbyter, bencés apát és viennei püspök ünnepe. Végül okt. 11-én az angliai Edburga (Ebburga, Edelburga) bencés apátnő ünnepe Laskói Demeter-kódexén kívül egyedül a Miskolczi-misszáléban és az 1466-ban írt Münchener-kódex magyar naptárában fordul elő.

Az elmondottakhoz még egy hasznos negatív megfigyelést is fűzhetünk. A minta naptárban az év valamennyi napjára beírás, ünnep került. Mint láttuk, ez a szerkönyvekben általában nem volt szokás. A kódex másolója a nagyobb használhatóság kedvéért az év minden napjára kijelölte az ünnepet; kivéve két napot, amely üresen maradt. Az egyik szeptember 24-e; ezen a napon a hazai liturgikus forrásokban országosan két ünnep legtöbbször együtt található: Szent Gellért csanádi püspök vértanúságának napja és Keresztelő Szent János fogantatásának ünnepe. A másik november 24-e viszont a pálosoknak egy XIV. századra datált naptártöredéke szerint Remete Szent Pál translációjának ünnepe (ez a nap különben a hazai kalendáriumokban üresen maradt). Laskói Demeter kalendáriumának e két üresen maradt napja feltehetően a másoló bizonytalanságából eredhetett; nem tudta e két napra eldönteni, hogy milyen színnel jelölje ezeknek az ünnepeknek rendjét, rangját. Ezzel a megfigyeléssel a nyomok ismét csak Pécsre és környékére vezetnek. A püspöki székhelyen a XV. század elején együtt találjuk valamennyi fent említett szerzetes rendet: a városban virágzó kolostora volt a bencéseknek, ferenceseknek, domonkosoknak, ágostonos remetéknek és a pálosoknak. A rendi védőszenteken kívül ezekben a kolostorokban ismerték és bizonyára megülték a pécsi székesegyház védőszentjének, Szent Péter apostolnak ünnepét, ugyan-csak a káptalan patrónusának, Keresztelő Szent János napját. A kettő közül szempontunkból az utóbbi a fontos. Keresztelő Szent Jánosnak a kódex kalendáriumában megvan a június 24-i fő ünnepe, augusztus 29-én pedig a mártíromságának napja, mindkettő pirossal. Az utóbbinál a másoló tévedésből

¹² RADÓ, Polycarpus: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Bp. 1973. 48, 151 és 234.

¹³ KNIEWALD Károly: *A Pray kódex sanctoraléja*. Bp. 1939. 25–27. — SZIGETI Kilián: *A Szelephényi-kódex*. MKsz 1961. 365. — MEZEY László: *A Pray-kódex keletkezése*. MKsz 1971. 109–123. — TÖRÖK József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátossága*. Bp. 1977. 45–46.

„Decollatio S. Johannis Apostoli”-t írt, amit aligha vétett volna el, ha az egyházmegyéhez vagy a pécsi káptalanhoz tartozott volna. De a városban élő scriptor a szeptember 24-i ünnepnél, Keresztelő Szent János fogantatásának napjánál sem bizonytalankodott volna, hiszen a pécsi káptalan ezt a napot rangosan ünnepelhette. De a pálosok közé sem tartozhatott, amint ez már korábban is kiderült, különben a november 24-e sem maradt volna üresen. Péctől tehát távolabb kellett működnie. A naptárból felsorakoztatott érvek, adatok tehát erősíteni látszanak azt a feltevésünket, hogy a Laskói Demeter a pécsváradi bencés apátság monostori iskolájával volt kapcsolatban, és kódexét ott másolhatta, használhatta.

*

E gazdag középkori emlékünktől tartalmát vizsgálva abban harminchárom részt különböztethetünk meg és ezeket a következő módon csoportosíthatjuk:

1. Bibliai fejezetek (30 levél); rövid beszédvázlatok (6 levél).
2. Bibliai történetek, szentek legendái (109 levél).
3. Verses traktátusok magyarázatokkal (110 levél).
4. A gyakorlati tanítást, katekézist szolgáló jegyzetek (4 levél).
5. Vegyes helytöltő szövegek, idézetek, mondások stb. (9 levél).

Az első három csoport elbeszélő jellegű szövegeket tartalmaz és mintegy a kódexnek felét adja. Az Ószövetségből a Deuteronomium 28. fejezete (ff. 17–18), az egész Tóbiás könyve (ff. 56–63), a Makkabeusok második könyvének 7. fejezete (ff. 63^v–64^v) és a Genézis első tizenhat fejezete (ff. 188–196^v), valamennyi magyarázat, glossza nélkül. Az Újszövetségből a *Passio Christi* Szent János evangéliumának 18–19. fejezetéből homiletikus jellegű sorközi notulákkal (ff. 99–109). Ide sorolható még két rövid beszédvázlat Krisztus szenvedéséről és nagypéntekre, a haláláról (ff. 15–16, 109^v–113^v). Két hosszabb történeti elbeszélő rész a *Historiae per Bibliam* (ff. 19–55) és a *Legendae sanctorum* (ff. 115–188) a kódexnek több mint egyharmadát teszik. A bibliai történetek felirata pünkösdi sequentia-idézzel kezdődik: „Sancti Spiritus assit nobis gratia. Sequuntur istoriae per Bibliam”. A kolofonban Laskói Demeter jelzi e mű címét: „Explicit Ewangelica Columba”, és a másolás évét: 1434. A 36 levél terjedelmű részt sem a címe, sem pedig szövege alapján nem sikerült azonosítanunk. 45 rövid, egy-két lapos történetet tartalmaz az ó- és az újszövetségi bibliai könyvek időrendjében, a teremtéstől az apostolok történetéig. Valamennyinél az egyszerű elbeszélést, históriát *Allegoria* címmel néhány soros magyarázat, értelmezés egészíti ki. E mű beosztásában némileg emlékeztet Petrus Comestor híres *Historiae scholasticae* című gyűjteményére, amely azonban lényegesen gazdagabb, terjedelmesebb. Lehetséges, hogy a kódexben levő bibliai sorozat Comestor erősen lerövidített kivonata.

Az ötvennyolc szent legendás életrajza a kódexben hátrább foglal helyet és Laskói Demeter 1435-ben másolta. Az egyes darabok Szent András apostol ünnepétől (nov. 30.) Alexandriai Szent Katalin napjáig (nov. 25.) az egyházi év rendjét követik. Kivéteklént a végére került Szent Lénárd legendája (nov. 6.), amely talán figyelmetlenségéből kimaradt. A sorozatból teljesen hiányzó magyar szenteket pedig a legvégén egy Szent László napjára írt sermo pótolja. Ez nem história, nem is rövid vázlat, hanem részleteiben is kidolgozott beszéd, amely nemcsak utal, hanem terjedelmesen idézi a krónikákból és

a breviáriumból ismert Szent László-legenda szövegét. A négy oldalnyi beszéd (ff. 186—188) 140 sor terjedelmű; ebből a fele kisebb stiláris változtatással szó szerint átvett idézet a Szent László-legenda régebbi, rövidebb változatából.¹⁴ A beszéd Sámuel első könyvéből vett mottóval indul: „Crevit Samuel et Dominus erat cum eo” (1 Sam 3, 19). Mondanivalóját jellegzetes skolasztikus módszerrel, hármassal és alosztással bontja ki; minden egyes részt bibliai idézet vezet be, majd a legendából vett részlettel, példával mutatja be Szent László érényeit, alakját.

A kódex önálló részei között a legjellemzőbb a harmadik, a verses traktátusok csoportja. Ez a műfaj a XII. században jött divatba és a különböző iskolai tantárgyak könnyebb elsajátítását, emlékezetbe való vésését célozta. Rímes hexameterekbe, disztichonokba vagy cursus leoninusba foglalták a grammatika, a poétika tudnivalóit, szinoníma-szószedeteket, orvosi vagy természetleíró értekezéseket, jogi vagy teológiai traktátusokat. Hozzájuk csatlakoztak magyarázatok, a glossza ordinaria. A műfaj a XIII. században élte virágkorát és a XV. századi hazai iskolák tanítómesterei már nagy számú verses traktátusból válogathattak.¹⁵ Laskói Demeter-kódexében 140 levélen (tehát a kézirat 60 %-ában) 880 verssorban öt ilyen, magyarázattal is ellátott értekezés található. Az első hármat (115 levél) 1433—1435 között Laskói Demeter, kettőt (25 levél) 1435-ben Zemléni Demeter másolt.

Az első ilyen traktátus-másolat 1433-ból való. Szerzője a cisztercei Adamus Alderspacensis (Adamus Teutonicus), aki a híres jogtudó spanyol domonkosnak, Raimodus de Pennafortnak *Summáját* foglalta hexameterekbe a tanulók számára. A *Summa* 1222—1228 táján a verses *Summula* pedig egy évszázaddal később keletkezett.¹⁶ A mű a középkor második felének népszerű tankönyve volt; kéziratban és nyomtatásba egyaránt terjedt. Másolatai a tanárok, majd a kiadók kezén formálódtak; legtöbbször csak egyes kiválasztott részeket használtak a tanításnál. Laskói-kódexében is az egyházi év ünnepeinek rendjét, a liturgia előírásait, rubrikáit tárgyaló 143 sor és a hozzá tartozó magyarázat található.

A következő az 1434-ben másolt *Computus metricus* 134 sorban. Szerzője ismeretlen.¹⁷ A mű a XIV. század utolsó negyedében keletkezett. A kódexben levő variáns szövegében az 1386-i évszám olvasható (f. 73^v), a tanári magyarázatok között a lapok szélén és a sorok között pedig többször felbukkan az 1434-es évszám.

A legterjedelmesebb verses traktátus a 372 sorból álló *Carmen paraeneticum de contemptu mundi*, amely a földi dolgok hiábavalóságára és az örökkévalók keresésére figyelmeztet. Lényegében moralizáló tanköltemény, amelynek szerzőségére vonatkozóan a vélemények eltérnek. Clairvauxi Szent Bernátnak, Stephanus Langtonnak és Serlo Wiltoniának is tulajdonítják. Az újabb szak-

¹⁴ Vö. *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed. E. Szentpétery. (Bp. 1937—38.) Vol. II. 517—525.

¹⁵ *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*. Band II. Überlieferungsgeschichte der mittelalterlichen Literatur. Zürich 1965. 96—101. S. Langosch, Karl: Lehrbücher in Versen.

¹⁶ QUETIF, J.—ECHARD, J.: *Scriptores Praedicatorum*. Paris 1719—1721. I, 734; II, 821. — Kaeppli, Th.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum medi aevi*. I. vol. Romae 1970. 4.

¹⁷ Egy 1384-ből való másolata a müncheni Bayerische Staatsbibliothek Cod. lat. 4382. számú kódexében található (ff. 106—126: *Computus ecclesiasticus metricus cum commentario*). Vö. THORNDIKE, Lynn—KIBRE, Pearl: *A catalogue of incipits of mediaeval scientific writings in latin*. Cambridge/Massachusetts 1963. Col. 554.

irodalomban Bernardus Morvalensis neve szerepel szerzőként.¹⁸ Laskói Demeter kolofonja szerint: „Explicit Bennardus” (sic!). A versnek és kommentárjának azonos szövege megtalálható egy 1440–1447 között Krakóban másolt és feltehetően lechnitzi karthauziak kolostorában használt kéziratban és Szalkai László 1489–1490 táján írt iskolás könyvében is.¹⁹ Ez a műnek hazai elterjedtségére, használatára mutat. Laskói Demeter a verset és a kommentárt folyamatosan másolta; a hexameteres sorok fölött az anyanyelvi interpretálásának, a fordításnak megkönnyítésére a szavak grammatikai összetartozását számokkal jelölte, a sorok közé és a margóra pedig alkalmanként beírta a tanításhoz szükséges megjegyzéseket, glosszákat.

A két utolsó kommentárral kísért vers rövidebb és a kódex végén a Zemléni Demeter által másolt részben található. Az első 117 sorban bűnbánatról szóló tanítás. Szerzője ismeretlen. A nagy számú középkori másolatokon Petrus Blesensis, Johannes de Garlandia, Guillelmus de Montibus, Magister Thomas neve váltakozik. A szakirodalom *De poenitentia* vagy *Summa poenitentiae* címmel idézi.²⁰ Végül ugyancsak ismeretlen a szerzője az utolsó ítéletről (*De iudicio ultimo*) szóló 114 soros, magyarázatokkal ellátott traktátusnak.²¹

A kódex tartalmilag megkülönböztethető részei között jelentéktelennek látszik két kis terjedelmű csoport. Négy levélnyi az olyan elszórtan található szöveg, amely a gyakorlati lelkipásztorkodást szolgálja. Ilyen a Tízparancsolat rövid magyarázata (ff. 1–2), az áldozáshoz való imádságok (f. 18^v), bibliai idézetekből kialakított dialógus az erényekről és bűnökről (ff. 197–198), útmutatás a gyermekek hitbéli tanítására (ff. 266^v–267^v), az egyetemes gyónás formulája (ff. 267^v–268^v). Végül kilenc levélnyi elszórt idézet, mondás is található a Bibliából, az egyházatyák (Augustinus, Hieronymus, Ambrosius, Gregorius Magnus, Chrysostomus, Isidorus) és Szent Bernát írásaiból; akad azonban közöttük egyházi jogi kánon, verses cantio (*Patris sapientia*), kétsoros találós vers és anekdota. Ezeket a másoló feltehetően töltelék szöveggént a nagyobb egységek között részben üresen maradt lapokra írta. A kódexben egyetlen sornyi hely sem maradt szabadon és ezek az apró vegyes bejegyzések a 242. levél verzójáig mind Laskói Demeter kezétől származnak.

*

¹⁸ BLOOMFIELD, M. W. — GUYOT, B. G. — HOWARD, D. R. — KABEALO, Th. B.: *Incipit of Latin Works on the Virtues and Vices, 1100–1500*. A. D. Cambridge/Massachusetts 1979 75. 0693. nr. — Vö. HAURÉAU, *Notices et extraits*. I. 303–315, 321–324; II. 190–191. — WALTHER, HANS: *Initia carminum ac versuum mediæ ævi posterioris Latinorum*. Göttingen 1959. 2521. — Szövegkiadás: Migne: *Patrologia Latina* 184. vol. 1307–1314. col.

¹⁹ Budapesti Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 64. — MÉSZÁROS István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*. Bp. 1972. 103–110. l.

²⁰ BLOOMFIELD i. m. 322. 3812. nr. — HAURÉAU, *Notices* II. 65; III. 308; VI. 18. — WALTHER i. m. 13564. nr. — CHEVALIER, Ulysse: *Repertorium Hymnologicum*. Paris—Bruxelles 1889–1912. 15119. nr. — Szövegkiadása Migne, *Patrologia Latina* 207. vol. 1153–1156. col.

²¹ WALTHER i. m. 15283. nr. — LEYSER, Polycarp: *Historia poetarum et poematum mediæ ævi*. Halle 1721. 2091. S.

A 16. levél rektóján vegyes feljegyzések és idézetek között találjuk a kódex egyetlen magyar nyelvű szövegét, a cím nélküli, öt sornyi verset. Betűhív másolata a következő:

Oh ýftenek teŧte ýdefegh eš vilagnak otalma
 O tifeletes teft ma tegedet miltathlan ýmadlak
 hug engwmeth meltas halalomnak ýdeýn eltethny
 Oh elethnek kenere ag ennekem ewrek hereneth
 Teced kerlek es wżunlak lelkemeth teftemmel tižtohad

A mai helyesírást és nyelvalakot közelítő, értelmező átírásban ugyanezt így olvassuk:

Ó Istennek teste ídesség, ez világnak ótalma,
 Ó tiszteletes test, ma tégedet míltatlan imádlak,
 Hugs (hogy) engümet (engemet) méltass halálomnak
 ideín (idején) éltetni
 Ó életnek kenyere, aggy (adj) énekem örek (örök)
 eremet (örömet)
 Téged kérlek és uszunlak (unszollak), lelkemet testemmel
 tisztohadd (tisztítsad).²²

A szövegben előforduló harmincnégy szónak a maitól eltérő helyesírási sajátosságait a következő táblázatban foglaljuk össze:

hang	jel
i, í	i, ý
ö	ew
u	u, w
ü	w
h	h Használata mássalhangzó után (gh, th) általános, a felkiáltó óh a magánhangzóval kezdődő szó előtt, a mássalhangzó előtt h nélkül.
j	ý
k	k
š	í, s
s	í, š
z	ž
palatális (gy, ny)	g, n

Megállapíthatjuk, hogy nyelvemlékünk hangérték jelölése a XIII. század első felétől használt és a XV. század első felében megállapodott kancelláriai helyesírásra emlékeztet, és közel áll a XV. század közepén a városi, káptalani és kolostori iskolákban keletkezett legrégebbi szójegyzékek (Besztercei, Schlägli, Soproni) írásmódjához.²³

²² Az értelmező átírásban mai helyesírással két féle olvasatot próbálok megadni: egy archaikusat és zárójelben a modern változatot. E megoldásnál Molnár József professzor szíves tanácsait és észrevételeit köszönöm.

²³ KNIEZSA István: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp. 1952. 58, 89–95.

A szöveg nyelvjárási jellegű sajátossága az i-zésre való hajlandóság (ídesség, miltatlan, ideín), ez azonban nem következetes (méltass). Az archaikus szóalakok közül a hügy (hogy) a régiségben általános; megvan már a Halotti Beszédben, de előfordul a Jókai-kódexben is.²⁴ Az első személyű visszaható névmás régies engümet (engemet) tárgyese megvan az Ómagyar Mária-siralomban.²⁵ A tárgyeseben álló névszói „eremet” (örömet) igei alakja az 1462-ből való verses naptárban „ki nem herel háboróságnak” alakban olvasható,²⁶ ragozott formában pedig több kódexben is előfordul.²⁷ Bárczy Géza ugyanezt a szót mint elszigetelt kövületként megmaradt nyelvjárás jelenséget figyelte meg olyan nyelvszigeteken, ahol alig fél százada még nem ismerték az ü és az ö hangot: „egy ilyen falu beszédében az illabiális nyelvemlékek ódon színezete elevenedett meg: tűz helyett tíz, öröm helyett erem”.²⁸

Nyelvtörténeti szempontból jelentős az „uszunlak” (unszollak) ige, amelynek legkorábbi előfordulását eddig a XVI. század derekán Tóke Ferenc 1556-ban írt szigetvári históriájából ismertük.²⁹ Utána már csak a XVII. század elején Lépes Bálint prédikációs könyveiben fordult elő „uszonlotta”, „uszonll”, „uszonlottanak” alakban.³⁰ A felszólító módban levő „tisztohadd” (tisztítsad) azonos alakban az 1524–1527 táján írt Érdy-kódexből ismeretes.³¹

Az egyenlő hosszúságú — négy 16-os és egy 17-es — sorokból megszerkesztett vers tartalmát tekintve imádság: könyörgés a kenyér színe alatt jelen levő Krisztushoz. Rokona a későbbi, XVII. századi énekeskönyvekben „Tempore elevationis”, „Szent áldozatkor, Krisztus teste fel mutatására való” címmel ismert énekeknek. Mintáját a latin verses imádságok, az „orationes metricae compositae”, a „pia dictamina” gazdag középkori műfajban találtuk meg. Egy XV. századi, leoninusokban írt verses úrfelmutatási imádság három különböző változatában szétszórva, más-más sorrendben megvan a magyar vers valamennyi sorának pontos megfelelője. Ezekből a magyar sorok rendjének megfelelő latin szöveg így állítható össze:

Corpus ave Domini, salus et reparatio mundi,
Salve sancta caro, te nunc indignus adoro,
Ut me digneris in tempore pascere mortis.
O panis vive, confer mihi gaudia vitae,
Per te mundetur mens, sensus purificetur.³²

²⁴ SZARVAS GÁBOR—SIMONYI ZSIGMOND: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. (Röv: NySz) Bp. 1890—1893. I, 1466.

²⁵ A magyar nyelv történeti etimológiai szótár. — I—III. Bp. 1967—76. (Röv: TESz) I, 765.

²⁶ *Régi Magyar Költők Tára I.* HORVÁTH Cyrill: *Középkori magyar verseink*. Bp. 1921. 459. — TESz III, 36. — Ugyancsak a XV. század első feléből való a „Krisztus feltámadá” kezdetű Zsigmond-kori töredék *erelung* (erelung, örülünk) szava is.

²⁷ NySz II, 1193—1194.

²⁸ Magyar Nyelv IX, 1964: 11.

²⁹ *Régi Magyar Költők Tára VI.* Bp. 1896. 139. — TESz III, 1034.

³⁰ NySz III, 859—860.

³¹ NySz III, 681—682.

³² A három változat közül a leghosszabb, tizenöt soros „Corpus ave clarum domini” kezdettel egy Mainzban őrzött kódexben maradt fenn. Közölte: MONE, Franz Joseph: *Lateinische Hymnen des Mittelalters, aus Handschriften herausgegeben und erklärt. I. Erster Band.* Freiburg/Bg. 1853. 285—286. S. A „Veneranda caro” kezdetű négy soros változat egy Reichenauban őrzött karlsruhei kódexből való. (MONE i. h.). Az „Ave caro Christi” kezdetű nyole soros változat Herzogenburgban az ágostonosok kolostorában

E latin sorok — a nagy valószínűséggel feltételezhető eredeti — segítségével megkísérrelhetjük a csaknem szó szerinti fordítás elemzését is. A fordító az előtte levő szöveget érezhetően a lehető legnagyobb tartalmi és formai hűséggel igyekezett anyanyelvére átültetni. A fordítás ötlete a kódexben is szép számmal meglevő verses traktátusok, a kívülről is megtanult 880 hexameteres sor interpretációja közben támadhatott. Próbálkozásában a tartalmi hűség, a szót szóval, fogalmat megfelelő szinonimával visszaadó pontos fordítás mellett a maga választotta kötött formára, a megszabott szótagszámra is ügyelnie kellett.

Az első feladatot sikerrel oldotta meg. Fordításában nyoma sincs bizonytalanságnak. Alig érezhető a latinnal való szoros kapcsolata és teljesen hiányzik a kolostori irodalmunkra jellemző tétova, vagylagos fogalmazás. Az „in tempore pascere mortis” szó szerint kerül elénk a „haláalomnak idején éltetni” mellékmondatban. Máskor a latin szöveg jelentését, tartalmát módosította, a magyar fül számára árnyaltabbá tette; így lesz a „reparatio mundi” (a világ megújítása) megfelelője „ez világnak ótalma”. A felszólító „O panis vive” alakot a magyarban „Ó életnek kenyere” birtokos szerkezettel cserélte fel. A „gaudia vitae” kifejezésnek pedig igen tömör fogalmi meghatározást ad: nem akármilyen „élet-öröm”-ről van szó, mert Krisztus teste az „örök eremet” (örök örömet), vagyis az örök élet örömet nyújtja. Ezt a tömörséget bizonyára a forma is megszabta. A fordítónak határozottan éreznie kellett az előtte levő latin sorok lüktetését, a harmadik ütem közepén a sorválasztó cezúrát, amit a cursus leoninus belső rímelése még ki is emelt. A latin verslábakat, a daktilust és a spondeust a magyar beszédbe nem tudta átültetni, de megpróbálta hangsúlyos ütemekkel imitálni. A cezúrák mintájára a sorokat 6/10, 7/9 és 8/9 szótagos osztással rövidebb és hosszabb részre bontotta. A rövidebb tagban további osztás figyelhető meg, ezekben az első tag négy esetben négy szótagos; így a sorok eleje azonos hangsúlyt nyert:

Ó Istennek / teste ...
 Hugs engümet / méltass ...
 Ó életnek / kenyere ...

De hasonlóan szabályos a sorok második fele, a 10 és 9 szótagos tagokban a 3/4/3, 4/3/3 és 4/2/3 osztás:

... idesség / ez világnak / ótalma,
 ... ma tégedet / mlátlan / imádlak,
 ... haláalomnak / idein / éltetni
 ... aggy énekem / örek / eremet

maradt meg; közölte DREVES, G. M.: *Analecta Hymnica* 15. vol. 54. — Vö.: CHEVALIER, i. m. 3938, 13859, 23387 nr. — Az egyes változatokban és a magyar fordításban a sorok rendjét és egymáshoz való viszonyát a következő táblázat szemlélteti:

Kézirat	a sor száma				
Laskói-k.	1.	2.	3.	4.	5.
Mainzi	10.	5.	6.	7.	11.
Karlsruhei	—	—	4.	—	5.
Herzogenburgi	2.	—	—	—	3.

Az ötödik sor a magyarban 17 szótagos, és a ritmusa is megváltozik. A latinban két mellérendelt felszólító mondatot találunk szinonim szenvedő állítmányokkal. Az ütemek szabályosak ugyan, a sok spondeus azonban kissé vontatottá teszi a sort, amit az is fokoz, hogy az első mondat egy szótaggal a cezúrán átnyúlik. Ez a sor jelenthette a fordítónak is a legtöbb gondot, de sikeresen megbirkózott vele. A nyelvtanilag két félre bontható latin sort a fordításban egy szótaggal hosszabb, 8/9 osztású sorral imitálta. Ennek 4/4 és 3/3/3 osztású részütemei is a négy előzőtől eltérő lejtésűek:

Téged kérlek / és uszunklak, // lelkeket / testemmel / tisztohadd. /

Ezzel a záró sorral a fordító egyetlen, a mai olvasó számára is egységesnek ható strófába tömörítette könyörgését. Az öt sor, amelyet Laskói Demeter a 14. levélen olvasható 1433. évben másolt, feltehetően megelőzi az egy évtizede felfedezett Zsigmond-kori töredék húsvéti strófáját („Krisztus feltámadá”; Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 534) és az Ómagyar Mária-siralom után a ma ismert második legrégebb magyar verses nyelvemlékünk.³³

*

Laskói Demeter kódexe, amint az elmondottakból és a mellékelt leírásból is kitűnik, alighanem a leggazdagabb ismert hazai iskolás könyvek közé tartozik. Gyűjteménye a liturgikus és biblikus ismereteknek, a prédikációs és aszketikus tudnivalóknak, a gyakorlati lelkipásztorkodás nélkülözhetetlen elemeinek.

³³ A középkori fordítás-irodalom jellemzését lásd HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp. 1931. 106–109. — A verstani elemzéshez Balázs János *Az Ómagyar Mária-siralom prozódiai rejtelméi és A középkori latin versek ritmusa és a magyar versritmusa* című dolgozataiból (*Magyar deákság*. Bp. 1980. 486–555) hasznos indítást merítettem. — Dolgozatom először a MTA Középkori Munkabizottságában került bemutatásra. JELENITS Istvánnak ott elhangzott hozzászólásából a fontos verstani megjegyzéseket itt idézem: „A ritmikai megállapításokat gyarapíthatjuk azzal, hogy az első négy sor rendre egy szótagos szóval kezdődik (ezeknek a latinban nincs előzményük!), az ötödik viszont nem. Nem lehet-e arra gondolni, hogy az első sorokat egy felütéssel kezdődő dallamra szabták, az ötödiknek pedig már más dallama volt? — De a verstani vonatkozásokon túl a grammatikai szerkezet is figyelemre méltó. A latin eredetiben önálló sorokkal van dolgunk, egy-egy sor a többiektől független életet él. A magyarban az öt sor egységes szöveggé szerveződik. Az első sorból kimarad az állítmány (ave), egyetlen megszólítássá válik a sor, amelyet folytatni kell, különben értelmetlen. A második és harmadik sor között alárendelő kapcsolat alakul ki; ez a latinban is megvan, de hogy nem széttéphetetlen azt a karlsruhei kézirat mutatja. Ugyancsak figyelemre méltó a második és harmadik sor között a *méltatlan* — *méltass* megfelelés, amelynek a latinban is megvan az előzménye (indignus — digneris). Nincs viszont előzménye a „*halátlomnak* idején *életetvni*” ellentétnek. Ez nem szó szerinti fordítás . . . , itt a magyar szöveg fölé emelkedik az eredetinek! — A negyedik sor új megszólítással indul. Eddig a *test* állt figyelmünk központjában, most kimondjuk, hogy ez a *test*: *kenyér*. A harmadik sor végén elhangzott az *életvni* szó, a negyedik sor elején ehhez ízesül az *életnek* kenyere birtokos jelzős kapcsolat. Az egész szöveg a bensőségesség felé tart. Az áhitatos imádatból eljutunk a kérélésig (az unszolásig). Az ötödik sor latinjában az eucharisztikus Jézus tetteire, adományaira utal két (szenvető szerkezetű) rokonértelmű állítmány: *mundetur, purificetur*. A magyar megfelelőben szintén van két rokonértelmű állítmány, de ez az imádkozó cselekedetére utal, egyes szám első személyben: *kérlek és uszunklak*. A magyar imádság hőfoka emelkedik, lírísága egyenletesen mélyül. A magyar „fordító” nemcsak ügyesen adja vissza a latint, hanem költő is, aki a szétszórt kövekből épületet emel.”

Ezek fontos fejezetei a középkori scola maiorban egyházi pályára elszánt klerikus tananyagának. Az ő hivatásukra céloz a vegyes mondások között, közvetlenül a magyar verses könyörgés elé bejegyzett találós kérdés is:

Quot sunt necessaria in domo Dei? Quatuor.
Sicut grammatica, musica, ius canonicum et
ars compotistica.³⁴

A grammatika a trivium hármas ismeretkörén túl az önálló latin nyelvtudásra utal. A muzsika jelenti a kolostori vagy székesegyházi kórusban szükséges zenei ismereteket; ennek hagyományos emlékét kódexünk kötésében a XII. századi kottás töredék hordozza. A kánonjogra Laskói Demeter egy tréfás idézettel céloz: „Canon dicit: Clerici bibendi causa tabernas non ingredient, nisi necessitate compulsi” (f. 15). Ami pedig az ars compotisticát, az ünnepek, a naptár és a liturgia rendjét oktató tudományt illeti, ezt a kódexben gazdagon glossázott verses traktátus képviseli

A feltehetően bencés környezetben, talán Pécsváradon keletkezett kódex a magyar középkor becses emléke. E dolgozatban csupán első bemutatására vállalkozhattunk. A történeti stúdiumok hivatott művelőinek érdeklődését bizonyára ezzel is felkeltettük.³⁵

FÜGGELÉK

Laskói Demeter kódexének tartalmi leírása

- ff. 1—2 EXPOSITIO SUCCINCTA DECALOGI. Si in praeceptis meis ambulaveritis et mandata mea servaveritis leuitici XX. (Lev 26, 3). Sequitur decem praecepta domini. Prima est Non autem habebis deos alienos coram me (Ex 20, 3) per hoc tria genera x Et hoc facit querens honores et multa similia sunt etc. etc. finis horum preceptorum domini nostri ihesu cristi. Omnis qui peccat non videt deum nec cognovit eum (1 Jn 3, 6). Quid est peccatum: peccatum est dictum uel factum uel concupitum contra legem dei etc.
- ff. 2—2^v DICTA VARIA. Augustinus super illud Apocalypsis, super illo verbo: Ecce nova facio omnia (Ap 21, 5) dicit, Erit tunc terra pura. — Ezechiel (Ez 18, 20—28) — De morte apostolorum: Andream petrum crux simulat atque Johannes x senio mortem subijit atque Johannes etc. (Walther 966. nr.) — Chrysosthomus in omelia sua XIII: Pauper spiritu est. — Augustinus: Si debitoribus nostris. — Gregorius: Quomodo orat qui iracundiam. — Beatus Bernhardus: Venia cum delictorum. — Isidorus: Sicut nullum proficit medicamentum. — Augustinus: Et quicumque es qui attendis que fecit tibi homo.
- ff. 3—14 ADAMUS ALDERSPACENSIS O. CIST.: SUMMULA DE SUMMA RAIMUNDI; TRACTATUS METRICUS CUM COMMENTARIIS. Tractatus: In summis festis quae quatuor esse videntur x Et volueris quinque, nomen habet speciale. — Glossa ordinaria: In prima parte auctor ponit quodam documentum x Et sic est finis per Dei gratiam . . . qui vivit et regnat Deus per infinita seculorum. Amen.
Cf. Hauréau, III. vol. 154^v, Appendix I. vol. 283. — Walther 9117, 18795.

³⁴ Fordítása: Hány féle ismeret szükséges az Isten házában? Négy. Úgy mint: a grammatika, a muzsika, a kánonjog és a naptárszámítás mestersége.

³⁵ Laskói Demeter kódexének vizsgálatához nyújtott tanácsokat, az értékes észrevételeket JELENITS Istvánnak, KÖRMENDY Kingának, NYOMÁRKAY Istvánnak és VIZKELETY Andrásnak e helyen is megköszönöm.

- f. 14 *Explicit iste liber parua sumpma per Dei gratiam omnipotentis est finis finito libro sit laus gloria Christo Anno Domini Millesimo III^{mo} XXX^{mo} Tercio etc.*
- ff. 14—15 *DICTA VARIA. Unde dicit Dominus (Mt 7, 21). — Et illa est oratio boni operis de qua Ecclesiastici (Eccli 29, 15). — Isaias (Is 1, 15). — Johannis (Jn 9, 31). — Chrysosthomus: misi ad te Isaiam prophetam. — Diabolus habet novem filias. — Bernaldus: Infelix est qui florem iuventutis offert diabolo. — Augustinus: Tempus nihil aliud est quam cursus ad mortem. — Augustinus: Erubescat homo ecce superbus. — Ambrosius: Nihil prodest homini ieiunare. — Paulus (Rom 8, 35). — Bernardus: Facilius est mortuos suscitare. — Gregorius: Qui non studet sollicitus. — Augustinus: Facilius potest Deus mundum. — Salomon (Prov 12, 1). — Item (Eccli 19, 2). — Isidorus: O homo qui sedebas in trono. — Bernardus: Miror de clericis qui non laborant. — Bernardus: Concedere tibi si bene deservis altari. — Bernardus: Quid querit praeter quotidianum victum. — Jeronimus: Quid querit . . . clerici pauperum est. — Canon dicit: Clerici bibendi causa. — Jeronimus: Nullus a presbitero missam audiat. — Augustinus: Penitentiam dare possumus. — Augustinus: Si neglexeris corrigere peccatum. — Unde ypocrisis sic difinitur: Iyocrisis est exterior si. mulatio sanctitatis tegens malitiam interiorem, etc.*
- ff. 15—16 *SERMO BREVIS DE PASSIONE CHRISTI. Hic sequitur bona materia de passione Christi. Nota circa illum textum denariorum numerum que materia passionis Christi prophetata fuit x sic infernum spoliavit et mortem, cum eo resurrexerunt. Hoc beatus Gregorius textu prealegato.*
- f. 16 *AENIGMA. Quot sunt necessaria in domo dei.*
- f. 16 *VERSUS HUNGARICI DE CORPORE CHRISTI. Oh ýstennek teste.*
- ff. 16—17 *DICTA VARIA. Isaye XXVII (Is 27, 1) — Ambrosius: Non est opus medico. — Isaye X. (Is 10, 3). — Oze III° (Os 4, 14). — Proverbiorum primo (Prov 1, 24—26; Ez 34, 12). — Yemie quinto (Jer 5, 28—29). — Michie quarto (Mich 3, 11). — Jeremie tertio: Triplex est materia (Jer 21, 12) — Bernaldus: Tene medium si non vis perdere.*
- ff. 17—18 *DEUTERONOMIUM XXVIII. (Deut 28, 1—14; Mt 19, 17; Mt 25, 34; Deut 28, 15—33).*
- ff. 18—18^v *CANTIO. Patris sapientia.*
- f. 18^v *ORATIONES VARIAE PRO COMMUNIONE*
- f. 19—55 *EWANGELICA COLUMBA. HISTORIAE PER BIBLIAM CUM ALLEGORIIS. Sancti Spiritus assit nobis gratia. Sequuntur istoriae per Bibliam. (Proemium de creatione et de Adam:) Postquam dominus noster omnipotens Deus constituit luciferum principem angelorum x Semper aliquid boni faciate operis ne vos diabolus inveniat occupatum . . . || . . . De sancto Petro apostolo (duae historiae). De sancto Paulo apostolo. De sancto Johanne evangelista.*
- f. 55 *Explicit Evangelica Columba per manus cuiusdam studentis in Anno Domini Millesimo III^{mo} XXXIII°.*
- ff. 55—63^v *LIBER TOBIAE (Tob 1, 1—14, 17).*
- f. 63^v *Explicit liber sancti Thobie per manus Demetri de Lasko in Anno Domini M^{mo} III^{mo} 34.*
- ff. 63^v—64^v *HISTORIA FRATRUM MACCHABAEORUM (2 Mac 7, 1—42).*
- ff. 64^v—66 *DICTA VARIA. Chrisostomus in omelia sua XVIII. Pauper semper est. — Quid est Kirieleison. — Quid est elemosina. — Ita dicit littera in illo impno Vexilla regis etc. Per quod datur intelligi. — Dominus ostendit se in multis figuris: Nunc dictus est leo. — Apostolus dicit: Quicumque dicit se esse sine peccato. — Nota quod in die novissimo totus mundus contremescet. — Nota quod sex sunt pena in purgatorio. — Quatuor modis liberabuntur a poenis illis. — Jeronimus super Matheo: quociens diem illum considero toto corde contremesco. — Augustinus: Si solus nosti aliquem. — Unde in ewangelio dixit Jesus (Lc 14, 12—13). Qualis est ista Christi sapientia pensate fideles qui estis in ecclesia militantis etc.*

- ff. 67—92 COMPUTUS METRICUS CUM COMMENTARIIS. Introductio: Fecit Deus duo luminaria in firmamento celi x In tertio autem huius libri est ut cognoscamus . . . — Computus metricus: Est duplex circulus lunaris sit vero primus x Ut sit inangaria quarta sequens feria. — Glossa ordinaria: Hic liber cuius subiectum est x et sic est finis istius libri cum suis utilitatibus fore quibus libet per divinam gratiam pro quo summus artifex rex universarum qui est Deus gloriosus sit benedictus in secula seculorum amen. Cf. Thorndike-Kibre, 554. col.
- f. 92 Explicit computus per manus Demetrii de Lasko in Anno Domini M^o III° XXXIII etc.
- ff. 92—92^v CISIO IANUS.
- f. 92^v SIGNA ET SIGNIFICATIONES NUMERORUM ARABICORUM.
- ff. 93—98^v KALENDARIUM.
- ff. 99—109 PASSIO CHRISTI SECUNDUM IOHANNEM CUM GLOSSIS INTERLINEARIBUS (Jn 18, 1—19, 42).
- ff. 109^v—113^v SERMO PRO FERIA VI IN PARASCEVE. In hac die ecclesia artissimum silentium et artissimum ieiunium peragit x sperare debemus firmiter quod suam misericordiam fudit in nobis. Qui cum patre et spiritu . . .
- ff. 114—114^v DICTA VARIA. Daniel propheta (Dan 14). — Augustinus: Ne putetis malos gratis esse.
- ff. 115—188 LEGENDAE SANCTORUM. Sequitur legenda sancti andree apostoli . . .
- ff. 186—188 Sermo de sancto Ladislao rege.
- f. 188 Explicit legenda sanctorum per manus Demetri de Lasko in Anno Domini M III° 3° quinto etc.
- ff. 188—196^v LIBER GENESIS (Gen 1, 1—16, 15).
- f. 197 FRAGMENTUM MUTILATUM CUIUSDAM LIBRI DE VIRTUTIBUS. Explicit liber per manus Jacobi de Wýbecz Anno Domini M.CCCC^o XX VII° in carnis priuio 2^a feria ante festum sancti petri. Tres digiti scribunt totum corpusque laborat Amen. Dicamus semper cum Christo . . .
- ff. 197—198 DIALOGUS ANGELI BONI ET MALI DE VIRTUTIBUS ET PECCATIS. Malus angelus dicit: Superbus sis. Angelus bonus respondit: Deus superbis resistit humilibus autem dat gratiam (Jac 4, 6; 1 Pet 5, 5) x Novum testamentum est multitudo veritatum quas Christus docuit . . .
- ff. 198^v—241^v BERNARDUS MORVALENSIS: CARMEN PARAENETICUM DE CONTEMPTU MUNDI. TRACTATUS METRICUS CUM COMMENTARIIS ET GLOSSIS EXTRAORDINARIIS. Tractatus metricus: Cartula nostra mandat tibi dilecte salutes x Hoc ubi det munus qui regnat trinus et unus. Glossa ordinaria: Si consurrexistis cum Christo (Col 3, 1—2). Haec verba proposita sunt x et exspectantes beatam spern et adventum domini Dei . . . Cf. Migne, PL 187, 1307—1314. Walther 2571, Bloomfield 74. p. 0693. nr., Hauréau, I. vol. 303—315, 321—324, II. vol. 190—191.
- f. 241^v Explicit Bernhardus per manus Demetri de Lasco cum suis utilitatibus et pertinentiis in Anno Domini Milesimo Quatuor centesimo Tricesimo quinto. Non laus scriptori sed laus Christo genitori. Penna fuit vilis et manus mea puerilis etc.
- f. 241^v—260 TRACTATUS METRICUS DE POENITENTIA SEU SUMMA POENITENTIAE. Cum commentariis et glossis extraordinariis. Glossa ordinaria: Non est dignus sciencia qui sciencie insurgit preceptor x Deum laudare studeatis qui est trinus . . . Tractatus metricus: Peniteas cito peccator cum sit miserator x Non nuptas cupias nec rex queras alienas. Cf. Migne, PL 207, 1153—1156. Hauréau II. vol. 65, III. vol. 308, VI. vol. 18. Walther 13564. Bloomfield 322. p. 3812. nr. Chevalier 15119.
- f. 260 Explicit sumpma penitencia per manus Demetri de Zemlen in anno Domini Milesimo III^{mo} XXX quinto. Laus tibi sit Christe quum liber explicit iste. Non laus scriptori sed laus Christo genitori. Penna fuit vilis et manus mea puerilis et sic est finis etc.

- ff. 260^v—266 DE IUDICIO ULTIMO. TRACTATUS METRICUS CUM COMMENTARIIS ET GLOSSIS EXTRAORDINARIIS. Proemium: Hec rettulit sanctus Matheus ewangelista Quia discipuli interrogaverunt dominum . . . Domine dic nobis quando erit dies iudicii x dominus noster Iesus Christus facit nos pervenire qui cum Deo . . . Amen. Tractatus metricus: Quatuor ad partes mundi sint angeli missi x Gaudia celorum coronabunt vos sine fine. Atque perducatur Dei vos potencia superna. Laus tibi sit caste quum liber explicat iste. Glossa ordinaria: Iudicio vos Christus x pro quo sit Deus gloriosus benedictus in secula seculorum Amen. etc.
Cf. Walther 15283. — Leyser, Polycarp: Historia poetarum et poematum medii aevi. Halle 1721. 2091. S.
- ff. 266^v—267^v DE PUERIS CATHECIZANDIS. Fili mi ne obliviscaris legis mee et praecepta mea x Ista si pueri scient, vellent eis, quia ut puta boni essent christiani etc.
- ff. 267^v—268^v CONFESSIO GENERALIS. Ego reus et confitens omnium malorum meorum. Confiteor Deo omnipotenti x vel causam invidiae, vel causam detractionis, vel causam irae etc. Cf. Hauréau II. vol. 158^v.
- f. 268^v ANECDOTA DE CHRISTO A IOHANNE BAPTISTA BAPTIZATO. Nota quod quidam sanctus quaerebat a multis doctoribus sacre pagine quibus verbis Christus baptizatus est a Johanne Baptista x Et qui de mundo non est ergo non diligit vos mundus (cf. Jn 15, 18—19).

HOLL, BÉLA

Ein unbekanntes mittelalterliches Schulbuch mit ungarischen Versen aus 1433

Der Kodex Nr. 10 der Bibliothek des Franziskanerkonvents (Samostan sv. Frane) in Šibenik (Jugoslawien), der den Titel *Liber Demetrii de Lasko* trägt, entstand zwischen 1433 und 1435 in Ungarn, wahrscheinlich in der Benediktiner-Klosterschule zu Pécsvárad. In dieser Papierhandschrift (268 Blätter) lassen sich fünf Schreiber unterscheiden, drei von ihnen haben sich auch genannt: Demetrius de Lasko hat 241, Demetrius de Zemlin 27 Blätter beschrieben, indem die einigen Zeilen des Jacobus de Ujbecz aus dem Jahre 1427 stehen auf einem Blatt, das ursprünglich nicht zum Handschriftencorpus gehörte. Im Kodex stehen Kapitel aus der Bibel, Predigten, Exempel, Legenden, für den Unterricht bestimmte Verstraktate mit Glossen, kürzere katechetische Texte, insgesamt 33 Stücke. Auf die leer gebliebenen Stellen wurden Sprüche, Zitate eingetragen. Auf der Rectoseite des 16. Blattes finden wir das ungarische, eucharistische Versgebet, eine Übertragung von 5 Versen aus drei Varianten des unter drei Textanfängen verzeichneten „Dictamens“ (*Corpus ave clarum domini . . . , Veneranda caro . . . , Ave caro Christi . . .*). Das Gebet vertritt das zweitälteste ungarische Sprachdenkmal in gebundener Rede. Auf den Pergamentvorsatzblättern stehen außerdem die vermutlichen ältesten Zeugen der ungarischen Notenschrift vom Ende des 12. Jahrhunderts. Schulbuchhandschriften ungarischer Provenienz liegen nur in 12 bekannten Exemplaren vor: in Budapester, Esztergomer (Graner), Wiener und Oxforder Sammlungen; die übrigen sind durch Mißgunste der ungarischen Geschichte verschollen. Der Kodex von Demeter Laskó vertritt also eine sehr bedeutende Quelle der ungarischen Kultur-, Literatur- und Sprachgeschichte.

A magyarországi parasztháborúról szóló német tudósítások kiadásai és azok nyomdászai

Az 1514. tavaszán — a törökök elleni kereszteshadjárat kapcsán — hazánkban kirobbant parasztháborúról korabeli tudósítások német nyelven több kiadásban is napvilágot láttak. Ezek többségéről mind a német, mind a magyar szakirodalom már közel két százada folyamatosan feljegyzést tett. Bibliográfiailag is többen összefoglalták az utolsó másfél évszázadban. Utoljára ez a *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV* c. kiadványban történt, méghozzá a kritikai kiadás igényességével, amely az egész szövegre kiterjedt.¹ E kötet egyik gondozója, Érszegi Géza ennek kapcsán arra bízott, hogy tegyek kísérletet az egyes kiadások nyomdászainak megállapítására a kiadványokban található nyomdai felszerelés vizsgálata alapján. Miután az első kísérleteim nem vezettek rögtön megnyugtató eredményre, elkedvetlenedtem, és abbahagytam a további próbálkozásokat.

Néhány évvel később a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban (NSZK) szinte a véletlen segített hozzá, hogy keresés nélkül ott is találjak a most tárgyalt csoportba tartozó nyomtatványokat. Közülük az egyik eddig bibliográfiailag teljességgel ismeretlen volt. Ez a körülmény azután újabb lökést adott számomra, hogy újra áttekintsem ezeket a kiadványokat, és újabb kísérletet tegyek a nyomdászok meghatározására, amelyek közül egyik sem tüntette fel magát a tudósításokon. Az alábbiakban tehát igyekszem összefoglalni az egyes kiadások bibliográfiai adatait, az ismert példányokat és a nyomdászokra vonatkozó megállapításokat.

A kiadások — egy kivételével (VII.) — mind az „Ein gross wunderzeichen” kezdetű címet viselik. Ezen belül azonban mind a helyesírásban, mind a sorok beosztásában számos eltérés ismerhető fel. A szöveg vizsgálatába — a most fellelt kiadás (V.) kivételével — nem volt szükséges belemenni, hiszen ezt a feladatot az említett *Monumenta* kötet már mintaszerűen elvégezte.

I. Ain groß wunderzaichen das do // geschehen ist durch das Creutz, das ain Car-//dinal hat außgeben inn dem gantzen // Hungarischen Lannd wider // die Turcken. // [metszet]. []³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Weller 869 — Kertbeny 93 — Ráth 64 — Ballagi 157 — Hubay 18 — Göllner 71 — IA 111 724 — Monumenta B.

Bp. AK Ráth 1949 — Bp. OSZK. Röpl. 18 — München SB H. eccl. 847e

II. Ain groß Wunderzaichen das // do geschehen ist durch das Creütz, das // ain Cardinal hat außgeben inn // dem gantzen Hungerischen // Land wid' die Turcken. // [metszet]. a⁴ = [4] fol. — 4°

¹ *Monumenta* 227. sz. 313 — 322.

Kertbeny 90—Apponyi 102—Ballagi 155—Hubay 18a—Göllner 70—IA 111 723 — Monumenta A.

Bp. AK RM. IV. 87—Bp. OSZK App. H. 102.

III. Ain groß wunderzaichen // das da geschehen ist durch das Creütz, das // ain Cardinal hat außgeben, jnn dem // ganntzen Hungerischen lannd// wider die Türcken // α Anno zc. Im xiiii. jare

[]³ = [4] fol. — 4°

Weller 870—Kertbeny 95—Ballagi 156 — Monumenta F.

München SB H. eccl. 848.

IV. Ein groß wundertzaychen das do ge//schehen ist durch das Creütz, das ain Cardinal hat außge//ben in dem gantzen Vngerischen Landt wider die Turcken. // [metszet].

A³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Weller 868—Kertbeny 92—Ballagi 159—Göllner 72 Anm. 2. — Monumenta C.

Bp. FSZEK B 0941/292 és B 0941/109 (var.) — München SB Rar. 35/1 — Nürnberg GermMus.

V. Ein groß wunder // tzeychen das do geschehen ist // durch das Creutz, das ein Cardinal hat außgeben in dem // gantzen Vngerischen Landt wider die Türcken. // [metszet].

A³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Wolfenbüttel Yv 137. 8° Helmst. (17).

VI. Ain groß wundertzaichen // das da geschehen ist durch das Creütz, das ain // Cardinal hat außgeben, in dem gantzen Hun-//gerischen lannd wider die Thürckhen. // Der Tytel der Creüzet köng // Melchior Banckwr, Ain köniß des gebenedeyten // volcks des Creützs, Aber vnnderdenig dem köniß zu Hungern, aber den Bischofen vnd grossen herrñ nit. // [metszet].

[]⁴ = [4] fol. — 4°

Weller 871—Kertbeny 94—Ballagi 158 — Monumenta G.

München SB H. eccl. 874d.

VII. Die auffrur so geschehen ist im Vn-//gerlandt, mit den Creützern, Vnnd auch darbey wie man // der Creützer Habtman hat gefangen vnnd getödt // Zeckel Jorg. // [metszet].

[]³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Kertbeny 96—Ballagi 162 — Monumenta D.

Bp. AK RM. IV. 88 — Halle UB QK II n 4622 — Wolfenbüttel 198.13 Hist. (2).

A bibliográfiai számbavétel során több olyan további adat is merült fel, amelyekről ezen a helyen számot kell adni. Ezek közül a legrégebb Georg Wolfgang Panzertól származik, aki a régi német nyelvű nyomtatványok bibliográfiájában a következőket írta: „Ein groß wundertzaichen das do geschehen ist durch das Creutz, das ein Cardinal hat außgeben in den gantzen Vngerischen Landt wider die Türcken. Am Ende: Anno dñi. 1514. In Quart. — Ist in der Schwarzsichen Sammlung und 3 Bl. stark.”²

Sajnos, a Panzer által ismertetett példány nem volt számomra fellelhető. Georg Christoph Schwarz († 1792) altdorfi professzor kimagasló gyűjteményt hozott létre a könyvnyomtatás első századának termékeiből. A több mint 12 000 kötetet tartalmazó könyvtárát Panzer jól ismerte, és igen sokszor hivatkozott is erre, akárcsak a fenti esetben is. Schwarz könyveit előbb az altdorfi egyetem őrizte, majd az örökösök 1821-ben elárvereztették, amelyek így Angliába kerültek.³ Lord Haber, az új tulajdonos hamarosan elhunyt, az ő utódai azután 1836-ban gyűjteményét Párizsban küldték kalapács alá.⁴

² PANZER, Georg Wolfgang: *Annalen der älteren deutschen Literatur*. I. Nürnberg—Leipzig 1788. 795. sz.

³ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. 2. Aufl. III. Bd. 2. Hälfte. Wiesbaden 1957. 22, 371.

⁴ *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1898. 197.

Az így feltehetően szétszóródott Schwarz-féle gyűjteményből Panzer által leírt példányra nem sikerült rátalálnom, így látatlanul kellett megkísérelni az azonosítást. Nem segített sajnos ebben a Panzert követő szakirodalom, amely részben hiányosan, részben torzítva ismételte meg forrását.⁵ Összevetve Panzer idézett leírását az ismert kiadásokkal rögtön megállapítható volt, hogy a kiadvány végén álló „Anno dñi 1514.” sor egyrészt a most először ismertetett V. számú, másrészt a IV. kiadásnak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött évszámos változata⁶ tartalmazza csak. Sajnos, a megnyugtató azonosítást komolyan akadályozza, hogy a Panzer által közölt címszöveg több helyen is eltér a két számításba vehető kiadástól.⁷ Természetesen nem zárható ki, hogy Panzer leírása nem volt tökéletes, és az egykori Schwarz-féle példány azonos valamelyik ma ismert kiadással. Ennek bizonyítása azonban példány ismerete hiányában nem volt elvégezhető.

Ugyancsak a sötétben tapogatózva kellett foglalkozni a második világháború végén elpusztult, egykori boroszlói Egyetemi Könyvtár példányával. A német központi katalógus a következő formában őrizte meg ennek emlékét:⁸ „Außzug auß ainem brieff von Ofen, der an dem XXV tag des Monadts May in Wienn geantwurt ist, und am vierten tag Junii gen Augspurg. [2] Bl.”⁹ A szöveg és a terjedelem egyaránt azt bizonyítja, hogy ez a leírás az „Ein groß Wunderzeichen” egyik kiadásáról származik, pontosabban annak címlap nélküli példányáról. Ennek a röplapnak a szövege ugyanis pontosan így kezdődik. Hála a gondos leírásnak sikerült is azonosítani a fentiekben IV. sz. alatt leírt nyomtatvánnyal, mert az különben az összes többi ismert kiadástól legalább egy részletében eltér.¹⁰

Az azonosítást nehezítette, de mégsem lehetetlenítette némelyik bibliográfia elnagyolt, ill. hibás hivatkozása,¹¹ sőt rossz leírása.¹² Akadt arra is példa, hogy a példányok összetévesztése alapján került hibás adat a leírásba.¹³ Az irodalomban említett példányok általában reális feltételzés alapján azonosíthatók voltak a ma ismertek egyikével. A II. kiadás kapcsán Kertbeny által közölt bécsi példány¹⁴ került valószínűleg Apponyi Sándor közvetítésével az OSZK-ba. A IV. kiadás egyik példányát Fraknói Vilmos ismertette a Schlauch-könyvtárból, ahová a Török János könyvtárából került.¹⁵ Nyilván ez azonos azzal a kötettel, amelyet Faragó antikvárius 1936-ban adott el a Fővárosi Könyvtárnak.¹⁶ A VII. kiadás budapesti példánya nyilván Jancsó Imre bécsi könyvtárából származik, aki lehetővé tette az első tudósítást és az első szövegközlést.¹⁷

⁵ Pl. KERTBENY 91, GÖLLNER 72/1. jegyz.

⁶ Jelzete: B 0941/109.

⁷ PANZER: „wundertzaichen” – V. „wunder tzeychen” – IV. „wundertzaychen” stb.

⁸ *Gesamtkatalog der preussischen Bibliotheken. VIII.* Berlin 1935. 9578. sz.

⁹ Megismételve: IA 126 638. sz.

¹⁰ I. „25” – II. „Offen” – III. „brief” – V. „eynem” – VI. „vierden”.

¹¹ Pl. IA 111.724. sz.

¹² Pl. GÖLLNER 72.

¹³ Pl. BALLAGI (158. sz.) a VI. kiadásnál arról írt, hogy kézírással jegyezték be a müncheni unikum címlapjára a „melchior Banckwr”-ról szóló szöveget. Ez azonban ezen a kiadáson nyomtatva van, az I. kiadás müncheni példányára viszont valóban kézírással jegyezték ezt rá.

¹⁴ KERTBENY 90: *Haidinger Bibliothek. Auktionskataloge III.* Wien 1876.

¹⁵ MKsz 1877. 84.

¹⁶ Jelzete: B 0941/292.

¹⁷ *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst.* 1844. Beiblatt 4–5. sz. 25–29, 34–36. Josef FEIL–SCHIMMER, Karl August: *Bilder aus der Heimath.* 2. Aufl. Wien 1853. 190.

A Wolfenbüttelben most napfényre került V. kiadás szövege lényegében megegyezik az IV. számúval: tartalmazza ugyanis a június 16-án kelt levelet, mint a IV. és VII., de nem található meg benne a Dózsa kivégzéséről szóló rész. Az ilyen szövegbeli összetétel eddig egyedül a IV. kiadás sajátosságának számított.

*

Rátérve a fentiekben leírt kiadások nyomdai eredetének vizsgálatára, ismételtelen le kell szögezni, hogy ezek egyike sem visel magán semmiféle erre vonatkozó közvetlen utalást (impresszum, kolofon, nyomdászjelvény stb.) sem. A hét kiadás közül — egy (III.) kivételével — valamennyi visel a címlapján aránylag nagyméretű fametszetet a korabeli, német nyelvű tudósítások egyik, viszonylag jellemző sajátosságaként. Miután a fametszetek dúcát egyedileg vésik, ez a körülmény — elvben — jó lehetőséget biztosíthat az ugyanabból a műhelyből származó kiadások azonosításához. A hat metszet közül egy (VII.) a tüzes trónon ülő Dózsát ábrázolja.¹⁸ Az erről a hátborzongató jelenetről szóló beszámoló egyedül csak ebben a kiadásban olvasható.

A többi öt kiadás élén merőben más kép áll. Ez azt az eseményt illusztrálja, amely a tudósítás címében és annak első részében olvasható, amikor a kereszttesek zászlójáról háromszor is leesett a reá erősített feszület. A metszeten látható alak kezében lobogó látható, rajta a Golgota-jelenet, vagyis a keresztre feszített Krisztus és mellette édesanyja, ill. tanítványa, János. Az öt kép közül kettő esetében (IV. és V.) a zászlót tartó öltözeke a korabeli német zsoldosoké. E két ábrázolás a fenti hasonlatosságokon túl sok más vonatkozásban viszont eltér egymástól. Így a már korábról ismert (IV.) képről marcona vitéz tekint le reánk, akinek törzsét páncél védi.¹⁹ Ezzel szemben az V. kiadás harcosa inkább elegáns: divatos, hasított ruhát visel széles, buggyos ujjal (I. ábra).

Merőben más alak szorítja kezében a kereszttesek hatalmas lobogóját a másik három kiadás címlapján (I., II., VI.): a csuklyás, egyszerű öltözkéjú férfi nem visel se bajuszt, se szakált, mint a fentiekben leírt katonák. Az első pillanatban azonosnak tűnő három metszetről azonban hamarosan megállapítható, hogy bár igen hasonló, mégis három, egymástól eltérő metszésű dúcra készült. Már a keret mérete és annak állapota is más és más: I. 101 × 100 mm és a felső keret jobb vége hiányzik.²⁰ — II. 103 × 101 mm és a jobb kerettől kb. 2 mm távolságra másik, csaknem teljes függőleges vonal is látható.²¹ — VI. 102 × 96 mm és a keret egyenletes, ill. teljes.²²

¹⁸ Az eredetileg 123 × 96 mm méretű metszet erősen kicsinyített reprodukcióját lásd GERÉB László: *A magyar parasztháborúk irodalma*. Bp. 1950. 107.

¹⁹ A 118 × 94 mm méretű metszet kisebbített reprodukciója megtalálható: *Új Magyar Lexikon*. V. Bp. 1961. 368–369. lapok közötti tábla verzójának közepén. — *Könyvtáros* 1976. 194.

²⁰ Többször is reprodukálva az OSZK-ban őrzött példányról. Így TÓTH SZABÓ Pál: *Szatmári György primás*. Bp. 1906. 169. — MÁRKI Sándor: *Dózsa György*. Bp. 1913. 177. — TAURINUS István: *Paraszti háború*. Bp. [1946]. 39. — 2. kiad. [1972]. — GERÉB László: *A magyar parasztháborúk irodalma*. Bp. 1950. 105. — *Új Magyar Lexikon*. V. Bp. 1961. 368–369. lapok közötti tábla verzóján középen felül kisebbítve. Felirata: „Magyar parasztkuruc 1514-ben”.

²¹ Az eredetnél valamivel nagyobb reprodukciója BARTHA Gábor–FEKETE NAGY Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Bp. 1973. 6. tábla.

²² SCHOTTENLOHER, Karl: *Der Münchener Buchdrucker Hans Schobser 1500–1530*. München 1925. Taf. IX. és 48B, ahol a metszet leírása így szól: „Der Führer der »Kreuzer« mit wehender Fahne”.

Ain groß wunder

tzeychen das do geschehen ist
durch das Creutz / das ein Cardinal hat außgeben in dem
ganzem Ungerischen Landt wider die Türcken .

1. ábra

De a kereten kívül még számos, további részletben is felismerhető, hogy a három metszet eltér egymástól. Így a II. kiadásban a zászló rúdja leér a földre, míg a másik kettőnél nem. A lobogó redőzése a rúd mellett a VI. címlapon csaknem végig egyenletes, míg a másik kettőnél felül hosszabb, majd lefelé rövidül. A zászlós bal lábfeje (nekünk jobb oldalon) hol teljesen a vonalak között látható (II.), máshol „kilép” a vonalak közül (VI.), ismét máshol (I.) a lábfej alatt még egy-két vonal található. Természetesen, még hosszan lehetne sorolni a kisebb eltéréseket, de a lényeg az, hogy három, igen hasonló, mégis részleteiben egymástól biztonságosan megkülönböztethető metszetről van szó. A fentiek alapján tehát az állapítható meg, hogy a hat metszet hat különböző műhelyből származik, így sajnos nem nyújt segítséget a nyomdai azonosításhoz.²³

A hét kiadás betűtípusainak egymással történő összevetése során kiderült, hogy az egyetlen metszet nélküli kiadvány (III.) ugyanabból a műhelyből került ki, mint a VI. számú. Ezt a körülményt már Weller is megállapította, aki mindkettő előállítását a müncheni Ostendorffer & Zayssinger műhelynek

²³ Az I. kiadás metszete előfordul egy másik, hasonló jellegű kiadványon is, amely az 1515. évi francia – svájci háborúról tudósít: „Ain neüwe warhafftige gezittung der kriegß-leüff . . .” (Wolfenbüttel 139. Quodl. (9)). Sajnos, ez a kis nyomtatvány sem viseli nyomtatójának nevét.

tulajdonította.²⁴ Feltételezését mind Kertbeny,²⁵ mind Ballagi²⁶ átvette. Ezzel szemben Robert Proctor megállapította, hogy az említett müncheni udvari festő, ill. aranyműves neve csupán két olyan nyomtatványban olvasható, amelyet a Schobser-féle műhelyben állítottak elő.²⁷ Karl Schottenloher, aki összeállította e nyomda termékeinek jegyzékét, már pontosan beleillesztette ezek sorába e két kiadást is.²⁸ Hans Schobser készletéből a 3. számú típusal szedték a szöveget, míg a kiemelés a 6. számúval történt.²⁹

A IV. kiadással kapcsolatban is állást foglalt Weller: szerinte ennek nyomdá-sza a nürnbergi Jobst Gutknecht volt.³⁰ Véleményét Fraknói Vilmos is osztot-ta.³¹ Josef Benzing azonban ezt határozottan tagadta; szerinte a nyomdász nem Gutknecht, hanem az ugyancsak nürnbergi Georg Stuchs volt.³² A betű-típusok is megerősítik természetesen Benzing állítását: a szövegtípus Georg Stuchs 18., míg a kiemelő az ő 16. betűtípusa.³³ Itt csupán az a lehetőség merülhet fel, hogy talán nem Georg, hanem a fia, Johann Stuchs műhelyében állították elő a IV. kiadást, hiszen ő is ugyanazt a nyomdai felszerelést használ-ta 1509-től már, amellyel apja 1520-ig dolgozott. A fiú szerényebb készletében a szövegtípus az 1., a kiemelő a 2. volt.³⁴ A 16. század tízes éveiben az apa már inkább csak liturgikus kiadványok előállításával foglalkozott, amíg a fiú jóval szélesebb körbe tartozó nyomtatványokat állított elő. Ismeretes is tőle hasonló jellegű kiadvány 1513-ból, amelyben pontosan az említett típusok láthatók.³⁵

Az időrendben utolsó, már a Dózsa kivégzéséről szóló híradást is tartalmazó kiadás nyomtatásával kapcsolatban korabeli levéltári forrás is áll rendelkezés-re.³⁶ Eszerint Hieronymus Hölzel nürnbergi nyomdászt a tanács megrend-szabályozta. Négy hetet kellett a toronyba zárva töltenie, mert a városi ható-ságok engedélye nélkül állította elő az „Auflauf in Ungarn” megnevezésű röpiratát. Ez aligha lehetett más, mint a „Die Auffrur . . .” kezdetű VII. sz. kiadás. Az ebben található típusok megerősítik a feltételezést: a szöveget Hölzel 4., a címsorokat pedig az ő 2. betűível szedték.³⁷ Ugyanezzel a nyomdai felszereléssel állították elő az előző évben egyik hasonló jellegű kiadványát is.³⁸ A nürnbergi tanács jegyzőkönyvének 1514. július 1-i keltezése azonban ez ügyvel kapcsolatban nem lehet jó, hiszen Dózsát csak július 15-én fogták el.³⁹

A II. kiadás mindkét ismert példányát magyarországi gyűjteményben őrzik, így a német szakirodalom nem is tett kísérletet nyomdászának megállapítására. Beható vizsgálattal — úgy tűnik — sikerült ezt a strassburgi Matthias Hupfuff személyében megtalálni. Az ő 11. típusával készült a kiemelés és a 12. sz.

²⁴ WELLER 870 — 871. sz.

²⁵ KERTBENY 94 — 95. sz.

²⁶ BALLAGI 156. és 158. sz.

²⁷ PROCTOR 139 — 140.

²⁸ SCHOTTENLOHER 48A és 48B. sz.

²⁹ PROCTOR 139.

³⁰ WELLER 868. sz.

³¹ MKsz 1877. 84.

³² *Archiv für Geschichte des Buchwesens. IV.* Frankfurt a. M. (1963) 1585 — 1586. has.

³³ PROCTOR 95.

³⁴ PROCTOR 103.

³⁵ PROCTOR 11092. sz.

³⁶ SCHWOB, Ute Monike: *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert.* München 1969. 183.

³⁷ PROCTOR 95.

³⁸ PROCTOR 11012.

³⁹ *Jahrbuch für Geschichte X.* Berlin 1974. 127.

betűivel pedig a szöveg.⁴⁰ Bár első pillanatra a strassburgi nyomdahely kissé félreesőnek tűnik az előbb említettekhez viszonyítva, Hupfuff kiadványainak jegyzéke azt mutatja, hogy ő szívesen készített ilyen jellegű tudósító rölapokat.⁴¹

Weller az I. kiadással kapcsolatban is állást foglalt a nyomdai eredetet illetően: szerinte ez a nürnbergi Weissenburger-féle műhely volt.⁴² Véleményét azután a szakirodalom sorra átvette.⁴³ Állításának ellenőrzése során kiderült, hogy Johann Weissenburger számításba vehető betűtípusai⁴⁴ több esetben is eltérést mutatnak a rölapban szereplőktől.⁴⁵ Figyelembe kell venni továbbá az a körülményt is, hogy Weissenburgertől tudósító rölap német nyelven csak 1517-ből ismeretes.⁴⁶ Ez tovább nehezítette Weller véleményének elfogadását.

A nyomdász megállapítására irányuló további fáradozások különösen nehéznek bizonyultak ennek az I. kiadásnak esetében. Mind a szövegtípus, mind a kiemelő betűk rendkívül elterjedtek voltak a 16. század elején Dél-Németországban. A több tucat lehetőség⁴⁷ közül nem is egy vehető számításba. Az Országos Széchényi Könyvtárban rendelkezésre álló összehasonlító anyag korlátozott volta csak fokozta a meghatározás bizonytalanságát. Több alternatíva közül végül is a tekintély döntött: a 16. századi németországi nyomtatványok messze kimagasló, de időközben sajnos elhunyt szakértője, Josef Benzing ugyanis — nem publikált formában — állást foglalt e kérdésben. Az ő meghatározása az augsburgi Öglin-nyomda mellett szólt. Erhard Öglin 7. típusával készült a szöveg, míg az 5. számúval történt a kiemelés.⁴⁸ Ezt megerősíteni látszik az OSZK-nak az az impresszum nélküli kiadványa, amely Proctor szerint az említett augsburgi műhelyben és az ugyancsak említett betűkkel történt.⁴⁹ További érvként még az is felhozható, hogy Öglin műhelyében ugyanezzel a felszereléssel több, hasonló jellegű kiadvány is készült 1512 és 1515 között.⁵⁰ A rölap szerinte a Budán kelt tudósítás Bécsen keresztül Augsburgba érkezett, így teljesen indokolt, hogy a szövegkritika alapján⁵¹ legkorábbiak tartható kiadások (I. és II.) közül legalább az egyiket valóban Augsburgban nyomtat-
ták.

⁴⁰ PROCTOR 29. — Ő a szövegtípus méretét 106 mm-ben jelölte meg, míg a rölapon ez 108 mm. Azonban az említett műhely egyik 1514. évi kiadványában (OSZK Ant. 582(1)) ezeknek a betűknek mérete nem 106, hanem ott is 108 mm.

⁴¹ PROCTOR 10004, 10020, 10025, 10035. sz.

⁴² WELLER 869. sz.

⁴³ KERTBENY 93 — Ballagi 157 — Hubay 18 — Göllner 71. Az OSZK 16. századi nyomtatványainak katalógusában ezt annyiban korrigálták, hogy a városnevet Landshutra módosították, ahol Weissenburger 1514-ben dolgozott.

⁴⁴ 4. és 5. sz. = PROCTOR 100.

⁴⁵ Így már a kiemelő típus egyetlen verzálisa, a szövegben pedig — többek között — a „P”, „R”, „Ű”, a kötőjel. Az összehasonlítás alapjául az OSZK Ant. 2752(10) jelzetű kötete szolgált. Az 1521-ből származó ERASMUS *Auslegung Sandt Hieronymus . . .* kiadása végén a „Getruckt zu Landshut” megjelölés biztosítja a nyomdai azonosságot, bár e kiadvány nem található Karl SCHOTTENLOHER: *Die Landshuter Buchdrucker des 16. Jahrhunderts* (Mainz 1930) c. művében.

⁴⁶ SCHOTTENLOHER, Landshut 52. sz.

⁴⁷ PROCTOR 197, 201 — 202.

⁴⁸ PROCTOR 77 — 78.

⁴⁹ OSZK Ant. 10.037 = PROCTOR 10722. sz. — Egyedül a „P” betű esetében akad gond az azonosítással, de elképzelhető, hogy ez változott az idők során.

⁵⁰ PROCTOR 10711, 10713, 10718. sz.

⁵¹ Monumenta 314.

Hátra van még a most Wolfenbüttelből előkerült kiadás nyomdászának tisztázása. Az ebben található tipográfiai anyag valamivel gazdagabb, mint a többi kiadásban: a szövegtípuson kívül nagyobb és még nagyobb kiemelő betűk, továbbá egy 18 mm méretű lombard látható abban. Ezek azonosítása egyértelműen elvégezhető: a lipcsei Martin Landsberg 1. típusával szedték a szöveget, a nagyobb a 2., a még nagyobb pedig a 7. betűtípus.⁵² A gyöngydiszes lombard is jól ismert ebből a műhelyből: a 18/19 mm méretű, „a”-jelű sorozatba tartozik.⁵³ Landsberg korán hozzálátott a német nyelvű tudósítások megjelentetéséhez: így pl. már 1506-ban elkészítette Amerigo Vespucci beszámolójának fordítását az Újvilágról.⁵⁴

Ha végigtekintünk a fentiekben megvizsgált, hét, különböző kiadás eredetén, megállapítható, hogy ezek közül öt (I., III., IV., VI., VII.) nyomdahelye kézenfekvő: Augsburg, Nürnberg és München, vagyis mind olyan délnémetországi városok, amelyek korabeli, szoros kapcsolata hazánkkal jól ismert. A strassburgi (II.) és a lipcsei (V.) megjelentetés viszont már arra utal, hogy a magyarországi parasztháború kirobbanása nem csupán az említett vidékeken, hanem egész Németország-szerte élénk érdeklődést váltott ki.

*

Érdemes még szemügyre venni a Wolfenbüttelben most fellelt két röplap környezetét is. Mindkét példány egy-egy testes gyűjtőkötetben maradt fenn: az egyikben (198. 13 Hist) 32, a másikban (Yv 137. 8° Helmst.) pedig 67 különböző, de hasonló jellegű nyomtatvány található. E 99 kiadvány közül nem kevesebb, mint 19 esetben — azaz minden ötödiknél — már a címlapról egyértelműen leolvasható a magyar vonatkozás. Az 1514. évi magyarországi eseményekről szóló két tudósításon felüli 17 híradás közül egy 1556-ból, míg az összes többi az 1594 — 1612 közötti évekből származik, vagyis túlnyomó részben a tizenöt háború hazai eseményeivel foglalkozik. A 19 hungarika közül csupán hatból ismeretes példány Budapesten, míg két további esetben a szakirodalom e nélkül tudott létezésükről. Ez azt jelenti, hogy az így szinte véletlenül kézbevert két wolfenbütteli kötetben levő magyar vonatkozású nyomtatványok többsége eddig teljességgel ismeretlen volt. Ez a válogatás nélküli „mintavétel” egyrészt azt mutatja, hogy milyen magas, mintegy húsz százalékos, a két kötetben a magyar vonatkozású kiadványok aránya, másrészt újabb megerősítést nyert az a korábbi tapasztalat,⁵⁵ amely szerint az ilyen jellegű nyomtatványok bibliográfiai regisztrálása még igen csak a kezdeténél tart. Jogos a feltételezés, hogy egyedül a wolfenbütteli könyvtárban a hasonló jellegű és többségükben ismeretlen kiadványok százai találhatók. Mindennek illusztrálására álljon itt a most kézbe vett két kötetben található magyar vonatkozású kiadványok rövid leírása:

⁵² PROCTOR 122.

⁵³ HAEBLER, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke. I.* Halle a.S. 1905. 56. — *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts.* 517. tábla.

⁵⁴ PROCTOR 11278. sz.

⁵⁵ MKSZ 1980. 79.

Wolfenbüttel Y v 137.8° Helmst

(3) Warhaftige Neue Zeitung, so sich im Königreich // Behaemb zu tragen hat, wie volgt. // Zwisschen // Georgen Poppel, // vnd Laßlaw Poppel, Gebrüder, Herrn den Lobkowitz . . . // . . . // welche baede sich für Könige haben aufwerffen // wollen, der Georg als König in Behemb Ladifla, als Kö//nig in Ungern . . . Gedruckt zu Hamburg, durch Heinrich // Binder. Im Jahr 1594.

Ø

(4) Glückliche Neue Zeitung, // Wie die mechtige Ve//stung Raab// . . . //wieder in der Christen gewalt bracht, // . . . Erstlich gedruckt zu Dreßden, durch Matthes // Stöckel, im Jahr 1598.

Kertbeny 1271.

(5) Was sich in Ober vnd Nider // Hungern // gedenckwürdiges, // alles im negsten Monat // Augusto // zugetragen. // . . . Anno M.D.XCIX.

Ø

(17) Ein groß wundertzeychen — Id. fent az V. kiadás.

(21) Zwanzig // Warhaftte vnd Beweis//liche Articul, durch welche der Italia//nische Grafe Belgiojosa, Feldobristen in Ober Hungarn, // die Stadt Caschaw, General Landstände, Heyduggen vnd Borsch-//kap zur Rebellion, auch die Niederlag// . . . //versucht hat. // . . . // Anno M.D.C.V.

Apponyi 1975.

(25) Appendix des andern Theils, // der historischen Re//lation, welche zu Leipzig im Michaelis-//Marckt Anno 1605. gedruckt worden, darinnen // vermeld wird, was sich seithe-ro weiters in Vungern zu eingang des Monats // Octobris zugetragen. // . . . // Im Jahr 1605.

Ø

(30) Vngerische // Continuation // Aus dem Christlichen // Feldlager vor Ofen, vom 17. 18. 19. 20. // Octobris 1602 . . . // Gedruckt im Jahr 1602.

Ø

Wolfenbüttel 198.13 Hist.

(2) Die Auffrur . . . — Id. fent a VII. kiadás

(10) Schmältzl, Wolfgang: Der Christlich vnd // Gewaltig Zug in das // Hungerland. // . . . M.D.LVI. // Gedruckt zu Wienn in Osterreich, durch // Raphael Hofhalter vnd // Casparn Krafft.

Kertbeny 683 — Apponyi 342 — Göllner 957.

(17) Warhaftige zeitung // Wie der gnedige Gott // wider alles verhoffen, . . . den 18. Martij Altes ca-//lenders dieses 1598. Jahrs . . . // . . . für Raab gerücket . . . // Gedruckt zu Nürnberg.

Weller Z. 850 — Kertbeny 1269 — Apponyi 636 — Ráth 63 — Hubay 416.

(19) Neue warhaftte Beschreibung türkischer, vngerischer vnd siben-//bürgischer Handlung. // . . . (1598).

Kertbeny 1278.

(20) Neue Zeytung, von jetzt // werenden Kriegswesen inn Vngern, // zwischen dem Türcken vnd // Christen verlaufen. // . . . // Erstlich gedruckt zu Wienn in Osterreich, // Bey Franciscus Kolb. // 1594.

Ø

(21) Neue Zeyttung, // Kurtzer Bericht, wie der // Türkische Synam Bassa, welcher Co-//morrn in Hungern hart belägert . . . // Erstlich gedruckt zu Augspurg, bey Georg // Kressen, in Jacober Vorstadt. [1594].

Ø

(23) Warhaftte Zeittung, vnd grosse Türkische, // auch Tattarische Niderlag. // Eygentliche Beschreibung, welchermassen der . . . // . . . Herr Sigismundus, jetzt regieren-//der Fürst in Sibenbürgen . . . // . . . im Monat Februario, diß 1595. Jars, die Türcken vnd // Tattern zwischen Temeschwar vnd Lipa angriffen . . . // Gedruckt zu Nürnberg, durch // Leonhard Heußler.

Ø

(24) Warhafttige neue Zeitung // auß dem Feldläger vor // Raab, was sich in kurtzer zeit von dem 15. Au//gusti biß auff den 17 Septembris verlaufen . . . [1594].

Ø

(25) Novigradt die groß Vestung eingenommen. // . . . // Gedruckt zu Nürnberg, bey // Leonhard Heußler. // 1594.

Kertbeny 1086 — Ballagi 877 — Hubay 342 — Göllner 1983.

(26) Fernere Zeittung auß Vngern, // . . . // Gedruckt zu Nürnberg, durch Christoff Lochner. [1593].

Weller 763—Kertbeny 1061—Apponyi 1890—Göllner 1931.

(29) Zwo warhafftige neue Zeittung. // . . . // Die ander Zeittung auß Vngern vnd Poln . . . // . . . // Getruckt zu Straßburg, durch Joachim Martin // am Kornmarck. Anno 1594.

ø

(30) Drey warhafftige neue Zeitung, // . . . // Die dritte, ist von dem Türcken, wie derselbig mit Raub // Mord vnd Brandt, in Vngern vnd Sibenbürgen eingefallen . . . // . . . // geschehen den 3. Junij Anno 1612.

ø

IRODALOM

APPONYI Sándor: *Hungarica. I, III*. München 1900, 1925.

BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. Bp. 1925.

GÖLLNER, Carl: *Turcica. I*. Bucureşti—Berlin 1961.; *II*. Bucureşti—Baden-Baden 1968.

HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban*. Bp. 1948.

IA *Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum. I* — Aureliae Aquensis 1965 —

KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*. Bp. 1880.

Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Bp. 1979.

PROCTOR, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum. Part II*.

MDI—MDXX. Section I. Germany. London 1903.

Ráth György *regi magyar könyvtára*. Bp. 1905.

SCHOTTENLOHER, Karl: *Der Münchener Buchdrucker Hans Schobser*. München 1925.

WELLER, Emil: *Repertorium typographicum. I*. Nördlingen 1864.

Weller, Emil: *Die ersten deutschen Zeitungen*. Tübingen 1872.

BORSA, GEDEON

Die Ausgaben der deutschen Berichte über den ungarländischen Bauernkrieg und deren Drucker

Die vom ungarländischen Bauernkrieg 1514 in deutscher Sprache erschienenen Berichte haben schon eine bedeutende Fachliteratur. Der Verfasser traf in der Wolfenbütteler Herzog August Bibliothek weitere, bisher bibliographisch unbekannte Drucksachen über diese Epoche, und bei dieser Gelegenheit zusammenfasst und ergänzt er die bibliographischen Angaben der einzelnen Ausgaben, und macht einen Versuch ihre Drucker zu bestimmen. Die Drucksachen stellten ihre Druckereien nicht dar; auch die am Titelblatt stehenden Holzschnitte gaben keine Gelegenheit die Ausgaben zu identifizieren, weil die sechs Schnitte aus sechs verschiedenen Werkstätten stammten. Bei der Auseinandersetzung der Buchstabentypen des Ausgaben kann aber festgestellt werden, dass sechs von ihnen aus Augsburg, Nürnberg und München stammen, das heisst aus solchen süddeutschen Städten, die mit dem zeitgenössischen Ungarn in enger Verbindung waren. Strassburg und Leipzig als Druckorte beweisen dagegen dafür, dass der ungarländische Bauernkrieg eine breite Interesse im ganzen Deutschland erregte. Der Verfasser teilt, anschliessend an den zwei neuen, von ihm in Wolfenbüttel entdeckten Flugblätter, die kurze Beschreibung der im Sammelband dieser Flugblätter getroffenen 19 Hungarica-Drucksachen mit.

Az első magyarországi kölcsönkönyvtár

Olvasókabinét Pozsonyban 1782-ben

1

A 18. században angol és francia példák nyomán Európa-szerte elterjedtek az ún. olvasókabinétek (Circulating Libraries, Reading Rooms, cabinets de lecture, Lesekabinet, Lectur Cabinet), a kölcsönkönyvtárak e kezdeti és sajátos változatai. Ezek az olvasókabinétek, mint ismeretes, többnyire könyvkereskedők, illetve könyvkötők üzleti vállalkozásai voltak. Társadalmi és művelődéstörténeti jelentőségüket főként az a körülmény növelte, hogy bennük, csekély kölcsönzési díj fejében, bárkinek lehetősége nyílt könyveket és folyóiratokat olvasni vagy kölcsönözni. Tulajdonképpen három féle intézményt egyesítettek magukban: olvasó kört, kölcsönkönyvtárat és könyvkereskedést, hiszen állományukat többnyire helyben is lehetett olvasni, de a könyvek kölcsönözhetőek és megvásárolhatóak is voltak. (Németországban a Lektur-Kabinet eredetileg olvasótermet jelentett; ilyen értelemben emlegették a 18. század végén a bécsi Hofbibliothek nagy terme mellett létezett „Lekturkabinet”-et is, ahol a könyveket helyszínen lehetett olvasni, tanulmányozni. Máshol, pl. Lipcsében „Museum”-nak nevezték az olvasókabinéteket.¹)

Az első hazai olvasókabinétek, illetve kölcsönkönyvtárak történetével már többen foglalkoztak.² A legrégebb ilyen intézménynek az 1787-ben Pesten Gleixner János által alapított kölcsönkönyvtárat tartották Magyarországon. Ugyanebben az évben a soproni Kleinod Antal is folyamodott olvasókabinét engedélyezéséért, de valószínűleg nem került sor végül is ennek megalapítására. A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes években sorra alakultak meg az újabb vállalkozások: 1788-ban Doll és Schwaiger könyvkereskedők Pozsonyban, 1790-ben Pfundtner Mátyás Sopronban hozott létre olvasókabinétet, melyek főleg német könyveket tartottak. De 1789-ben Müller Ferenc könyvkötő győri olvasókabinétje már a magyar olvasókra számított, akárcsak Institoris Gábor 1792-ben megnyitott pesti kölcsönkönyvtára is.

Már korábban, a Pressburger Kundschaftsblatt című újság híradásai nyomán, röviden utaltunk arra, hogy 1781-ben is történt említés egy pozsonyi olvasókabinét létesítéséről.³ E híradások és néhány levéltári adat alapján eleinte úgy gondoltuk, hogy a terv valószínűleg nem valósult meg. Újabb kutatásaink

¹ JESINGER, Alois: *Wiener Lekturkabinette*. Wien, 1928. 16.

² L. KÓKAY György: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája II. 1772–1849*. Bp. 1975. 195–196. — FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978. 35–61.

³ KÓKAY György: *Előkerült a Pressburger Kundschaftsblatt két száma*. MKsz 1973. 185–186. — *A magyar sajtó története 1705–1848*. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1975. 114–116.

azonban azt bizonyítják, hogy az intézmény létrejött és rövid ideig bizonyosan működött is.⁴ Ezek szerint az első magyarországi kölcsönkönyvtár nem 1787-ben, hanem már 1782-ben megnyitotta kapuit. Létrejöttének, működésének története ezért is, de egyéb okok miatt is érdemes a figyelmünkre.

2

A *Pressburger Kundschaftsblatt* említett híradásai közül az első a lap 1781. július 8–14. közti datálású számában jelent meg. Ebben egy bizonyos Anton Martin, a pozsonyi „Frag- und Kundschafts-Amt” igazgatója⁵ arról értesítette a lap olvasóit, hogy Pozsonyban olvasókabinét nyílik, amelyben nagyszámú, válogatott német, latin, magyar, francia és angol könyv található, és amely állományát időről időre az újonnan megjelenő művekkel is kiegészíti. A könyvek használati, illetve kölcsönzési díja, ígérete szerint, nem lesz magasabb a bécsi Trattner-féle Lektur-Kabinet árainál. Egyelőre csak ennyi utalás történt a Jean-Thomas de Trattner bécsi vállalatára, amelynek — mint látni fogjuk — a pozsonyi kezdeményezés csak fiókvállalata volt. A közlemény a későbbiek során a vállalkozó anyagi biztonságára hivatkozik, mely azt kívánja, hogy legalább száz előfizető jelentkezék; ebben az esetben évi 20 ft-ban állapítja meg a kabinét évi használati díját. Ha azonban néhány hónapon belül legalábbis a nyolcvanát nem éri el az előfizetők száma, visszaadják az előfizetési díjakat; ha viszont meghaladja a nyolcvan főt, a kabinétet néhány napon belül megnyitják. A pozsonyi vállalkozó kölcsönkönyvtáráról még ezt a tájékoztatást adta: gyűjteménye politikai, gazdasági, jogi és szórakoztató művekből (regényekből) áll; bizonyos benne, hogy mindenkinek megnyeri a tetszését.

A pozsonyi hirdetési lap két héttel későbbi, július 22–28-i dátummal megjelent 17. számában arról olvashatunk, hogy már több előkelő uraság és más tekintélyes személy jelentkezett a meghirdetett olvasókabinét tagjául. A közlemény szerint, amint elegendő számú jelentkező lesz, könyveiket és folyóirataikat szakok szerint fogják csoportosítani, hogy a főnemes, a polgár és a tanuló könnyen megtalálja amit keres. A kiválasztott könyvet az olvasójegy bemutatása és a díj befizetése ellenében mindenki megkaphatja olvasásra. Még arra is vállalkoznak, hogy a rövidebb-hosszabb utazásra induló hölgyeknek és uraknak utánuk küldjék a kívánt könyveket. Tájékoztatást fognak adni az újonnan megjelenő és az előfizetők által igényelt könyvekről is.

A vállalkozás további sorsára nézve — egy darabig — levéltári adatok nyújtának betekintést. A pozsonyi magisztrátus 1781. augusztus 27-én arról tájékoztatta a Helytartótanácsot, hogy Anton Martin július 30-i beadványára azt válaszolták: ha olvasókabinétet akar alapítani, nyújtsa be működési tervét.⁶

⁴ A *Pressburger Kundschaftsblatt* példányai — kivéve két levéltárban őrzött számát — tudomásunk szerint Magyarországon nincsenek meg. A pozsonyi Egyetemi Könyvtárban (Univ. Knihovna, Bratislava) viszont alkalmunk nyílt a lap 1781–82. évfolyamait áttanulmányozni, és ennek nyomán kellett módosítanunk korábbi feltételezésünket a tervezett olvasókabinét megalakulásáról.

⁵ Személyéről egyelőre nem tudunk sokat. Mindenekelőtt felmerül az a kérdés, hogy a *Pressburger Kundschaftsblatt* szerkesztőjének, Moll Jeromosnak a Pozsonyban 1781 áprilisában megindított Kundschafts-Comtoirja és Anton Marin Kundschafts-Amtja két különböző iroda volt-e, és ha igen, mi volt kettejük viszonya egymáshoz?

⁶ OL 1781. júl. 30.

A pozsonyi vállalkozó — sajnos egy dátum nélküli beadványban — azonban már a vállalkozás esődjéről beszél. E beadványból most már határozottan kiderül, hogy a pozsonyi vállalkozás a bécsi Trattner-féle intézménynek csupán fiók-vállalata kívánt lenni; működését is onnan akarták irányítani. A beadvány megemlíti még egy olyan problémát, amivel a pozsonyi vállalkozásnak szembe kellett néznie: Magyarországon nem engedélyeznek minden olyan könyvet és folyóiratot, amiket Bécsben vagy a monarchia többi országában engedélyeznek.

Csak ezután következik a pozsonyi olvasókabinét sorsával kapcsolatos fontos bejelentés: oly kevés előfizető jelentkezett, hogy felhagytak a terv megvalósításával. Idővel majd még meg fogják látni, hogy egy ilyen vállalkozás megéri-e a fáradságot, de ehhez azt is tudni kellene, hogy milyen könyveket szabad Magyarországra behozni, és milyen művek iránt van érdeklődés. Amint ezekre fény derül, kidolgozza majd a kért tervezetet, és jóváhagyás céljából benyújtja a magasabb hivataloknak.⁷

Anton Martin e beadványa alapján joggal gondolhattunk arra, hogy a pozsonyi olvasókabinét sorsa — legalábbis jóidőre — megpecsételődött. Hogy ez mégsem így történt, az a *Pressburger Kundschaftsblatt* 1782. második évfolyamából világosan kiténik. A pozsonyi hirdetési újság, amely a pozsonyi hirdetési iroda (Kundschafts-Amt) lapja volt, továbbra is napirenden tartja az olvasókabinét ügyét; e teljes évfolyamában folyamatosan és behatóan tájékoztat a vele kapcsolatos újabb fejleményekről. Noha az 1781 augusztusa óta a következő év januárjáig eltelt időszak fejleményeiről sem levéltári, sem pedig sajtóbeli források nem állnak rendelkezésünkre (a *Kundschaftsblatt*-ban sem jelentek meg ekkor vele kapcsolatos közlemények), feltételezhetjük, hogy a vállalkozó nem adta fel tervét, hanem — bizonyára engedélyt szerezve — 1782 elején hozzálátott a kölcsönkönyvtár megvalósításához.

A korábbi kudarcból tanulva, ezúttal úgy látszik a hangsúlyt nem a könyvekre, hanem a folyóiratok és újságok olvastatására és kölcsönzésére helyezte — legalábbis eleinte. Az eddigi hazai szakirodalom nem mutatott rá megfelelő hangsúllyal arra a fontos tényre, hogy a 18. századi olvasókabinétekben Európa-szerte fontos helyet kaptak a folyóiratok és az újságok. A nagyobb kölcsönkönyvtárak sokszor folyóiratolvasó körökből fejlődtek ki. Különösen ezek révén vált ezután a század végére az olvasókabinétek jelentősége politikai szempontból is kiemelkedővé; ezért fejlődhettek ki sok helyen belőlük a különböző politikai klubok. Ha nálunk, és általában a Habsburg monarchia területén erre a fejlődésre nem is volt lehetőség, hiszen már 1783-tól kezdve fokozatosan megnehezítették működésüket és 1798-ban teljesen be is tiltották őket, de művelődéstörténeti szerepük nálunk is figyelemre méltó volt.

Egy gyakorlati megfontolás is előtérbe helyezhette a pozsonyi vállalkozás esetében a folyóiratokat és újságokat. Ezekre ugyanis, még jutányosabb és előnyösebb volt az előfizetés, mint a könyvek kölcsönzésére. Évi 7 ft-ért, tehát alig többért mint egy lap évi előfizetési díjáért, az olvasókabinét használója számos újságot és folyóiratot olvashatott végig.

De ebbe az irányba hathatott az a példa, amelyet a vállalkozó közvetlen elődjénél és központi vállalatánál, a bécsi olvasókabinéteknél tapasztalhatott. Az első olvasókabinétet Bécsben Jacob Franz Bianchi egy évtizeddel korábban alapította meg.⁸ Csakúgy mint későbbi pozsonyi követője, ő is egy sajátos intéz-

⁷ OL 1781.

⁸ JESINGER: *I. m.* 21 — 52.

ményt („Comptoir der Künste, Wissenschaften und Kommerzien”) és egy hozzátartozó lapot (*K. K. Allergrüdigst privilegirte Realzeitung der Wissenschaften und Commerzien*) is alapított, 1770-ben. Ezek szolgáltak alapul annak az olvasókabinétnak a létesítésére, melynek engedélyezését 1771-ben kérte. E bizonyos „Comptoir” sokoldalú vállalkozás volt: hirdetési és fordító-iroda, könyv- és zeneműkereskedés, amely még technikai és művészeti eszközök nemzetközi kereskedelmével és közvetítésével is foglalkozott. Ehhez kapcsolódott a *Realzeitung* című lap és az olvasó kabinét. Ezen olvasó és újságkabinét („Lektur- und Zeitungskabinett”) 1775-ben a Graben Nr. 1178 alól a Kohlmarktra költözött, Trattner épületébe. Egy rövid ideig Karl von Zählheim lett a tulajdonos, majd 1777-től Jean Thomas de Trattner kezébe ment át a vállalkozás. Alatta nagy fejlődésnek indult a kabinét: egyre szorosabb lett az együttműködés a könyvkereskedés és közte, és az állomány is jelentősen gazdagabb lett; megnőtt az újságok és a folyóiratok száma is. 1789-ben úgy írt róla egy német folyóirat, hogy asztalain újságok tengere volt található.⁹

Sem a Trattner-féle kabinétról szóló, sem pedig a hazai könyvtártörténeti szakirodalomban nem volt szó arról, hogy az 1780-as évek elején a nagy bécsi nyomdász-kiadó és könyvkereskedő kísérletet tett egy pozsonyi fiók-könyvtár létesítésére. Erről, mint említettük, főként a *Pressburger Kundschaftsblatt* közleményei alapján szereztünk tudomást. Az 1782. évfolyam első számában már a hírlap- és folyóiratolvasásnak, illetve előfizetésnek az előnyös formájára hívja fel az olvasók figyelmét. Anton Martin kezdetben csak két lap közös járatásához keres jelentkezőket. A bécsi félhivatalos *Wienerisches Diarium* és a népszerű *Erlanger Zeitung* közös előfizetésére buzdít, hangsúlyozva ennek előnyeit és azt, hogy az újság számai egymás után kerülhetnek az előfizetőkhez, akik azokat, kiolvasásuk után, visszaküldenék a vállalkozónak.¹⁰

A felhívásra január végéig csak kevesen jelentkeztek. A jelentkezőkből a *Diarium* és az *Erlanger Zeitung* olvasására két csoportot képeztek, de egyszerűsmd megismételték felhívásukat újabb előfizetők jelentkezésére. Ezekén kívül előfizetést hirdettek a francia nyelvű *Gazette de Leyden* szervezett olvastatására is.¹¹ Egy hónappal később azután arról értesülhettek az olvasók, hogy a *Wiener* és az *Erlanger Zeitung* olvasására már kellő számban jelentkeztek, de azért további érdeklődőket is várnak. A *Gazette de Leyden* eddig mindössze két olvasójuk figyelmét keltette fel, ezért várják további előfizetők jelentkezését.¹²

Június elején azután egy újabb híradás jelent meg a *Pressburger Kundschaftsblatt*-ban. E szerint a bécsi olvasókabinétben található tudományos folyóiratokat és újságokat Pozsonyban is szándékoznak járatni. Ezért felhívják mindazok figyelmét, akik e lapokat olvasni akarják, jelentkezzenek a pozsonyi Kundschafts-Amtnál (amely a bécsi „Comptoir der Künste, Wissenschaften und Kommerzien” nevű intézményhez hasonló szerepet játszott), ahol évi 7 ft-ért, esetleg még kevesebbért lehetőségük nyílik erre.¹³

Érdeemes végigtekinteni azon a címlistán, amely azt mutatja meg, mely lapok rendszeres olvasására buzdították előfizetőiket:

⁹ JESINGER: *I. m.* 53—141.

¹⁰ *Pressburger Kundschaftsblatt* (PK) 1782. jan. 7—12.

¹¹ PK 1782. jan. 20—26.

¹² PK 1782. febr. 10—16.

¹³ PK 1782. jún. 2—8.

Pot-pourri, Journal Encyclopedique, Mercur de France, Esprit des Journeaux, Journal de Paris, Der Deutsche Merkur, Das Deutsche Museum, Die Ephemeriden der Menschheit von Iselin, Büschings Wöchentliche Statistische und Historische Nachrichten von Büchern und Sachen, Berliner Litteratur und Theater Zeitung, Theater Journal für Deutschland, Allgemeine Deutsche Bibliothek, Die Bibliothek der Schönen Wissenschaften, Leipziger Verzeichniss neuer Bücher, Das Lichtenbergische Magazin der Künste und Wissenschaften, Der Schlözerische Briefwechsel, Das Neue Politische Journal, Die Kaufmännischen Hefte, Das Magazin des Kunst- und Buchhandels, Die Chronologen, etc.

Az ún. „tudós” (gelehrte) újságok közül a következőket sorolták fel:

Die Gazette d'Agriculture et de Commerce, Die Hamburger Buchhändler Zeitung, Die Göttingische, Gothauer, Erfurter, Frankfurter Zeitung és a Wiener Realzeitung.¹⁴

Vagyis a kínálatot tartalmazó összeállításon a legjelentősebb német újságok és folyóiratok mellett francia lapok is szerepeltek. A következő számban ismét felhívást találunk azok számára, akik a „legelőkelőbb” folyóiratokat és újságokat olvasni kívánják. A pozsonyi olvasótársaságba („Lekturgesellschaft”) való belépésre szólítják fel őket: belépésük után megkaphatják a rendelkezésre álló lapokat két-két napra, olvasás céljából. Ezúttal is megismétlik a rendelkezésükre álló újságok és folyóiratok címeinek felsorolását.¹⁵

A június 17 - 23-i számban azután bejelentik azoknak, akik a korábban közölt lapok olvasásában részt kívánnak venni, hogy július elejétől kezdve már rendelkezésükre fognak állni. Mivel a bécsi olvasókabinétnak fél évre előre kell az előfizetést beküldeni (tehát úgy látszik, Trattner maga fizette elő a lapokat pozsonyi leányvállalata számára is), ezért kéri az érdeklődőket, küldjék be az előfizetési díjat: fél évre 3 és fél ft-ot.¹⁶

A továbbiak során újabb könnyítést vezettek be a folyóiratok olvasásánál. Egyes német folyóiratok kölcsönzését ugyanis a könyvekéhez hasonló feltételekhez kötötték, vagyis ezeket is napi egy-egy krajcárért lehetett kölcsönkapni. Hangsúlyozták, hogy ezáltal a tudománykedvelők néhány krajcárért hozzájuthatnak olyan folyóiratokhoz, amelyek egyenként is több forintba kerülnének. A híradás szerint már is kölcsönözhető ilyen formában az *Olla Potrida*, a *Das Deutsche Museum*, a *Der Deutsche Merkur*, a *Der Volkslehrer* és a *Die Allgemeine Deutsche Bibliothek*.¹⁷ E címeket a továbbiak során a 32. számban újakkal egészítették ki. Kölcsönözhetővé vált még a *Der Schlözerische Briefwechsel*, a *Neue Bibliothek der Schönen Wissenschaften und Freyen Künste*, és a *Berliner Theater-Zeitung*. Jelentették ezeken kívül még a korábban jelzett lapok új számainak megérkezését is.

Később is rendszeresen hírt adtak az új lapok, illetve az új számok érkezéséről. Sőt, szeptembertől kezdve nemcsak a folyóiratok címeit közlik, hanem röviden ismertetik a beérkező számok tartalmát is, sőt olykor magáról a lapról is rövid tájékoztatást adnak. Az október közepi, 42. számban azután újra összegezik azoknak a német és francia lapoknak a címeit, amelyek náluk kölcsönözhetőek. A harminc folyóirat- és újságcímet tartalmazó katalógus mindössze egyetlen magyarországi lap, az *Ungarisches Magazin* címét tartalmazta. Igaz, hogy azt is megjegyezték a lista végén, ha valamelyik olvasójuk olyan

¹⁴ PK 1782. jún. 2 – 8. 90 – 91.

¹⁵ PK 1782. jún. 9 – 16. 95.

¹⁶ PK 1782. jún. 17 – 23. 98 – 99.

¹⁷ PK 1782. júl. 21 – 27. 119.

folyóiratot vagy újságot kíván megkapni, amelyik nem szerepelt az összeállításban, azt is beszerzik és megküldik.¹⁸

Az üzletileg tapasztalt és a bécsi Lese Kabinet irányításában is már járatos Trattner, illetve pozsonyi megbízottja (a bizonyos Anton Martin, akinek személyére nézve nem sikerült eddig érdemlegeset megtudni) tehát mindent megtett a siker érdekében. Meghonosította, miként a bécsi intézményben tették Bianchi után, a folyóiratok kölcsönzését, és lehetővé tette, hogy aránylag olcsón, számos korabeli laphoz hozzájuthasson az érdeklődő kliens. Komoly szervező munkát végzett a folyóirat-kölcsönzés lebonyolítása érdekében. Az előfizetők lakásukon kapták kézhez a kért lapokat, mégpedig folyamatosan, az újabb számokat is. A kisebbeket fél, a nagyobbakat egy napig tarthatták maguknál. Visszaküldésük után nyomban kaptak egy másik folyóiratot. Még azokat is figyelembe vették, akiknek nappal nem volt idejük vagy alkalmuk elolvasni őket: számukra estére küldték meg és másnap reggelig maradhatott náluk.

Mindez az igyekezet azonban úgy látszik, hogy a korabeli magyarországi és pozsonyi viszonyok között, mégsem érte el a kívánt eredményt. Ahogy közlekedett az év vége, felhívták olvasóik figyelmét az előfizetések megújítására, hangsúlyozva, hogy a tekintélyes mennyiségű folyóirat előfizetéséhez és a postaköltségekre nekik is időben szükségük van e díjakra. Ezért november közepén felszólították olvasóikat, hogy a hónap végéig küldjék be az esedékes előfizetéseket.¹⁹ A *Pressburger Kundschaftsblatt* december eleji számában azonban arról tudósítottak, hogy fáradozásaik ellenére nem valósulhat meg a meghirdetett folyóiratok előfizetése. Ugyanis oly kevesen jelentkeztek, hogy ilyen nagyszámú lapot csak igen nagy ráfizetéssel járathatnának. Mégis jártni fogják a legjobb 10–12 lapot, és előfizetőiknek ezekkel szolgálhatnak majd.²⁰ A további fejleményekre nézve azonban már nem kapunk több tájékoztatást; maga a *Pressburger Kundschaftsblatt* is megszűnik(?) a december 22–28-i (52.) számmal. Érdekes mindenesetre, hogy ugyanabban az évben, amikor az első magyar nyelvű újság, a pozsonyi *Magyar Hirmondó* már 320–400–500 előfizetővel rendelkezett, e kedvezményes folyóiratolvasási vállalkozás a német nyelvű folyóiratok olvasására nem talált kellő számú – a jelzett feltételek szerint még száz – érdeklődőre sem a hazai német polgárság és a németül tudó magyar rétegek köréből.

3

A folyóiratok kölcsönzése mellett a pozsonyi olvasó kabinet természetesen súlyt helyezett a könyvek kölcsönzésére is. Mint általában a korabeli kölcsönkönyvtárakban, itt is a divatos regényirodalom termékei álltak az érdeklődés előterében. (Több nyugati országban a 18. század végi és 19. századi regények nagy részét főként éppen a könyvtárak számára adták ki.)²¹ Már a *Kundschaftsblatt* 1782. 4. számában közzétettek egy listát azokról a regényekről,

¹⁸ PK 1782. okt. 13–19. 166–167.

¹⁹ PK 1782. nov. 10–16. 184.

²⁰ PK 1782. dec. 1–7. 196.

²¹ *Die Leihbibliothek als Institution des literarischen Lebens im 18. und 19. Jahrhundert.* Hamburg, 1980. 11–12.

amelyeket bárki, a könyv értékének megfelelő betét elhelyezése fejében, napi egy krajcár olvasási díjáért kölcsön kaphat. Az olvasók megnyerésére kezdetben a következő regényeket ajánlották kölcsönzésre:

Civan König in Bungo, eine japonische Geschichte in 2 Theilen, Reichart und Adelgunde, item Geschichte der Lady B . . . , dann Die Begebenheiten der Victoria Ponty beysammen in einem Bande, Begebenheiten des Roderick Random, in 2 Theilen, Geschichte des Herrn Redlichs und seiner Bedienten, in 4 Theilen. Die schöne Singerim, oder Begebenheiten der Marquisin Justina in 2 Theilen. Die Virtuose oder Begebenheiten einer flämischen Sängerin und der Lebenslauf der Karoline M . . . in einem Band. Begebenheiten einer kozakischen Stands-Person in 2 Theilen. Die Begebenheiten des Herrn von Verval Bellerose genannt in 2 Theilen. Der durch seine freymüthige Aufrichtigkeit glücklich gewordene Bauer, oder die Begebenheiten des Herrn von *** in 2 Theilen.²²

E szórakoztató lektúr-irodalom jellegzetes termékeinek bemutatása után a vállalkozó annak a reményének ad kifejezést, hogy sikerük lesz. Abban is bíztak, hogy maguk a kölcsönzők is időről időre mind több bájos történetet bocsátanak a rendelkezésükre vagy eladás formájában, vagy pedig úgy, hogy az értük befolyt kölcsönzési díj felét megkapják. Vagyis a vállalkozás keretein belül – akárcsak Trattner bécsi intézményében – szinte egybeolvadt a könyvkereskedői (sőt antikváriusi) és a kölcsönkönyvtári tevékenység. Nem csak kölcsönöztek, de el is adtak, sőt vásároltak is könyveket.

A pozsonyi lap következő számai rendszeresen tájékoztatták az olvasókat az új könyvekről. A későbbiek során is a szórakoztató regény-műfaj dominál, de felbukkannak azért különböző szakkönyvek, irodalmi, vallási, világnézeti, filozófiai és nyelvészeti munkák is. A 8. számban egy magyar nyelvű könyv is szerénykedik a zömmel német, kisebb részben latin nyelvű kiadványok között, amely azt vizsgálja, melyik felekezet képviseli az igaz hitet.²³

A február 24–márc. 2-i számban megnyugtatták a kölcsönzőket, de még inkább a hatóságokat, hogy nem tartanak botránkozató könyveket, hanem kizárólag csak a cenzúra által engedélyezett olvasmányokat kölcsönöznek.²⁴ Úgy látszik már ekkor szükség volt erre a mentegetődzésre, jöllehet csak egy évvel később, 1783. március 29-én jelent meg az a rendelkezés, amely az egész Habsburg Birodalom területén minden olvasókabinétet szigorú cenzúra alá helyezett.²⁵ A felvilágosult abszolutizmusra jellemző kettősség: egyrészt bizonyos engedmények a felvilágosodásnak, másrészt aggodalom, hogy bizonyos nem kívánatos eszmék az alsóbb néprétegek körében is elterjednek, ezúttal is megmutatkozott. Sonnenfels úgy vélekedett például a csupán csak tolerálnak minősített munkáknak a könyvtárakban való elhelyezéséről, hogy ezeket kizárólag a nagyobb, és csak szűkebb kör által látogatott gyűjteményekben legyen szabad őrizni, és nem a néhány krajcárért mindenki számára nyitva álló Lese Kabinétekben, ahol az olvasók kíváncsiságát éppen e művek botrányt okozó részei érdeklik.²⁶

²² PK 1782. febr. 3–9. 22.

²³ PK 1782. febr. 17–23. 30.

²⁴ PK 1782. febr. 24–márc. 2. 34.

²⁵ JESINGER, Alois: *Wiener Lekturkabinette*. Wien, 1928.

²⁶ „Die bloss tolerierte Schriften nur für die Sammlungen reicher Particuliers zu zulassen, nicht aber für die um wenige Groschen jedermann offen stehenden Lese Kabinete, massen darin gerade derley anstössige Theile die Neugierde der Leserlinge reitzen' rand die kaiserliche Genehmigung und die Hofentschliessung von 25 März 1783 stellte alle Lesekabinette unter eine strenge Zensur. Zwei Jahre später wurde diese Vorschrift wiederholt und für jedes verbotene Buch eine Strafe von 50 Dukaten festgesetzt.“ I. m.

A cenzúra által jóváhagyott és az olvasók rendelkezésére álló könyvek jegyzékét a 10. számtól kezdve kezdték közölni. A következő számokban folyamatosan beszámoltak az újabb gyarapodásról is. Az állomány rohamos gyarapodását jelzi, hogy volt olyan száma a pozsonyi lapnak, amikor 50 új címet is felsoroltak. A félév végére már 400 fölé emelkedett a közzétett könyvcímek száma.

E folyamatosan közölt állománylista becses forrásanyagot nyújt a kor népszerű olvasmányainak megismeréséhez és tanulmányozásához. A korabeli olvasókabinétek gyakran adtak ki nyomtatott katalógusokat állományukról, de ezek közül sajnos, csak kevés maradt fenn. A pozsonyi vállalat is készült ilyen megjelentetni, de végül is nem került rá a sor, mert keveselték könyveik számát. Helyette Trattner Tamás 1782. januári, februári és márciusi jegyzékeit ajánlották, valamint a bécsi Lektur Kabinet 1777-ben kiadott alapkatalógusát. (*Catalogue des livres françois, italiens et anglois qui servent de premier fonds au cabinet litteraire de Vienne*. Vienne, Chez Jean-Thom. de Trattner, 1777.)²⁷ Később a Trattner-örökösök újabb katalógusát javasolták olvasóiknak. Ebből is látszik, hogy a pozsonyi olvasó kabinet mennyire összefüggött a bécsi intézménnyel.

Nincs alkalmunk ezúttal a pozsonyi olvasókabinétben található könyvek beható elemzésére, hiszen ez külön tanulmány tárgya lehetne. A 18. század végi hazai ízlés- és olvasástörténet szempontjából az ilyenféle összeállítások és katalógusok értékelése nagyon tanulságos lenne, de ezúttal csak nagyvonalakban vázoljuk e könyvek jellegzetességeit.

Az összeállításokban a már említett szórakoztató regény-műfaj a továbbiak során is vezető szerepet játszott. Nyelvük zömmel német, sok köztük a franciából és angoltól való fordítás; az április eleji számban pedig egész sor francia és olasz nyelvű könyvet soroltak fel. E divatos konzum-regényeket („román”-okat), melyeket a külföldi szakirodalom a 18. század végi, ún. első olvasási forradalom tipikus képviselőinek nevez, jól jellemzi már néhány cím is. (Szerzőjük legtöbbször nem is volt feltüntetve, ezt nem is tartották fontosnak: legtöbbjük anonim módon jelent meg.) Néhány cím a sok közül:

Eleonore, Natur Roman und Empfindung, Karl und Henriette von Thalheim, Der glücklich gewordene Friseur, Walter und Natalie, eine Geschichte in Briefen, Die misstrauischen Verliebten, eine Erzählung in Briefen aus dem Englischen.

E lektűrök mellett azonban lehetett számos irodalmi értékű művet is kölcsönözni a pozsonyi kölcsönkönyvtárból. Goethe, Gellert, Rabener, Hagedorn, Gessner, Kleist, Pope összes művei, Klopstock Messiasa, Campe Robinsonja, Voltaire Henriadja és Lessing szomorú játéka is megszerezhetőek voltak olvasásra. Kétségtelen, hogy az irodalmi színvonalú művek száma lényegesen kisebb volt az előző kategóriáénál.

A szépirodalom mellett nem hiányzott a felvilágosodás jellegzetes, ismeretterjesztő tendenciája sem a pozsonyi kölcsönkönyvtárból. Életrajzok, földrajzi, történeti, filozófiai munkák is előfordultak; szerepeltek az állományban nyelvtanok és szótárak is.

Külön figyelmet érdemelne az olvasók ízlésének, viselkedésének vizsgálata. Találhatók ugyanis adatok a könyvtár jelentkezésével kapcsolatos olvasói visszhangra is. Ilyen volt pl. a könyvjegyzék közlésének kezdetén az a közle-

²⁷ PK 1782. ápr. 14–20. 61.

mény, mely szerint a 90. számú könyvre jelentkeztek a legtöbben — már heten(!), és így már csak 2—3 személy hiányzott ahhoz, hogy a „társaság” teljes legyen.²⁸ E könyv a házassági erkölcs kérdéseivel foglalkozott. (*Lehr- und Grundsätze zu einer beglückten Ehe vom Joseph C***. Wien, 1781.*)

Érdekes kezdeményezés volt Lavater négy részes, 12 kötetből álló, fiziognómiai műve kollektív olvastatásának megszervezése. A problémát e kiadvány drágasága (több mint 100 Gulden volt az ára) jelentette, ami — mint a vállalkozók írták — nem tette lehetővé a többkötetes munka beszerzését magán-személyek számára. Ezért a cég kedvezményes lehetőséget kívánt nyújtani a mű elolvasásához. E cél érdekében egészen részletes tervet eszeltek ki. Mindenkinek, aki olvasni kívánta Lavater kötetait, csak két forintot kellett befizetnie, egyet a jelentkezéskor, egyet pedig a könyv megkapásakor. A 12 kötetes munkát egyszerre 12 személy olvashatta. A kötetek visszakapásakor nyomban megküldte a Lesekabinet a következőt. Egy-egy kötetet az olvasó 3 napig tarthatta magánál, vagyis a teljes sorozat elolvasására 36 nap állt rendelkezésre. Pontosan kijelölték még azt is, hogy melyik (hányadik sorszámú olvasójeggyel rendelkező) kölcsönző mikor kapja kézhez az egyes köteteket. („So wird also z.B. derjenige der das Billet N.6. hat, den 16. Oktober den Anfang mit Lesen machen, der so N.20. hat, den 27. December, u.s.w.”) Azt ajánlották, hogy egy-egy városban álljon össze tíz személy, és akkor e kis csoport egy hónapig tarthatja magánál egy kötetét. Arra is volt lehetőség, hogy valaki 3 napnál tovább tartsa magánál a kötetet, ebben az esetben több jegyet kellett vásárolnia, és ekkor 6, illetve 9 napig olvashatta. A 13 pontból álló utasítás arra is felhívja végül a figyelmet, hogy a legkisebb hanyagság is nagy zavart és rendetlenséget okozhat a kölcsönzésben, például ha nem küldi valaki pontosan tovább a könyvet. A teljes mű magas árára való tekintettel, csak 50—60 érdeklődő esetén valósulhat meg az akció, melyről azután több híradást nem kaptunk.²⁹

Láttuk, hogy a pozsonyi vállalkozás a kölcsönzésen kívül a könyvek vételével és eladásával is foglalkozott. Miként a bécsi olvasókabinét Bianchi után, Trattner alatt egyre inkább összefonódott a könyvkereskedéssel, úgy látszik a pozsonyi leányvállalatnál is hasonló volt a helyzet. Eladásra szánt könyveik nagyrészt maguk is használtan vásárolták, vagyis antikvár könyvkereskedelmet is folytattak. A számukra átengedett könyvekért tisztességes províziót ígértek, eladásuk, illetve kölcsönzésük esetében. Egy alkalommal (márc. 17—23.) egy 121 kötetből álló könyvgyűjteményt kínáltak eladásra: meg lehetett vásárolni egyben az egész gyűjteményt, de részleteiben is.

A *Pressburger Kundschaftsblatt* a pozsonyi Kundschafts-Amt lapja volt, hasonlóképpen Bianchi bécsi Lektürkabinetjéhez, melynek kiadásában meg a *Wiener Realzeitung* jelent meg. Eddigi ismereteink szerint a pozsonyi hirdetési újság szerkesztője Moll Jeromos volt; az újabban felbukkant adatok szerint azonban — mint láttuk — a pozsonyi iroda igazgatója egy bizonyos Anton Martin volt. Azt is láttuk, hogy a vállalkozás a bécsi Trattner-féle Kabinetnek a leányvállalata lehetett.

Érdekes és elgondolkoztató jelenség mindenesetre az a körülmény, hogy a *Pressburger Kundschaftsblatt*ban többször olvashatunk a többi pozsonyi könyv-

²⁸ PK 1782. jún. 9—16. 95.

²⁹ PK 1782. szept. 1—7.

kereskedőnek, tehát e könyvkereskedéssel összekötött olvasókabinét üzleti konkurrensének a kiadványairól is. Úgy látszik a hirdetés nagyobb hasznot jelentett, mint amekkora az üzleti versenytársak népszerűsítése által okozott kár volt. A március végi számban pl. (márc. 24—30.) arról lehetett olvasni, hogy különböző pozsonyi nyomdászok és könyvkereskedők azzal az igénnyel léptek fel, hogy a hirdetési lap tegye közzé a sajtóikat hétről hétre elhagyó, friss kiadványaik címeit. A vállalat késznek bizonyult erre, és azt is jelezte, hogy ezért melléklettel kell lapjukat bővíteni. E mellékletekről úgy vélekedtek, hogy azokat év végén egybe lehet kötni, és egy betűrendes mutató segítségével éves katalógusnak is fel lehet használni.

A 29. számban a pozsonyi Doll-testvérek könyvkereskedésének hirdetése olvasható az új könyveikről. De közzölt hasonló hirdetéseket a pozsonyi könyvkereskedők közül Anton Löwe, valamint Michael Benedikt és társa is. Ez utóbbi három magyar nyelvű könyvet is hirdetett, köztük a *Gróf Valltron, avagy a Szubordinatzió* (1782) címűt, melynek a magyar nyelvű színjátszás történetében volt szerepe, valamint Tomka Szászky János *Introductio in geographiam Hungarico antiqui et medii Aevi*. (Pozsoni, 1781) c. munkáját.

A pozsonyi vállalkozás, ellentétben a bécsi Lektürkabinettel — úgy látszik nem rendelkezett elég hellyel és egyéb feltételekkel a helybeli olvasáshoz: ők főként a kölcsönzésre és az eladásra rendezkedtek be. Az aug. 25—31. számban például arról olvashatunk, hogy készült általuk egy jó katalógus, melyben minden olvasó könnyen megtalálhatja a keresett könyvet és azt otthon kényelmesen elolvashatja. Vendégeiket egyenesen arra kéri, hogy magában a hivatalban ne foglalkozzanak olvasással, amíg erre nem nyílik alkalom, hiszen kényelmetlen dolog valami bizalmas olvasmányunkat idegenek tudomására hozni.

Figyelemre méltó volt a vállalkozásnak az az ajánlata is, mely szerint hajlandók voltak minden olyan kívánt könyvet is beszerezni, amely nem volt meg nekik. Arra hivatkoztak, hogy az ízlésbeli különbségek és a könyvek ára lehetetlenné teszi minden szükséges könyv beszerzését. Ezért ha valaki — a cenzúra által engedélyezett — könyvet kíván olvasni, árának harmadrészével előfizethet rá. Ha ez megtörténik, nyomban kézhez kapja a kívánt könyvet, mely annyi napig lehet nála, ahány krajcár kitelik az előfizetéséből.

4

A pozsonyi olvasókabinét 1782 utáni sorsára nézve egyelőre nem tudunk semmit. Azt sem tudjuk biztosan, hogy információink főforrása, a *Pressburger Kundschaftsblatt* 1782 végével valóban megszűnt-e, vagy csak a további példányait nem ismerjük? Annyi bizonyos, hogy az 1782. december 22—28-i, 52. számban a könyvek felsorolása végén az olvasható, hogy folytatása következik.³⁰ Egy kis megjegyzés pedig arra kéri fel az újság előfizetőit, hogy szíveskedjenek a következő félévre beküldeni az előfizetői díjat. Ezek arra is utalhatnak, hogy nem szűntek meg a vállalkozások, vagy legalábbis nem teremték azok megszűnését. Az egy éven keresztül — az 1782. évben — figyelemmel kísért kezdeményezéssel kapcsolatban láttuk, hogy nehezen indult meg: az iránta megnyilvánuló érdeklődés nem volt tömeges. De abból a tényből,

³⁰ „Die Fortsetzung künfftig”. (107.)

hogy mégiscsak érdemesnek látszott a vállalkozást megindítani, arra is következtethetünk, hogy bizonyos közönségsikert azért mégiscsak elért.

Bármi is derüljön még ki e vállalkozás további sorsáról, annyi így is bizonyos, hogy 1781–82-ben Pozsonyban az első magyarországi olvasókabinét, illetve üzleti célokból alapított, könyvkereskedéssel kombinált kölcsönkönyvtár valósult meg.

KÓKAY, GYÖRGY

Die erste leihbücherei in Ungarn

(Ein Lesekabinett in Pressburg im Jahre 1782)

Der bisherigen Fachliteratur nach wurde das erste Lesekabinett in Ungarn von János Gleixner 1787 zu Pest gegründet. Auf Grund der gleichzeitigen Mitteilungen des *Pressburger Kundschaftsblattes* ist aber nachweisbar, dass ein Lesekabinett oder Leihbücherei in Pozsony (Pressburg) schon im Jahre 1782 funktionierte, über dessen Gründung und Tätigkeit kann man ein Bild auf Grund dieser Mitteilungen und archivalischen Quellen bekommen. Diesen Quellen nach, im Juli 1781, gab der Direktor des Pressburger »Frag- und Kundschafts-Amtes«, Anton Martin zum ersten mal den Plan der Eröffnung eines Pressburger Lesekabinetts bekannt. Es kam auch zum Vorschein, dass dieses Unternehmen die Filiale der Wiener Firma Johann Thomas Edler von Trattner war. Obwohl es anfänglich nicht genug Interesse für die Pressburger Leihbücherei gab, begann sie doch 1782 ihre Tätigkeit. Das neue Unternehmen stellte am Anfang hauptsächlich das Lesen der Zeitschriften und Zeitungen in den Vordergrund. Es wurden zahlreiche Wiener und andere deutsche, gleichwie einige französische Zeitungen abonniert, die, ebenso wie die Bücher, billig zu ausleihen waren. Das Pressburger Lesekabinett beschäftigte sich natürlich auch mit Bücherauslei: hauptsächlich ankündigte man die Produkte der zeitgenössischen Lektür-Literatur, die von der Zensur genehmigt waren. In der Pressburger »Anzeiger-Zeitung« teilte man fortdauernd die Titel der neu erworbenen Bücher mit. Unter diesen gab es, obwohl in minderen Masse, Werke von literarischen Wert und auch populärwissenschaftliche Werke. Das Pressburger Unternehmen, ebenso wie das Wiener Geschäft Trattners, war nicht nur eine Leihbücherei, sondern auch eine Buchhandlung: sie kauften, verkauften und liehen aus Bücher, sie hatten aber keine Gelegenheit einen Lehrsaal zu versichern. Was den Schicksal des Pressburger Lesekabinetts nach 1782 anbelangt, wissen wir vorläufig nichts: unsere Quelle, das *Pressburger Kundschaftsblatt* hörte nämlich im Jahre 1782 auf zu existieren.

Egy lapszerkesztő arcképéhez (Decsy Sámuel)

1. Az 1790-es évekről sokat, de még mindig nem eleget írtak. Az érdeklődés érthető: az uralkodóváltás, egy nagyszabású kísérlet bukása (ti. II. Józsefé), egy másik kísérletnek feltehetőleg az uralkodó (II. Lipót) halála miatt történt korai elhalása, de következményeinek továbbélése, egymásra találó rétegek, csoportok újabb differenciálódása, I. Ferenc kezdődő abszolutizmusa, és e politikai eseményekkel párhuzamosan, újabb, kifejezetten irodalmi-művelődési lapok színre lépése minden eddiginél radikálisabb eszmei-nemzeti programmal (*Orpheus, Uránia*), a nemzeti nyelvű színházaszás ideiglenes térhódítása, egyre merészebb hangú röpiratok és egyre határozottabb ellentámadási kísérletek a konzervatív-udvari-egyházi oldalról, mind-mind 1790—1795 között jellemzői a politikai-eszmei-művelődési törekvéseknek. Ennek a viharos hullámnak, egymás ellen küzdő erőknek egyik mozgatója, részese Decsy Sámuel, aki szintén kutatási tárgya az említett írásoknak. Kutatási tárgya anélkül, hogy ismernénk életútját,¹ közelebbit tudnánk olvasmányairól, a műveiből kirajzolódó fejlődés-képet bárki rekonstruálta volna. Akárcsak mások, ő sem egykönnyű szerző, bár a kutatás eddig jószerivel a *Pannóniai Féniksz* című főműre korlátozódott. Az ő életműve sem ragadható meg pusztán egyetlen diszciplína felől, tehát teljesen jogos, ha a sajtótörténet(ek)ben pusztán lapszerkesztőként szerepel, de aligha lesz érthető szerkesztői tevékenysége, ha nem tekintünk vissza és előre pályájára, illetve más, eddig kevésbé vizsgált műveit nem vonjuk be vizsgálódásainkba. Ezért szükségesnek érezzük, hogy a megjelent Decsy-művekre építve — a művek megjelenésének sorrendjében haladva — rekonstruáljuk Decsynek alkotói útját, a merész hangú, nem nemesi ellenállástól a (nem annyira kiegyezésig, mint inkább a) változtathatatatlannak látszó rendbe való bele-nyugvásig.

Tekintsük előbb át, mit tudunk Decsyről. A Magyar Tudós Társaság első évkönyvében az akadémiai előzmények között foglal helyet, teljes joggal.² S mert valóban a röpirat — s tegyük hozzá: a népszerűsítő-tudományos érte-

¹ Még Decsy életrajzi adataiban is eltérő vélekedéseket lelünk. Pl. nekrológjai szerint 1816-ban 71 (!) éves korában halt meg. Vö.: PÁNTZÉL Dániel: *Jelentés*. Magyar Kurir 1816. I. 8. sz., 44, Hazai 's Külföldi Tudósítások 1816. I. 10. sz. 73—74. Ezek szerint 1745-ben született. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái II.* Bp. 1893. 731. hasáb szerint 1742-ben született, vagy akkor keresztelték meg (tehát lehetséges, hogy 1741 végén született), de SZINNYEI idéz olyan véleményt is, miszerint 1748-ban született volna. Vö. még: KEMPELEN Béla: *Decsy (Az 1790-diki »Pannóniai Féniksz« írója)*. Fővárosi Lapok 1892. I. 40. sz. 272—273. Az újabb értékelések alapját jelenti: KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Bp. 1954. II. 356.

² *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I.* 1831/32. 31.

kezés — volt legigazibb műfaja, ezért hazai művelődéstörténetünkbe röpirat-szerzőként vonult be.³ Kókay György találó színekkel festette meg a lapszerkesztő portréját,⁴ rámutatva arra, hogy a *Magyar Kurir*nak Decsy által szerkesztett évfolyamai is visszalépést jelentenek a főmű, a *Pannóniai Féniks* radikalizmusához képest. A *Magyar Kurir*ban se szöri, se száma — mutat rá Kókay — a franciákat, a vallástalanságot, a deistákat illető bírálatoknak (pedig korábban Decsy nem állt nagyon távol a deistáktól), elítélte a magyar jakobinusokat, s a *Magyar Kurir* egyre unalmasabbá váló hasábjait „a hamis nemzeti büszkeséget simogató, de valójában az intervenciós háborúban a magyar katonákat fokozottan felhasználni kívánó bécsi politikai érdekeket szolgáló írások” töltik meg, s ezek az írások „ismét a magyarok kiválóságát és vitézségét emlegetik”. A magunk részéről ezúttal azt hangsúlyoznánk, hogy Decsynek szándéka nem bizonyosan a bécsi politika dicsőítése volt. A magyarok vitézségének valóban feltűnően gyakori kiemelésével (általában) *felértékelni* igyekezett nemzetét, olyan politikai helyzetben, amelyben a korábbi sikeres magyar törekvések visszaszorulni látszottak. Olyan politikai helyzetben, amelyben a centralizáló bécsi politika semmiféle mozgási szabadságot nem engedett a magyaroknak. E vélekedésünket látszik alátámasztani az a tény, hogy — maga, Kókay György is utal erre — egy helyen éppen az 1790-es röpirat egy rendkívül merész passzusához utasítja az olvasót; olyan kitételekhez, amelyek aligha lehettek Bécs irányába. Továbbá — Kókay kutatásait idézve — szintén feltűnő rokonszenvvel ír Kościuszkoról, s a cenzúrával való keserves bajlódást sem kerüli, nem kerülheti el. Tegyük hozzá, hogy a Wertheimer Ede⁵ által közzétett adatok alapján is kissé módosíthatjuk a képet. Az valószínűleg túlzás, hogy Decsy „rajongott a francia szabadságeszméért . . .” Nem rajongott azokért korábban sem, pontosabban szólva, ha a jakobinus-diktatúra felé haladó francia szabadságeszmékről van szó, akkor azokért korábban sem rajongott, viszont a felvilágosodásnak (látni fogjuk) feltétlen híve, népszerűsítője volt. A besúgói jelentést sem támasztja alá adat, hogy ti. Decsy Napóleon-párti lett volna. Mindenesetre (pálfordulásaiban is) inkább a helyzethez mindig alkalmazkodni igyekvő újságíró gesztusait figyelhetjük meg, mint az egykori eszméivel szakítani akaró törtetőt. Ugyanis, amikor lehetett, még a XIX. század elején is próbált valamit (nem sokat) átmenteni a valaha volt szabad gondolkodásból. Amit idáig elmondtunk, az újságíróra vonatkozik. De Decsy nemcsak újságíró volt, pályájának felívelő szakaszában nem volt az. És még valami: úgy volt újságíró, hogy a lapszerkesztést almanachszerkesztéssel egészítette ki.

2. Decsy közvetlen újságíró tevékenysége 1793-tól számítható. Hogy sorsa így alakult, erre anyagi okok is készíthettek, és talán a benne állandóan munkálkodó közlésvágy, a hasznossá tétel szándéka. Röpiratai felfűtött, izgatott légkörben keletkeztek, messze nem letisztult eszmerendszer jegyében, bár viszonylag jól körvonalazható érvrendszerrel. Feltételezésünk szerint Decsiben megvolt a szándék, hogy a fokozatosan higgadó röpiratoknak szellemében szerkesszen, de tervei csak az újságmellékletekként megjelenő „Almanakok”-kal váltak valóra. Dezsényi Béla nevezte „Újságnaptár”-nak⁶ ezt az 1794-re,

³ Elsősorban BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon*. Bp. 1888. 569—575.

⁴ KÓKAY György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705—1848*. Bp. 1979. főleg 153—154. A velencei tárgyú cikk cenzúrázásáról: 233.

⁵ WERTHEIMER Ede: *Adalékok a Magyar Kurir történetéhez*. Századok 1897. 14—25.

⁶ DEZSÉNYI Béla: *Decsy Sámuel újságnaptára*. Magyar Könyvszemle 1943. 68—70.

1795-re, 1796-ra kiadott három kötetet.⁷ Az „Almanak” — írja Decsy — „annyit teszen, mint Kalendárium”. Nem kerülheti meg a művelődés — és az életmódtörténet sem, mert címtárt pótolnak, a bennük található tanulmányértékű fejtegetések pedig magyarazzák — nem pusztán Decsy álláspontját, hanem — egy Decsyvel együtt fokozatosan a passzivitásba kényszerített és a passzivitás burkát áttörni akaró réteg tájékozódását is. Az, hogy Hollandia (Németalföld) és gyarmatvilága két kötetnek is témája, személyi rokonszenvvel is indokolható, Decsy hollandiai egyetemi éveire emlékezhetett vissza Hollandia földrajzának, berendezkedésének felrajzolásakor; az almanachok tanulmányanyaga azonban mégsem csupán innen világítható meg; még csak nem is az általános érdeklődés (pl. Csokonaié) fénysugarával, amely az óceániai szigetvilág felé fordult. Átfogó politikai-művelődéspolitikai koncepció részei ezek az almanachok; értelmezésük, elhelyezésük csak a röpiratokkal szembesítve történhet meg. Ugyanakkor, amikor a röpiratokat, az almanachokat vizsgáljuk, háttérbe fog szorulni a lapszerkesztő, jóllehet Decsy tevékenységének időben leghosszabb szakaszát alkotja a *Magyar Kurir* körüli munkálkodás. Leghosszabbat, de eredményeiben nem a leggyümölcsözőbbet. Az újságra, különösen, ha anyanyelven (s nem latinul vagy a birodalom egy más nyelvén, pl. németül) jelent meg, jobban figyeltek az „illetékesek”, mint a röpiratokra vagy általában a nehezkesebb, ritkábban megjelenő almanachokra. Emellett az újságok a birodalmi, az uralkodói érdekekbe közvetlenül vágó tényekkel és eseményekkel foglalkoztak, az almanachok szélesebb perspektívából tekintették át az általuk tárgyalásra-bemutatásra került témát. Jellemző Kókay példája: még Velencei tirannusainak emlegetése is kihívta a cenzúrai törlést; míg az almanachok hasonló jellegű, de részben messzibb vidékekre utaló, részben pedig olykor hosszadalmas értekezésbe ágyazott fejtegetése átment a cenzúrán.

3. A *Pannóniai Féniks*⁸ 1790-es megjelenése pontosan fejezte ki a II. József végnapjai körüli érzelmeket. Érvrendszerét azonban *nem* a nemesi ellenállás gondolatköréből merítette; álláspontja a művelődéspolitikusé, nemzetmeghatározásában (mely így nyíltan nem fogalmazódik meg) a nyelvi ismérvek dominálnak. Mondanivalóját Decsy azonban nem korlátozza a magyar nyelvűség bevezetésére; a magyar nyelv jogainak *nem visszaállítására* törekszik, a német *nem* a magyar, hanem a latin helyébe lépett, hanem bevezetésére és annak sok oldalról történő indokolására. Ez magyarazza a már Bessenyeinél is olvasható alaptételt: a fejlettebb európai nemzetek „mostani boldogságokat egyedül nemzeti nyelvek serény művelésének köszönhetik”. Míg a magyar nyelv *nem* lesz „közönséges” (= általánossá) „mind addig, sem természeti, sem polgári állapotunkra nézve *nem* lehetünk boldogok”. Visszatérő passzus ez: az egyéni és az általános boldogulás harmóniája csak a nyelv által lehetséges. Éppen *nem* a nemesi fölfogás szerint való fejtegetése a magyar nyelv zeneiségéről és ezzel párhuzamosan a finn-ugor rokonságról, bőven idézve Gatterer, Schlözer (tehát a göttingiaiak), Sajnovics-, Rudbeck-, Ihre-elméletét, majd a „dicsőséges karéliai

⁷ *Magyar Almanak MDCCXCIV-ik esztendőre* (. . .) Bécsben 1794, *Magyar Almanak MDCCXCV-ik esztendőre*, az Ó-Polymésinának históriájával egygyütt. Bétsben 1795, *Magyar Almanak MDCCXCVI-ik esztendőre*. Bétsben 1796.

⁸ D. Decsy Sámuel: *Pannóniai Féniks avagy hamvból fel-tamadott magyar nyelv*. Bétsben 1790.

rokonság”-on töprengve.⁹ Még inkább kora — nem nemesi — hangulatát, majd nem azt írtuk: értelmiségi attitűdjét, mindenestre Csokonait előlegező hangvételel fejezi ki a könyvek sorsáról szóló elmélkedése:

„Ha meg-írta-is a' magyar Tudós a' könyvet, előbb meg emésztette azt a' moly, mintsem napfényre jöhetett volna, költsége nem volt, a tehetősebb urak pedig inkább tzipra kotsikra, ló-szerszámokra, tselédekre, bálokra 's más mulatságokra adták a' pénzt, mint a' magyar tudományokat öregbítő könyveknek nyomtatására. Sőt egynehányat ismerék olyat, a' ki nemhogy méltónak ítélte volna a' magyar könyvet az olvasásra, hanem még a' könyvei közt sem szenvedte azt meg.”

A magyar nyelv és irodalom (művelődés) eme állapotában a *románok* kiadása-olvasása járhat különös haszonnal, minthogy mindegyikben van „valami kevés erköltsi tudomány”. A magyar tudományok haladásának nem csekély gátjai „néhány telhetetlen könyvárosok és könyvkötők”. Céljuk nem a nemzeti szolgálat, hanem pusztán a nyereszkesedés. Az író a maga költségén adja ki a könyvet, amelyet a könyvkereskedők és -kötők alaposan megdrágítva, a hasznót jócskán lefölözve tesznek polcaikra. Csokonai Betriegerének mintái. Mit lehet hát tenni? Tudós társaságot kell létesíteni (ezt példázza a külföldi tudós társaságok, akadémiák célzatos bemutatása), és ennek a tudós társaságnak könyvtára is lenne. Szinte a mai akadémiai könyvkiadás-könyvtár szervezetét tervezi meg. „A könyvtár és könyvnyomtató műhely két olyan hasznos eszközök a' tudományoknak öregbítésében, mellyek nélkül egy jó-épült tudós társaság sem lehet állandó”. Az egykor németországi, majd németalföldi diák tapasztalatai visszhangzanak itt. Olyan könyvtárra van szükség — fejtí ki a továbbiakban —, „melly minden tudománybeli könyvekkel meg-vagyon rakva, és a' mellyben minden régebb 's újabb Tudósoknak munkái feltaláltatnak. — E' mellett szükség még az-is, hogy ők minden tudós újságokat megolvassanak, másként semmit sem tudnak a' tudományoknak változásairól és öregbedéséről.” Alighanem Decsy „modern” könyvtárprogramja az elsők közül való, amely a tudományos könyvtárak magyarországi létesítését sürgeti. Ez egyben az Egyetemi Könyvtár és az Egyetemi Nyomda bírálata is, mint amely nem töltötte be a kívánt funkciót. Az akadémiai hálózat azonban azáltal lesz majd teljes, ha „egy 's két jó Papiros-malmot” építenek, így biztosítva lesz az akadémiai kiadás számára a jó minőségű papír, és ezeknek a malmoknak a jövedelméből lesz finanszírozható az akadémikusok fizetése.

A művelődéspolitikai célkitűzésektől aztán Decsy más irányba tér (erre később visszatérünk), s a kötet más helyén állapítja meg, melyek az irodalmilag-tudományban pallérozott országnak ismertetőjelei:

„Az írásban való igaz szababtság (. . .) abban áll, hogy minden a' ki csak okos lélekkel felruházott, valamely dologról való kétségét szabadon ki-nyilatkoztathassa, írásaiban közönségesse tehesse, akár vallásról, akár törvényről, akár más tudományokról támadott légyen ő benne kételkedés”.

Idézzünk egy távoli szerzőt e mellé a megállapítás mellé:

„A mi korunk a kritika igazi kora, melynek minden magát alávetni kénytelen. A vallás az ő szentségével és a törvényhozás az ő fenségével közönségesen ki akarják magukat alála

⁹ Vö. erről részletesebben: FRIED István: *II. József, a jozefinisták és a reformerek* (Vázlat a XVIII. század végének magyar közgondolkodásáról.). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979*. Bp. 1981. 589.

vonni. De akkor igaz gyanút keltenek maguk ellen, és nem is tarthatnak képmutatás nélkül való becsülésre számot, mert ezzel az ész csak annak adóz, ami az ő szabad és nyilvános vizsgálatát kiállotta.”

Kant szavait olvashattuk, *A tiszta ész kritikája* első (1781-es) kiadásának előszavából.¹⁰ Távol áll tőlünk a két szerző jelentőségének, vizsgálataik mélységének bárminemű egybevetése. Mindössze arról van szó, hogy a XVIII. századot Kant joggal nevezhette a kritika évszázadának; 1790-ben (mint ahogy korábban sem) nemcsak a konzervatív, de legalább is rendi ideológiájú ellenállás illette bírálattal a fennálló állapotokat, a II. József intézkedései nyomán feszültté vált, lassan-lassan káotikus helyzetet, hanem a II. Józseffel lépést tartó, intézkedései egy részét helyeslő, más részét megértéssel fogadó, harmad részét határozottan elutasító réteg, a nem nemesi felvilágosodás gyér tábora is. Érvrendszerük pillére a kritika elve, a mindent átható kritikáé, szinte Kant szellemében. Adott esetben ez a kanti ihletésű kritika-felfogás a szabad sajtót, a szabad könyvkiadást célozza meg, egyben kifejezve az homme des lettres XVIII. század végi Magyarországon is meghonosodó típusának naiv hitét a kultúra és általában a könyvkiadás történelmet mozgató szerepéről: „... tökéletes szabottságot kell a’ könyvnyomtató sajtóknak is engedni. Egyedül a’ könyvnyomtató mesterségnek, és a’ könyvkereskedésnek köszönheti Európa tudományának mostani virágzó állapotját.” Szembefordulás ez a felvilágosodás ama képviselőinek véleményével, akik egy elképzelt aranykort, idillt állítottak szembe a kultúra (feudális kultúra) és civilizáció által megrontott világgal; vagy akik kétes értékű utópiát rajzoltak föl elérendő célként. Decsy a jelenkort véli a fejlődés eddig elért csúcspontjának, és az eddig elért eredmények őrzését, ha lehet (mert szükséges), nemzeti szempontú továbbfejlesztését. A tennivalók körét is világosan megfogalmazza, s e tennivalók részben kulturális, de nem kis részben közvetlenül gazdasági jellegűek. A könyvkereskedelem reformjával párhuzamosan a könyvvizsgálat reformját is igényli, mindez a „magyarizálás” végső célként való megjelölésben éri el a kiteljesedését. Az analógia kézenfekvőnek tetszik: ahogy Franciaországban is mindenkinek kell tudnia franciául, éppen úgy Magyarország lakói is birtokában kell, hogy legyenek a magyar nyelvtudásnak. Valójában a „deák” nyelvet nem a némettel, hanem a magyarral kell felcserélni. A történelem iróniája, hogy az egységes birodalomban gondolkodó II. József szándékai adták az ötletet a „magyarizáló” hevületnek, amely ugyan türelmetlennek mutatkozott a nyelvi kérdésben (pontosabban szólva: a magabiztosság hiányát palástolták türelmetlenséggel), minden egyéb kérdésben azonban a türelem volt a jellemző. Ezért akarta Decsy például kiragadni a könyvvizsgálat privilégiumát a katolikus klérus kezéből. Szemléletes példával élve: a katolikus papok azok, „a’ kik a’ leg-simább nádszálon-is görtsöt szoktak keresni.” Az általános átrendezés aligha képzelhető el „tudatformálás” nélkül: a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem munkásainak megfelelő becsületet kell szerezni.

„Valamiképen a’ mesterségek, úgy a’ gazdálkodás-is öregbítetne, a’ Magyar Társaság által. A’ gazdálkodáson értem a’ szantást vetést ’s baromnevelést. Nintsen ezeknél hasznosabb mesterség a’ köztársaságban (. . .) Valamint maga a’ mesterség, úgy annak gyakorlói-is egy leg-nemesebb része a’ köz-társaságnak. Ők tartják a’ Királyt, urat, papot, katonát, polgárt, egy szóval mindent, a’ ki tsak száját fel-tudja tátani, még-is leg-alábbvaló embereknek tartatnak e’ világon . . .”

¹⁰ Immanuel KANT: *A tiszta ész kritikája*. Ford. és magyarázta: ALEXANDER Bernát és BÁNÓCZI József. Bp. 1891. 517.

S ha még bárkinek kétségei lennének, hogy nem csupán a francia Akadémia szolgált mintául, hogy nem csupán a francia felvilágosodás még oly radikális képviselőinek nézetei nyertek polgárjogot 1790 körül Magyarországon, hanem az amerikai függetlenségi háború nyomán, a Függetlenségi Nyilatkozat hatására elterjedt, illetve a francia forradalom viharosan torlódó eseményeivel kapcsolatos nézetek is, ennek dokumentálására szolgáljanak a fenti gondolatmenethez szorosán hozzáfűződő mondatok:

„Mindnyájan egyenlők vagyunk természet szerént, sem király, sem kóldus, sem úr, sem szolga nintsen közöttünk természeti eredeteinkre 's el-enyészésünkre nézve, és a' mi különbség van-is köztünk, az nem a' természettől, hanem tsupán a' szerentsétől és szükség-től vette eredetét. Ellenben erköltsi tulajdonságainkra nézve, a' hová tartozik a' gondolkozásban való telley szabattság, sem Királynak, sem papoknak nem vetettünk alá-jok, mind Isten, mind a' Természet meg-hagyta ezt a' leg-főbb kintsünket, a' gondolkodásban való szabattságot.”

Nemzeti nyelv törvényessé tétele és a kételkedés, a gondolkodás szabadsága; virágzó mezőgazdaság és kereskedelem, a könyvnyomtatás fejlettsége, az akadémiai kiadó-kutató stb. -hálózat kiépítése, függetlenségi gondolat és türelmesség: ezek Decsy Sámuel vezércsillagai 1790-ben, valamint éppen a magyar nyelvet vélt fenyegetések ellenében biztos támaszok, „védőgátak” kiépítése e veszély elhárítására, azaz (s ezt indokolja mind a nyelvesztéतिकai, mind a politikai szempont!) a „magyarizálás”. Éppen ezért némi kétséggel fogadjuk Benda Kálmán megállapítását: „Decsynél (. . .) a német felvilágosodásra jellemző etnikai-nyelvi nemzeteszme a francia területi elképzeléssel fonódott egybe.”¹¹ A megállapítás lehetséges forrása Szekfűnél keresendő, az ő bevezetője az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* c. iratgyűjteményében ír a kétféle nemzetfelfogásról, az Enciklopédiáéiról és a leginkább Herder nevéhez fűzhető német nyelvi felfogásról, ez utóbbinak nem előbbnyeként, pusztán időbeli megelőzésként jelentkező svájci és osztrák felfogásról.¹² Ami Decsyt illeti, nem pusztán feltételezhetjük, tudjuk is: ismerte a felvilágosodásnak mind német, mind francia szerzőit (egy levelében pl. Mendelssohn, Voltaire, La-Mettrie nézeteinek körvonalazására bukkantunk).¹³ Semmi nyom nem mutat azonban arra, hogy a német felvilágosodás Herdernél pregnánsan megjelenő „etnikai-nyelvi nemzeteszmejé”-t a magáévá tette volna. Az erre való hivatkozás Herder *Briefe zur Beförderung der Humanität* c. értekezésére történik, amelynek publikálása három évvel azután kezdődött, hogy Decsy *Pannóniai Féniksze* megjelent.¹⁴ Decsy esetében feltehetőleg hazai forrásokra kell gya-

¹¹ *Magyarország története 1790 – 1848*. Bp. 1980. I. 77. BENDA Kálmán egy korábbi művében így ír: „Decsynél már megtaláljuk a francia(!) nyelvi-nemzet eszméjének csírait is. . .” *A magyar jakobinus mozgalom iratai I. S.a.* rendezte: BENDA Kálmán. Bp. 1957. XXII.

¹² SZEKFI Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Bp. 1926.

¹³ *Decsy Sámuel levele Szentgyörgyi István pataki tanárhoz*. Sárospataki füzetek 1905. 188 – 191. DECSY 1784-ben reflektál Szentgyörgyi Theologia naturalis-ára. Jellemző idézet a levélből: „Az is nagy kár, hogy Lemmerinek (!) [. . .] azon munkáját, mellynek titulusa *L'homme machine* h.e. Homo machina Tiszt. Professor Uram nem láthatta, ezen munkában olly sok és fontos dubiumok találtnak contra Immaterialitatem Animae, mellyeken a' leg-mélyebben gondolkodó Philosophus-is rá-godhatik.”

¹⁴ Gottfried GÜNTHER – Albina A. VOLGINA – Siegfried SEIFERT: *Herder-Bibliographie*. Berlin – Weimar 1978. 96 – 97. Decsy egyfelől a német felvilágosodás nyelvi purizmusával, másfelől „a magyar nemesi nemzeti ellenállás ideológiájá”-val hozza kapcsolatba CSETRI Lajos: *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Tanulmányok. Szerk.: SZAUDER József – TARNAI Andor.

kodnunk, pl. Bessenyei *Magyarságára*, *Magyar nézőjére*, és általában a magunk részéről tartózkodóbban tipologizálnánk a XVIII. századi nemzeteszmeiket. Igaz ugyan, hogy Szekfű élesen elhatárolta az Enciklopédia „nemzet”, „állam” fogalmát a herderi indíttatású nemzetképzettől, amely mindenekelőtt a *nyelv* szerepét hangsúlyozta (de emellett a népköltészetét is!) a nemzet ismérvei között. De már Szauder József felhívta a figyelmet Rousseau-ra, aki nemcsak a nemesi (vagy éppen nem nemesi) *állam* fogalom kialakításában játszott szerepet, hanem a nemzeti jellegről vallott felfogásokéban is.¹⁵ A lengyelek számára írott alkotmánytervezete (*Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa réformation projetée*)¹⁶ sem pusztán a Társadalmi szerződés elveinek gyakorlatba átültetett példázata, hanem ennél jóval több: egy *nemzetállam* megtervezése. Nemzeti intézményeket sürget Rousseau, melyek alakítják egy nép szellemét, jellemét, ízlését és erkölceit (qui forment le génie, le caractère, les goûts, et les mœurs d'un peuple), másutt a lángoló hazaszeretetet emlegeti (ardent amour de la patrie), mely a helytelen szokások kiirtásán alapul; szeressétek hazátokat, szolgálatok neki buzgósággal — írja Rousseau — és egész szívetekkel! (Aiment la patrie, ils la serviront par zèle et de tout leur cœur.) Hadd említsük a nemzeti nevelés fontosságát hangsúlyozó fejezetet, s hivatkozhatunk a hagyományt őrző nép becslésére utaló sorokra. A nemzeti elemnek ez a hangsúlyos megjelenése egy Rousseau-műben fokozta magyarországi népszerűségét, s a nemzetinek és a felvilágosodottnak azonosulására szolgáltatott nagyhatású példát. Kazinczyt is foglalkoztatta ez a Rousseau-mű, és mint tudjuk, nemcsak Kazinczyt, hanem a magyar nemességet általában.

Természetesen a magyar Rousseau-recepciónak sem könnyen áttekinthető a szerkezete. A recepció legfelső rétegét azok a *Társadalmi szerződés*ből kiemelhető gondolatok alkotják, amelyek a nemesi köztársaság és a nemesi előjogok védelmére alkalmazhatók. Más réteget alkotják, amelyek az aranykori idillt, a magán tulajdon béklyózó hatása nélküli állapotot dicsőítik a civilizációs ártalmakkal szemben. S van egy olyan, viszonylag széles mezőre fölfesthető rétege, amely éppen a lengyelek számára írott alkotmánytervezetből olvasható ki, és amelyből egyként kitetszik a nemesi nemzet létjogosultsága és a nemzet osztályainak egymásra utaltsága. Ha a különféle nemzetfelfogásokat vesszük

Bp. 1974. 245. A magyar nemesi nemzeti ellenállás fogalomkörét kissé tágnak érezzük. ARATÓ Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790 — 1840*. Bp. 1960. I. 353. szerint Decsy „haladó programot” dolgozott ki, de célja a nem magyar népek elmagyarosítása volt. Nem ártott volna egyértelműbb fogalmazás. A „haladó” jelző pontatlan, másfelől a DECSY által hangoztatott „magyarizálás” tartalma nem egészen azonos az akár a XIX. század második felének, akár a mai történettudományi szóhasználatnak „magyarosítás” fogalmával. Szükség volna ebben a vonatkozásban is fogalomtörténeti vizsgálatra.

¹⁵ SZAUDER József: *Felvilágosodás és romantika határán*. In: Eszmei és irodalmi találkozások. Szerk.: KÖPECZI Béla, SÖTÉR István. Bp. 1970. 77 — 94, főleg: 89 — 90. FENYŐ István: *Az irodalom republikaéjéért 1817 — 1830*. Bp. 1976. 71. DECSYben az 1790-es évek legmélyebb hatású gondolkodóját látja, és némileg szembeállítja a vele — szerinte — jó részt azonos platformon álló KÁRMÁN Józseffel, a korszak valóban legmélyebb gondolkodójával. A rendkívül ötletes megfogalmazást a jövőben csak finomítva használhatjuk. DECSY 1790-ben írta röpiratát, átfogó programot ad. Nemzetkonceptiójának ugyan legfontosabb eleme a nyelvkérdés megoldása, de emellett — láttuk — politikai-gazdasági kérdésekre is kitér. KÁRMÁN József viszont elsősorban az irodalom kérdéseiről nyilatkozik, a költő-író szerepét körvonalazza egy folyóirat hasábjain, a DECSYénél kevésbé széles perspektívába helyezve az irodalom, a nyelv, illetve a magatartásformák problémakörét.

¹⁶ J. J. ROUSSEAU: *Oeuvres complètes III. Du contrat social, écrits politiques*. Paris 1964. 953 — 1041. Idézeteink a 960 — 961. lapról.

szemügyre, akkor a Rousseau-ra (joggal vagy jog nélkül) hivatkozó vélemények variánsait is számon kell tartanunk, s ezek sem az Enciklopédiával, sem az 1790-es évek második felében (mindenesetre 1791 után) jelentkező herderi gondolatokkal nem azonosak, ezektől eltérő megoldást ajánlanak a nemzetépítésre. Így Decsy Sámuel művének többnyire logikus, a nyelvi, a tudománygyarapító és a gazdasági szempontot egyként hangoztató rendszere nem feltétlenül az eddig emlegetett nemzet-felfogásokat reprezentálja, úgy érezzük, az eddigieknél inkább köthetjük Rousseau-hoz, nevezetesen a lengyel alkotmánytervezetchez. A „levegőben lógtak” a Decsy által elsőként rendszerezett, logikus sorba, ok-okozati összefüggésbe állított gondolatok, amelyek Decsytól tovább hatottak a 90-es években, és amelyekről Decsynek, a lapszerkesztőnek ugyan visszafelé kellett hátrálnia, amelyeket Decsy, a lapszerkesztő sem adott egészen föl.

Más kérdés, hogy még a *Pannóniai Fénikszben*, bár ott egészen halványan, inkább mellékmondatokban, következő műveiben annál inkább, Decsy az átlagnemesi frazeológiával is él, kifejezi az átlagnemesi törekvéseket. Tisztán kell látnunk, hogy a jakobinussá váló nemesi vagy nem nemesi értelmiség hatáskörében jelentős, számban azonban a nemesség egészéhez képest jelentéktelen, ám egyre inkább aktivizálódó csoportja csak úgy érhetett el eredményt, ha olvasóinak körét szélesítette, ami úgy realizálódott, hogy nem lényeges pontokon, olykor csupán frazeológiában alkalmazkodott olvasóihoz.

4. Ennek példája világlik elő Decsy ama művéből, amelyet a Szent Koronáról és „az ahoz tartozó tárgyaknak históriájá”-ról adott ki.¹⁷ A vaskos könyv már csak azért a válaszáért is figyelmet érdemel, amely a katolikus reakció prominens képviselője részéről, Katona István tollából származik,¹⁸ s amely későbbi magatartásoknak vetette előre árnyékát. Katona a jobban képzett történész, de Decsy képviseli a korszerűbb, pragmatikus szellemet; Katona anyagtudása megbízhatóbb, de Decsy a *józan emberész* képviselőjében higgadtabban és megfontoltabban nyilatkozik meg. A művet jellemző mondat a bevezetőből:

„Régenten, midőn még a' tudatlanságnak, és az avval együtt járó babonaságnak ragadó mételye uralkodott e' világon, a' leg nagyobb képtelenségnek is könnyen hitelt adtak az emberek, 's úgy annyira el hatalmazott elméjeknek vaksága, hogy allig találatott ezer közzül egy kettő, a' ki józanon gondolkodni, és a' valóság 's árnyék között különbséget tenni tudott volna. —”

Ez a *józan gondolkodás* vezérli Decsyt (ez vezette Kazinczyt is az *Orpheus* kiadásakor, Kármán József is a „józan értelem kötelei”-re hivatkozik majd), és a történeti kutatásból is ezért azt szűri le, azt tolmácsolja, összhangban a *Pannóniai Fénikszben* hangoztatottakkal, ami a felvilágosodott magatartást erősíti, és egyben a józan nemzeti közgondolkodást fejleszti. Ennek a helyenként szükkörűen racionalista-pragmatikus gondolkodásnak megvannak a hátrányai. Ám a forráskritika, a tényként elfogadott hiedelmek szigorú felülvizsgálása szükségesnek, a történeti kutatást serkentőnek bizonyult. Míg Katona nem egy helyen teológiai és politikai konzervativizmusát érvényesítette történeti kutatásában, kiváltképpen jelen vitáiratában.

¹⁷ DECSY Sámuel: *A' Magyar Szent Koronának és az ahoz (!) tartozó tárgyaknak históriája*. Bétsben 1792.

¹⁸ KATONA István: *A' Magyar Szent Koronáról Doct. Décsy (!) Samueltől írtt História-nak meg-rostálása*. Budán 1793. A vita elágazásával és utóéletével nem foglalkozunk. Vö.: KOSÁRY: i. m. II. 594—595.

Decsy tehát a felvilágosodás által értelmezett természetjog alapján állva állapítja meg, hogy valóban az uralkodók „a’ törvénytevők; de azért ők sem vétettek ki az Isten, természet és nemzetek törvényei alól, szintén úgy tartoznak ők azoknak engedelmeskedni, valamint leg alábbvaló jobbágyaik. A’ mely Fejedelem azokat lábbal tapodja, nem méltó ditsősséges hivatalára.” Innen szemlélve, a cenzúra által megcsönkített velencei tárgyú cikk a *Magyar Kurir*-ban éppen nem az elvek feladásáról tanúskodik, de az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy ilyen és ehhez hasonló nézeteket a felvilágosult abszolútizmus uralkodói is hangoztattak, jóllehet a maguk módján értelmezték pl. a nemzet szolgálatát. Más példa nem a több értelmű fogalmazást reprezentálja, hanem az óvatoskodást, az elítélésbe burkolt „pozitív” állásfoglalást, a nehezülő időkhöz alkalmazkodó rejtettebb beszédet:

„Mostan pedig a’ midőn a’ *Deistaknak, Naturalistaknak, Indifferentistaknak,* és má vallást gúnyolóknak száma el szaporodott, sem a’ képek feleleteket nem adnak, sem nem sírnak, sem a’ meg hóltaknak testeik sírjaikból fel nem kelnek, sem az angyalok és ördögök nem engedelmeskednek nekik.”

Decsy nem azonosítja magát a deistákkal, a naturalistákkal, az indifferentistákkal, de azokkal sem, akik a csodában, a volt csodákban hisznek, és ezekből történeti következtetést vonnak le. Szilveszter pápa álmát éppen úgy a mesék birodalmába utalja, mint más csodatételeket. S így valahol a két szélsőség között a józan gondolkodás számára készíti az utat, olyan józan gondolkodás számára, amely megfelelő keretek között a vallás, a hit magyarázható és indokolható igazságait is beleilleszti a gondolkodási rendszerbe.

Végezetül II. József értékelését idézzük! Míg a *Pannóniai Fénikszen* alig burkoltan vádolta II. József uralkodásának tíz esztendejét a magyar nyelv elenyészésére tett kísérlettel, és az ország *kolonidális* helyzetét róta föl a bécsi gazdaságpolitikának, nem vévén ki II. József intézkedéseit sem, addig itt jóval differenciáltabb képet ad. Az értékelés egyik pólusán a nagy uralkodónak megrajzolt II. József-portré áll, a másik pólusán a vele egyenrangú „nemesi szabadság”. A két pólus felől majdnem egyforma fénnel sugárzik az igazság. József reformáló törekvései és az erőszak miatt ellenálló nemességé. Lehetetlen nem kihallanunk Decsy rokonszenvét az uralkodó iránt, aki türelmi rendeletével megnyitotta a Decsyhez hasonló számára az érvényesülés lehetőségét. Ez a fajta elkötelezettség aztán nemcsak Decsynek, hanem számos más kortársának II. József-képét is meghatározta.

„Ő nállánál jobb, érzékenyebb, könyörületesebb, és a’ köz jóért munkásabb fejedelmet képzelnem sem lehetett volna . . .” — akinek azonban megvolt az a hibája, hogy „mindent egyszerre parancsolni, s egyszeribe is akart végbe vinni . . .” „. . . és mivel ő úgy gondolkozott, hogy nem a’ törvények, melyeket az időhöz és környül állásokhoz képest változtatni szükséges, hanem a’ köz jó a’ fejedelmek uralkodásának sinór mértéke[,] azon volt, hogy hajdani hibás törvényeinket meg jobbítsa, a’ régi bal vélekedéseket szíveinkből kiirtsa, egy szóval, hogy mind belső, mind külső képen boldogábba tegye hazánkat mint volt ennekötte, ’s ugyan e’ végből halasztotta törvényes meg koronáztatását is”. Hibája azonban, hogy „nem szelíd, hanem erőszakos eszközökhöz nyúl . . .”

Decsy lényegében helyesli a törvények megváltoztatását (általában), hiszen „hibás”-aknak bizonyultak a századok folyamán, helyesli József hadjáratát a balvélekedések ellen, és megegyezik vele a végső célt illetően, hiszen a jóléti állam illúziója nem egy gondolkodó főt, s nem csupán a felvilágosodott abszolútizmus híveit, töltött el reménykedéssel. A fenntartások csupán a módszernek szólnak, még a koronázás elutasítása is némi magyarázatot és feloldást kap

ebben az interpretálásban. S az erőszak ellen szegülőök — a másik póluson — a szabadság reprezentánsai, ezáltal a nemzet legjobbjai, hiszen „mi nem szolgaságban, hanem nemesi szabadságban született, és abban élni 's meg halni akaró nemzet vagyunk”.

Mielőtt Katona István válaszából néhány jellemző részletet kiemelnénk, hadd figyelmeztetünk a befejező tagmondatra, mint amely egy több százados frazeológiai hagyományba való bekapcsolódás dokumentuma. Katona hitvédelmi szempontból támadja Decsyt, s nem történeti szempontból. Álláspontja azonban karakterisztikus, az általános (és nem kizárólag katolikus) hitvédelmi ellentámadás jegyében készült, a közvetlen előzmények között Alexovics Vazul és Szaitz Leo Mária hangvételben hasonló, agresszív röpiratait említhetjük.

„Mennél tudatlanabb volt, u.m. valamely század; annál-több tudák történetek abban.¹⁹ Tudjuk, hogy leg több tudák történtek az első századokban; de nem azért, hogy leg tudatlanabb voltak az első századok; hanem azért, hogy tsudatételekkel akart élni a' felséges Isten a nemzetek megtérésérül.”

Aligha szükséges kommentár ehhez a Katona-vitatételhez. A később Kármán és még később Katona József által ostromozott nemzeti dicsekedésnek jó példája az alábbi citátum:

„Mert lehetetlen, hogy én el-hihessem magammal 's másokkal, hogy a' mi édes eleink nyóltz száz esztendőnél tovább olly vakok és tudatlanok voltak, hogy ezt a' mostani Koronát eleitől fogva mind eddig úgy tisztelték, betsülték[,] őrzötték, mint Sz. István koronáját, ha valósággal nem a' volt.”

A Dukas Mihály küldte korona, illetve a Szilveszter pápa küldte korona vitájában ismét a hit érvei kerülnek elő, ezúttal a vélt nemzeti érzésre rájátszva, a nemzeti csallhatatlanság tanát hangoztatva.

Mindez azonban még a bármily alacsony színvonalú vita keretén belül marad. II. Ferdinánd és az ellenreformáció problémáját érintve, Katona feljelentés-számba menő kijelentésekre ragadtatja el magát.

„Nem győzőm tsudálkozással, hogy az ilyen leg-jóbb királyúncat gyalázó írás Bétsben meg-engedtetik, és egész országúncban szabadosan el-hintetik, árútatik, olvastatik.”

Ami 1790-ben még többé-kevésbé vállrándítással elintézhető, az 1793-ban már komoly figyelmeztetésnek hathatott. Különösen annak, aki lapszerkesztésre adott be kérelmet. Ezt aényt szem előtt tartva értékelhetjük a helyes perspektívában Decsy szerkesztői tevékenységét. Nem megfélemlített ember vállalkozott erejét meghaladó feladatra; de az is tény, hogy tapasztalnia kellett, mennyire behatárolt az a mozgástér, amelyben egy Bécsben élő szerkesztő mozoghat 1793 után. Tapasztalnia kellett, hogy a szó szoros értelmében vett újságíróként visszakoyni kényszerül korábbi radikális nézeteitől (ezen az úton nem egyedül haladt). Ha csak az egyes lapszámokat olvassuk, azt hihetnők, ez a visszakoynás semmiféle (lelki) megrázkódtatást nem okozott. Ebből az idő-

¹⁹ KATONA István módszere, hogy a bírált mű állításait kurziválva közli, s ez állításokat igyekszik cáfolni. DECSY egyébként a *Magyar Kurir*ban előbb elismerőleg nyilatkozott KATONA *Historia critica* c. művének megjelenése alkalmából (*Magyar Kurir* 1793. I. 270–271.), a polemizáló kötetre viszont higgadtan, tömören felelt: „Valamint Tisztelendő Úr győzőbb okokat reménylett munkámban találni; úgy én is erősebb okokat vártam volna munkámnak meg-tzáfolására.” (Uo. III. 416.)

ből (1793—1796-ból) azonban van más dokumentumunk is Decsy munkásságából, és ezt elemezve, rádöbbenünk: nem is volt olyan könnyű egyszerre „konformistának” tetszhető lapot szerkeszteni — és megőrizni valamit 1790-ből.

5. Ennek a törekvésnek a jegyében jelent meg három almanachja.²⁰ Külső formájukat tekintve kalendáriumok, címtárak, feldúsítva földrajzi—statisztikai értekezéssel. Az 1794-es kötet előljáró beszédében az újságolvasás jelentőségéről és becséről hallhatunk. Célja annak kipuhatólása, „miként kellene ’s lehetne az újságok olvasásában gyönyörködő Publicumnak ezen nemes foglalatosságát foganatosabbá tenni”. E célból Európa jelen állapotának ismer(t)eté(sé)jt érzi döntőnek, hiszen enélkül aligha lehet felfogni „annak történetét és változásait”. Az e célra szolgáló tudományok: a geográfia, a história és a politika. Az ismertetésben-leírásban számottevő szerep jut „mind a’ históriáknak, mind a’ mindennapi történeteket magokban foglaló közönséges leveleknek, mellyeket mi újságoknak szoktunk nevezni”. Így felértékelve az újságokat, a bennük helyet kapó híryanagról töpreng. E híryanag tartalmazza az európai uralkodó házak eseménytörténetét, azaz utal az európai változásokra. Minthogy minden nemzet adott már ki ilyen jellegű művet, a magyarok sem lehetnek alább valók „más pallérozott nemzeteknél”. A lemaradás tudata kísért (mint más helyen) itt is, mégis, szükséges megismernünk a világot, Európát, de legalább ennyire fontos, ha nem fontosabb: a haza ismerete, hazai méltóságok, hivatalok, hivatalnokok számon tartása. De nem ám azért, hogy „későbbi maradáinkat olvasván ebben őseinknek neveiket, dítsekedhessenek azoknak fényes érdemeikkel”, a cél sokkal gyakorlatibb: a célszerű és viszonylag gyors ügyintézés szükségelteti a hivatalok és hivatalnokok hatáskörének tudását. Tudni kell: milyen ügyben kihez ajánlatos fordulni. A *Magyar Almanachnak practica része* c. fejezetekből emeljük ki az Európáról írottakat, és azon belül is a 18. §-tól kezdődő részt. A különböző kormány- és államformákat fejtegeti itt Decsy, az alapformák mellett a kevert formákról is megemlékezve. A monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia a három alapforma, ezek összeszerkesztettsége adta meg az európai államok kormányzati módját. „Minthogy pedig sok fejedelmek visszá éltek hatalmokkal, a’ múlt század végén, és a’ jelen századnak kezdetében ismét fel ébredett a’ szabadságnak lelke, a’ melly által némelly országokban a’ szabad tettés szerént való uralkodás meg szorítatott...” Korántsem elítélő hangsúllyal mondja ezt Decsy, minthogy a következőkben még az alábbi megállapítást is megkockáztatja: „A’ despotica igazgatásnak formája mind a’ józan okossággal, és az emberiség jussaival, mind az evangéliomi tudománnyal ellenkezik.” A harmadik tényező, mely cáfolja a zsarnok kormányzást, nem az esetleges támadások megelőzésére rendeltetett, hanem az előző két tényező erősítésére. Akár jellemzőnek tekinthetjük a *sorrendet* is, az érvek között a perdöntő, mert első: a józan okosság, ezt követik az emberiség jussai, s csak kiegészítőként áll az evangéliomi tudomány, ha úgy tetszik: a bibliamagyarázat, amely éppen a német felvilágosodás (Reimarus, Lessing,

²⁰ Sajnálatos módon a magyar statisztika történetével foglalkozó szakirodalom nemigen látszott tudomásul venni DECSY almanachjait. Jószérivel DEZSÉNYI Béla 5. sz. lábjegyzetben i. cikke az egyetlen, amely — bár nem jelentőségéhez mérten — méltatja a három kötetet. Tanulmányunk befejezése után jelent meg SZELESTEI NAGY László: *Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Bp. 1982. (1983.) 475—516. cikke, amely egy lábjegyzetben, mintegy mellékesen foglalkozik DECSYnek kalendáriumot is adó almanachjaival.

Herder) tevékenysége nyomán párhuzamosan fejlődött a józan okosság körébe tartozó tudományokkal.

Emígy osztályozza Decsy az európai államokat:

- monarchica uralkodás: az uralkodó fejedelem a maga szabad tetszése szerint uralkodik (Portugália, Spanyolország, Dánia, „Russia”, „Prusszia”, Nápoly és Szicília, a Pápai birodalom, Málta)
- aristocratica uralkodás: a nemesség uralkodik (Velencei, Génuai, Ragusai köztársaság)
- democratica uralkodás: ahol vagy maga a nép vagy a nemzetek képviselői kormányozzák a „közönséges dolgokat” (Helvétia némely kantonjában, újabban Franciaországban!)
- despotica uralkodás (Törökország)
- monarchico-aristocratica uralkodás: a fejedelem és a nemesség együtt uralkodnak (Németországban, Nagy-Britanniában, Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban)
- aristocratico-democratica uralkodás: a nemesség és a nép egyenlő akarattal uralkodnak (Belgium, Helvétia némely kantonja, San Marino, Gersani republika)
- monarchico-aristocratico-democratica uralkodás: a király és a nemesi rend uralkodik, és a parasztság is küld képviselőket az országgyűlésre („Svédzia”)

A 8. és a 9. §-ban a monarchiák „tipológiáját” adja, megkülönböztetvén a „tisztá” monarchiát, fundamentumos törvényeivel, és a megszorított monarchiát, amelyen belül nem mulasztja el a 90-es évek kedvelt (pl. Aranka György) angol—magyar hasonlítását, Magyarországon a király és a rendek, Angliában a király és a parlament uralkodnak. A kormányzati formák előnyeinek és hátrányainak nagyon mértéktartó és inkább halk célzásokban megnyilvánuló fejtegetésében találjuk az alábbiakat:

„Hajdan tellyességgel nem értették a’ fejedelmek azokat az eszközöket, a’ mellyek által valamely birodalom nagygyá, gazdaggá, és hatalmassá lehet, ’s ez az oka, hogy a’ leg ropantabb birodalmak sem lehettek sokáig állandók. Tsak a’ múlt században kezdték azt által látni, hogy a’ föld művelés, a’ fábrikák, a’ manufacturák, a’ kereskedés, és a’ hadi seregeknek öregbítése leg alkalmasabb eszközök azon három végekre nézve”.

A modern állam fogalma alakul ki ilyenformán.

Az európai műveltség és tudomány előmozdítóit az alábbiakban látja Decsy: „a’ jó rendeltetett nationális és reális iskolák”, az egyetemek, a tudós társaságok, a könyvtárak, a „nyomtatásnak mestersége”, a „könyvekkel való kereskedés” és utoljára, de nem utolsó sorban a „közönséges újságoknak olvasása”. Az az illúzió, amely az olvasás és a tudomány terjedését összekötötte az általános fejlődéssel, itt is kísért, s főleg az újságok hasznának propagálása érdemel figyelmet. Azok ismeretet terjesztő jellegét emeli ki, a napi híryanag és a magasabb tudományok vonatkozásában egyaránt. Visszatekint az első újságra, majd a „politica”-i és a „literaria”-i újságokat különbözteti meg.

A többi földrész leírásából egy Amerikát tárgyaló passzust emelünk ki, amely — burkoltan — szintén határozott állásfoglalásnak tetszik:

„Ezen nevezett tartományoknak lakosai a’ reájok erőszakosan vettetett adó miatt, 1775 esztendőben, el pártoltak az anya országtól, Angliától, és minekutánna szoros szövetséget kötöttek volna egymás közt, hosszas hadakozások után, 1783 esztendőben, másoktól nem függő és szabados statusoknak lenni meg ismértettek, és most már minden esméretes republikák között leg hatalmasabbakká lettenek.”

Itt sem olvashatunk ki rosszallást, éppen ellenkezőleg: a tárgyilagos leírás rokonszenvet sejtet az észak-amerikai függetlenség i háború nyomán létesült állam iránt.

Az 1795-ös kötet később jelent meg a tervezettnél, „hasznos igyekezetemet mások meg-akadályoztatták” — írja sokat sejtetően. Teljesíteni szeretete volna ígéretét, az európai birodalom statisztikája leírását, de másfelé térítették gondolatát „a’ leg-simább nádon is görtsöt kereső (. . .) Mómusok”, akik a Polynesiáról való elmélkedést is „haszontalan képzelődésnek lenni mondották”.

Polinézia leírása sincs híján a tárgyból tulajdonképpen kibeszélő részletektől. A gyarmatosítás technikáját részletezi a szerző, s a gyarmatosítók egymás közti harcait. Jellemző passzus: „A’ Portugallusoknak onnan lett ki űzetésekkel meg nem elégedtek a’ fősvény lelkű Batávusok, a’ Makassári királyt, és birodalmát is hatalmuk alá kívánták vetni, és így külömbkülömbféle módon nyomorgatták mind őtet, mind jobbágyait . . .” Ezután Decsy elbeszéli, hogyan szereztek meg a batávusok, azaz a hollandok a hatalmat, a monopóliumot, mígféle csalárdsággal győzték le ellenségeiket. Még beszédesebb, amit a spanyolok és a filippinusok viszonyáról ír: „a’ vallásra való tanításokban is, nem az Evangéliomi tudománynak sarkalatos tzikkelyeire, úgymint a’ felebaráti szeretetre, az egymás’ eltűrésre, mellyek által az Ásiabéliek az Európaiakkal, a’ fekete Indusok a’ fehér lakosokkal össze-kapcsolatnának; hanem tsak a’ vallásnak külső színére taníttják őket.”

Közvetlenül magyar vonatkozások nem pusztán a címtár létében lehettek, hanem az egyes részek előtti rövid bevezetőben. Bár itt is az adatokra szorítkozik Decsy, kommentárjai nem lépik túl a hely(zet) szabta szűk kereteket, az egyetemekről, főiskolákról, akadémiákról szóla nem állja meg, hogy ne fejezze ki örömét: „Nemzetünknek halhatatlan ditsiretíre szolgál, hogy már most minden főbb és alsóbb rangú iskolákban közönségesen taníttatik a’ nemzeti nyelv és literatúra, még ott is, a’ hol eddig gyakorlásban nem vólt a’ magyar beszéd.”

Jóval érdekesebb az 1796-os kötet. Az előljáró beszédben panaszkodik az irigy és marcangó nyelvekre, melyek munkáját akadályozták, 1795—1796-ra az anyag mégis elkészült, megjelent, időszerű kérdéseket felvetve. A németalföldi változások felidéztek benne ifjúkori egyetemi emlékeit, Hollandia egykori sorsát, az ott látottakat-tapasztaltakat. Hollandia elűzte királyát, felforgatta konstitúcióját. Félő, hogy „ne bánnya a’ Hollandiai respublika mostan tett lépését.” Nem bizonyos, hogy az „újság” minden esetben jobb az „óság”-nál, „holott sok tekintetben károsabb . . .” Csakhogy szó sincs konzervatív nézetek népszerűsítéséről. Amit Decsy védeni akar, az a németalföldi tartományok európai híre, sok szép eredménye. Nem titkolja rokonszenvét a II. Fülöp ellen egykor felkeltektől, kiket „mind polgári, mind vallásbeli szabadságaiktól meg akarván (. . .) fosztani” a király, ezért harcban voltak kénytelenek szabadságukat kivívni. A németalföldi szabadság megvalósítása után sikerült virágzó állammá tenni az Orániai ház által kormányzott országot. „Akármerre tekintsen valaki, mindenütt a’ leg szebb nyári mulató házak, veteményes, gyümölcsös és virágos kertek, a’ leg kiesebb környékek, utak, és sétáló helyek ötlenek szemei el-ibe; a’ városoknak és faluknak úttzai mindenféle nagy és magas élőfákkal ékeskednek (. . .) egy szóval a’ tökéletességnek olly magas léptsőjére vitte, kivált *Hollandiát*, a’ szorgalmatosság és mesterség . . .” A kultúrgyarapításnak az ipari és a kereskedelmi tevékenység része, a kétféle tevékenységi forma lényegében egy és ugyanazon célra irányul, egy és ugyanazon alapra épül. Az ipar és a kereskedelem fejlettsége a mentalitásnak és ezen túl, a világban elfoglalt helynek próbaköve. „ . . . és noha természet szerént szeretik is a’ gazda[g]ságot, nyereséget, és fősvénységet; de ezeknek semmi rossz következő-

sei nintsének nállok, mivel nem fele barátjaiknak meg tsalása, avagy törvénytelen el nyomása, hanem szorgalmatosságok, ipariáik, mértékletes életek és jó gazdálkodások által kívánnak meg gazdagulni." A Decsynél többnyire megtalálható morális tényezők mellett igen fontosnak tetszik az önálló gazdasági élet hangsúlyozása, mindenféle (így gazdasági) „törvénytelen elnyomás” helytelenítése, és ennek 1796-ban, Magyarországon megvolt a maga jelentősége. Mint ahogy annak kiemelése is az időszerű figyelmeztetések közé tartozik, hogy a holland tudósok oly mértékben kicsinosították a nemzeti nyelvet, miszerint minden tudományt anyanyelven tudnak tanítani.

Hangot kap Decsy fixa ideája: „Mivel egyetlen egy status sem lehet a tudományok nélkül állandó”, s ezzel a nemzeti művelődésprogram további érvényessége mellett adja le voksát, kiemelve a jó iskolák, a tudós társaságok üdvös hatását az állam fejlődésére. Külön figyelmet érdemel, amit a belgiumi jó betűöntőkről ír. Nem pusztán a kultúragnarapítás, hanem a kereskedelem szempontjából is hasznát veszik a nyomtatás fejlettségének, idegen munkákat is nyomtatnak, az ebből származó haszon nem csekély.

Decsy elítélő szavai a gyarmatosítást, illetve annak erőszakos módszereit illetik: „Így folynak az Európai Belgiomi tartományokban a politika és törvényes dolgok; ellenben e világ több részeiben lakó, s kiváltképpen a napkeleti Indiai coloniákban lévő jobbágyaikkal leg kegyetlenebbül bánnak, és úgy tartják őket, mintha velek nem azon egy Teremtő kezének munkái vólnának.” Végső summázatai egyikében Decsy a manufaktúráknak, a halálszatnak és a kereskedelemnek tulajdonítja a Respublika gazdaságának három nevezetes kútfejeit. Meg annak, hogy „Tsaknem minden Importumokat Exportumokká tésznek a Belgák”. Az 1790-es esztendőik gazdasági próbálkozásai, reményt keltő tervezetesei papírhalmokba és a megváltozott körülmények miatt belső és külső ellenállásba fulladtak. De ez nem tette időszerűtlenné az igényt, miszerint a magyar nemesek is foglalkozhatnának iparral és kereskedelemmel. Verseghy Ferenc verses röpirata, Decsy *Pannóniai Féniksze* és más megnyilatkozások nem maradtak ugyan észrevétlenek, de nem is gyűrűztek a kellő mértékben tovább. Mindenesetre Decsy képviseli a kontinuitást, s bár külföldi példa emlegetésével, sürgeti a kereskedelem, a manufaktúrák fejlődését. Ezért fontosak azok a sorai, amelyekben a németalföldi kereskedelem fejlettségének okait taglalja, ekképpen: a kereskedelmet előmozdítják a sok folyóvizek, csatornák, az amszterdami bank, a zálogosító házak, a biztosító társaságok, a kereskedelmi szövetségek, a kereskedelmi konzulok, ágensek tevékenysége idegen országokban, az ugyanott levő kereskedőházak és „magazinok”, a kereskedelmi társaságok. Ezt a gondolatmenetet folytatja akkor, amikor az egykor világhatalom Németalföld hatalomvesztésének okait keresi, és ezt részben a világpolitikai változásokban, részben belső eseményekben véli felfedezni. Az európai hatalmi rendszerbe való beilleszkedését az államközi szerződések szabályozzák. A világpolitikára kitekintés a kötet más részében is előkerül. Decsy közli az egyes udvaroknál, államokban akkreditált követek névsorát, bevezetőül a követek, a követség funkcióit mutatja be.

6. Decsy 1796 után is adott ki könyvet, de az sem érdekességben, sem az átlagnál valamivel szabadabb gondolat megfogalmazásában nem jeleskedik. Mint ahogy szerkesztőként óvatosnak, talán túlságosan körültekintőnek bizonyult. Kényszerű szüneteltetés után vette át a lapot, s a bécsi udvar azt az igényt támasztotta a szerkesztéssel szemben, hogy legalább is szakít az addigi szabadabb gondolkodással. Franciaországi tudósításai ennek megfelelően álta-

lában elfogultak, híryanagát a „túlteljesítés” is jellemzi a megfogalmazásban. Másfelől viszont a híryanag bősége és sokrétűsége a feltűnő. Minden francia hírt, beszédeket, pedagógiai-kulturális eseményeket, intézkedéseket közölt, a „tsatázó piac” eseményeit is. Közölte, kik végezték vérpadon, az átlagosnál is gyöngébb verseket közreadva a királyi pár kivégzéséről, és azt is, mennyire tiszteli Rousseau-t a francia jakobinus kormányzat, ez utóbbit például éppen nem elítélő hangsúllyal. Az 1793-as esztendőben gyakran utal a *Pannóniai Fénikszre*, írván, az adott témát ott bővebben fejtette ki. Nem szépíthető, de magyarázható opportunizmusa. Amit az újsággal nem mert, azt az almanachokkal merte. A röpiratok eszmeiségét a megváltozott körülmények között, hangfogóval, kevésbé élesen, továbbvitte. Képes beszédben, utalásokban, áttételekkel. Ez azonban nem csökkenti az almanachok tartalmi és műfaji jelentőségét. Az 1790-es években felívelő magyar statisztika népszerűsítő, de a jövőben jobban számon tartandó darabja az almanachok három kötete.

Decsy sorsa művein keresztül példázza a kilencvenes évek eszméinek életútját. Az ifjan elhunyt költők, a politikából kiszorult tehetséges tisztség viselők, a börtönbe került jakobinusok mellett a Decsyk kényszerpályája is jellegzetes. A *Pannóniai Féniksz* berobbant az amúgy is zaklatott 1790-es évbe, követelményeivel messze meghaladva az átlag nemesi röpiratirodalmat. A szentkoronáról szerzett vaskos kötet makacsul ragaszkodik a felvilágosodott-racionalista állásponthez, és a pragmatikus történet szemlélet érvényesítésében rokona Cornides Dániel, Koppi Károly és mások magasabb színvonalú történetírásának. Az almanachok a *Magyar Kurír* „kontextusában” értékelhetők, a lapban elhallgatott vélemény az almanachokban felbukkanhatott. Lapszerkesztőként még egykori merészségétől is visszariadni látszott, az almanachok kiadójaként pedig a lap vonalvezetését látszott cáfolni. A 90-es évek ellentmondásai között nem Decsyé az egyetlen. De talán az egyik legjellemzőbb.

FRIED, ISTVÁN

Au portrait d'un rédacteur de journal (Sámuel Decsy)

Sámuel Decsy, une des figures caractéristiques de l'époque des Lumières hongroise, a été examiné jusqu'ici par la littérature spéciale surtout comme l'auteur d'un pamphlet, intitulé *Pannóniai Féniksz* (Phoenix de Pannonie) et comme rédacteur de journal. Il est pourtant nécessaire que nos examens s'étendent sur ses autres ouvrages moins analysés aussi, pour compléter nos connaissances sur son activité. C'est pourquoi, l'étude essaie d'examiner l'activité jusqu'ici négligée de Decsy: elle analyse en détail les objectifs les plus importants de son pamphlet de 1790, son ouvrage écrit sur l'histoire de la Sainte Couronne hongroise, ensuite ses années passées dans la rédaction du journal hongrois de Vienne, intitulé *Magyar Kurír* (Courier Hongrois), qui marquaient un recul par rapport à ses vues antérieures. Mais de l'almanach de Decsy on peut prouver que ce recul était forcé, sous l'influence des circonstances changée. Dans son almanach, les idées radicales, réduites au silence dans son journal, peuvent être découvertes de nouveau.

JÓNÁS KÁROLY

A Képviselőházi Könyvtár állományának alakulása a két világháború között¹

Fővárosunknak és az országnak is egyik jelentős könyvtára a parlament épületében működő Országgyűlési Könyvtár. A Művelődési Minisztérium felügyelete alatt önállóan tevékenykedő intézmény 1952-től szervezetileg nem tartozik a törvényhozáshoz, azóta nyilvános szakkönyvtára a magyar könyvtári rendszernek. Fő gyűjtési területei az állam- és jogtudomány, a politika, a legújabb kori egyetemes történelem (1917-től), a magyar és külföldi parlamentek dokumentumai, s mint az ENSZ letéti könyvtára gyűjti a világszervezet kiadványait is. Mellékgyűjtőkörei az újkori egyetemes és a magyar történelem, a közgazdaság, a szociológia, a statisztika és ezeken kívül nem kevés egyéb társadalomtudományi anyag is van a könyvtár állományában. A politikai és jogi információs központnak kijelölt országos feladatkörű, tudományos szakkönyvtár jelenleg 600 ezer kötetet őriz, a kurrens időszaki kiadványok száma meghaladja a kétezret is.

Úgy véljük, nem lesz fölösleges, ha a mai könyvtári és kulturális életben nem csekély szerepet játszó, társadalomtudományi anyagokban gazdag művelődési intézmény fejlődésének egy korábbi szakaszát megvizsgáljuk — az állomány alakulásának szempontjából. A világhégek közötti két évtized fontos időszak volt az Országgyűlési (az akkoriban elterjedt gyakori névhasználat szerint: Képviselőházi) Könyvtár életében: az első ötven évben összegyűjtött 90 ezer kötetes állomány 1919-től 1939-ig megkétszereződött, a korábbi öt évtized helyett tehát 20 év elegendő volt ugyanakkora mértékű (90 ezer kötetes) gyarapodáshoz.

Mielőtt ennek okait, összetevőit, a könyvtár korabeli létének konkrét körülményeit elemeznénk, néhány lényeges jellemzőt megemlítünk a Képviselőházi Könyvtár helyzetéről és 1920-ig tartó fejlődéséről:

- a könyvtárt az 1860-as évek végén a magyar törvényhozás alsóháza hozta létre mint saját, belső, zárt jellegű intézményét a törvényhozói munka támogatására;
- működésének színhelye 1902-ig a Sándor utcai régi pesti képviselőház, azóta pedig a Steindl-építette Országház Duna-parti része;
- szervezetileg a képviselőház egyik hivatalaként és „szakmai” intézményeként (információs bázisaként) ténykedett: szakmai és politikai felügyeletét a képviselőház egyik állandó bizottsága, a könyvtári bizottság látta el, amelynek élén 1886-tól hivatalból a Ház elnöke állt, a könyvtárt irányító, beszámoltató és ellenőrző legfelsőbb fórum a képviselőház ülése volt;
- a közvetlen vezetést és irányítást 1911-től a könyvtárigazgató végezte (1921-től a vizsgált időszak végéig Nagy Miklós történész töltötte be ezt a funkciót).

¹ Részlet a szerzőnek A Képviselőházi Könyvtár története 1918—1939. c. bölcsész-doktori disszertációjából.

Most következnek a pénzügyi-költségvetési kerettől és a képviselőház céljaitól determinált állományfejlesztő, gyarapítási tevékenység vizsgálata.

I. A könyvtári költségvetés alakulása

A könyvtár évenkénti költségvetését az előző évi költségek, a várható szükségletek és elvégzendő feladatok költségkihatásainak figyelembevételével a könyvtár igazgatója állította össze tervezet, javaslat formájában. Ez a tervezet minden év végén a könyvtári bizottság ülése elé került, amely megtárgyalta, módosította, kiegészítette, vagy változatlanul elfogadta azt (a változtatás, csökkentő módosítás oka nemegyszer a súlyos gazdasági helyzet, infláció volt). A könyvtári bizottság által jóváhagyott költségvetési tervet a képviselőház gazdasági bizottsága is megvitatta mint a Ház egységes költségvetésébe beépülő részegységet, és jóváhagyása után került be az állami költségvetés „Országgyűlés” rovatába. Az állami költségvetést, amelyben tehát a Képviselelőházi Könyvtár éves költségvetési kerete is szerepelt, végül a Ház hosszú, gyakran viharos üléseken tárgyalta meg és emelte törvényerőre. A költségvetés kialakításának menete után most nézzük meg a könyvtár költségkeretének konkrét, számszerű alakulását, s az ezek mögött rejtőző mélyebb összefüggéseket is. A könyvtár dologi kiadásaira (gyarapítására, könyvkötésre) a Ház a következő összegeket biztosította:²

1917	38 582	korona	98 fillér
1918	33 432	korona	97 fillér
1919	8 825	korona	35 fillér
1920	11 878	korona	01 fillér
1921	75 834	korona	71 fillér
1922	160 872	korona	24 fillér
1923	2 045 269	korona	93 fillér
1924	53 450 687	korona	
1925	103 565 160	korona	
1925—26	173 015 168	korona	

A könyvtár költségvetése a háború alatt állandóan csökkent és 1919-ben — a gazdátlanág és bizonytalan körülmények következtében — érte el mélypontját. A költségvetés koronában kifejezett számszerű összege 1920-ban is jócskán elmarad a háborús és az azt megelőző időszak költségkeretétől. 1921-től 1926-ig évről-évre — hihetetlen mértékben — egyre feljebb ugrik a költségvetés mutatója, s a 11 ezres mérőszám (1920) 1926-ban a 173 milliót is túlhaladja. Ez a gigantikus növekedés azonban semmi jót nem jelentett a könyvtár és az ország szempontjából, mert az adatok a pusztító háborút követő, egyre fokozódó inflációt, a pénz rohamos elértéktelenedését, a gazdaságilag tönkrement ország súlyos helyzetét jelzik. Ebben az időszakban a pénz tényleges értékét figyelembevéve a könyvtár költségvetése nem emelkedett, hanem valójában csökkent. Íme: 1921-ben a könyvtár gyarapodása 2 929 kötet, 1922-ben 1 825, 1923-ban 1 760, 1924-ben 1 757, 1925-ben 2 179 kötet. A könyvbeszerzés tehát egyre csökken, pedig ezekben az években a nemzetközi csere

² Az adatokat a Képviselelőház Könyvtári Bizottságának éves jelentései szolgáltatták: megtalálhatók a Képviselelőházi (Nemzetgyűlési) Irományok sorozat 1920—39. kötetében és a Könyvtári Bizottság kéziratcs jegyzőkönyveiben az Országgyűlési Könyvtárban.

ismét helyreáll, sőt 1922-től a könyvtár kötelespéldányból is gyarapodik. A pénz vásárlóértéke lassan szinte a nullával egyenlő. Nem véletlen, hogy a könyvtár igazgatója minden bizottsági ülésen a költségvetés olyan arányú felemelését sürgeti, amely figyelembe veszi az egyre súlyosbodó inflációt.³

1925-ig a könyvtár a költségvetését a naptári évvel egyezően bontotta, a naptári évre szóló jelentésekhez idomulva, noha a költségvetési év nem egyezett ezzel az időbeosztással (július 1-től június 30-ig tartott), 1925-ben a könyvtári jelentés költségvetési része igazodott a tényleges költségvetési évhez, ezt követően tehát eltér a naptári évtől.

1926-ban a korona teljes elértéktelenedése miatt — a Bethlen-rendszer viszonylagos gazdasági stabilizációja következtében — új pénzrendszert alakítottak ki és áttértek a pengőre (1 pengő 12 500 koronával volt egyenlő). Ettől kezdve a könyvtár költségvetése a következőképpen alakult:

1926—27	13 565,94 pengő
1927—28	13 984,98 pengő
1928—29	21 867,05 pengő
1929—30	47 837,72 pengő
1930—31	46 457,39 pengő
1931—32	38 535,17 pengő
1932—33	24 425,62 pengő
1933—34	19 630,50 pengő
1934—35	18 664,62 pengő
1935—36	17 163,19 pengő
1936—37	14 200,07 pengő
1937—38	21 732,32 pengő
1938—39	25 881,63 pengő

A számadatokból kitűnik, hogy a költségvetési keret is stabilizálódik. 1926—31 között a könyvtári kiadásokra szánt összeg egyre emelkedik, olykor ugrászerűen is. Jelentős növekedést tapasztalhatunk az előző évhez képest az 1928—29 és 1929—30 gazdasági évben, amely egyben költségvetési csúcs a tárgyalt időszakban. A beszerzett könyvek évi gyarapodása is emelkedő tendenciát mutat: 1926-ban 3 792, 1927-ben 3 177, 1928-ban 4 292, 1929-ben 5 425, 1930-ban 10 436 kötet (ez utóbbiban az 1880-as években elajándékozott és most visszaszerzett Ghyczy-hagyaték kötetszáma is szerepel). Különösen Zsitvay Tibor és Almásy László házelnökségének idején magas a költségvetési ellátmány, akik komoly összegeket fordítottak a már meglevő állomány megvédésére, a könyvek kötésére: 1928—29-ben Zsitvay megkészszerzi a már az előző évben is felemelt kötési összeget, Almásy pedig 1929—30-ban megnégyszeríti az előző évi kötésre fordítható pénzügyi fedezetet, 1930—31-ben még ezt is túlszárnyalva közel 32 ezer pengőt áldoz csupán a kötésre (1928—29-ben még az egész költségvetés nem érte el a 22 ezer pengőt). A pénzügyi fellendülés ívét azonban a gazdasági válság hatása a könyvtárnál is megtöri. 1930-tól kezdődően megindult a visszaesés folyamata a könyvtár pénzügyi életében, és ennek tovagyrúzó hatása a válság utáni években is tükröződik (1936-ban csaknem teljesen visszaesik a 10 évvel korábbi szintre). Újabb — viszonylagos — normalizációt csak az utolsó békeévek hoznak: 1937-ben és 1938-ban ismét emelkedik a könyvtár pénzügyi kerete, de ez a tendencia sem lehetett hosszú életű a második világháború kirobbanása miatt.

³ OK Irattár: Könyvtári Bizottság jegyzőkönyvei 1921—25.

Meg kell jegyezni, hogy a költségvetési keretek ingadozása, a fellendülés és visszahanyatlás váltakozásai között is a Ház Könyvtára kedvezőbb helyzetben volt a többi, különösen a nyilvános közkönyvtárakhoz képest. Ennek oka a könyvtár különleges — kivételes — helyzetében keresendő: a törvényhozók érdekeinek elsődleges figyelembevétele — a súlyos gazdasági-pénzügyi körülmények között is — a nehézségektől ugyan nem, de a súlyosabb visszaeséstől, a vegetációba torkolló siralmas tengődéstől megmentette az országgyűlésnek, mint az egyik legfőbb államhatalmi szervnek a könyvtárát.

II. A könyvtár állománya, gyarapodása, az állomány védelme

1. Az állomány alakulása 1919—1939-ig

A könyvtár állománya az alapítást követő 5 évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül, ennek érzékeltetésére néhány adat is elegendő:

1872	1 229 kötet
1882	17 983 kötet
1892	29 399 kötet
1902	50 375 kötet
1912	77 840 kötet
1918	91 296 kötet

Az állomány 1919—1939 között a kezdeti gazdasági csőd, infláció, majd a későbbi gazdasági válság ellenére megkétszereződött, 1939-ben meghaladta a 180 ezer kötetet. Az állomány alakulását, amelyet az alábbiakban szemléltetnek, a könyvtári bizottság éves jelentései tartalmazzák. Előfordul, hogy téves számadatokat közölnek, amelyek sajtóhibákból és elszámolásokból is származhatnak. Ezek miatt megtörtént, hogy a könyvtár leltárszerűen újból megállapította a művek számát (pl. 1921-ben, 1939-ben). E tévedések aránya azonban csekély volt, melyek lényegesen nem módosították az adatokat és a sajtóhibákat is korrigálták. Eredeti iratok, levéltári és irattári anyagok alapján sajnos nem követhető végig az állomány pontos számszerű fejlődése, az iratok elpusztulása, elkallódása, hiánya miatt. Ezért a könyvtári bizottságnak az országgyűlési irományokban megjelent nyomtatott jelentései szolgáltatják a legfontosabb forrásanyagot, amelyek évről évre ismertették a Ház előtt a könyvtár működését és annak valamennyi jellemző adatát.

1919	1920	1921	1922	1923
92 460	93 742	91 776	93 601	95 361
1924	1925	1926	1927	1928
97 118	99 297	103 089	106 266	110 296
1929	1930	1931	1932	1933
115 709	125 987	129 637	133 450	138 740
1934	1935	1936	1937	1938
144 511	149 902	156 378	162 143	172 897
1939				
180 752				

Az állomány, melynek nyelvi és tudományszakonkénti megoszlására a vizsgált időszakban nincsenek adataink, 1926-ban eléri a 100 ezer, 1930-ban a 125 ezer, 1935-ben a 150 ezer kötetet, s ezzel az állománnyal országos viszonylatban

is kiemelkedő helyet foglalt el a könyvtár. Az állomány fejlődése — a pénzügyi feltételeken túl — elválaszthatatlan a könyvtár gyarapítási tevékenységétől, a gyűjtőkori céloktól, s bizonyos személyi és tárgyi feltételektől is, így a következőkben ezeket vizsgáljuk meg.

2. A könyvtár gyarapodása

A könyvtár gyűjtőkori és gyarapítási szempontjait a törvényhozás érdekei és céljai határozták meg. Az 1909-ben jóváhagyott és 1937-ig érvényes könyvtári ügyrend szerint be kell szerezni elsősorban „azon kérdések szakirodalmába tartozó műveket . . . , amelyek a törvényhozást foglalkoztatják, vagy előreláthatólag foglalkoztatni fogják”, másodsorban pedig „oly általános érdekű jog- és államtudományi, valamint történelmi, földrajzi és bölcsészeti munkák vásárlandók, melyek a törvényhozói működéshez az elméleti háttérrel és alapot nyújtják, . . . és a legkiválóbb magyar írók szépirodalmi művei is”, csere útján pedig a külföldi parlamentek nyomtatványai.⁴ Az 1937-es könyvtári ügyrend hasonlóképpen vélekedik, noha némileg szélesebb kört húz a könyvek gyűjtésénél (1922-től kapja a könyvtár a kötelezpéldányokat), az alap itt is az, hogy amire a törvényhozói munkásságban szükség van: „másodsorban vásárol — általános enciklopedikus művek, szó-, cím- és névtárak, évkönyvek mellett, oly jog- és államtudományi, történelmi, köziródmű (publicisztikai), föld- és néprajzi, bölcsészeti és természettudományi munkákat, amelyekre a törvényhozás tagjainak törvényhozói munkásságukban szükségük lehet és amelyek adatai, szempontjai, tanulságai, következtetései, a parlamenti tanácskozásokat gazdagabbá, eredményesebbé tehetik.”⁵ A gyűjtőkörök kialakítását is a törvényhozói munka segítésének céljai határozták meg, amelyben mint láttuk, kiemelt szerepet játszik az *állam- és jogtudomány*, amely a legfelsőbb szintű jogszabályok, a törvények alkotása miatt elengedhetetlen, a *politika* — ekkor még a jog- és történelem részeként — (hiszen az egész parlament a pártok, politikai harcok színtere, amelyen a kül-, bel-, kultúr- stb. -politika kérdései állandóan napirenden vannak), a *magyar és egyetemes történelem* (a „történelmi Magyarország” fontosságadata miatt is), a parlamenti nyomtatványok és minden kézikönyv is. A megfogalmazás, hogy „amire szükség lehet”, végül tág teret hagy a gyűjtési tevékenységnek. Nem véletlen, bár külön nincs megemlítve, hogy igen nagy mértékben beszerezték a közgazdasági, statisztikai és szociológiai műveket is.

A társadalomtudományi könyvtári egységekben való gazdagság okai tehát a törvényhozói érdekektől és céloktól meghatározott, széles skálán mozgó gyűjtőkori lehetőségekben és az ehhez biztosított pénzügyi keretekben, illetve a könyvtár — már említett — kivételes helyzetében keresendők. Vajon a tárgyi és személyi feltételek hogyan hatottak a gyarapítási politikára?

Minden könyvtárnak, mint fejlődő szervezetnek a dokumentumok tárolásához, megőrzéséhez állandóan és egyre több helyre van szükség. A Képviselőházi Könyvtár 1902-ig igen nehéz körülmények között működött, a régi pesti képviselőház zsúfolt helyiségei (amelyek 20 ezer kötet befogadására nyújtottak normális lehetőséget) erősen korlátozták a gyarapítási tevékenységet: a helyhiány szűkebbre, visszafogottabbra szabta a gyűjtőkori szempontok, célok

⁴ A Képviselőház Irományai, 1906 — 11. XXXV. kötet 133 — 140. (2. §.)

⁵ Képviselőházi Irományok, 1935 — 40. VI. kötet 443 — 450. (2. §.)

teljesítését (még az egyik képviselőnek, G h y c z y Ignácnak muzéális értékű, 14 500 kötetet számláló hagyatékának egy részét is emiatt ajándékozták el). Ez a gond 1902-ben megszűnt, amikor a könyvtár 50 ezer kötetes állománnyal az Országház frissen átadott könyvtári termeibe költözött. Miután Steindl Imre az állandóan bővülő intézmény számára hosszú időre helyet biztosított a parlament tervezésekor és építésekor, a helyhiány a két világháború közötti időben sem okozott problémát. A könyvtári felszerelések, a különböző eszközök is kellőképpen rendelkezésre álltak.

A személyi feltételekről szintén röviden szólunk. Bár a könyvtári vezetés a Horthy-korszakban is többször panaszkodott létszámhiányra, a gyarapítási munkát és irányítását a tárgyalt két évtizedben képzett, tudományokban és nyelvekben jártas, hosszú könyvtári gyakorlatú szakemberek végezték. Csak a legfontosabbakat említem meg:

N a g y Miklós: 1921-től 1940-ig a könyvtár igazgatója, jogi végzettséggel és doktorátussal. Mint történész a tudomány gyakorlati művelője, az MTA levelező tagja 1927-től. Több nyelven beszélt (latin, német és francia), 1907-től dolgozott a Képviseleti Könyvtárban.⁶

P a n k a Károly: jogi egyetem, államtudományi doktorátus, német, francia nyelvtudás, jogi, történelmi, bibliográfiai, könyvtári és irodalomtörténeti tudományos tevékenység. 1906-tól a könyvtár munkatársa, 1921-től főkönyvtárnok, 1928-tól címzetes könyvtárigazgató, 1940-ben a könyvtár vezetője.⁷

T r ó c s á n y i György: 1921-ben került az Országgyűlés egyik hivatalából a könyvtárba német, angol, orosz, francia nyelvtudással. Jogi egyetemet végzett, államtudományi doktorátussal. Jelentős szociológiai, politikaelméleti, könyvtártudományi, bibliográfusi, szerkesztői tevékenységet folytatott. 1941-től lesz — már nem a vizsgált időszakban — a könyvtár igazgatója.⁸

A gyarapítási tevékenységet tehát pozitívan befolyásolta a szakmai hozzáértés, a sokoldalú, tudományokban, kutatásokban jártas, gazdag nyelvtudású könyvtáros személyiségek aktív részvétele. Mindehhez pluszként járult hozzá, hogy a tudományos-kulturális vagy politikai életben komolyabb szerepet játszó, nemritkán jó külföldi kapcsolatokat ápoló képviselők is azonnal jelezték a könyvtár „kívánatkönyv”-ében, ha tudomást szereztek valamely — fontosnak vélt — mű külföldi megjelenéséről vagy könyvtári hiányáról. Végül jelentős tényező volt a könyvtári állomány fejlődése szempontjából, hogy a 20-as évek elejétől a könyvtár is élvezte a köteles példányok beérkezésének áldásait. A továbbiakban célszerű tehát a gyarapodás módjainak, formáinak rövid áttekintése is.

A nyomdai kötelespéldányok beszolgáltatása

A könyvtárban legkésőbb kialakult szerzeményezési forma, a vizsgált időszakban mégis jelentős szerepet játszott. A kötelespéldányok beszolgáltatása azt jelentette, hogy a nyomtatott, gépi sokszorosítással készült nyomdatermékekből kötelesek voltak ingyenes példányt a törvényben meghatározott felhasználóhoz eljuttatni. Az 1897-es XLI. tc. 1. §-a ily módon a Magyar Nemzeti

⁶ Lásd a szerző cikkét Nagy Miklósról a Könyvtárosok bibliográfusok sorozatban (Könyvtáros, 1981. 12. sz. 747–749.).

⁷ JÓNÁS Károly: *Panka Károly* (Könyvtáros, 1982. 11. sz. 677–678.).

⁸ JÓNÁS Károly: *Trócsányi György* (Könyvtáros, 1981. 2. sz.).

Múzeumot (OSZK) és a Magyar Tudományos Akadémiát tudományos célok miatt kötelempéldányra jogosultaknak nyilvánította. Ezt a paragrafust módosította az 1922. XX. tc. 1. §-a, amely a kötelempéldányban részesülés jogát a Nemzetgyűlés Könyvtárára is kiterjesztette. A XX. törvénycikk megalkotása összefüggött a háború utáni súlyos gazdasági és pénzügyi helyzettel, amely valamennyi közgyűjtemény működésére károsan hatott és hozzájárult ezek visszahanyatlásához. A Ház könyvtárát, gyarapodását is kedvezőtlenül befolyásolta a gazdasági csőd, az infláció. Az alacsony értékű könyvtári ellátmány nem tette lehetővé, hogy a törvényhozás tagjainak szükséges legfontosabb magyar és külföldi könyvek beszerzésre kerüljenek. Nagy Miklós könyvtárigazgató javaslatot készített a helyzet javítása érdekében, amelyet Gaál Gaszton házelnök is támogatott, és kérésére 1922. július 26-án Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter benyújtotta a Házhoz azt a törvényjavaslatot, amely kedvezően döntött a Ház kötelempéldánnyal való ellátásáról.⁹ „A nemzetgyűlés (képviselőház) könyvtárának beszolgáltatandók a gépi sokszorosítás útján kötetes vagy füzetes alakban kiadott, önálló vagy fordított:

- a) jog- és államtudományi művek (politika, alkotmánytörténet és tételes közjog, közigazgatási és pénzügyi jog, nemzetgazdaságtan és pénzügytan, anyagi és alaki magán- és büntetőjog, jogbölelet, statisztika),
- b) az egyén, a társadalom, az egyház és a közület, (állam, vármegye, község) bárminő erkölcsi, szellemi, gazdasági vagy egyéb életnyilvánulásai, tevékenységével, jelenségével foglalkozó művek az orvostudományi munkák kivételével, ellenben ideszámítva a röpirattirodalmat is,
- c) történeti, föld- és néprajzi művek és térképek, az elemi- és népoktatás céljait szolgáló tankönyvek és vezérfonalak kivételével,
- d) nagyobb könyvtárak címjegyzékei,
- e) szótárak, enciklopédiák,
- f) évkönyvek, cím- és névtárak.”

Kis megszorítás mellett, csaknem minden tudományterület művei és sajtóanyaga szerepel a törvényjavaslatban, amelyről — megvitatás után — a nemzetgyűlés közoktatási bizottsága jelentést készített és ezt (57. számú irománnyként) 1922. augusztus 4-én a Háznak benyújtotta.¹⁰ A jelentés (amelyet a közoktatásügyi bizottság elnökeként az a Pekár Gyula írt alá, aki a könyvtári bizottságnak aktív tagja és albizottságának elnöke a leghosszabb ideig volt) változtatás nélkül magáévá tette a törvényjavaslatot, indoklásában kitért a súlyos magyar gazdasági helyzetre is: „az a súlyos pénzügyi helyzet, amelybe a magyar állam a trianoni békeszerződés következtében jutott, szükségessé teszi, hogy a nemzetgyűlés (képviselőház) könyvtára — mint törvényhozási szakkönyvtár — a nyomdatermékeknek azon csoportjait, amelyek a törvényhozáshoz anyagot szolgáltatnak, kötelempéldánnyként hivatalból kapja meg”, mert „e nyomtatványokat mindezideig anyagi áldozatok árán volt képes beszerezni.”¹¹ A bizottság kérte a törvényjavaslat sürgős parlamenti tárgyalását és elfogadását. Ezt követően a Ház valóban gyorsan, még augusztus 18-án letárgyalta, amelyet maga Klebelsberg nemzetgyűlési felszólalásában — az előzményekkel összhangban — így indokolt meg: „ha a könyvtár eddigi csekély dotációját arra lenne kénytelen fordítani, hogy a magyar könyveket is meg-

⁹ A törvényjavaslat szövegét az 1922. évi 40. sz. iromány (lásd: *Nemzetgyűlési Irományok*, 1922 — 27. II. kötet 26 — 27.) tartalmazza.

¹⁰ *Nemzetgyűlési Irományok*, 1922 — 27. II. kötet 78.

¹¹ Uo.

vegye, akkor nem képes a külföldi munkákat, amelyek valuta-viszonyaink folytán rendkívül megrágultak megszerezni.”¹² A honatyák nem voltak saját könyvtáruk ellenségei. A törvényjavaslatot másnap, augusztus 19-én harmadszori felolvasás után is, általánosságban és részleteiben egyaránt megszavazták,¹³ s így a legcsekélyebb módosítás nélkül törvényerőre emelve siettek szakkönyvtárunk megsegítésére. Az 1922. XX. tc. 1922. szeptember 1-én kihirdetésével lépett életbe.¹⁴

Lehetővé vált tehát a magyar nyomdatermékek ingyenes megszerzése. Kezdetben a törvény végrehajtása akadozott, a nyomdák és kiadók nem teljesítették a törvényben előírt kötelezettségeket és a szankciók alkalmazása sem volt kielégítő, ezért a kötelezpéldányként beérkező kötetek száma alig érte el a néhány százas nagyságrendet. 1929-ben az országgyűlés megalkotta a Múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről szóló XI. törvényt,¹⁵ amelynek V. fejezete a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelezpéldányainak kérdéskörét taglalja. Ez a törvény újból szabályozza, megszigorítja az 1897-es és 1922-es törvények rendelkezéseit és a nyomdákra és kiadókra vonatkozó szankciókat is, ennek következtében normalizálódott a kötelezpéldányok beszolgáltatása. 1928–29-től a könyvtárba beérkező kötelezpéldányok 2 000, 1934-től 3 000 és 1938-tól 4 000 feletti kötetszámmal járultak hozzá a könyvtár éves gyarapodásához. Másfél évtized alatt jelentős mennyiséget tett ki a kötelezpéldányok száma, ily módon 1922–1939 között több mint 40 ezer kötet érkezett a könyvtárba, amely az összegyarapodásnak csaknem a felét (41%) jelenti, és ezzel a mennyiséggel a 20-as évek végétől a gyarapodási módok közt első helyen áll. Fenti adatok egyben azt is tükrözik, hogy a kötelezpéldányok miatt felszabaduló pénzüsszegek komoly segítséget nyújtottak a külföldi könyvek és folyóiratok vásárlásához.

A vétel, mint a gyarapodás fontos eszköze

A kötelezpéldányban részesülés előtt a szerzeményezés legfőbb módja. 1866-ban a könyvtár létrehozásának alapkövetélete volt, hogy a képviselőház 1 000 Ft-ot szavazott meg könyvek vásárlására és 1870-től minden évben költségvetési fedezetet nyújtott könyvbeszerzési célokra. Enélkül a könyvtár tényleges, tervszerű és tudatos gyarapítása képtelenség lett volna. (Ajándék, hivatalos megküldés, nemzetközi csere útján történő állományfejlesztés sokkal bizonytalanabb, mert a művek beérkezése ilyenformában rendszertelenebb, esetlegesebb és kiszámíthatatlanabb, többnyire volumenében is alacsonyabb.) A vételnek, mint szerzeményezési módnak amellett, hogy sok előnye van, az előbbiekhöz képest hátránya, hogy függ a fenntartó intézmény pénzügyi helyzetétől, az ellátmány nagyságától, az olvasó (törvényhozó) kívánságaitól, a pénz értékétől, a könyvek éremelkedésétől, az ország gazdasági helyzetétől, stb. Mindezek meghatározzák, hogy a gyűjtési területen belül a könyvtár milyen szelekcióra kényszerül és az elégtelen fedezet sokszor fontos alapkönyvek lemondását eredményezi, amely funkciója kielégítő gyakorlásában akadályozza. Már utaltunk rá, hogy a Ház könyvtára is többször jutott nehéz helyzetbe

¹² *Nemzetgyűlési Napló*, 1922–27. III. kötet 39. ülés 353–354.

¹³ Uo. 40. ülés, 362.

¹⁴ Magyar Törvénytar, 1922. Bp. 1923. Lásd a 145.

¹⁵ Magyar Törvénytar, 1929. Bp. 1930. Lásd a 107–126.

a tárgyalt időszakban, főleg 1918 és 1925 között és a világgazdasági válság hatásainak következtében, amikor a vétel nem érte el viszonylag sem a kívánt mértéket. A vétel akadályoztatása, az időben történő beszerzés elmulasztása, legtöbbször pótolhatatlan hiányokat okozott: a könyvpiacon elfogyott és új kiadásra nem kerülő művek már csak a hiányjegyzékeken szerepelhettek, a könyvtár állományában nem.

1919–25-ig a vétel csökkenő tendenciát mutat, a korábbi 2–3 ezer kötetes vásárlás időnként (1921, 1923, 1924) alig haladja meg a 600 kötetet. 1922-ig a gyarapodás túlsúlyát a vétel adta (kivétel az 1921-es év, amikor a háború alatt befagyott cserekapcsolatok újraindulása révén az elmaradt kötetek egyszerre özönlöttek be a könyvtárba). A kötelempéldányok kezdeti szórványos érkezése miatt a vétel aránya még 1926-ig nagyobb, a kötelempéldányok csupán 1927-től veszik át a vezető szerepet, és ezt követően végig meg is tartják azt. Ennek ellenére a vétel szerepe sem elhanyagolható. A jelentős gyűjtőkori anyagok vásárlása mellett a több példányban szükséges, alapvetően fontos kézikönyvek és a külföldi periodikák beszerzése is a vétel számlájára került. 1933-ig a vétel útján beszerzett kötetek száma fokozatosan emelkedik (1921-ben 611 kötet, 1933-ban 1906 kötet), s a gyarapodáson belül több mint egyharmadot tesz ki, majd négy éven át — a válság utóhatásaként — csökkent abszolút mértékben is, és a gyarapodáson belül is $\frac{1}{4}$ rész alá süllyedt. Az utolsó békeévben (1938) ismét helyreáll a rend, sőt a vásárlások kötetszáma a kétezeret is túlszárnyalja (a két világháború között ez a legmagasabb kötetszám). A vizsgált időszakban a vétel összköteteinek száma megközelíti a 30 ezret (ez a 98 ezer kötetes összegyarapodásnak közel $\frac{1}{3}$ -ad része), a beérkezett kötelempéldányoknak pedig a $\frac{3}{4}$ -ed része (a köteles és vétel együttesen 70 ezer kötet, az összebeérkezésnek 71%-a).

A nemzetközi cserekapcsolatok kialakulása és fejlődése¹⁶

A külföldi államok közötti cserekapcsolatok az 1886-os brüsszeli nemzetközi egyezmény megkötése után terjedtek el. Az egyezményt, amelyhez később más államok is csatlakoztak, az USA, Brazília, Belgium, Svájc, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Szerbia kötötte meg. Az egyezményben meghatározták a cserélendő kiadványok körét is: nyilvánosságra került hivatalos, közigazgatási és parlamenti okmányok, parlamenti évkönyvek, kormányrendeletre és — költségen készült kiadványok, hivatalos lapok. Magyarország csak 1923-ban csatlakozott az egyezményhez, de kapcsolatokat már az egyezmény 1886-os megkötése előtt is létesített: a magyar törvényhozás lényegesnek tartotta, hogy munkájához felhasználja a külföldi parlamentek nyomtatványait. Ezért 1878-ban cserevizonyt épített ki a belga, németországi, osztrák, porosz, svéd, olasz, norvég, dán, francia és horvát parlamentekkel, 1881-ben az angol alsóházzal, 1884-ben az USA-val. 1911-ben a Ház könyvtára 17 cserepartnertől kapta és 27 partnernek küldte a cserekiadványokat. 1915-ben a könyvtár felvette a cserekapcsolatokat Bajorországgal, Törökországgal is. A parlamenti

¹⁶ Az 1918 előtti áttekintéshez lásd NAGY Miklós: *A könyvtár története és a katalógus rendszere* (= Az Országgyűlés Könyvtárának katalógusa 1. kötet. Bp. 1929. V–XXXI. p.), PANKA Károly: *A Képviselőház Könyvtárának története* (= Magyar Könyvszemle, 1917.), PANKA Károly: *A külföldi államok között fennálló könyvcsereszervezés és annak történeti előzménye* (= Magyar Törvényhozók Lapja, 1940. 5. sz.).

anyagok cseréjét bővítették az állami költségvetések, statisztikai kiadványok cseréjével is.

A brüsszeli egyezmény a csere lebonyolításának módját is meghatározta, de ez nem változtatott a Képviseelőházi Könyvtár szokásjogon kialakult és folytatott cserekapcsolatainak mikéntjén. A csere az 1890-es évek elején a Külügyminisztérium közvetítésével zajlott le, ezt követően közvetlenül a törvényhozó testület intézte a csereügyleteket, de későbbi megoldásként előfordult a külföldi magyar követségek közvetítése is (e két forma párhuzamosan egymás mellett működött).

Évtizedek alatt a Ház jelentős cserekapcsolatokat épített ki, ezek az I. világháború alatt megszakadtak, a beérkező csere nyomtatványok száma a békeévekhez viszonyítva $\frac{1}{4}$ -ére csökkent. 1919-ben teljesen szünetelt a csere, 1920-ban is mindössze 44 kötet érkezett ily módon. 1921. május 7-én a könyvtári bizottság ülésén Plechl Béla könyvtárigazgató javaslatára a bizottság felkérte az elnököt, hogy a parlamenti nyomtatványok kicserélése ügyében újból vegye fel a kapcsolatot az angol, francia, németbirodalmi, németalföldi és finn törvényhozó testületekkel.¹⁷ Ennek meg is lett az eredménye, mert ugyanebben az évben 2 091 kötet érkezett cserében (amely részben visszamenőleg a lemaradásokat is tartalmazta). 1923-tól a magyar képviselőház is újból küldeni kezdte a parlamenti nyomtatványokat a külföldi partnereknek a viszonyosság figyelembevételével.¹⁸ A kapcsolat még ez évben helyreállt 12 európai országgal, az USA-val, és a Nemzetek Szövetségével, Anglia és Olaszország azonban még — a nemzetgyűlés erőfeszítései ellenére — nem iratkozott fel a cserepartnerek listájára.¹⁹

A következő évben Pekár Gyula, a könyvtári albizottság elnöke ígéretet tett, hogy mint a külügyi bizottság elnöke, saját hatáskörében is szorgalmazni fogja a cserekiadványok megszerzését.²⁰ Itt jegyzem meg, hogy a magyar képviselőház bővíteni akarta ugyan a cserelehetőségeket, de nem mindenáron. A számára érdektelenebb partnerekkel csak akkor vette fel a kapcsolatot (pl. Württembergi Parlamenti Könyvtár), ha az Országos Bibliográfiai Központ vállalta a magyar parlamenti nyomtatványok ingyenes kiküldését,²¹ a fontos országokba irányuló cserekiadványok szállítási költségét a Ház vállalta. Később a Ház tovább növelte a Bibliográfiai Központ útján és költségén történő kiszállításokat: 1930-ban Belgiumnak, Csehországnak, Észtországnak, Lengyelországnak, Olaszországnak és az USA-nak is így küldték a nyomtatványokat, míg a többi országnak a Ház közvetlenül és a saját költségére.²²

1925 végére a Népszövetségen kívül már 19 országgal épült ki csereviszony, Anglia és Olaszország kivételével Európa legtöbb országával, illetve a tengeren túliak közül az USA-val és Uruguay-jal,²³ és Olaszország is ígéretet tett a kapcsolatok felújítására. Anglia 1926-tól küldi ismét a parlamenti kiadványokat,²⁴ Olaszország pedig 1927-től.²⁵

¹⁷ A Könyvtári Bizottság jegyzőkönyve 2. kötet, 1921. május 7. (5. pont).

¹⁸ Uo. 1922. dec. 15. (19. pont)

¹⁹ Uo. 1923. dec. 13. (10. pont)

²⁰ Uo. 1924. dec. 16. (3. pont)

²¹ Uo. (13. pont)

²² Uo. 1933. dec. 15. (13. pont)

²³ Uo. 1925. dec. 17. (10. pont)

²⁴ Uo. 1927. febr. 24. (10. pont)

²⁵ Uo. 1927. dec. 14. (9. pont)

Azon kívül, hogy a magyar törvényhozásnak szüksége volt a külföldi parlamentek tanácskozási anyagára, olykor külpolitikai okok miatt szorgalmazták a cserefelvételt valamely állammal. 1927. február 24-én a könyvtári bizottság elhatározta Finnországgal és Észtországgal a parlamenti csere kialakítását, mert „a két testvéri nép . . . a Népszövetségben . . . két szavazatot képvisel, amely körülmény ránk magyarokra éppen nem közömbös”.²⁶ (A cserekapcsolat egy éven belül létre is jött.)

Átvizsgálva a könyvtári bizottság éves jelentéseit, megállapíthatjuk, hogy a 20-as és 30-as években a könyvtár a házelnök és Pekár Gyula külügyi bizottsági elnök hivatalos közreműködése révén széles körű cserekapcsolatot fejlesztett ki. A cserehálózatban csaknem valamennyi európai állammal kapcsolatba kerültünk (a csereviszonyból mindössze Spanyolország, Albánia és a Szovjetunió maradt ki), az amerikai földrészen az USA, Brazília, Uruguay, Paraguay, Argentína és Chile lett cserepartnerünk. Noha a Népszövetség és később a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal is küldte nyomtatványait és összesen több mint 30 partnerrel bonyolítottuk a csereforgalmat, a cserekiadványokat küldők száma évente alig haladta meg a 20-at, de az is előfordult, hogy 15 alatt maradt. Ennek oka a kapcsolatok változásából, ingadozásából fakad, néhány ország csak igen szórványosan küldte el cseretermékeit (Bulgária, Görögország, Portugália, Chile, Brazília és többnyire a kis-antant államok is). Nehéz időkben (pl. gazdasági világválság idején) a nemzetközi csere némi csökkenést mutat, a többi — háborútól mentes — időszakban kiegyensúlyozott volt a csereforgalom. Ez a megállapítás a cserepartnernek számára vonatkozik, a beérkező kiadványok száma igen változó volt: a beérkező évi minimum 150 kötet, a maximum 2 091 (néhány partner nem évenként, hanem két-három évenként küldte összegyűjtve a parlamenti és egyéb hivatalos kiadványokat). Átlagosan 600 kötetet kapott a könyvtár cserében, a két évtized alatt pedig 12 ezer kötetet, amely az összegyűjtésnek 13%-a.

A két világháború közötti cserekapcsolatok segítségével szerzeményezett parlamenti naplók, irományok, hivatalos lapok, és egyéb nyomtatványok nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az Országgyűlési Könyvtár a tárgyalt időszakban (és ma is) a legkülönbözőbb európai és amerikai államok parlamenti anyagából kialakított és egyedülálló gyűjteményt hozhatott létre, amely fontos forrásanyaga a jogi, történelmi- és politikai kutatásoknak.

Az ajándék és hivatalos megküldés szerepe a könyvtár gyarapodásában²⁷

A könyvek, folyóiratok ajándékozása és hivatalos megküldése két különböző szerzeményezési forma. Az előbbi, mint a neve is mutatja, különböző — könyvtárkedvelő, vagy valamilyen okból támogató — személyek, szerzők (esetleg intézmények) adományozását jelenti. Az utóbbi részben a kötelezpéldánnyal kapcsolatos rendelkezésekkel függ össze, melyek előírták, hogy a „gépi sokszorosítás útján kötetes, vagy füzetes alakban kiadott” — a gyűjtési területtől nem idegen — művek beszolgáltatandók a nemzetgyűlési könyvtárának (például nagyobb könyvtárak címjegyzékei), másrészt pedig az egyes intézmények, hivatalok a törvényhozással vagy könyvtárával való kapcsolatok miatt, olykor reklámozási célokból, hírnevük terjesztése érdekében küldték meg az általuk

²⁶ Uo. 1927. febr. 24. (3. pont).

²⁷ A Könyvtári Bizottság éves jelentéseinek és jegyzőkönyveinek adatai alapján.

szerkesztett, összeállított vagy kiadott műveket a kölcsönösség alapján, illetve a jó kapcsolatok további fenntartása végett. Fentiek miatt néha tehát nehéz megkülönböztetni a kötelezpéldánytól, néha pedig az ajándéktól. Ezért és mert a könyvtári bizottsági jelentések sem választják szét az adatokat, a két gyarapítási formát együttesen vizsgálom — olykor hangsúlyozva egyik vagy másik nagyobb szerepét vagy mennyiségét.

Az ajándékozás és hivatalos megküldés külön-külön a gyarapodás legkisebb, de nem elhanyagolható hányadát alkotják, együttesen viszont túlszárnyalják a cserében beérkező kötetszámot. A két világháború közötti időszakban évente kb. 300 kötet érkezett be ekképpen, amely két nagytételű ajándék miatt évi 800 kötetes átlagra emelkedik. 1930-ban a Ghyczy-hagyaték elajándékozott részének visszaszerzése révén 5 378 kötetet vettek állományba ajándék címén. 1938-ban pedig a Társadalomtudományi Társaság 3 919 kötetes könyvtárát kapta meg a Ház könyvtára ajándékként. Ezek a tételek már önmagukban is több mint a felét adják az ajándék és hivatalos megküldés összkötetszámának, amely meghaladja a 16 ezer kötetet. Ez a szám nem lebecsülendő mennyiség, a két évtizedes gyarapodásnak 16%-a.

A könyvtári bizottság éves jelentései részletesen felsorolják a hivatalból küldőket és ajándékozókat. Ebből kitűnik, hogy leggyakrabban a képviselőház, felsőház, valamennyi minisztérium, az MTA, KSH, az egyetemek, különböző szakmai-tudományos társaságok, külföldi nagykövetségek és egyes könyvtárak küldték meg kiadványaikat hivatalosan. Az ajándékozók tábora is vegyes képet mutat. A listán egyaránt szerepel a *pannonhalmi főapát* (1921), a *hercegprímás* (1925), *Setälä* finn külügyminiszter (1926), *Acerbo* olasz földművelésügyi miniszter (1930), néhai *Apponyi Albert* (1934), *Darányi Kálmán* miniszterelnök (1938), *Grósz Emil* egyetemi tanár, a világhírű szemész (1926), *Puky Endre* a Ház alelnöke, az első Gömbös-kormány külügyminisztere (1930), *Thirring Gusztáv* akadémikus, híres földrajztudós (1933), *Kornis Gyula* filozófus, egyetemi tanár, kultúrpolitikus (1938), hogy csak a legjelentősebbeket említsem, de rajtuk kívül házelnökök, országgyűlési képviselők és különböző politikusok is ajándékoztak kisebb-nagyobb számú kötetet az Országgyűlési Könyvtárnak. A legtöbb kötetet (131-et) Thirring Gusztáv adományozta a fentebb már említett Ghyczy-hagyatékon és a Társadalomtudományi Társaságon kívül.

A gyarapítási formák áttekintése után láthatjuk tehát, hogy ezek milyen arányban gazdagították a könyvtár állományát a két világháború között:

kötelezpéldányból	41%
vételből	30%
cseréből	13%
ajándék — hivatalos megküldésből	16%
Összesen:	100%

A gyarapodás összkötetszáma több, mint 98 ezer kötet volt, így 1939-re az állomány 180 ezer kötet fölé emelkedett. Meg kell jegyezni, hogy az állomány menetközben nemcsak gyarapodott, hanem időnként bizonyos okok miatt csökkent is. Előfordult, hogy a képviselők elvesztették a kikölcsönzött műveket, amelyeket már nem lehetett pótolni. Ezeket a műveket bizonyos időközönként „leírták” a könyvtár állományából. A másik ok az volt, hogy a könyvtár hazafias köteletségének tekintette az őt állandóan ostromló intézmények (iskolai könyvtárak, egyesületek) könyvajándék-kérelmének időnkénti teljesí-

tését. Ezeket a kéréseket könyvtári bizottsági üléseken tárgyalták meg és a duplum-példányokból, valamint a gyűjtőkörtől idegen, értéktelenebb művekből — ha volt rá mód — igyekeztek kielégíteni. Az is előfordult, hogy a testvér-intézménynek önként ajánlottak fel könyvajándékot. E leírások természet-szerűleg csökkentették a könyvtár állományát, néha nagyobb tételekben is: 1928-ban 263 kötet, (a megalakuló Parlamenti Múzeumnak ajándékozták), 1930-ban 1158, 1932-ben 330, 1936-ban 147 kötetet stb. töröltek az állományból a fenti okok miatt. Összességében ezek a számok nem módosítottak lényegesen az állományon, sőt javították az értékesebb könyvek arányát. A könyvtári állomány a csökkentések figyelembevételével és ellenére haladta meg a már jelzett 180 ezer kötetet a tárgyalt időszak végén.

3. Az állomány védelme

Az állományfejlesztés vizsgálatával összefüggésben ki kell térnünk az állományvédelmi kérdésekre is.

Régi alapszabály, hogy a könyvtári egységeket nemcsak beszerezni, fel-dolgozni, raktározni, forgalmazni, hanem a jövőnek való hosszútávú megőrzés biztosítása céljából — védeni, óvni is kell. A tartós megőrzés funkciója megköveteli az állománynak fokozott figyelemmel történő, rendeltetészerű használatát, kezelését, a helyes raktározást, a könyvek és periodikák kötését, a folyamatos karbantartást (takarítás, portalanítás, a megrongált példányok javítása stb.), a szolgálati személyzetet kívülieknek a raktárba való belépésének megtiltását és a tűzvédelmi intézkedéseket is. A Képviselőház Könyvtára is igyekezett e funkcióját a lehetőségekhez képest ellátni.

A könyvek raktározására, rendbentartására, kímélő kezelésére a könyvtár vezetése és a dolgozók is gondot fordítottak. A kölcsönzési ügyrendi szabályok előírták a kölcsönzött könyvek megrongálódása esetén követendő eljárást (hibátlan példányokkal való pótlás).

A költségvetésben külön fedezetet biztosítottak a könyvek és időszaki kiadványok kötésére. Ez az összeg nagyon változó volt, mert függött a gazdasági helyzettől, a Ház költségvetési helyzetétől, a házelnök változó elkötelezettségétől, a különböző előtérbe nyomuló kérdések fontosabbnak ítéletétől. Figyeljük meg, hogy alakult a kötések száma²⁸ a vizsgálat tárgyát képező két évtizedben:

Az első három évben egyetlen kötet sem került kötésre, 1921—1927-ig pedig igen alacsony számban (az okokat már korábban ismertettük). A kötések másfél évtizedes elhanyagolása (1914 és 1927 között) az állományvédelmi funkció sikeres megvalósítását súlyosan érintette. A könyvtári bizottság 1927 decemberi ülésén Nagy Miklós így jellemezte a helyzetet: „Több mint 10 000 mű van fűzött állapotban, részint máris elrongyolódva, részint a szétesésnek kitéve”, ezért kérte a kötésre fordítható összeg felemelését, melyet a bizottság el is fogadott.²⁹ Ettől kezdve az emelkedés komoly méretű, ami Zsitvay Tibor és különösen Almásy László házelnök támogatásának köszönhető. Almásy ugyanis a költségvetési megtakarítások terhére jelentős összegű póthiteleket biztosított a könyvtárnak (például az 1929. évi rendes keret, 6 000 pengő mellé még külön 16 000 pengőt, 1930-ban pedig 32 000 pengőt),³⁰ három év alatt

²⁸ A Könyvtári Bizottság éves jelentései alapján a Képviselőházi Irományok sorozatból.

²⁹ Könyvtári Bizottság jegyzőkönyve 2. kötet, 1927. dec. 14. (3. pont).

³⁰ Uo. 1929. dec. 11. (4. pont).

<i>év</i>	<i>kötetszám</i>
1918	—
1919	—
1920	—
1921	109
1922	107
1923	134
1924	140
1925	510
1926	612
1927	674
1928	1 253
1929	3 766
1930	8 029
1931	7 463
1932	5 282
1933	2 545
1934	1 294
1935	2 021
1936	1 625
1937	2 064
1938	2 001
1939	2 229
Összesen:	41 858

összesen 8 0 000 pengőt, s ezek következtében ugrásszerűen nőtt a kötések száma (1930-ban 8 000 kötet fölé ugrott). S annak ellenére, hogy a lemaradást sikerült komoly mértékben csökkenteni, 1931 végén Nagy Miklós már jelzi a hitelek elfogyása után az 1932–33-tól várható nehézségeket: „a könyvtár évi gyarapodása meghaladja az 5 000 kötetet, viszont kötési költség 4 698 pengő . . . a 12 000 p. szükséglet helyett”, s ebből „még kétezer kötet sem lesz bekötethető, tehát háromezer kötet fűzött állapotban fog maradni”. A gazdasági válság azonban makacs tényező, ezért az igazgató kifejezte reményét, hogy „a bizottság bölcsessége mihamlabb a jelenlegi gazdasági helyzetet csak némileg is javulni fog, meg fogja találni a módot arra, hogy a megfelelő kötési fedezet rendelkezésre álljon a jövőben is.”³¹ 1934-ben a hitelfedezet megszűnése következtében 1294-re csökkent a kötések száma, s ezért Nagy Miklós 1935-ben újabb hiteleket kért, de Sztranyavszky Sándor házelnök már nem jut túl az ígéreten, (ő a bizottsággal azt a határozatot fogadtatja el, hogy a könyveket a könyvtár — a jóval drágább — kötött állapotban vásárolja.³²

A nehézségek ellenére a 30-as években jelentős javulás mutatkozott, s így a két évtizedben közel 42 000 lett a bekötött kötetek száma (a kötést pályázatok alapján szerződéses külső könyvkötészetek végezték). A könyvek javítását belső könyvkötő mester látta el egy-két segéd segítségével. 1935-től, amikor ismét alacsony a kötésekre igénybevehető fedezet, belső erővel és megoldással igyekeztek csökkenteni a lemaradást és bevezették a házilag drótfűzőgéppel történő kartonkötést. Ily módon 1935-ben 2 276, 1936-ban 2 507, 1937-ben 712, 1938-ban 705, 1939-ben pedig 576, az öt év alatt összesen 6 776 kötetet kötöttek be, s így a húsz év összesített mérlege megközelíti az 50 ezer kötetet.

A raktári helyiségeket az illetéktelen betolakodóktól az ügyrendbe foglalt tilalom védte: „a könyvtár raktárhelyiségébe mások, mint a könyvtár tisztvi-

³¹ Uo. 1931. dec. 18. (3. pont).

³² Uo. 1935. dec. 13. (6. pont).

selői és egyéb alkalmazottai, csak a könyvtárigazgató vagy helyettese engedélyével léphetnek”³³

Az állományvédelmi intézkedések között nem hiányzott a tűzvédelem megszervezése sem. A különösen értékes, kéziratos egységeket tűzbiztos páncélszekrényekben őrizték. Nagy Miklós tájékoztatta a könyvtári bizottságot 1922-ben, hogy az állomány megóvása céljából „az Országház tűzoltó személyzete naponként bizonyos időpontokban hivatalosan bejárja a könyvtár raktárhelyiségét”.³⁴ A tűzrendészeti előírások folyamatos betartása mellett 1931-ben sor került a villamosvezetékek cseréjére és a tűzveszélyes faajtók tűzvédett burkolattal való ellátása így az igazgató nyugodtan jelenthette: „a könyvtár tűzbiztonsága szempontjából . . . semmiféle kívánnivaló nem maradt hátra.”³⁵ 1937-ben a Ház elnöke újabb intézkedéseket rendelt el, hogy „a könyvtár . . . minden tűzveszélytől megóvassék és hogy repülőtémadások esetére is megfelelő bombabiztos és a beomló törmelékek ellen is védelmet nyújtó fedezék létesíttessék”³⁶ (a háború kitörése előtt tehát két évvel már napirenden a bombabiztos fedezék kérdése).

A kötelespéldányként, vételben, cserében, ajándékozás és hivatalos megküldés útján beérkező könyveket és időszak kiadványokat a könyvtár gyarapítási módonként nyilvántartásba, állományba vette, majd a könyvtári dokumentumok feldolgozásra, katalogizálásra és raktározásra kerültek. Az állományfejlesztő és -védő tevékenység pedig a II. világháború kitörése után egyre nehezebb körülmények között folytatódott.

JÓNÁS, KÁROLY

L'accroissement du stock de la Bibliothèque du Parlement entre les deux guerres mondiales

L'auteur examine l'évolution du stock de la Bibliothèque du Parlement (aujourd'hui Bibliothèque de l'Assemblée Nationale) entre les deux guerres mondiales, surtout du point de vue de l'accroissement de son stock. Après avoir rendu compte du budget de la bibliothèque, il analyse d'une manière approfondie l'accroissement du stock de 1919 à 1939, il s'occupe des problèmes du profil de la bibliothèque, des points de vue de l'acquisition et des conditions du personnel. Quant aux formes de l'acquisition, il analyse en détail le problème des exemplaires dus au dépôt légal, des livres achetés ou obtenus dans le cadre des rapports d'échange et l'accroissement du stock par la voie de la donation. Enfin, on peut lire dans l'étude les résultats obtenus dans le domaine de la conservation du stock.

³³ Könyvtári ügyrend, 1937. 16. §. (= Képviselőházi Irományok, 1935–40. VI. kötet 443–450.)

³⁴ Könyvtári Bizottság jegyzőkönyve 2. kötet, 1922. dec. 15. (15. pont).

³⁵ Uo. 1931. dec. 18. (12. pont).

³⁶ Uo. 1937. dec. 10. (5. pont).

Juhász Gyula folyóirata, a Magyar Jövendő

„Ez a lap nem akar se több, se kevesebb lenni, mint egy szabad fórum, ahol a magyar vidék java írói megnyilatkozhatnak.” (JUHÁSZ Gyula: ELŐLJÁRÓBAN. Magyar Jövendő, 1922. 1. sz. 1.)

A *Magyar Jövendő*, amelyről az alábbiakban szó lesz, a magyar sajtótörténetben csak az elvetélt kezdemények közt említhető.¹ Öt száma (tulajdonképpen 3 füzete) jelent meg csupán, s az utolsó két szám (egy füzet) már nem is a régi szintet képviselte. Jelentősége mégis nagy; részben, mert a lap az irodalmi decentralizáció jegyében indult, s nem kisebb célt tűzött maga elé mint a vidéken élő írók fórumának megteremtését; részben pedig azért, mert főszerkesztője és szellemi karakterének kialakítója maga Juhász Gyula lett. S bár rövid életűnek bizonyult, első 3 számával a vidéki folyóiratkiadás olyan lehetőségeit és tendenciáit villantotta föl, amelynek realizálására jó ideig nem volt példa Magyarországon.

1. *A lapindítás előtörténete.* A *Magyar Jövendő* ötlete nem Szegeden vetődött föl; kezdeményezője Ligethy (később: Várkonyi Nagy) Béla (1896–1980) költő-újságíró² s egy szűk békéscsabai értelmiségi réteg volt.

Ligethy Béla, ez a különös sorsú, kalandos életű, akkor még csak 25–26 éves költő 1921-ben került Békéscsabára — szerkesztőnek a *Békéscsaba* című helyi újsághoz.³ Akkor már verselgetett, 1919-ben megjelent egy kötete (*Viharban*), s néhány versét még a *Nyugat* is közölte. 1921-ben második kötete anyaga is együtt volt már, kiadásukat fontolgatta. Amennyire a forrásokból megállapítható, mozgékony, barátságokat, kapcsolatokat könnyen létrehozó, ún. ügyes ember volt; ötletért, lelkesedésért nem kellett a szomszédba mennie. Békéscsabán, ebben az alföldi kisvárosban is — az újságíró-költő Kató József és a publicista-könyvkereskedő Gyöngyösi János segítségével — hamar föltaálta magát.⁴ Rövid idő alatt a helyi irodalmi és művészeti ambíciójú és érdeklődésű

¹ A lap eddigi legjobb s legrészletesebb jellemzése GREZSA Ferenc fél lapnyi jegyzete *Juhász Gyula Összes Művei* (továbbiakban: JGYÖM) kritikai kiadásának 1969-ben kiadott 6. kötetében: 687. Vö. még *Magyar Irodalmi Lexikon* (továbbiakban: MIL) 2. köt. Szerk. BENEDEK Marcell. Bp. 1978. 146., s Halasi Andor: *A „Magyar Jövendő”*. = Juhász Gyula. 1883–1937. Szerk. PÁKU Imre. Bp. 1962. 360.

² LIGETHYRŐL MIL 3: 495., VIHAR Béla: *Tisztelgés egy költő előtt*. Élet és Irodalom, 1976. aug. 28. Nekrológja: VARJAS Endre: *Odüsszeusz utolsó útja*. Élet és Irodalom, 1980. dec. 6.

³ A *Magyar Jövendővel* kapcsolatban a hetvenes évek közepén több levelet váltottam az akkor már VÁRKONYI NAGY Béla néven élő LIGETHYVEL. Békéscsabára kerüléséről 1974. nov. 7-i levelében számolt be.

⁴ Vö. hozzám írt 1974. nov. 7-i levelét. KATÓ József munkásságával nem foglalkozott még a kutatás, nevét a lexikonok sem említik. GYÖNGYÖSI János (1893–1951), LIGETHY békéscsabai körének legismertebb tagja, 1944 és 47 közt Magyarországon külügyminiszter volt; s huszas évek elején könyvkereskedő és lapszerkesztő, egy ideig a Tevan könyvkiadónak műfordítójaként is dolgozott. Róla: *Magyar Életrajzi Lexikon* (továbbiakban: MÉL) 1. kötet. Főszerk. KENYERES Ágnes. (3. kiad.) Bp. 1981. 640–641.

értelmiség egyik prominens alakja lett. Sőt, úgy tetszik, e jellegzetes kis és heterogén „vidéki” csoportnak tulajdonképpen ő volt a lelke, motorja. E kört később, kérésre, ő maga jellemezte, innen tudjuk, hogy:

„Gyöngyössy Jánosnak a lapja [= *Békésmegyei Közlöny*] mellett volt egy kis könyvesboltja is. Ott jöttünk össze: Kató József a poéta, a csabai gyógyszerész Debreczeny Lajos második fia, Miklós, a nagy reményekkel induló lírikus [...], Farkas Lajos, a később Párizst is megjárt újságíró és szerkesztő, Engel Kató, az akkor szárnyait bontogató Iván huga, nagy versszerető és jó szavaló volt, Südy Ernő dr., a kitűnő zeneesztéta, néha bejött Szeghalomról Nil [= Dapsy Gizella], a megye legjobb költőnője. [...] Az ifjabb Tevan Andort is többször felkerestük, és ott voltam Engel Iván első nyilvános hazai koncertjén. Egyszerűen nyüzsögtünk. 1921-ben Debreczeny Miklós kiadta első verseskötetét [valójában valószínűleg a *Változatok hat szőlámra* c. antológiáról van szó. — L. A.], s ugyanakkor nekem is megjelent »Ecce homo« címen a második könyvem. Gesmey Soma és Társai adták ki. Csabán láttam, hány tehetség kallódik el vidéken, sokat beszélünk Havas Gyuláról, akinek verseire Pesten is felfigyeltek. [...] Tenni kellene valamit — mondogattuk.”⁵

A bátorítást — Ligethy emlékezése szerint — „a csabai Tevan és a gyomai Kner-nyomda könyvkiadói kezdeményezése” nyújtotta. Lám, gondolták, vidéken is lehet jó és színvonalas dolgokat kiadni, a minőség nincs Budapesthez kötve. Valószínű persze, hogy egyébként is elhatározásra jutottak volna — a helyi példa s tradíció azonban mindenképpen bátorítólag hatott rájuk.

Tervezgetéseik 1921 őszén kezdtek konkrét alakot ölteni, amikor Ligethy — egy korábbi terveikhez képest szerény, de éppen ezért kivitelezhetőnek bizonyult — tervvel állt elő: adjanak ki egy almanachot vidéken élő írók műveiből.⁶ Az ötlet megvalósítását nagymértékben megkönnyítette, hogy — mint Ligethy később megírta — a „Békésvármegye a kalkulációnál csak önköltséget számított fel” s e pénz előteremtésére Ligethynek jó ötlete támadt.

„Az volt az elgondolásom — írta —, hogy induláskor az írásaikkal szereplő fiataloknak is össze kell fogniuk, hogy a példányok gazdára találjanak. Egyébként annak idején minden effajta vidéki vállalkozás reménytelennek látszott. — Ezért az első lépés gyűjtőívek nyomtatása és szétküldése volt. Minden kezdő írónak volt annyi barátja, ismerőse, hogy 20–30 előfizetőt könnyen toborozhatott. Persze, kellő kitarással. — A gyűjtőíveken a feltételek között jeleztük, hogy az almanach árát a posta útján utánvétellel fogjuk inkasszalni. —

1921 szeptemberében mentek szét a gyűjtőívek, s október közepére mintegy 380 megrendelőnk volt. Ez már fedezte a nyomdaköltségeket. A legtöbb előfizetőt Sásdi Sándor, Debreczeny Miklós és a szeghalmi költőnő, Nil gyűjtötte. A kéziratokat csak akkor adtam nyomdába.”⁷

A financiális alapok megteremtésével párhuzamosan folyt a szerkesztés munkája is. A helyi szerzőgárda Ligethy buzgalma révén menetközben kibővült, sőt néhány nagyobb névvel is gyarapodott. Ligethynek sikerült megnyernie néhány „vidéken élő neves, befutott író”, Juhász Gyulát, Tabéry Gézá, Oláh Gábort, Dutka Ákost s másokat; így a csabainak indult almanach „vidékie” tágult.⁸

⁵ Ligethy levele hozzám, 1974. nov. 14.

⁶ Ligethy levele hozzám, 1974. nov. 14.

⁷ Ligethy levele hozzám, 1975. jan. 24.

⁸ Ligethy levele hozzám, 1975. jan. 24.

Terveinek Ligethy igyekezett megnyerni Móra Ferencet is, és — rajta keresztül — a szegedi Dugonics Társaságot. Mórához írott, a címzett által 1921. október 7-én iktatott levele — szinte egyedüli kéziratos dokumentumaként az előkészületeknek — a társaság iratanyagában fönmaradt.⁹

Kedves Kollegám!

Mellékelten küldöm Önnek nemrégien megjelent verseskönyvemet. Ha érdemesnek tartja, írjon róla néhány sort a „Szegedi Napló”-ba. Egyúttal kérem indítsa meg a „Békésmegye”-vel a csereviszonyt, ami csak arra jó, hogy jobban összeforrassza a vidék íróembereit.

Kérésem van: Rövidesen megindul a vidéki írók lapja a „Holnap”. Eddig Juhász Gyula, Oláh Gábor, Nil, Halasi Andor, Ósz Iván, Rozsnyay és az összes fiatalok csatlakoztak a vállalkozáshoz. A lapot országos méretűre tervezzük, az a célunk, hogy a Holnap minden nagyobb vidéki város irodalmi és kultúr-egyesületeinek hivatalos lapja legyen. Amikor most arra kérjük Önt, hogy támogasson bennünket b. munkásságával kérést intézünk Önhöz, mint a Dugonich [!] Társaság főtítkárához is s arra kérjük segítse elő, hogy a szegedi irodalmi társaságot is bekapcsolhassuk működési körünkbe. A Holnap utolsó lapjain hivatalos rovat lenne, amely az egyesületek hiv. közleményeit havonként közreadná. Tervünk nagyon szép s minden attól függ, hogy Önök, a vidék kiválóságai, hogyan támogatnak bennünket.

Legsürgősebb kérésünk: A Holnap gárdájának első megnyilatkozásaként november elején „A Holnap Almanachja az 1922. évré” címmel évkönyvet adunk ki, melyben minden értékes vidéki író helyet kap. Nagyon kérem Önt, kollégám, legyen olyan jó támogassa első megmozdulásunkat is s küldjön el valamit címemre készen levő kéziratái közül! Lehet vers, novella, jelenet, bármi, csak irodalom legyen. Ezt azonban rövidesen kérném. — Hasonló kérést intéztem Homokhoz, Sz. Szigethy Vilmoshoz; Juhász Gyula pedig épen ma délelőtt izent Bihar László ottani színészél, hogy szívvel, lélekkel mellettünk áll.

Ez az almanach kultúrdokumentum akar lenni! A vidék könyve! Ennek fontosságáról aligha kell nekem beszélnem.

Éppen ezért várom szíves támogató levelét és írásait. Ha írna a könyvemről, legyen oly [jó] juttassa el azt a számot! Juhász Gyula nagyon szépen írt a „Szeged”-be, amely mostanában hozni szokta a verseimet. Legjobb lenne, ha cserepéldányt kaphatnék a „Napló”-ból.

Megtisztelő sorait előre is hálás köszönettel várva maradok

kollégiais üdvözléttel

Ligethy Béla

a „Békésmegye” felelős szerkesztője.

Móra válaszát nem ismerjük, a gépezet azonban már beindult. Az előfizetési kötelezettségek birtokában Gesmey Soma megadta az engedélyt a szedésre, s az almanach — *A Holnap*-almanachról *Magyar Jövő*-almanachra változott címmel, 550—600 példányban — 1921 karácsonyára meg is jelent. Ligethy Béla emlékezése szerint: „majdnem minden példány gazdára talált, miután a Békésvármegeye [helyesen: Békésmegye] lapkihordói házról-házra vitték a megmaradt példányokat, s mert az almanach elején ott volt a szokásos naptár-betét, gyorsan szétkapkodták.”¹⁰ A siker teljes volt.

2. *A folyóiratindítás.* A *Magyar Jövő* megteremtésének legfontosabb feltételei ezzel szinte meg is teremtődtek. Kipróbálódott egy kiadványelőállítási folyamat és mechanizmus, ismertté lettek a (vásárló)közönség megszervezésé-

⁹ Ligethy levele Móra Ferenchez, keltezetlen; Csongrád megyei Levéltár (Szeged), Fond. X. 58. A Dugonics Társaság iratai 1918—1922. Másolata: Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti adattára, Dugonics Társasági iratok másolatai.

¹⁰ Ligethy levele hozzám, 1975. jan. 24.

nek esélyei s többé-kevésbé kialakult egy „összvidéki” szerzőgárda is. S megnőtt a remény, hogy az évente egyszer megjelenő almanachból folyóiratot lehet csinálni: a terv kivitelezhető.

Hogy a folyóirat megszervezése pontosan mikor kezdődött el, nem tudjuk. 1922 január végétől április elejéig mindenesetre lelkes szervezkedés folyt — a *Holnapból Magyar Jövőre*, legvégül pedig *Magyar Jövendőre* keresztelt folyóirat szerkesztősége és főmunkatársi gárdája ekkor alakult ki. A szervezés munkáját Ligethy maga végezte, nagy lelkesedéssel és szuggesztíóval.¹¹

A folyóíráttá-szerveződés, Ligethy e nagy, személyes sikere, egy sajátos művelődéstörténeti szituációban találja meg magyarázatát. Abban tudniillik, hogy a folyóiratindítás nem pusztán az ő személyes igénye és ambíciója volt; a vidéki nagy városok, így elsősorban Szeged és Debrecen irodalmi ambíciójú értelmisége — a politikai hullámvölgy ellenére — készen állott a lapalapításra, csak egy agilis szervező-egyéniesség hiányzott, aki megteremti közlési és csoporttársvezetői igényeik kielégítésének intézményi hátterét. Ez mind Szeged, mind Debrecen esetében konkrétan is kimutatható.

Szegeden éppen 1922 elején, két fontos, ez irányba mutató esemény is történt.¹² Januárban megalakult az írók és művészek klubja, majd — szinte egyidőben a *Magyar Jövendő* indulásával — megindult a *Mécs* című, zömmel a szegedi fiatal írókat tömörítő folyóirat. Érthető hát, hogy a Szegeden megjelenő, a maga lelkesedésével óhatatlanul is fanatizáló Ligethy sikereket ért el, s viszonylag rövid idő alatt — részben nyilván a már „meghódítottak” révén — megnyerte a szegedi irodalmár értelmiség javát (Juhász Gyula, Móra Ferenc, Réti Ödön, Terescsényi György, Tonelli Sándor, Balassa Ármin, Donászy Kálmán, Lugosi Döme, Nagyfalusi Jenő, Pór Tibor, Sz. Szigethy Vilmos).¹³ Február közepére Juhász Gyulát főszerkesztőül is sikerült megnyernie; február 22-én a *Szeged* és a *Szegedi Napló*, 26-án pedig a *Békésmegyei Közöny* is bejelentette: a *Magyar Jövő* (ekkor még ez a tervezett „irodalmi és közgazdasági revü” címe) főszerkesztője Juhász Gyula lett, „aki munkásságának jelentős részét a lap hasábjain fogja kifejteni”. E hírekből az is kiderül, a főmunkatársi gárda nagyjából már összejejt; „a lap főmunkatársai között a magyar íróvilág és közigazgatási élet kimagasló alakjai foglalnak helyet”.¹⁴ A megjelenést ekkor a csabai lap március 20-ra ígérte.

Ez a szerveződési folyamat Debrecenben is nyomon követhető. Morvay Zoltánnak,¹⁵ a lap majdani segédszerkesztőjének „beszervezési” körülményeit

¹¹ Vö. JUHÁSZ Géza 1922 elején menyasszonyához írott leveleit (a vonatkozó részek ismeretéért az időközben elhunyt Juhász Izabellát illeti köszönet, aki számomra e családi levelekből kigépelte a *Magyar Jövendőre* vonatkozó, ill. azzal összefüggő részleteket); l. még: *Szeged* [napilap], 1924. márc. 11.

¹² Vö. a *Szegedi Napló* 1922 eleji számaival, valamint: PÉTER László: *József Attila Szegeden*. Szeged, 1955.

¹³ Vö. a *Magyar Jövendő* 1. számának címlapjával, a főmunkatársak és a szerkesztőbizottság tagjainak névsorával. RÉTI Ödönről: MIL 2: 594—595. és MÉL 3: 654., TERESCSENYI Györgyről: MÉL 2: 844. és MIL 3: 339., TONELLI Sándorról: MÉL 2: 881. és [PÉTER László] P. L.: *Tonelli Sándor centenáriuma*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 2. sz. 69—71., BALASSA Árminről: MÉL 1: 82., LUGOSI Döméről: MÉL 2: 98—99., NAGYFALUSI Jenőről: PÉTER László, Jelenkor, 1962. 6. sz. és [APRÓ Ferenc] A. F.: *Nagyfalusi Jenő életrajzához*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 2. sz. 68—69., PÓR Tiborról (a későbbi Sarló Sándorról): MIL 3: 37., Sz. Szigethy Vilmosról: PÉTER László: *Sz. Szigethy Vilmos centenáriuma*. Délmagyarország, 1977. márc. 8.

¹⁴ *Békésmegyei Közöny*, 1922. febr. 26. 1.

¹⁵ MORVAYRól: MÉL 2: 246

nem ismerjük, Juhász Géának, a későbbi irodalomtörténész-professzornak, ekkor költői ambíciójú fiatal középiskolai tanárnak azonban fönnmaradt menyasszonyához írott több levele.¹⁶ Ezekből, ill. ezeknek a folyóirattal kapcsolatos részleteiből a lapalapítás láza is, eseménytörténetének debreceni vonatkozásai is jól érezhetők. Először 1922. január 24-én írt a lapról; ekkor írta meg menyasszonyának, hogy a *Magyar Jövő* (ekkor még ő is így emlegette a lapot) fölvette főmunkatársai közé. „... most csak ennek örülök” — fejezte be levelét. Január 31-én új barátjával, a másik „debreceni” munkatárssal, Halasi Andorral¹⁷ folytatott beszélgetéséről számolt be:

„Jó másfél órát tárgyaltunk, a kritikakötetéről, melyről most én írok kritikát. [...] Kis, vékony idegember, sima, kicsit angol, de modern, szívós és intelligens [...] az a rögeszméje, hogy klikkektől függetlenül kell már egyszer kritikai életet teremteni. A kötet, amelyről írni fogok, nagyon rokonszenves munka [...] S ez a kis hajthatatlan ember bírósági jegyző volt négy és fél háborús esztendeig; kinlódott, vergődött, Sátoraljaújhelyen lett újságíró s most itt van, Tiszántúli Újságot s Színház és Mozit szerkeszt. Nincs egy pillanata [...] A maga értékét látja. »Új iskola a magyar kritikában, amit csinálok.« [...] A Magyar Jövőről beszélünk. »Nem merek hozzákezeni« gyónja vergődőn. »Hány fiatal lapnál segitettem már, hogy világra jöjjön! Belehecceltem magam, újból föléledtek reményeim. Egy szép napon, mikor már kezdtem lobogó lánggal égni, megbukkott a lap. Újból lezuhantam a semmibe.« Néhány suhintás a levegőbe, — »már félek tőle. Utána iszonyú újból beletörődni, hogy nem lehet ... Bedől a kráter vagyok.«¹⁸

Juhász Géza Ligethyvel március elején találkozott; eszmecseréjükről március 9-i levelében számolt be. Mint leveléből kiderül, találkozásuk színhelye a debreceni Hungária kávéház volt, azaz, Ligethy nem sajnálta a fáradságot és még Debrecenbe is elment — mindent a lapért. Ligethy egyébként — Juhász Géza szerint —

„magas, vékony, szőke fiatalember, lefésült hajjal [...], vastag szájjal, kicsit formátlan orral; kicsit ideges és homlokráncoló, sakkozott nagy eréllyel s végül úgy adott mattot, hogy maga sem vette észre. Hirdetéseket rángat elő, szerződést, táviratokat; öt perc alatt be akar avatni az egész ügyükbe. Csak Debrecenből egy rakás hirdetést szedtek össze — reméli, hogy három hónap alatt az egész évi kiadást kifizeti a nyomdának s a többi pénzből »mi veszünk nyomdát«.

Ezer bocsánatot kér, fáradt. Agybafőbe dicséri egy szonettetemet, mely a Tiszántúli Újságban jelent meg, idézi könyv nélkül”. Majd Juhász Gyuláról is szó esett köztük. Ligethy — Juhász Géza szerint — „Juhász Gyuláról beszél, kinek tömérdek verse van Szegeden, — de 10 éve havi 1000 K-ért minden kötetét a Táltosnak adta el s most ruhát is Ligethy csináltatott neki.”¹⁹

Ezekben a hónapokban pontosan nem tudjuk, mikor s hogyan, mások is a laphoz kapcsolódtak. A debreceniek közül Oláh Gábor, Morvay Zoltán, Kardos Albert, a Pécssett tanuló Kecskeméti-testvérek, György és Pál, akik Makón Juhász Gyula gimnáziumi tanítványai voltak;²⁰ az erdélyi Dózsa Endre, a veszprémi Váth János^{20a} s mások. A kialakuló munkatársi gárda elsősorban három városból: Békéscsabáról, Debrecenből és (zömmel) Szegedről verbuváló-

¹⁶ Vö. a 11. jegyzetben foglaltakat.

¹⁷ HALASIRÓL: MIL 1: 430. és MÉL 3: 284—285., JUHÁSZ Gyulához és a Magyar Jövendőhöz való viszonyáról l. az 1. jegyzetben hivatkozott emlékezőést.

¹⁸ Juhász Géza levele menyasszonyához.

¹⁹ Uo.

²⁰ KECSKEMÉTI Györgyről: MÉL 1: 884. Juhász Gyulához való viszonyáról: JGYÖM 6: 458., 680. és 686.

^{20a} DÓZSÁRÓL: Irodalmi Lexikon. Szerk. BENEDEK Marcell. Bp. 1927. 254. és *Magyar Irodalmi Lexikon*. Szerk. VÁNYI Ferenc. Bp. [1926] 216., Váthról: MÉL 2: 974—975.

dott össze, bár a csabaiak az indulásra Juhász Gyuláék miatt némileg háttérbe szorultak.

A munkatársak zöme (s éppen a legtekintélyesebbek) kétségkívül Szegedről kerültek ki; Juhász Gyula személyében a főszerkesztő is szegedi lett. Ez a Békéscsabán kezdeményezett folyóiratot — bár a felelős szerkesztő és kiadó Ligethy Béla maradt — óhatatlanul „átvitte” a Tisza partjára. Március végén, április elején már a nyomda is, a kiadóhivatal is Szegeden volt (utóbbi a Szent Mihály utca 9. III. emeletén).²¹

Az előkészületek április elején jutottak a végső szakaszba. Juhász Gyula akkorra megszerkesztette a lapot, s már magáénak tudta, „lapomként” emlegette. Joggal; a készülő számra ő, s az ő révén a szegediek nyomták rá a bélyegüket.

Április 5-én Dutka Ákoshoz küldte föl az agilis Ligethyt, hogy Dutka segítségével szerezzé meg a még hiányzó lapengedélyt. Ajánlólevele, melyet Ligethy valószínűleg kézben vitt el a címzetthez, magának Juhász Gyulának ambícióját is mutatja:

Magyar Jövő
Felelős szerkesztője
és kiadója
Szeged
Szent Mihály-utca 9. III. em.

Kedves Ákosom,

sokat gondolok rád és sokszor emlegetlek szegedi számúzetésemben. (Várad, ez volt mégis a mi hazánk igazán!) Nagyon kérek, hogy lapomat támogasd, szívvvel, szóval, ahogy teheted. És írj is a lapba, légy főmunkatárs (ne szégyeld, nem fogod megbánni), egyelőre és mindenestre: Ligethy barátommal érts szót és segíts neki az engedély megszerzésénél.

Minden jót kívánok neked
és szeretteidnek

a régi hűséggel:

Szeged, 1922. ápril. 5.

Juhász Gyula²²

Dutka vállalta a főmunkatársként való közreműködést, verset is adott (*Hol vagytok húsz évesek*), s — a miniszterelnökség sajtóosztályának munkatársa lévén — valószínűleg az engedély megszerzését is előmozdította. Április 12-én a Szegedi Napló mindenestre már „nagyszombatra”, azaz április 15-re ígérte a lap megjelenését, a nyomdai munkálatok tehát akkor már javában folytak, sőt előrehaladott állapotban lehettek. Mi több, április 16-án *Turanizmus* címmel kis hír jelent meg a *Szegedi Napló*ban Tonelli Sándor „kis füzetéről”, amely — a Napló szerint — „tulajdonképp különnyomat a Magyar Jövő első számából”.²³

A lap címe a véglegesre csak az utolsó pillanatban keresztelődött át; *Magyar Jövendő*ként — ez a kifejezés alighanem Juhász Gyuláé volt — először a *Szegedi Napló* április 23-i száma említette a lapot (*Magyar Jövendő címmel . . . Szegedi Napló, 1922. ápr. 23. 7.*). Az első szám — április 25-i keltezéssel — április 29-én

²¹ Vö. a megjelent lap impresszumával, valamint Juhász Gyula Dutka Ákoshoz írott, 1922. ápr. 5-i, alább közölt levelével.

²² Juhász Gyula Dutka Ákoshoz: a levél hasonmását közli BOROS Judit — SZAKOLCZAY Lajos: *Lovak, bugócsigák, angyalok.* = Budapest, 1982. 11. sz. 5.

²³ *Turanizmus.* Szegedi Napló, 1922. ápr. 16. 10.

jelent meg; megjelenéséről a *Szegedi Napló* is, a *Békésmegyei Közlöny* is 30-án adott hírt. ([s. c.]: *Magyar Jövendő. Juhász Gyula folyóiratának első száma.* SzN, 1922. ápr. 30. 6—7.; és BmK, 1922. ápr. 30. 2.)

3. *Az első szám.* A *Magyar Jövendő* 1. számának első — külső — borítóján, a tartalomjegyzék fölött s a cím alatt három név áll. Főszerkesztő: Juhász Gyula, segédszerkesztő: Morvay Zoltán, felelős szerkesztő Ligethy Béla. Ugyanitt, a lap alján két szerkesztőség címe is föl van tüntetve; a már említett szegedié (Szent Mihály u. 9.) és a debrecenié: Darabos-utca 32. Az első borító belső oldalán külön „szerkesztő-bizottság” is szerepel (Halasi Andor, Móra Ferenc, Oláh Gábor, Réti Ödön, Terescsényi György, Tonelli Sándor), valamint a „főmunkatársak” terjedelmes névsora: Balassa Ármin, Bács Imre, Bán Oszkár, Biró László, Bródy László, Donászy Kálmán, Dutka Ákos, Finta Sándor, Fóthy János, Gyöngyössy János, Gulyás József, Istvánffy Gyula, Jenovay Jenő, Juhász Géza, Kardos Albert, Kecskeméthy György, Komjáthy Aladár, Krecsmarik Endre, Lugosi Döme, Muraközy Gyula, Nagyalusi Jenő, Nil [= Dapsy Gizella], Pataky József, Pór Tibor, Rozsnyay Kálmán és Sz. Szigethy Vilmos. Ugyanitt a főmunkatársak névsora alatt, még négy „vidéki szerkesztőség” címe is olvasható; a budapesti (szerkesztő Debreczeny Miklós), a székesfehérvárié (Tóth Gyula), a szombathelyié (Ősz Iván) és a veszprémié (Váth János). Innen, a borító belső oldaláról derül ki, hogy a „központi szerkesztőség és kiadóhivatal” a szegedi volt; ide kérték a kéziratokat is. (A 95. lapon levő impresszum-adat kiadóhivatali vezetőként Gubicza Gyulát és Terescsényi Györgyöt nevezi meg.)

Ez a feltűnően sok név, e roppant szerkesztőség-hálózat, ill. ezeknek a lapon való föltüntetése jellemző a Magyar Jövendőre (személy szerint leginkább Ligethy Bélára). A lap s Ligethy ambíciója ugyanis a magyar vidék irodalmi megszervezése, az oly nagyon óhajtott „irodalmi decentralizáció” volt — e törekvésben nyilván többé-kevésbé Juhász Gyula is osztozott. Ebből az ambícióból fakadt, hogy szinte minden jelentős vidéki író (talán az egyetlen, a fiatal Gulyás Pál²⁴ kivételével) valamilyen minőségben fölkerült a címlapra, de ebből fakadt az is, hogy a „névsorban” sok az akkor is, ma is „névtelennek” tekinthető író. Ez utóbbiak nagy része ugyan a huszas évek elején ígéretnek tetszhetett, s egyikük-másikuk névtelenségben maradása talán nemcsak rajtuk, tehetségükön múltott. Az azonban így is tény: a fősorolt (s a lapban ténylegesen szereplő) munkatársak tehetségben is, ízlésben is, irányban is erősen heterogén munkatársi gárdát alkottak.

A mérce, amely az összeállítást vezette, Juhász Géza levelei szerint a „Nyugat-nívó” volt, s ezt a törekvést Juhász Gyula főszerkesztősége csak erősíthette. A Nyugat persze, nem lehetett közvetlen minta; a munkatársi gárda tehetség-szintje, a decentralizációs igény eleve módosítólag hatott az összeállításban s változtatott az összképen az anyagi okból vállalt „közgazdasági” profil is. A lap ugyanis, alcímében vállaltan, „irodalmi, társadalmi és közgazdasági folyóirat” volt, s rövidebb — alibi jellegű — közgazdasági közleményei mellett kénytelen-kelletlen jelentékeny mennyiségű hirdetést is közölt, ami színvonalának aligha használt.

²⁴ JUHÁSZ Izabella szíves közlése szerint fölmerült GULYÁS Pál bekapcsolásának, ill. szerepeltetésének terve is, de erre — valószínűleg a *Magyar Jövendő* hamarost bekövetkező bukása miatt — nem került már sor.

Az első szám a java munkatársak írásaiból állt össze. Látható, Juhász Gyula a névleges (tehát szereplést vállalt) munkatársaknak csak a „javát” szerkesztette be; az első szám így a *Magyar Jövendő* lehetőségeinek felső szintjét mutatja. A lap egészében egy jó közepes egykorú *Nyugat*-szám színvonalán mozgott, s jellegében is hasonlatos volt ahhoz. A készülő lapot március 9-én Juhász Géza még mint „nem modern és nem nem-modern” lapot jellemezte, s e megállapítása lényegében az elkészült számra is érvényes. A *Magyar Jövendő* meghatározó vonulatát — nemcsak színvonal tekintetében — kétségkívül egy Juhász Gyula, Móra Ferenc, Oláh Gábor, Réti Ödön, Kardos Albert, Dutka Ákos, Terescsényi György, Tonelli Sándor vonulat alkotta; szellemi képét nem a csabaiak ambíciója, hanem Juhász Gyula elképzelése alakította ki. A *nyugatos* jelleget erősítette Juhász *Előljáróban* c. rövid programcikke, Szabó Dezsőről és Halasi Andorról írott esszéje, s természetesen több verse is.²⁵ Érdekes mód, ezt a jelleget erősítette ekkor Móra írása is (*Ismeretlen istenek*), ez az írása ugyanis nem csevegő tárca-novella, hanem egyik legbátrabb akkori cikke volt. A lapba, természetesen, érezhetőek provinciális elemek, s a színvonal sem egyenletes. De a szerkesztési tolerancia nemcsak kényszerűségből fakadt, s nemcsak negatív hatott. Érdekes és jellemző, hogy az 1. szám anyagában van tanulmány az eisteini relativitás-elméletről (Bács Imre: *Az einsteini elmélet metafizikai jelentősége*), van kritika Kassák Lajos *Világnyám* c. kötetéről (Pór Tibor tollából), a szellemtörténetről (Nagyfalusi Jenő tollából), s mind Móra, mind Tonelli, mind Juhász tanulmánya egyértelmű ideológiai-politikai kritikát jelentett az akkori közviszonyokról. Móra a politikai célzatú Petőfi-hamisításról rántotta le a leplet, Tonelli a „turánizmus” ideológiáját vette bonckés alá, Juhász Szabó Dezső-esszéje pedig — központi jelentőségű író-ideológust tárgyalván — igen jelentős eszmetörténeti „fejlemények” megértéséhez járult hozzá.

Tudatos szerkesztői törekvés lehetett, hogy a *Magyar Jövendő* a hagyományos szépirodalmi „műfajok” (vers, novella, regény; ez utóbbit Biró László képviselte a lapban) mellett filozófiai, képzőművészeti, politikai és művészeti írásokat is közölt, még hozzá „megszerkesztve”, azaz arányosan adagolva a különböző tematikájú írásokat. Nagy érdem (vidéki folyóiratról lévén szó), hogy a lap nemcsak az irodalmi ambíció kész termékeinek „lerakodóhelye” lett, de — folyóirat-funkciójának megfelelően — reagált az aktualitásokra, s a napi publicisztika szintjére mégsem süllyedt le. „Sose hittem, hogy ennyire sikerüljön — írta az első számról Juhász Géza —. Persze, kérdés, hogy milyen lesz a folytatása. De a kezdet magában véve is csoda.” (1922. máj. 3.)

4. *A második-harmadik szám.* A *Magyar Jövendő* indulása — hatvan év távlatából is — sikeresnek tekinthető. A lap lendülete mégis azonnal megtört, megjelenése, ill. előállítási folyamata lelassult. Vannak ugyan adataink, amelyek a továbblépésre utalnak; a lap Debrecenben iparművészeti kiállítást szervezett,²⁶ vidéki előadó-estet tartott,²⁷ sőt könyvmellékletet adott ki.²⁸ Mindez

²⁵ JGYÖM 6: 464.

²⁶ (MORVAY Zoltán): *A „Magyar Jövendő” debreceni kiállítása.* = *Magyar Jövendő*, 1922. 2–3. sz. 144–145.

²⁷ *A „Magyar Jövendő” Makón.* = *Makói Újság*, 1922. máj. 18., *Makói Friss Újság*, 1922. máj. 18.

²⁸ *A Magyar Jövendő hírei.* = *Magyar Jövendő*, 1922. 2–3. sz. 143.

hatókörének kétségtelen tágulását mutatja. De ezek a kezdemények félbemaradtak, nem emelkedtek a lap rendszeres „közönségkapcsolatának” szintjére.

A lendület megtörésében alighanem szerepet játszott, hogy még a *Magyar Jövendő* első számának megjelenése napján megszűnt Ligethy Béla szerkesztői állása a *Békésmegyénél*. (*Szerkesztői válság a „Békésmegyénél” politikai irányváltás miatt*. BmK, 1922. ápr. 30. 2.) A *Békésmegye* ugyanis, amelynek addigi kiadója, Gesmey Soma Ligethy jó embere volt, új kiadó-tulajdonos kezébe került s közte és Ligethy között azonnal politikai ellentétek támadtak. Ligethy erre távozott az újság éléről s hosszú hírlapi vitába keveredett az új kiadó-tulajdonossal (*A Békésmegye és Ligethy szerkesztő ügye*. BmK, 1922. máj. 7. 2.). Aktivitását ez a helyzet nyilván visszavetette, s valószínűleg egyéb bajokkal is szembe kellett néznie. A következő szám ugyanis, tudjuk, nem jelent meg időben, a 2. szám helyett csak összevont 2—3. számot adtak ki — jókora késéssel, valamikor június közepén vagy végén. Az új füzetben a főmunkatársak közt két új nevet is találunk; a fiatal Sásdi Sándorét és dr. Vekerdy Géza vásárhelyi ügyvédét, s a „vidéki szerkesztőségek” sora is szaporodott eggyel, a békéscsabaival. Az új „szerkesztőség”, persze, szintén csak névleges volt és egyetlen embert jelentett: dr. Gyöngyösi Jánost, aki a főmunkatársak közül szerkesztővé lépett elő. De majdnem biztos, hogy e bővülés valójában ellentéteket takar. Valószínű, hogy a kezdeményezőként föllépő, de a megvalósult lapból jórészt kimaradt „csabaiak” elégedetlenkedtek részvételük arányával, s Gyöngyösi vidéki szerkesztővé tétele ezt az ellentétet volt hivatva enyhíteni. Talán ezért szerepelt verseivel a 2—3. számban az akkor Pesten élő, de csabainak számító Debreczeny Miklós²⁹ is (bár lehetséges, hogy ő csak ekkor került sorra). Annyi tény, ha volt is belső ellentét, a szerkesztés koncepciója még nem borult föl, az összevont szám lényegében még az első folytatása.

Néhányan persze az 1. szám munkatársai közül ebben nem szerepelnek; így pl. nincs írása a lapban sem Mórának, sem Tonellinek, sem Réti Ödönnek, s a korábban esszével szereplő Terescsényitől is most csak vers jelent meg. Több új munkatárs pedig éppen ebben az összevont számban jelentkezett. Sásdi Sándor novellát, Debreczeny Miklós verset, Ungvári Elemér és Kecskeméti György versfordítást, Kecskeméti Pál filozófiai esszét, Vág Sándor nekrológot, a segéd-szerkesztő Morvay Zoltán verset és beszámolót adott. Halasi Andor esszéje, *A kritika sorsa: irodalmunk sorsa* pedig kiemelt helyen, a lap elején jelent meg; azúttal tulajdonképpen ő volt a „vezető cikk”. Juhász, aki az 1. számba több írást is adott, most maga is csak egy Gárdonyi Gézáról írott esszével³⁰ szerepelt. E személyi-szerzői változások nem jelentéktelenek; összességében a 2—3. szám föltétlenül gyöngébb, mint az 1. volt. Változásról azonban nem lehet beszélni; ez a színvonalasítás még a természetes szerzői rotációból következett; mutatva azonban, hogy a *Magyar Jövendő*nek nem volt megfelelő számú igazán jó munkatársa. De még így is kétségtelen: Halasi és Kecskeméti esszéje nyereségnek bizonyult, a Jules Romains-, H. de Regnier- és Hugo von Hofmannsthal-versek fordításai³¹ pedig — függetlenül a színvonal egyenetlenségétől — új szint jelentettek a lapban. S Vág (akkor még: Vágh) Sándor Király György-

²⁹ DEBRECZENYTŐL: LENGYEL András: *A Békésmegyei Közlöny és József Attila*. ItK, 1978. 1. sz. 74—82.

³⁰ JGYÖM 6: 470—474.

³¹ Sorrendben: *Magyar Jövendő*, 1922. 2—3. sz. 109—113. és 122—125.

nekrológja³² is föltétlenül a *Nyugathoz*, ill. annak törekvéseihez közelítette a *Magyar Jövendő*t.

5. *A szakadás; Ligethy Bélák önállósulása.* Ami ezután történt, az sajnos egyelőre tisztázhatatlan. Annyi bizonyos csak, hogy a 2–3. szám megjelenése után a szegediek és Ligethy Béla közt szakításra került a sor A *Magyar Jövendő* következő, megintcsak összevont 4–5. száma már nem Szegeden jelent meg. Juhász neve pedig lekerült a címlapról. A Ligethy Béla körül csoportosulók (vagy talán csak maga Ligethy?) átvették a folyóirat irányítását, s a szerkesztőséget is az ország másik végébe, Szombathelyre tették át. Ez a váltás nem egyszerű belső változás volt, amely minden lap életében előfordul; az a folyóirat, amelyet Juhász Gyula szerkesztett s amely — a *Nyugattal* párhuzamos — törekvései révén az irodalmi decentralizációs valóban figyelemre méltó kísérlete volt, tulajdonképpen megszűnt. A Szombathelyen megjelenő lapnak szinte csak a címe azonos a „régivel”³³: a Babay József, Fehér Kálmán és Ligethy Béla szerkesztette „új” *Magyar Jövendő* azoknak a provinciális (esetenként dilettáns) íróknak lett a fóruma, akiket ugyan Ligethy már korábban „megnyert” a lapnak, de akik Juhász Gyula főszerkesztésének hónapjaiban nem jutottak, nem juthattak szóhoz. A 4–5. számban mindössze két olyan írás van, amely valódi színvonalat képviselt. Schöpflin Aladár szombathelyi Petőfi-előadásának kivonata (*Petőfi és az utókor*) s Juhász Gyula egy Baudelaire-fordítása (*Moesta et errabunda*), amelynek kézírata nyilván véletlenül még Ligethynél maradt. (Ezek azonban sem Schöpflint, sem Juhászt nem a legjobb szintjükön mutatják.) A vékony füzetben a „régiek” közül ugyan szerepel még Dutka Ákos (egy verssel) és Biró László (regényének 3. folytatásával) is. De a lap karakterének és színvonalának meghatározói már kétségtől az „újak” s a „régiek” közül a gyengébbek: Babay József, a lektűríró; Péczely József, Südy Ernő, Bródy László, Ósz Iván, Fóthy Ernő, Bán Oszkár, Zsiga Lajos, Heintz Fülöp, Finta Sándor, Váth János — s természetesen maga Ligethy Béla, aki (Babayval együtt) rányomta bélyegét az egész számra. S ezzel nemcsak a színvonal esett nagyot, az irány is megváltozott. Babayék révén egy provinciális-nacionalista felhang telepedett rá az egész számra. Jellemző, hogy Babay még *Irredenta költészetünkről* is írt egy jegyzetet, egyetértőleg idézve Zsiga Lajos irredenta „költeményét”.³⁴

Mi történhetett? Mi okozhatott ekkora változást? Lehet (de egyáltalán nem valószínű), hogy a pártütés mögött Ligethy Béla pusztá coriolánkodása rejlett; talán úgy érezte, hogy a szerkesztésben Juhászné maguk mögé szorítják. Ez kétségtől motiválhatta. Valószínűbb azonban, hogy máshol keresendő az igazság.

Egy irodalmi apacs kalózkodása a megszállt országrészekben (A „Bácsmegyei Napló” leleplezése Ligethy Béláról) címmel 1924. március 11-én cikk jelent meg a *Szegedben*. Ebben a következők állnak:

„Körülbelül egy évvel ezelőtt szép reményekre jogosító irodalmi vállalkozás született Szegeden. Néhány lelkes költő és író nívós folyóiratot indított Magyar Jövendő címen. A lap főszerkesztő állását egy ismert szegedi író vállalta és munkatársai a vidék legtehetségesebb írói sorából kerültek ki. A Magyar Jövendő felelős szerkesztője egy nagyon agilitailember: Ligethy Béla volt, aki előzőleg valamelyik kisebb alföldi város napilapját

³² VÁGH Sándor: *Király György*. = Magyar Jövendő, 1922. 2–3. sz. 138–140.

³³ A lap átalakítását ugyanígy ítéli meg az irodalmi lexikon szócikke is: MIL 2: 146.

³⁴ [BABAY József] -b-: *Irredenta költészetünk*. Magyar Jövendő, 1922. 4–5. sz. 185–186.

szerkesztette. Ligethy Béla intézte az irodalmi vállalkozás pénzügyeit is szintén erős agilitással. Hirdetéseket és hirdetési díjakat vett fel, előfizetőket és előfizetési díjakat gyűjtött, szóval minden erejével arra törekedett, hogy a vállalkozást rentábilissá tegye. A Magyar Jövendőből három szám [helyesen: 5 szám, ill. 3 füzet] meg is jelent, kettő Szegeden, a harmadik már Szombathelyen. Ekkor Ligethy Béla eltűnt a láthatárról, eltűnt anélkül, hogy többrendbeli vállalt kötelezettségeinek eleget tett volna. A Magyar Jövendő költő- és írógárdája nem igen látott honoráriumot munkájáért, a lap hirdetői pedig nemigen láthatták előre kifizetett hirdetéseiket.”

A cikk ezután elmondja, hogy Ligethy Béla utóbb Erdélybe „tette át székhelyét”, majd a Vajdaságba költözött, ahol ugyancsak „előfizetési díjakat gyűjtött” — emiatt robbant ki botránya is. A Szeged cikke ezután a *Bácsmegyei Napló* 1924. március 5-i számának *Irodalmi apacs szélhámos turnéja a Vajdaságban* c. írására hivatkozva részletesen beszámol Ligethy Béla erdélyi és vajdasági „viselt dolgairól”, s *nyíltan csalással vádolja*. A cikk azzal zárul, hogy „az erdélyi magyar írók bűnvádi följelentést tettek Ligethy-Nagy Béla ellen és visszakövetelik tőle írásaikat és ajánló leveleiket. [. . .] a szerdai cikk megjelenése után Ligethy-Nagy Béla eltűnt Jugoszlávia területéről, Csehszlovákiába szökött, hogy ott folytassa irodalmi kalózkodásait. A román hatóságok már közölték a cseh hatóságokkal Ligethy-Nagy Béla bűnlajstromát és kérték azonnali letartóztatását.”

A vádak hitelességét, sajnos nincs mód ellenőrizni. Amikor a hetvenes évek közepén — még a Szeged cikkének ismerete nélkül — magát Ligethy Bélát kérdeztem a Magyar Jövendő megszűnésének okairól, kérdéseimre — megelégedő módon — nem válaszolt, kapcsolatunk megszakadt. Az a tény, hogy a botrány után kivándorolt s évtizedekre elhagyta még Európát is, a vádakát látszik igazolni. Kísértésbe esnie ugyanis könnyű volt; 1922. április 30-ától nem volt állása, a megélhetés pedig az infláció miatt számára is igen nehéz lehetett.

6. *A Magyar Jövendő jelentősége.* Akárhogyan volt, akármilyen állott is a szakítás, majd a Magyar Jövendő megszűnése mögött, a lap bukásáért nagy kár. Nem azért természetesen, mert ennél jobb folyóirat nem jelent meg a húszas években; — a magyar folyóiratkiadás struktúrájában akkor több olyan folyóirat is volt, amelyik mindenképpen színvonalasabbnak és egészében jelentősebbnek tartandó mint a Magyar Jövendő. De a maga területén a lap valóban egyedül állt: a vidéki irodalmi folyóiratkiadás akkor nem szolgáltatta párját. Ha akár „összvidéki” folyóiratként, akár „csak” szegediként tartósan megjelenhetett volna, föltétlenül művelődéstörténeti missziót töltött volna be. Megjelenése folytonossága — megőrizve, esetleg fölülmúlva az első három szám színvonalát — önmagában is irodalmi életünk jótékony kiegyenlítődése irányába hatott volna. S ez igen nagy szó; nem véletlen, hogy hasonló ambíciójú folyóiratok megjelenésére a harmincas évek közepéig kellett várni — s közülük is egyedül a pécsi *Sorsunk* tudott végig vidéki s mégis színvonalas maradni. De, sajnos, nemcsak a történetírás, az irodalomtörténet sem ér sokat az utólagos föltevés-sel. A Magyar Jövendő nem lett az, aminek indult s ami esetleg lehetett volna. Sőt, a bukást törvényszerűnek kell tartanunk. A szombathelyi „szakadárrok” föllépésében egy nagy művelődéstörténeti tendencia: a széles körű ízlésbeli és irányzati konzervativizmus visszahúzó ereje mutatkozott meg. Föllépésük így művelődéstörténeti szimptóma. Az anyagi bukásban pedig a magyar irodalmi (és művelődési) élet finanszírozásának teljes korszerűtlensége, a szükségletekhez képest való óriási elmaradása nyilatkozott meg. Mindez annál fájdalmasabb, mert a szellemi tőke megvolt már a húszas évek elején is ahhoz, hogy

egy jó közepes irodalmi folyóirat vidéken jelenjen meg, s ezzel is csökkentse az ízlésbeli egyenlőtlenséget s biztosítsa a vidéki írók munkájának „műhelyét”. A folyóirat ugyanis nemcsak „megjelenési hely”, de a szellemi élet sajátos intézménye: *kristályosodási pontja is*, amely körül az egyes írók műhelyé szervezhetik önmagukat.

LENGYEL, ANDRÁS

La revue de Gyula Juhász, intitulée Magyar Jövendő

La revue lancée en 1922 à Szeged, intitulée *Magyar Jövendő* (Avenir Hongrois), bien qu'elle n'ait atteint que cinq numéros, était pourtant d'une grande importance, d'une part à cause de la personnalité de son rédacteur en chef Gyula Juhász, poète hongrois renommé, de l'autre part parce qu'on aurait voulu faire de cette revue un forum des écrivains de la province. L'auteur — à l'aide des sources manuscrites et des articles de journaux contemporains — s'occupe à fond des antécédents de la fondation de la revue, du début de la revue et analyse en détail le contenu des numéros parus. En guise de conclusion, il examine les causes de la cessation de l'Avenir Hongrois, et il souligne l'importance de cette revue de courte durée.

KÖZLEMÉNYEK

Megjegyzések a Pray-kódex sacramentarium maiusának sanctoraléjához. A sacramentariumok és missalék helyezkötésének és korszak-meghatározásának gyakorlatában különösen nagy jelentőségű a sanctoralék elemzése — főként a datálást és a lokalizálást segítő egyéb bejegyzések hiányában. Támpontot részben az igen tisztelt ünnepek vigiliájának, octavájának vagy translatiojának megünneplésével, részben pedig helyi jelentőségű szentek ünnepének a szövegbe foglalásával nyújtanak. „A sanctorale mindenképpen nyújt valamilyen eligazodást” — tartja egy elterjedt vélekedés.

A sanctorale jelentőségét a Pray-kódexszel (= PK) foglalkozó kutatók is felismerték. Legalaposabb elemzését Kniewald Károly tette közzé egy nagyszabású tanulmányban — még 1939-ben — a *Magyar Könyvszemle* hasábjain.¹ A tanulmány a PK többször sürgetett kiadásának az elhúzódása miatt, a kérdéssel foglalkozók egyetlen támaszává és segéd-eszközüvé vált, eredményeire azóta „communis opinio”-ként hivatkoznak.

A PK sanctoraléja különösen bonyolult, az ünnepek különböző csoportjai rétegződtek egymásra. Ezek a rétegek az eddigi elemzések számára megoldhatatlan problémát jelentettek, mivel a XII. század végi kéziratot mint egy adott, akkor született opust vizsgálták, nem vévén tudomást a kéziratok források hosszú, másolásokon (és nemegyszer átszerkesztéseken) keresztül vezetõ útjáról. Emellett a már akkor is hozzáférhetõ sanctorale névsorokkal való összehasonlítás is elmulasztották.

Az eddigi elemzésekbõl kiderült, hogy vannak olyan szentek, akiknek jelenléte a sanctoraléban nem magyarázható a sacramentarium német birodalmi területrõl való eredeztetésével (pl. Medardus, Noyon és Tournai püspöke VI. 8.; Liutrudis, Chalõn s. — Marnei egyházmegye, szûz, IX. 22.).

Ugyanakkor olyan ünnepeket is találunk, amelyek miséjét a sacramentarium nem germán területrõl — pontosabban nem a német birodalom területérõl — való származtatása nem indokolja: pl. Rutbert, Salzburg elsõ püspöke (translatio) IX. 24., Willibald, Eichstätt püspöke, VII. 7., Korbinián, IX. 8., Flórián, V. 4.

Ezért Kniewald azt a módszert követte, hogy a sanctorale ünnepeinek a különbözõ rétegeit próbálta meghatározni (római, mártír, bencés, frank, germán, magyar, keleti réteget) és elkülöníteni. A mechanikus osztályozást a rétegek kombinálásával ugyan próbálta enyhíteni, de alapvetõ merevségén nem változtathatott. Azáltal, hogy az egyes ünnepek földrajzi kapcsolódásait nem kötötte egy konkrét korhoz, a vázolt kép idõtlen tablóvá merevedett. Nem vett tudomást a középkori egyházi gyakorlat egyik legérdekesebb (és nem rendkívüli) jelenségérõl: a szentek tiszteletének a terjedésérõl, ennek politikai-történeti vonatkozásairól, a patrocínium választási szokások alakulásáról, vagyis a szentek kultuszának történeti, földrajzi és kronológiai változásairól.²

¹ KNIEWALD Károly: *A Pray-kódex sanctorale-ja.* = MKsz 1939. 1—53.

Módszertanilag az sem helyes, hogy feltételezett egy földrajzi szempontoktól messze-
menő függetlenséget megőrző bencés és vértanú réteget, mivel a sanctoralék e tekintetben
is leginkább az adott régió vagy liturgikus kapcsolatrendszer egyházföldrajzi hagyományait
követik. Ezzel szemben hallgatólagosan feltételezte, hogy a német birodalmi sacramenta-
riumokban csak helyi eredetű vagy jelentőségű szentek fordulhatnak elő.

Az előbbi kritikai észrevételeket jól megvilágítja Szt. Márton napjának (XI. 11.),
translatioja (VII. 4.), Szt. Emmeram és Vedastus-Amandus ünnepének az értékelése. Szt.
Márton átvitele Toursba Kniewald szerint — ami természetesen igaz — Tours-ra jellemző
és így az ünnep előfordulása egy kéziratban Tours-ra vagy vele kapcsolatba hozható egy-
házi közösségre utal. Márton kultusza azonban hallatlan módon elterjedt Európában,
miként az térképen is nyomon követhető.³

Az V. században — némi leegyszerűsítéssel még aquitaniai helyi szentnek tekinthető —
igaz népszerűsége már terjedőben van Nyugat-Galliában. Majd egyre inkább valósággá
kezd válni Sulpicius Severus retorikus kérdésével jellemezhető tisztelete: „Quae enim
esset civitas aut ecclesia, quae non sibi de Martini monasteria cuperet sacerdotem?”⁴
Klodvig alatt lesz a merovingok, a dinasztia és a frank nép patrónusa. A VI. században
patrociniumai elterjednek Itáliában, keleten Windischben és Arbonban jut neki kiemel-
kedő tisztelet, a Rajnánál a mainzi székesegyház patrónusa lesz. Regensburgi tisztelete is
igen korai időpontra tehető. Tiszteletét mutatja, hogy a székesegyház belső bejárati kapu-
ján Szt. Györggyel szembe kapott helyet,⁵ ünnepe translatiójával együtt szerepel Szt.
Wolfgang sacramentariumában.

Emmerám, aki Aquitaniából származott, és poitiers-i püspök lett, a VII. századi
kelta-frank missziós hullám keretében érte el a birodalom bajor területeit, így a bajor
herecegség központját, Regensburgot is. Csontjait 739 után vitték át a Szt. György temp-
lomba. A kolostor alapítását a hagyomány Szt. Rutbertnek tulajdonítja, amelynek patrón-
usaként Emmerám, Györgyöt elhomályosítva, a város legünnepeltebb szentjévé vált.
Ezek alapján meggondolandó pusztán csak frank hatást sejtteni ünnepe mögött.

Hasonlóképpen gondolnánk Vedastus és Amandus, Arras és Maastricht püspökeinek a
tiszteletét megvizsgálni. Amandus nevét az augsburgi Afra kolostor kalendáriuma —
Vedastival együtt — nem véletlenül őrizte meg kétszer is, február 6-án és október 26-án

² A Clm. 14 083 Em. A. 83-as regensburgi kéziratban (X—XI. századi) Dionysius
himnusza az ereklyevándorlások és -tisztelet szemléletes dokumentuma: „O quam felix
parisius civitas / quo tanti martyris sepulta / noscuntur ossa corporis / sed non minus
Ratispona beata / quae nutu supero translata / nunc ossa tenet eadem”. — Id. SWAR-
ZENSKI, Georg: *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jhs.* Leipzig, 1931. 196. —
A translatiókra vonatkozóan vö. DORN, Johann: *Beiträge zur Patrozinienforschung.* 1—2.
= Archiv für Kulturgeschichte 1917., 35—37. — A szentek tiszteletének a módjaira I.
DELEHAYE, H.: *Loca Sanctorum.* = Anal. Boll. 1930. 23., 39., a patrocinium-kutatások
áttételemével. Az ereklyeátviteleknél a „translatio imperii ad Germanos” gondolatköré-
hez való kapcsolatra I. FICHTENAU, Heinrich: *Zum Reliquienwesen im früheren Mittel-
alter.* = MIOG 1952. 87., egyéb politikai összefüggésre uo. 88. — Kniewald tanulmányára
hivatkozik KLANICZAY Gábor is. Az általa felsorolt irodalomból sem egyértelmű, hogy
„Egy-egy szent kultusza legtöbbször a kultusz európai központjával létesült új kapcsolat-
ról tudósít”. *A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái.* = Történelmi Szem-
le 1981. 2. sz. 277.

³ Szt. Márton kultusza elterjedésének térképe: PRINZ, Friedrich: *Frühes Mönchtum in
Frankreich.* Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel
der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jh.). München—Wien, 1965. I. A., I. B.

⁴ Vita Martini c. 10. Id. PRINZ: i. m. 23.

⁵ GAMBER, Klaus: *Die Regensburger Mission in Böhmen im Lichte der Liturgiebücher.* =
Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberfalz und Regensburg 1974., 255.

(translatio). Amandus I. Dagobert uralkodása idején, a merovingek keleti hatalmát is egyben megtámogatandó, térített bajor területeken.⁶

Az elemzésbe — nem megalapozottan — a PK kéziratának többi szentnévsorát is bevonta: a csíziót, a sacramentarium minust, a nagy naptárt, a mozgó ünnepek kiszámítására szolgáló táblázatot és a szerencsétlen napok jegyzékét. A nagyobb sacramentariumon kívüli további források bevonása nem könnyítette meg az elemzést, sőt azt még tovább bonyolította, mivel vagy a főszöveg másolásához képest később kerültek be a kódexbe (csízió, szerencsétlen napok jegyzéke), vagy jellegüknél fogva forrásértékükben maradnak el a sacramentarium maius sanctoraléja mögött.

Kniewald a sacramentarium maiusra vonatkozó elemzéseinek eredményeit a következőkben foglalta össze:

„... S/I mintája Franciaország északkeleti részéről származik, pontosabban: a mai Franciaország, Luxemburg, Belgium és Hollandia határainak érintkezési területéről. Ehhez az alaphoz járult néhány német és magyar szent ünnepe. A Szentföld-járás közvetlen vagy közvetett hatása, az országnak Bizánccal való érintkezése nyomán keleti ünnepek is felvételt nyertek a Pray-kódex S/I ünnepei közé.”⁷

Szt. Benedek translatioja (VII. 11.) és annak octavájának előfordulásait vizsgálva tovább pontosítja előbbi megállapításait: „... S/I Corbie felé utal, de minden bizonnyal az Arras-i (Cambrai) egyházmegyére, Franciaország észak-keleti részén.”⁸

Következtetését Radó Polikárp kutatásai is támogatták. Ő is a sanctorale alapján indult el, kiemelve, hogy Vedastus püspök miséi (II. 6., X. 1., X. 26.) Amandus ünnepével együtt az arrasi egyházmegye területére utalnak, bár szerinte St. Vaast-ra.⁹

Elemzése eredményeképpen Kniewald a következő német hatásra mutató ünnepeket mutatta ki: Kylian, würzburgi püspök VI. 21., Afra. augsburgi vértanú VIII. 7., Gereon, kölni vértanú X. 10. Ezt a névsort egészítette ki még Gotthard, Flórián, Willibald, Rutbert, Willehad, Korbinian, Wolfgang nevével, akiket azonban a bencés rétegből emelt ki. Még hozzáteszi: Afra, Kylián, Gereon kultusza azonban frank (francia) területen is ismeretes volt, hiszen Leroquais-nál megtalálható.

A probléma tisztázására legcélravezetőbb módnak a délnémet sacramentariumok sanctoraléjának megvizsgálása kínálkozik. Két, az ezredforduló táján másolt sanctorale

⁶ Asztrik kalocsai érsek a bambergi székesegyházban maga szentelte fel (1012-ben) Hilarius, Remegius, Vedastus oltárát („altare ante criptam consecravit”), amely több más szent ereklyét is magában foglalta, mint pl. Amandus, Germanus, Vindemialis, Medardus, Briccius, Leodegarius stb. MGH SS XVII. 636. Vö. GALLA Ferenc: *Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai.* = Emlk. Szent István halálának ... I. k. Bp., 1938., 317. Megjegyzendő, hogy Vedastus és Amandus ünnepei az összes eddig vizsgált X—XI. századi délnémet kalendáriumban előfordulnak — XI. 6., X. 1., X. 26. SWARZENSKI: *Die Salzburger Malerei* 167—181., *Die Regensburger Buchmalerei* 196—206., LECHNER, Anton: *Mittelalterliche Kirchenfeste und Kalendarien in Bayern.* Freiburg i.B., 1891. 7—74. és 127—147.

⁷ KNIEWALD: i. m. 22. Az elemzés történeti-földrajzi, egyháztörténeti ellentmondásait már Valjavec észrevette. A modern államhatárok visszavetítése természetesen nem felel meg az 1000 körüli határoknak. VALJAVEC, Fritz: *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa.* I. München, 1953. 241—242. Vö. MEZEY László: *Deáksg és Európa.* Bp. 1979. 103.

⁸ KNIEWALD: i. m. 26—27. A Kalendarium — itt nem közölt — összehasonlító elemzése LEROQUAIS munkái alapján (*Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France.* Tom. 1—4. Paris 1924. és *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France.* Tom. 1—5. Paris, 1934) kimutatja, hogy a helyi jelentőségű ünnepek éppen nem az észak-francia területhez köthetők. Ennek nyomai a sanctoraléban is megmutatkoznak — Sigismundi translatio, Liutrudis ünnepe.

⁹ RADÓ Polikárp: *A magyar liturgia eredete a XI. században.* = Vigilia 1957. 394.

névsorát Swarzenski adta közre (Szt. Wolfgang veronai sacramentariuma és II. Henrik sacramentariuma 1002–1014).¹⁰ A sacramentariumok elemzése több tanulsággal is szolgál:

- a sacramentariumok eredete nem derül ki mechanikus összeadás eredményéből sokkal inkább a „non numerantur, sed ponderantur” elve érvényesíthető; *****
- az ezredforduló sacramentariumai megközelítően sem tartalmaztak annyi ünnepet, mint amennyit a PK nagyobb sanctoraléjában találunk. Ebből is következik, hogy a ma előttünk álló sanctorale későbbi szerkesztés-szerkesztések eredménye; *****
- Regensburgban élt egy olyan sanctorale szerkesztési irányzat, amely egy tisztán római ünnepekör összeállítására törekedett. Ennek következtében maradt ki Rutberth, a salzburgi érsekség társpatrónusa, sőt II. Henrik sacramentáriumából magának Emmerámnak a miséje is. (Ez utóbbi esetben az első iniciálé feliratából derül ki egyértelműen Emmerám megkülönböztetett tisztelete – Ecce coronatur divinitus atque beatur rex pius Heinricus proavorum stirpe polosus, huius Odalricus cor regis signet et actus Emmeramus ei faveat solamine dulci.);¹¹
- pusztán a sanctorale alapján még nem vonható le végső következtetés (bár az esetek többségében levonható lenne) a sacramentarium eredetére vonatkozóan, hanem csakis az elemzés összes többi szempontjaival való összevetést követően kerülhet erre sor, nem feledve, hogy a sanctorale csak egy része a sacramentarium egészének.

A két regensburgi sanctoraléval való összehasonlításából kitűnik, hogy ünnepeik közül egyedül Szt. Zéno miséje hiányzik a sacramentarium maiusból.

A közös ünnepek sora a Szt. Galleni Cod. 348-as sacramentarium¹² alapján a következőkkel bővíthető:

IV. 11. Leonis pp.

IV. 13. Eufemiae

V. 6. Joh. apli ante portam latinam

IX. 11. Prisci

XII. 7. Oct. S. Andree

A Rheinau-i cod. 30. alapján¹³: X. 2. Leodegarii.

Szintén Swarzenski tette közzé egy, salzburgi eredetű sacramentarium sanctoraléjának jellemző ünnepeit.¹⁴ Mivel a regensburgi sacramentariumoknál sokkal bővebben válogat, a délnémet terület liturgikus kapcsolatairól is sokkal többet árul el. Igazolja, hogy a frank és nem frank eredetű szentek tiszteletének az elterjedése között nem olyan éles a határvonal, mint ahogy azt a korábbi elemzések állították.

A kéziratokon kívül azokhoz képest másodlagos források is közelebb vihetnek a német, és közelebbről délnémet ünnepekör alakulásának a megértéséhez: a patrocíniumokra és az ereklyékre vonatkozó kutatások. (Megjegyzendő, hogy az esetlegességek, a források fennmaradásának a véletlene nem hagyható figyelmen kívül, mégis a már hosszú évtizedek óta folyó kutatás eredményei egyre inkább rendszert kezdenek alkotni.)¹⁵

Bajor területen számolhatunk a késő antik szerzetesség kontinuitásával, mégha igen korlátozott mértékben is. A szóba jöhető települések közül Salzburg (Iuvavum) az első,

¹⁰ SWARZENSKI: *Die Regensburger Buchmalerei*. 193–196.

¹¹ SWARZENSKI uo. 64.

¹² MOHLBERG, Kunibert: *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischer Überlieferung*. Cod. Sangall. No. 348. Münster in Westf., 1918.

¹³ HÄNGGI, Anton–SCHÖNHERR, Alfons: *Sacramentarium Rhenaugiense*. Hs. Rh. 30. Freiburg, 1970.

¹⁴ SWARZENSKI: *Die Salzburger Malerei von den ersten Anfängen bis zur Blütezeit des romanischen Stils*. Textband. Leipzig, 1913. 199. L. Függelék.

¹⁵ PL. PRINZ: i. m., GAMBER, Klaus: *Der Codex Tridentinus*. = Scriptorium 1970. 293–304. stb.; DORN: i. m. 220–252.; LEHNER, Johannes B.: *Die mittelalterlichen Kirchen-Patrocínien des Bistums Regensburg*. = Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg. 1953. 5–82.

de ide sorolható Regensburgban a Szt. György templom is, amely az ottani római castrum dél-nyugati sarkánál épült meg. Augsburgban — Venantius Fortunatus 565-ben emlékezik meg az itteni szentek tiszteletéről — az Afra templom helyén egy eredeti cella memoriae állhatott.

A földrajzi fekvésnek és a politikai kapcsolatoknak megfelelően (az Agilulf hercegek és a langobard királyság között) itáliai, észak-itáliai hatással is lehet számolni. A terület a salzburgi érsekség (798) megalapításáig az aquilejai érsek fennhatósága alá tartozott. A regensburgi, passauai, augsburgi Stephanus-, az isen-i, reichenhall-i Zeno patrocínium is erre vezethető vissza.

A kelta alapítású vagy kelta befolyás alatt álló monostorok (Eichstätt, St. Gallen, Reichenau, Freising stb.) hatása, galliai kapcsolataik mellett, az íráskultúrára gyakorolt hatásukban a legszembetűnőbb; az insularis írás jellegzetes stílusjegyei még a VIII. században is feltűnnek. Walburga, angolszász királylány is, aki Willibald testvére volt, ezen a területen halt meg, ereklyéi pedig Eichstättbe és Monheimbe kerültek. Oswald, northumbriai király kultuszának a meghonosítása is nekik tulajdonítható.

A frank befolyás I. Theudebert (533—48) uralkodásától kezdve erősödik meg („per Danubiam et limitem Pannoniae usque in oceanis litoribus custodiente Deo dominatio nostra porrigitur”)¹⁶ és az Agilulf hercegség felszámolásával vesz újabb lendületet. E folyamat része frank misszionáriusok itteni egyházszerző tevékenysége Emmerám, Erhard, Korbinian, Rutbert révén. A kolostoralapításokhoz kapcsolódó ereklye translációk is elsősorban frank területről történtek.¹⁷

Az ereklyeátvitel és a patrocínium-földrajz vázolt változásai, a délnémet sacramentariumok jellemzői mind arra hívják fel a figyelmet, hogy egy, a XI. század közepén vagy annál korábban másolt mintapéldányra vonatkozó következtetésekhez egy XII. századi kézirat alapján csak a legnagyobb óvatossággal juthatunk. A PK sacramentarium maiusának a délnémet sacramentariumokkal való egyezései sem tekinthetők döntő bizonyítékoknak az eredet szempontjából. Jelentőségük annyi, hogy a kódex szövegtörténetét, paleográfiai jellemzőit is figyelembe vevő elemzés eredményeivel összhangban, módosíthatják a PK sacramentarium maiusa mintapéldányáról kialakult eddigi, egyoldalúan „francia” hatást feltételező felfogást.

* * *

FÜGGELÉK

- I = Szt. Wolfgang veronai sacramentariuma
- II = II. Henrik müncheni sacramentariuma
- III = A Wien, Hofbibliothek, Cod. 1845. Salzburgi eredetű (XI. sz. közepe) sacramentarium és antiphonarium. (Csak jellemzőbb ünnepek)
- IV = Pray-kódex, sanctorale maius (I, II, III ünnepeivel összevetve)
- ... = megvan
- = nincs

¹⁶ I. Theudebert levele I. Justinianushoz 534—550. MG Epist. 111. 132 f. Nr. 20. Id. PRINZ: i. m. 351.

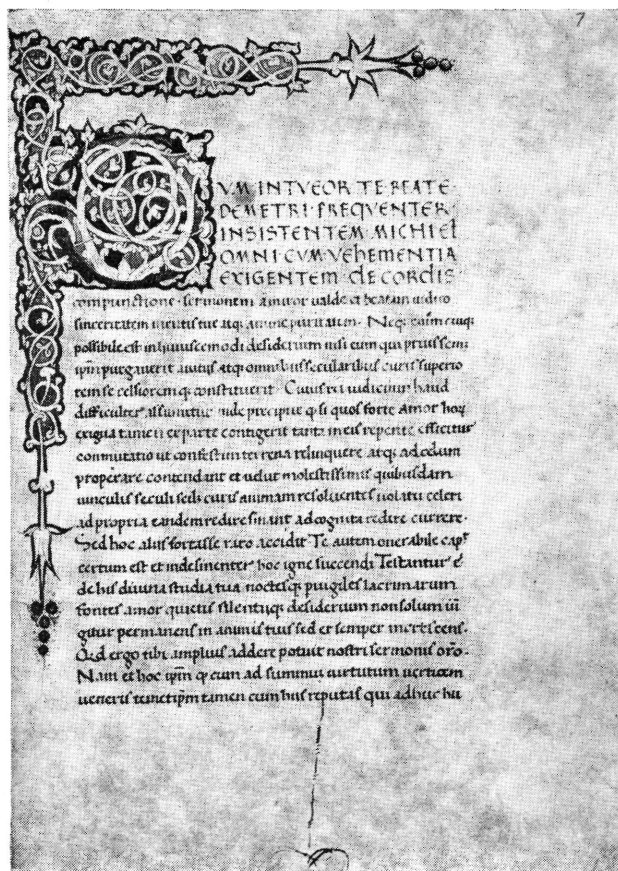
¹⁷ Néhány jellemző ereklye-átvitel a X. század elejéig: Blasius: Reichenau, St. Blasien; Dionysius: Scharnitz-Schlehdorf, Altomünster, Regensburg; Gangolfus: Eichstätt; Hippolytus: St. Pölten; Magnus: Füssen; Mauritius: Reichenau, Niederaltaich; Michael: Mondsee, Metten, Staffelsee; Quirinus: Tegernsee; Sixtus: Schliersee; Valenitnus: Passau; PRINZ: i. m. 317—413. — Gallia ereklyékben való gazdagsága a XI. századi szerzetesek öntudatán is lemérhető: „Excepta Italia, quae Romano cacumini est continua, non invenitur in totius orbis habitabili area tot sanctorum millium capax terra”. Ezekből, az itáliaiakkal együtt juthatott „ad perpetuam Germaniae gloriam”. Id. FICHTENAU i. m. 72.

	I	II	III	IV
Vig. nat. dni.	—	...		—
In nocte (In l. galli cantu)		
Mane I.		
Nat. dni. (ad missam)
Stefani
Johannis ev.
Innocentium
Silvestri
Oct. Dni.	...	—		...
Vig. Epif. (Vig. Theof.)
Epif. (Theof.)
Oct. Epif. (Theof.)
Hilarii	—	—	...	—
Felices in pinc.
Marcelli pp.
Priscae
S. Marie et Marte	—	—
Fabiani Sebastiani
Aгнаe
Vincentii
Conv. Pauli
Projecti
Agnes II.
Brigide	—	—
Purificatio s. Mariae
Blasii	—	—
Agathae
Sotheris	...	—		...
Valentini
Vitalis, Falicule. Zenonis	—	—
Julianae	...	—
Cathedra S. Petri
Mathiae
Waldpurgis	—	—
Perpetuae et Felicitatis	...	—		...
Gregorii
Benedicti	—	—
Adnunciatio s. Mariae
Ruodperti	—	—	...	—
Ambrosii	—	—	...	—
Tyburt.-Valer.-Maxim.
Adalberti	—	—
Georgii
Marci
Vitalis
Philippi Jacobi
Waldpurgis	—	—	...	—
Alex.-Event.-Theodol. } Inventio s. crucis }
Floriani	—	—
Ascensio dni.	—	...		—
Gordiani-Epimachi
Gengolfi	—	—
Pancratii
Urbani
Maximini	—	—	...	—
Nicomedis	...	—		...
Marcellini et Petri
Bonifacii	—	—	...	—

	I	II	III	IV
Primi er Feliciani
Basilidis, Cyrini
Viti	—
Marci et Marcell.
Gervasii-Protasii
Albani	—	—	...	(...)
Vig. Johs. bap.
Johannis bap.
Vig. Johs. et Pauli	...	—		—
Johannis et Pauli
Leonis pp.
Vig. Petri et Pauli
Petri et Pauli
Pauli
Processi et Martiniani
Translatio S. Thome	—	—	...	—
Translat. s. Martini	...	—
Depositio S. Odalrici	—	—	...	—
Oct. Apostolorum
Willibaldi	—	—
Chiliani	—	—
VII Fratrum
Benedicti	...	—
Hermag, Fortunat.	—	—	...	—
Margarete	—	—
Cyriaci et Braxedis	—	—
Mariae Magdalenae	—	—
Apollinaris	—	—
Christine	—	—
Jacobi
Christophori	—	—
Pantaleonis	—	—
Felicis soc.
Abdo-Sennes
Petri ad vinc.
VII Fratr. Machab.	...	—
Stephani pp. (ep.)
Xyxti Felicissimi
Agapiti	—
Affrae et Donati	...	—
Cyriaci
Vig. Laurentii
Laurentii
Tyburcii
Radegund.	—	—	...	—
Hypoliti
Eusebii	—
Vig. Assumpt. Mariae
Assumptio s. Mariae
Oct. Laurentii
Agapiti
Magni	...	—
Timothei
Bartholomaei
Rufi	...	—
Augustini
Hermetis
Sabinae
Decoll. Johs. bap.

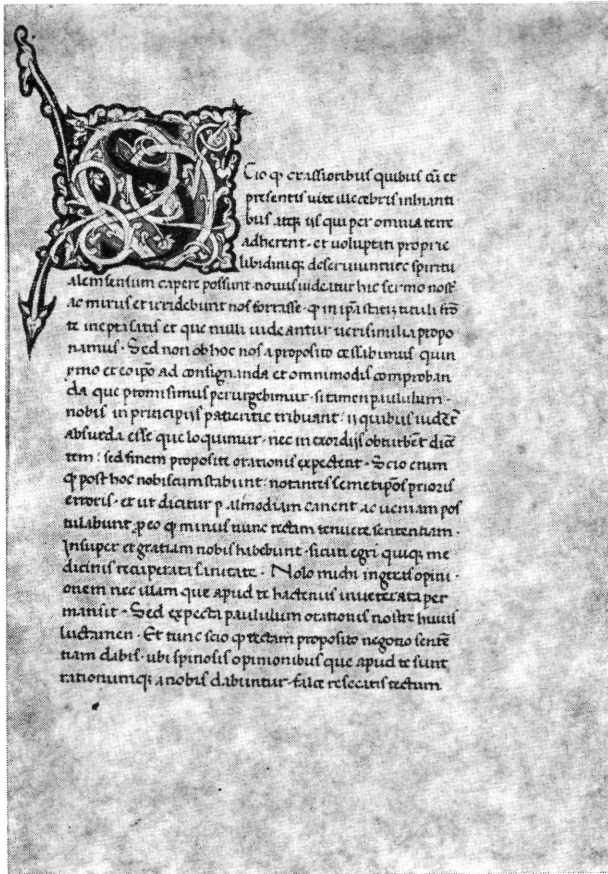
	I	II	III	IV
Felicis et Audacti
Verene	—	—	...	—
Magni	—	—	...	—
Corbiniani	—	—
Nat. S. Mariae	...	—		...
Adriani	...	—		...
Gorgonii
Proti et Hyacinthi
Exaltatio crucis
Cornelii et Cipriani
Nicomedis
Eufemiae
Luciae et Geminiani
Lantperti	—	—
Vig. Mathaei
Mathaei
Emmerami, Mauricii soc.
Conc. S. Joh. Bapt.	—	—
Translatio S. Roudperti	—	—
Cosmae Damiani
Vig. Michael	—	—
Ded. bas. s. Mich.
Hieronymi
Remegii	—	—
Marci pp.
Marcelli et Apuleii	...	—		...
Dionysii	—	—
Gereon	—	—
Calisti
Galli	—	—
Lucae ev.
Amandi	—	—
Vig. ap. Simonis et Judae
Simonis et Judae
Vig. Omn. Sanctorum
Omnium Sanctorum
Caesarii
IV Coronatorum
Theodori
Vig. Martini	...	—		—
Mennae
Martini
Briccii	—	—
Othmar	—	—
Vig. Caeciliae	...	—		—
Caeciliae
Clementis
Felicittatis
Columbani	—	—	...	—
Chrisogoni
Saturnini
Vig. Andreae
Andreae
Zenonis		—
Damasi	—	—
Luciae
Thomae

A grazi Egyetemi Könyvtár Chrysostomus-kódexéről. Mátyás király egykori könyvtáráról gazdag hazai és külföldi szakirodalom szól. A korábbi kutatások kritikai felülvizsgálata alapján összegezték sokesztendő kutatásaikat Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára, amikor arra a nagy feladatra vállalkoztak, hogy Mátyás könyvtárának teljes, hitelesnek elismert, fennmaradt anyagát bemutassák. A magyar könyvkiadás büszkeségei közé tartozik a *Bibliotheca Corviniana*, amely 1967-ben, második, javított kiadása 1976-ban jelent meg.¹ A világ valamennyi könyvtára szerepel itt, ahol ez idő szerint ismert korvinát őriznek. A tudós szerzők munkája alig képzelhető el tipográfiailag és nyomdai kivitelezésben méltóbb keretben. Csapodi Csaba részletesen ismerteti a könyvtár

1. ábra

¹ *Bibliotheca Corviniana*. Magyar Helikon, 1967. A kötetet összeállította CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, SZÁNTÓ Tibor. A kiadvány az 1963-ban BERKOVITS Ilona összeállításában megjelent *Magyarországi Corvinák* című kötettel együtt Mátyás király budai könyvtára, a *Bibliotheca Corviniana* teljes fennmaradt anyagát ismerteti. (A továbbiakban: B. C., 1967.) A második, javított kiadás: Magyar Helikon—Corvina, 1976. (A továbbiakban: B. C., 1976.)

2. ábra

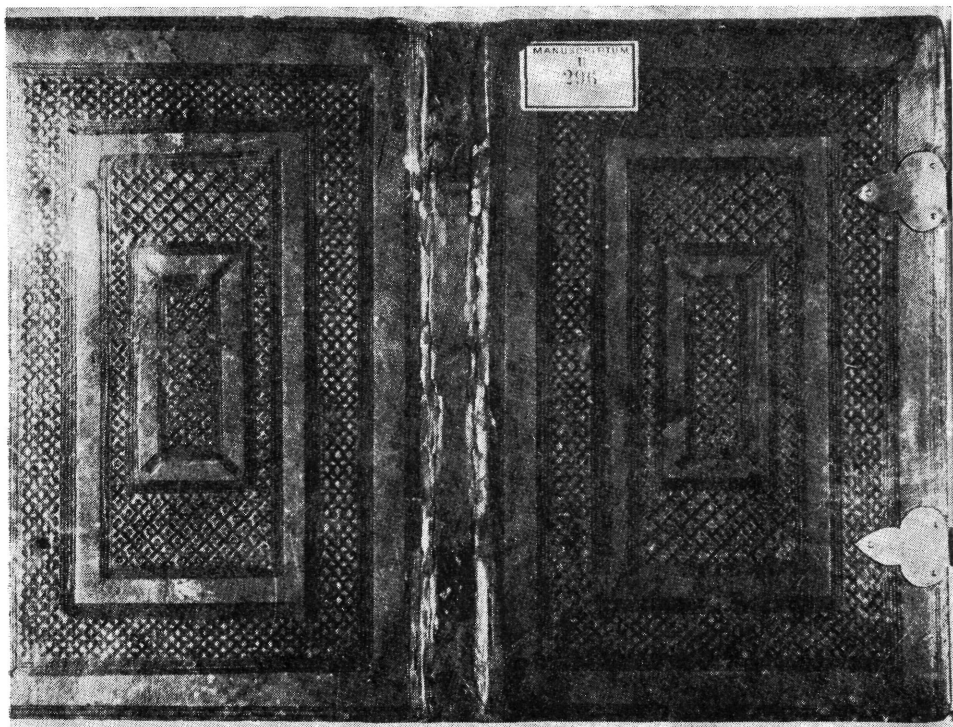
keletkezéstörténetét; a korvinák írását és művészi díszét Csapodiné Gárdonyi Klára elemzi. Köztudott, hogy a könyvtár katalógusa nem maradt fenn, és az állomány legnagyobb része elpusztult. Csapodi csak azokat a kódexeket veszi számba, amelyekről „Mátyás király vagy Beatrix címere, vagy hitelt érdemlő bejegyzés, esetleg más forrásadat bizonyítja, hogy a király vagy a királyné tulajdonában voltak”. Idesorolja azokat is, amelyeket Mátyás ajándékozás céljából készíttetett, továbbá azokat, amelyek feltehetően a várkapolna felszereléséhez tartoztak. Nem foglalkozik a kétes kódexekkel, amelyeknek igen nagy a száma, s amelyek között soknak hitelességéről még nem döntött véglegesen a kutatás.²

A szétszóródott könyvtár darabjai természetesen áradtak Ausztria felé. A könyvtár széthordásában élen jártak a bécsi humanisták (Cuspinianus, Gremper, Brassicanus).³

*

² B. C., 1967. 33.

³ Uo. 29.

3. ábra

Ausztriai tanulmányutam során rövid látogatást tettem a grazi Egyetemi Könyvtárban. Mély benyomást keltett bennem a régi, páratlan kincsekben bővelkedő könyvtár, amelynek állományában található a *Codex Albensis*⁴ is.

Meleg, kollegiális beszélgetést folytattam a kiváló felkészültségű Hans Zotterral, aki messzemenő előzékenységgel elégtette ki érdeklődésemet. Egy kis tapasztalateserének is nevezhetném beszélgetésünket, hiszen éveken át a budapesti Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának munkatársa voltam. Említést tettem a budapesti könyvtár néhány német, magyar és egyéb ritkaságáról, mire ő pillanatok múlva megjelent a Thuróczi-krónikával. A beszélgetés során megkérdeztem: nincs-e korvinájuk? Azt válaszolta, nincs, de van egy kódexük, amely erősen emlékeztet a korvinákra. Kérdéseimre megjegyezte, hogy a könyvet a Grazban járt magyar kutatók nem ismerik, nem tanulmányozták.

Csakhamar kezemben volt Johannes Chrysostomus vegyes műveket tartalmazó könyve, amelynek leírását alább⁵ eredetiben közlöm. Kérésemre mikrofilmet készített Hans

⁴ FALVY, Zoltán—MEZEY, László: *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem XII. Jahrhundert.* Übers. V. Béla FALUDI.) Budapest—Graz, 1963. Akadémiai Kiadó.

⁵ 296. Alte Signatur 39/11 f⁹ Pergament I 74 Bl. 25 : 17 cm XV² Jh. Benediktinerstift St Lambrecht. Rote Überschrift. Kalligraphische italienische Renaissance-Minuskel. Bunte Initialen mit Gold in Nachahmung des romanischen Stils. Gleichzeitiger brauner italienischer Lederband mit Blindlinien und Flechtwerk.

Auf dem Vorsatzbl.: In usum fratrum Lambertinorum 1622 emptus est 48 Kr. Auf dem Einbandrücken St. Lambrecht Nr. 196.

Johannes Chrysostomus, [Opuscula nonnulla latine versa].

4. ábra

Zotter a kódex három illuminált lapjáról (1., 7., 39) és kötéstáblájáról, amelyeket itthon volt alkalmam egybevetni a hitelesnek elismert korvinákkal.

Közbevetőleg: Chrysostomus-kódexek viszonylag szépszámmal voltak jelen Mátyás könyvtárában. A ma nyilvántartottak között az Országos Széchényi Könyvtárban, a modenai Este Könyvtárban, a párizsi Nemzeti Könyvtárban van egy-egy, a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtárban kettő. Ehhez az öthöz járul a második világháború alatt elpusztult hatodik, amelyet a varsói Nemzeti Könyvtárban őriztek.

Meg kell jegyezni: a grazi Chrysostomus-kódexnek sem kötéstábláján, sem belsejében nem található a jellegzetes négyosztagú címer. Mint leírásából látjuk, múltját 1622-nél korábban nem ismerjük. A könyvben egyéb nyomot sem találunk, amelynek alapján arra lehetne következtetni, hogy Mátyás (esetleg Vitéz János vagy Janus Pannonius) könyv-

[A könyv tartalma:] De compunctione liber I. (Bl. 1–18.) (Jo. Cr., quod nemo leditur nisi a se ipso.) (Bl. 20–38.) (Ad Theodorum monachum.) (Bl. 39–74.) Flor. Cas. 3, 1877, S. 389–411.

tárának állományába tartozott. Minthogy nem szándékunk ilyesmit állítani, azzal sem érvelünk, hogy a korvinák kötéstábláján és belsejében nem mindig van jelen a címer. Mégis érdemes felfigyelni rá.

Érdemes összehasonlítani a grazi kódex 7. oldalának díszítményét a bécsi Chrysostomus-kódex díszítményével,⁶ a minta megformálása és színezése szinte hajszálpontosan azonos. Mindkét kódex az egyszerű firenzei fehér indafonatos díszítésű kódexek közé tartozik.⁷ A klasszikus növényi ornamentika finom rajzú, mértéktartó alkalmazása⁸ igen hasonlóan jelenik meg az ugyancsak Bécsben őrzött Platon-kódexben,⁹ a Lucretius-kódexben,¹⁰ a Salvianus-kódexben¹¹ a Livius-kódexben,¹² a Marcellinus-kódexben¹³ és a Statius-kódexben.¹⁴

Nincs egyéb szándékunk, mint ezekre az érdekes összefüggésekre rámutatni, a többi a szakemberek dolga.

LENGYEL BÉLA

Az Érdy-kódex perikóparendszere és Guillermus Parisiensis posztillás könyve. A vasár- és ünnepnapokra adott szentleckék és evangéliumi szakaszok, a perikópák egész évet átfogó rendszere a középkorban egy-egy szerzetesrend számára kötött, s a rendre jellemző volt. Perikópákat tartalmazó kódexeinket hasznos tehát e tekintetben is vattalóra fogni, mert a rendi háttérhez vagy a forrásokhoz gyakran éppen a perikóparendszer azonosításával jutunk közelebb.

Az Érdy-kódex kínálta lehetőséget a kutatás sokáig elhanyagolta. A közelmúltban Szabó Flóris *A karthauziak olvasmányai*¹ című tanulmányában az összehasonlító vizsgálatok elvégzésével a *Missale ad usum Dominorum Ultramontanorum* olvasmányrendjében az Érdy-kódex *De Tempore* részének perikóparendszeréhez igen hasonló rendszert talált. Munkájának érdemét a vizsgálódás folytatásával hangsúlyozni szeretném.

A kódex *De Tempore* része, mint ismert, csonka: Advent első vasárnapjától Farsangvasárnapig, illetve Hamvazószerda utáni péntekig tart. Szerkezetileg két egymástól el-

⁶ CXVII. képtábla (Wien, Nationalbibliothek. Cod. lat. 977. F 1^r.) — B. C., 1967. — Az 1976-os kiadásban ez a képtábla nem szerepel. A 13 új tétellel nem gyarapodott az Ausztriában őrzött korvinák száma.

⁷ Csapodi megállapítja, hogy a fennmaradt hiteles korvináknak kb. egyharmada 1450–1470 között készült, és ilyen díszítésű. Nagy számuk Mátyás könyvtárában „Vitéz János és Janus Pannonius könyveinek, illetőleg könyveik egy részének lefoglalásával is magyarázható”. B. C., 1967. 20.

⁸ Így jellemzi CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára az Attavante műhelyéből kikerült kódexek díszítését. B. C., 1967. 76.

⁹ CXXII. képtábla. Cod. lat. 2384. F. 1^r B. C., 1967. CSAPODINÉ jellemzése a grazi kódexre is érvényes: az egyszerű firenzei indafonatos díszítés „pálmalevélszerű, sugaras aranylapocskákkal körülvett, virágszerű díszítményben végződik”.

¹⁰ CIV. képtábla. Cod. lat. 170. F 1^r.

¹¹ CXIV. képtábla. Cod. lat. 826. F 1^r.

¹² CXVIII. képtábla. Cod. lat. 22. F 1^r. — „A gondosan kivitelezett indafonatok két, egymással és a kerettel párhuzamos aranysegély köré fonódnak, s a közöttük üresen hagyott részek kis, sárga háromszögletű pontokkal díszített kék, piros és zöld alapszínnel vannak kitöltve. A felső és alsó keret végződésénél stilizált levelek és virágok, az egész keretdísz körül több helyen sugaras aranylapocskák.” (CSAPODINÉ).

¹³ CII. képtábla. Cod. lat. 138. F 1^r. „A . . . növényi indákból, levelekből, virágokból alakított, sugaras aranytallérokkal díszített miniatúra csupán a felső és a bal oldali lapszél egy részét foglalja el.” (CSAPODINÉ).

¹⁴ CIII. képtábla. Cod. lat. 140. F 1^r.

¹ SZABÓ Flóris: *A karthauziak olvasmányai — pannonhalmi dokumentumok alapján.* MKsz 97 (1981) 263–275. Az Érdy-kódexre vonatkozó rész: 272–274. (A szerző kérésére helyesbitem a 273. oldal utalását, mely nem Borbálára, hanem Bertalanra vonatkozik.)

különülő fejezetében először az episztolák, majd az evangéliumok rendjében halad végig az egyházi év első negyedének ünnepein.²

Az episztola-részben egy-egy ünnepen az aznapi szentlecke előkészítésére megjelöli a szerző a perikópa bibliai helyét, néhány sort idéz az előzményekből, majd az episztola „bőtű szerént való magyarságát”³ adja. Ezt követi a Temesvári Pelbárt *Pomerium de Tempore* című prédikációgyűjteményéből kompilált terjedelmes szentbeszéd. Temesvári Pelbárt e művében kizárólag evangélium-magyarázatokot olvashatunk, négyet minden ünnepen. Az Érdy-kódex összeállítójának át kellett hidalnia azt az ellentmondást, hogy az episztola után nem az episztola, hanem az evangélium magyarázataiba kezd. Ezért utal rendszeresen az aznapi evangéliumra, s értelmezi a lecke és az evangélium közös tanulságaként az evangéliumra vonatkozó prédikációt.⁴ Egy érdekesség azonban szembetűnik: ezek az evangéliumi utalások és az evangéliumi rész ugyanazon ünnepre adott evangéliumi szakaszai nem fedik egymást. E kérdésre később visszatérek.

A második fejezetben az evangéliumi perikópák találhatóak az esemény idejére és a párhuzamos evangéliumi helyekre utaló rövid bevezetés után. Az evangéliumot egy rövid, száraz értelmezés, posztilla követi, mely sem jellegében, sem színvonalában nem hasonlítható az első rész erős sodrású, rangos prédikációihoz.

A perikópák kérdésével először Ábrahám Lambert foglalkozott,⁵ aki a *Missale Romanum*, a *Missale Carthusiense* és az Érdy-kódex megfelelő perikópáinak egybevetésével a Vízkereszt utáni mozgó vasárnapok számából és elhelyezkedéséből a kódex keletkezésének időpontjára próbált következtetni. A módszer ugyan nem vált be, az a megállapítása viszont igaz, hogy a *Missale Romanum* és a *Missale Carthusiense* olvasmányai Vízkereszt után (a harmadik vasárnapig) azonosak, különbség csak a számozásban van, mivel a *Romanum Vízkereszt*től, a *Carthusiense Vízkereszt nyolcadától* számítja a vasárnapokat.⁶ (Az Érdy-kódex a Vízkereszt nyolcada utáni vasárnapokat menyegzős vasárnapoknak nevezi.⁷) Mivel dolgozatában Ábrahám Lambert elsősorban a vasárnapok számával foglalkozott, nem derült ki, hogy az Érdy-kódex sem a karthauzi rendszert, (amit a szerző, a Karthauzi Névtelen rendi hovatarozása) sem a kuriális római (amit a forrás, Temesvári Pelbárt rendszere sugallna) nem követi. Erre Timár Kálmán hívta fel először a figyelmet: a Névtelen „postilla- és egyetemes legendagyűjteményt állított össze mindenféle rendű apácák és latinul nem tudó szerzetes testvérek számára. Érdekes, hogy a perikópák összeállításában nem követi a karthauzi szokást.”⁸ Szabó Flóris szerint Timár e megállapításában a

² Az episztolák sora Farsangvasárnapig tart. Ekkor egy üres lap következik, majd egy díszes de befejezetlen, ugyanakkor erősen megkopott címlappal, egy másik kéz írásával elkezdődik az evangéliumi fejezet. Ez a Hamvazószerda utáni péntek perikópájával, egy mondat közepén szakad meg.

³ Ezt többször hangsúlyozza: „Ez may zent Epistolának azert bewtű zerent valo magyarssaga ezenkeppen vagyon” (NyTár IV, 20, 9–10); „Lassok meg azert az zent Epistolának bewtű zerent valo magyarssagaat” (52, 11–12) stb.

⁴ „Azont hyrdety Anyazent egyhaz mynekkewnk Ez may zent epistolának es ewangeliomnak értelmeeből . . .” (3, 8–10); „. . . ezekre ynt es tanoyt mynket ez may zent Innepnek Epistolaya Ezekre tanoyt az zent ewangeliom ees.” (11, 5–6); „Megh halwan es erthween mynd az zent Epistolának mynd az zent ewangeliomnak értelmeat . . .” (52, 22–23); „Myert zerelmes atyamffyay ygenlő lelky ertelem zerent, mynd az zent epistola mynd az ewangeliom, nem mezze yarnak egy mastwl . . .” (86, 1–4) stb.

⁵ ÁBRAHÁM Lambert: *Az Érdy-kódex kora*. It 2 (1913) 93–96.

⁶ A *Missale Strigoniense*, a *Missale ad usum Dominorum Ultramontanorum* és a *premontrei uzus* szerint is Vízkeresztől kezdik a vasárnapok számolását.

⁷ A megtestesülés ünnepkörének befejezése után és a szigorú nagyböjti időre való előkészület előtt ezek a vasárnapok alkalmasak voltak „menyegzők” tartására. A vasárnapi evangéliumok sora a kánaeni menyegzővel, Krisztus első csodatételével kezdődik.

⁸ TIMÁR Kálmán: *Magyar kódex-családok*. ItK 37 (1927) 223.

magyarázat is benne rejlik, a törekvés e sokszínű igény kielégítésére.⁹ Az azonosításra azonban Szabó Flórisig senki nem vállalkozott, aki idézett művében joggal köti az Érdy-kódex perikópáit a hazánkban a középkorban rendi- és egyházmegyei szinten általánosan elterjedt frank-római perikóparendszerhez. Ennek első pillantásra szembevetendő jellegzetessége, hogy Advent első vasárnapján Jézus jeruzsálemi bevonulását olvassák (Máté 21, 1–9) és csak a második vasárnapon olvasnak az utolsó ítéletről Lukács evangéliumából (Lukács 21, 25–33), amivel viszont a kuriális római, az azt követő ferences és a római-tól egyébként sok tekintetben eltérő karthauzi szokás szerint is elkezdik az egyházi évet.

Egy összehasonlító táblázatban kiemeltem azokat az ünnepeket, melyeken a különböző rendszerek között eltérés mutatkozik. (Lásd a táblázatot.)

	Advent I vasárnapja		Advent II vasárnapja		Advent III vasárnapja	
	Evangélium		Evangélium		Evangélium	
<i>Érdy-kódex</i>	<i>Máté</i>	21,1–9	<i>Lukács</i>	21,25–33	<i>Máté</i>	11,2–10
Miss. OCarth. ¹⁰	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10	János	1,19–28
Miss. Rom. ¹¹	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10	János	1,19–28
Miss. Strigon. ¹²	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Miss. OPaul. ¹³	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Miss. Zagrab. ¹⁴	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Miss. Quinqueecc. ¹⁵	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Miss. dom. Ultramont. ¹⁶	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
<i>Miss. OPraed.¹⁷</i>	<i>Máté</i>	21,1–9	<i>Lukács</i>	24,15–35	<i>Máté</i>	11,2–10
Miss. OPraem. ¹⁸	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Döbrentei-kódex ¹⁹	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
<i>Guillermus Parisiensis²⁰</i>	<i>Máté</i>	21,1–9	<i>Lukács</i>	21,35–35	<i>Máté</i>	11,2–10

⁹ I. m. 273.

¹⁰ Missale Carthusiense. Paris, 1520. (Az OSZK Ant. 6767, 6768. sz. példányát használtam.)

¹¹ Missale Romanum. Venezia 1493. (Az OSZK Inc. 992. példányát használtam.)

¹² Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis. H.n. 1501. (Az OSZK RMK III. 102. példányát használtam.)

¹³ Missale fratrum heremitarum ordinis divi Pauli primi heremite. Budensis 1514. (OSZK RMK III. 321.)

¹⁴ Missale Zagrebiense. Venezia 1511. (OSZK RMK III. 176.)

¹⁵ Missale Quinqueecclesiense. Venezia Inc. 1499. (OSZK Inc. 989.)

¹⁶ Missale ad usum Dominorum Ultramontanorum. Verona 1480. (EK Inc. 76.)

¹⁷ Missale secundum morem et consuetudinem fratrum praedicatorum Ordinis S. Dominici. Venetiis 1497. (OSZK Inc. 1198.)

¹⁸ Missale secundum ritum et ordinem sacri ordinis Praemonstratensis. Parisiis 1578. OSZK Ant. 289.)

¹⁹ A Döbrentei-kódex perikóparendszere sincs még megnyugtatóan tisztázva. (*Nyelv-émléktár 12. köt.* Budapest 1884.) Az Érdy-kódexszel a problematikus helyeken egyezik, evvel viszont pillanatnyilag csak annyit kívánok hangsúlyozni, hogy a frank-római olvasmányrend azonos ágához tartozik.

²⁰ GUILLERMUS PARIENSIS, *Postilla super epistolas et evangelia*. Augsburg 1473. (MTA Inc. 536.); Nürnberg 1481. (MTA Inc. 316.); Strassburg 1500. (MTA Inc. 230.)

	Advent IV vasárnapja		Kiskarácsony
	Episztola	Evangelium	Episztola
<i>Érdy-kódex</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Galatákhöz 3,23–26</i>
Miss. OCarth. ¹⁰	Filippiekhez 4,4–7	Lukács 3,1–6	Titushoz 2,11–13
Miss. Rom. ¹¹	I Korinth. 4,1–5	Lukács 3,1–6	Titushoz 2,11–13
Miss. Strigon. ¹²	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Titushoz 3,4–7
Miss. OPaul. ¹³	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
Miss. Zagrab. ¹⁴	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
Miss. Quinqueecl. ¹⁵	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
<i>Miss. dom. Ultramont.¹⁶</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Galatákhöz 3,23–29</i>
<i>Miss. OPraed.¹⁷</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Titus 3,4–7</i>
Miss. OPraem ¹⁸	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Titus 2,11–13
Döbrentei-kódex ¹⁹	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
<i>Guillermus Parisiensis²⁰</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Galatákhöz 3,23–29</i>
	Vízkereszt nyolcada	IV. vasárnap	Vízkereszt nyolcada után
	Evangelium		Evangelium
<i>Érdy-kódex</i>	<i>János 1,29–34</i>	<i>Máté 13,24–30²¹</i>	
Miss. OCarth. ¹⁰	János 1,29–34	Máté 11,25–30	
Miss. Rom. ¹¹	János 1,29–34	Máté 13,24–30	
Miss. Strigon. ¹²	Máté 3,13–17	Máté 13,24–30	
Miss. OPaul. ¹³	Máté 3,13–17	Máté 11,25–30	
Miss. Zagrab. ¹⁴	Máté 3,13–17	Máté 11,25–30	
Miss. Quinqueecl. ¹⁵	Máté 3,13–17	Máté 11,25–30	
<i>Miss. dom. Ultramont.¹⁶</i>	<i>Máté 3,13–17</i>	<i>Máté 11,25–30</i>	
<i>Miss. OPraed.¹⁷</i>	<i>Máté 3,13–17</i>	<i>Máté 13,24–30</i>	
Miss. OPraem ¹⁸	Máté 3,13–17	Máté 13,24–30	
Döbrentei-kódex ¹⁹	Máté 3,13–17	Máté 13,24–30	
<i>Guillermus Parisiensis²⁰</i>	<i>semmi</i>	<i>Máté 13,24–30</i>	

A táblázat tanulsága az, hogy az Érdy-kódex perikóparendszere teljesen egyik misszáléval sem egyezik (a Missale Minorum Ultramontanorum-tól is eltér két esetben, Vízkereszt nyolcadán és az azt követő negyedik vasárnapon).²¹ A kérdés tehát egy ilyen mechanikus összehasonlítás után még mindig megoldatlan.

Magyarázatot kellett találni emellett az episztolákat bevezető bibliai utalásokra és az evangéliumokat megelőző, az események pontos idejét jelző megjegyzésekre is. Ezek valószínűvé tették, hogy nem egy misszáléból emelte ki a szerző a perikópákat, és kereste ki minden esetben a Bibliából a misszáléban nem szereplő megfelelő előzményt, hogy szó szerint idézhesse, hanem egy olyan forrást használt, melyben a perikópák ezekkel a bevezetőikkel szerepeltek.

A kódex második nagy szerkezeti egysége, a De Sanctis rész tanulságai – e fejezetre más alkalommal szeretnék visszatérni –, a domonkos perikópa-szisztéma felé irányítot-

²¹ A „Negyedik vasárnapon” és „Ewtód vasárnapon” felírás nyilvánvalóan téves, a harmadik és negyedik vasárnapról van szó a kódexben. Ábrahám Lambert is utal erre idézett cikkében, 94, 1. gyűjtet.

tak. (Ennek a De Tempore részben a kiskarácsonyi *Apparuit benignitas* (Titus 3, 4–7) és a Vízkereszt nyolcadában olvasható *Tunc venit Jesus* (Máté 3, 13–17) perikópák mondanak ellent.) Egy domonkos forrást feltételezve jutottam el a 15. század végének egyik legnépszerűbb posztilla-gyűjteményéhez, a domonkos Guillelmus Parisiensis *Postilla super epistolas et evangelia* című kompilációjához. E mű végre kezünkbe adta az Érdy-kódex De Tempore része perikóparendszerének kulcsát.

Guillelmus Parisiensis, bár művének száznál több ősnymtatvány kiadása van,²² viszonylag elhanyagolt alakja az irodalomtörténetnek. Quétif a domonkos szerzőket időrendben feldolgozó hatalmas munkájában az 1485-ös évnél szól róla, de annál többet, hogy domonkos volt és hogy megkülönböztetendő az 1312-es évnél említett Guillelmustól, nem tud.²³ A *Lexikon für Theologie und Kirche* 1938-as kiadásában hat Wilhelm von Paris szerepel,²⁴ de a posztillák íróját meg sem említi. Az 1965-ös kiadás már szentel neki egy rövid címszót, de a fentieknél bővebb információval az általa idézett szakirodalom sem szolgál. Guillelmus a műve elé írt szerénykedő Prohemiumban gondosan felsorolja forrásait.²⁵ Személye és posztillái — éppen népszerűségük miatt — nagyobb figyelmet érdemlénének. A kiadásokkal kapcsolatban egy érdekes jelenséget tapasztalunk: az 1500 utáni kiadásokat a római szisztémához igazítva átdolgozták és kiegészítették. Ezekben az adventi vasárnapokon az evangéliumi perikópáknak az idézett „elcsúszott” rendjét találjuk, szemben az 1500 előtti kiadások domonkos perikóparendszerével.²⁶ Forrásként tehát csak a korábbi kiadások jöhetnek szóba.

²² FREDERICH, R.: *The postilla of Guillelmus Parisiensis*. Gutenberg Jahrbuch 34. (1959.) 73–78. A szerző 1472 és 1500 között 105 kiadást sorol fel.

²³ QUETIF (JACQUES) JACOBUS: *Scriptores ordinis Praedicatorum . . .* Lutetiae Parisiorum 1719. I. 868. „Guillelmus Parisius alter ab urbe natali vel etiam professione sic nuncupatus scripsit ac edidit librum hoc titulo: Postilla super evangelia Dominicalia secundum sensum litteralem juxta concordias evangelistarum. Sequitur evangelia de Sanctis. Eodem volumine exstat: Postilla in epistolas de Tempore et de Sanctis. Vitam bonam et exitum beatum. Ego frater Guillelmus sacrae theologiae professor minimus Parisius educatus etc. — Ordinis Praedicatorum fuisse patet ex postilla super evangelium Dominicae XV. post octavas penthecostes ubi sic habet: Similiter *Dominicus pater noster* . . . Aetas vero certo cognoscitur ex postilla in evangelium de communi virginum scilicet de decem virginibus in qua sic habet: „Mora ista est decursus temporis ab ascensione Christi usque ad diem iudicii quod tempus propter longitudinem vocatur mora. Iam enim duravit per mille quadringentos et LXXXV. annos . . . Praeterea passim citat sermones S. Vincentii Ferrerii. Ex quibus evidens est alterum esse a F. Guillelmo de Parisius de quo nas supra ad annum 1312 . . .”

²⁴ Wilhelm v. St. Amour, *Wilhelm v. Auxerre*, Wilhelm v. Auvergne, Wilhelm v. Baufeti, Wilhelm v. Seignelay, s végül Szép Fülöp gyóntatója +1312/14. BÀN Imre *A Karthausi Névtelen műveltsége* (Budapest 1976) című tanulmányában valószínűleg éppen a szerző ismeretlensége miatt nem tesz különbséget Guillelmus Autissiodorensis és a posztilláíró „Parisiensis” között. Az első 1247 táján meghalt. A hivatkozás „Gwillermos et Lyray Myklos doktoroc”-ra (NyTár IV, 158, 7.) mindenképpen a 15. századira vonatkozik (BÀN Imre i. m. 56.)

²⁵ „Non meum quod exiguum est ingenium consului dictas expositiones, sed aliorum sacrae paginae doctorum libris innitens . . . Sunt autem haec doctorum nomina sancti augustini, Gregorii hieronimi: ambrosii: venerabilis bede in ipsorum homeliis: glose interlinearis: glose ordinarii nicolai de lyra: nycolai de gorra super quatuor evangelistas: sancti thome de aquino super johannem guillelmi lugdunensis in sermonibus de tempore. Jordani ex sermonibus de tempore rabani.”

²⁶ Az MTA Ant. III. példányán, melyet 1508 és 1534 közé datálnak, a következő titulust olvassuk: „Postilla sive expositio epistolarum et evangeliorum tam dominicalium quam ferialium completa per decursus totius anni una cum quaestionibus super evangelis suis in locis de novo insertis. Necnon etiam cum novis postillis super unaquaque epistola et unoquoque evangelio in margine appositis. (A másik kötet, amit használtam EK Vet. 06/27. 1506-os lyoni kiadás.)

A perikópák teljes egyezését összehasonlító táblázatunk igazolja. A bevezető sorok azonossága kétségtelenné teszi, hogy nem véletlen egyezésről van szó. Példaként Advent első vasárnapját idézném, amikor Guillermusnál ezt olvassuk:

„Fratres scientes quia hora est iam nos de somno surgere. Verba proposita ad Ro. XIII. c. sunt scripta in epistola hodierna lectionaliter recitata. Ante inicium illius epistole scribit sanctus paulus in eodem capitulo dicens. Nemini quidquam debeat nisi ut invicem diligatis qui enim diligit proximum legem implevit. Post hoc sequitur epistola hodierna Scientes quia . . .”

Az Érdy-kódex azonos helyén ez áll:

„Ez may zent Epistolaat yrta meg zent paal Apostol Romayaknak irth leweleenek tyzen harmad rezeeben. es olvassa anyazent egyház ez elssew adveenth vasaarnapnak Miseyeeben Mely epistolának előtte azon Capitulomba emlekőzyk az atyaffywy zent zeretetnek tartasarol mondwan. Senkinek semywel ne tartozyatok. hanem chak hogy egymast zeressetők. mert valaky ygazan zerety ew barattyaat attyaffyat az bel tellyesőyty az törweent az az wr istennek zent parancholattyaat: ennek ymaran rokon wtanna kőwetkőzyk ez may zent Epistola:” (NyTár IV, 2, 6–14).

Megjegyzendő, hogy Guillermus a Rómaiakhoz írt levél 13. fejezetének 8. versét idézi, az episztola pedig csak a 11-től kezdődik. A Névtelen ugyanígy jár el. Guillermus műve nemcsak a bevezető sorok és a perikóparendszer forrása, hanem közvetve az evangéliumi posztilláké is, ez azonban túlmutat e dolgozat témáján.

Egyetlen napra, Vízkereszt nyolcadára nem találunk „fedezetet” Guillermus perikópái között, amikor ő nem ad külön evangéliumot. Az Érdy-kódexben ekkor, egész eddigi gyakorlatának ellentmondva, a római, illetve karthauzi szokásnak megfelelő perikópát találunk, s azt is szerkezetileg rossz helyen, az episztola-részben. Erre viszont magyarázatot ad az episztola-fejezet evangéliumi utalásaiból rekonstruálható második perikóparendszer. Említettem, hogy az első rész evangéliumi utalásai nem fedik egymást az ugyanazon a napon a második fejezetben olvasható evangéliumokkal: 1. Advent első vasárnapján az utolsó ítéletre utal, mint az aznapi evangéliumra, pedig frank-római szokás szerint az evangéliumi részben a virágvasárnapi bevonulás szerepel. 2. A második vasárnapon így ír:

„. . . ezekre ynt es tanoyt mynket ez may zent Innepnek Epistolaya Ezekre tanoyt az zent ewangeliom ees. ha meg gondollyok *wrwnk Iesusnak feleletyt es yzenetyt zent Ianosnak Herodesnek jogsagaban leween*. De myeert zerelmes atyamffyay ez el mwlt vasaarnapon meg ygyeerttem vala ty zerelmetőknek hogy ez may napon veegkeppen meg keellene latwnk mynt yteely meg wr isten ez vylagot . . .” (11, 5–11).

Az evangéliumi részben ezen a vasárnapon az utolsó ítélet olvasható, így egyrészt ha ebben a szisztémában gondolkozna, nem a következő vasárnapi Keresztelő Szent Jánosra utaló evangéliumra hivatkozna, másrészt nem az előző vasárnapi ígéreteré emlékeztetve prédikálna az utolsó ítéletről, hanem azért, mert ez az aznapi evangélium. 3. Az adventi kántorbőjt szombatján ezt olvassuk:

„Myert ez may zent Ewangeliomot ez yewendő vasarnapon ees eenekly anyazent egyhaaz, nem zykseeg eet bewtő zerent meg yrnya sem helt awagy ydőt vele foglalny” (44, 34–36).

Csak a római perikóparendszert követő szerző, vagy egy karthauzi írhatta, mivel csak e két rendszer olvas a negyedik vasárnapon a szombattal azonos evangéliumot (Lukács 3, 1–6). A többiek a *Miserunt Judaei* (János 1, 19–28) perikópát olvassák. A fentieknek ez az előző vasárnapra volt előírva.

4. A negyedik vasárnapon megint „tévesen” a Lukács evangéliumra utal: „Mert az zent ewangeliom tanoyt arra, mykeppen Cristus kyralnak yewetelyre wtat zerezyewwnk my zywnkben lelkewnkben . . .” (51, 19–21).

5. Vízkereszt nyolcadán az episztola-részben adja az evangéliumot, a római, illetve karthauzi szisztémának megfelelően.

6. Három vasárnapon az evangélium-kezdeteket latinul meg is adja. A második menyegzős vasárnapon: „Sequitur ewangelium *Descendens Jesus* (Máté 8, 1), cum suis exposicionibus” (119, 9–10). A harmadik menyegzős vasárnapon: „Sequitur ewang. *Ascendente Jesu* (Máté 8, 23) cum suis exposicionibus” (123, 28). A negyedik menyegzős vasárnapon: „Sequitur Ewangelium *Simile factum est regnum celorum* (Máté 13, 24) cum Exposicionibus suis Deinde sequitur sermo.” (131, 27–28). Ezek mindenütt azonosak. Röviden összefoglalva:

	Episztola rész utalása az evangéliumi perikópára	Evangéliumi rész perikópája
Advent I	Lukács 21,25–33	Máté 21,1–9
Advent II	Máté 11,2–10	Lukács 21,25–33
Advent IV	Lukács 3,1–6	János 1,19–28
Vízkereszt nyolcad.	János 1,29–34 (itt adja)	—

Az episztola-fejezet evangéliumi utalásaiból a kuriális római perikóparendszer körvonalazódik előtünk, ez egyben a ferences Temesvári Pelbárt rendszere is.

A fenti tapasztalatokat összegezve a Karthauzi Névtelen munkamódszerére vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg: 1. Az episztola-részben a két forrást, Temesvári Pelbárt művét és Guilleumus Parisiensis posztilláskönyvét (vagy annak egy átdolgozását) egymással párhuzamosan használta. Guilleumus posztilla-gyűjteményéből kiemelte a megfelelő episztolát annak bevezetőjével, majd a prédikációt a második forrás, Temesvári Pelbárt művéből merítve, hozzákapcsolta. Az utábbi rendszerében teljesen otthonosan mozgott, amit „elszólásai” is tanúsítanak. Karthauzi lévén ez nem eshetett nehezebbé, mert a két rendszer az évnék e szakaszában többé-kevésbé megegyezik. 2. Az evangéliumi rész szintén Guilleumus perikópái alapján készült, de egy másik kéz által, s az ellentmondások talán ezért kerültek el a szerző figyelmét. Itt a posztillák forrása is egy Guilleumus-átdolgozás.

A perikóparendszer feltárása és azonosítása a perikópákat tartalmazó kódexek alaposabb megismerésének egyik feltétele. Az Érdy-kódex elemzésének tanulsága azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a perikópákat csak a szöveggörnyezettel együtt érdemes vizsgálni.

MADAS EDIT

Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvében. A koppenhágai királyi könyvtár kéziratgyűjteményében számos olyan régi emlékkönyvet őriznek, amelynek hajdani tulajdonosa nem dán vagy más skandináv utazó volt, hanem külföldi, német vagy osztrák nemes. Ezek közé tartozik Stephan Haymb von Reichenstein díszes albuma. Ez a Thot 1279,4° jelzetű emlékkönyv bizonyos értelemben még átmeneti típust képvisel a hajdani címergyűjtő *Wappenbuch*-ok és a Reformáció terjedésével gyorsan népszerűsödő *album amicorumok* között. A kézzel festett családi címerek sokasága mellett ebben az albumban viszonylag kevés informatív szöveget találunk, és még az egyes beírók azonosítását is megnehezíti az időpont és a hely elhagyása, illetve az időpontnak csak évszámra

szorítókozó feltüntetése. Magyar szempontból viszont a Haymb von Reichenstein-féle album joggal tarthat számot érdeklődésre, hiszen szerepel benne Balassi Bálint saját kezű bejegyzése.¹

Nevezett albumról eddig csak egyetlen tanulmány jelent meg német nyelven, s az is főleg annak kötésével, illetve papírtörténeti aspektusaival foglalkozott.² A Stephan Haymb von Reichenstein-féle album 21 × 15 cm nagyságú, violaszínű brokátba kötött könyvecske, a virágdíszes brokátkötés ezüsttel van átszőve, s a virágok szirmain török írás található. Mivel az időben első két bejegyzés Konstantinápolyból származik, valószínűnek látszik, hogy tulajdonosa a török birodalom fővárosában vásárolta, illetve köttette emlékkönyvét. Az említett bejegyzések dátuma 1575. november 18. s a bejegyzők osztrákok vagy németek: Ulrich von Füngsperg (fol. 75), illetve Wentzl Martin von Wiernitz (fol. 77). Stephan Haymb albuma közel száz bejegyzést tartalmaz 1575-től 1591-ig, illetve még hat bejegyzést 1621-ből és egyet 1637-ből — a könyvecske ekkor már nem volt eredeti tulajdonosának birtokában.

Stephan Haymb von Reichenstein, az album első possesszora alighanem azonos azzal a „Stephanus von Haym”-mal, aki két testvérével együtt 1563. április 14-én iratkozott be a bécsi egyetemre, s akiről még azt is bejegyezték, hogy „nobilis Gracensis vicedomini iam Viennensis filius”,³ más szóval, hogy bár gráci származású, de magas tisztséget viselő apjával együtt Bécsbe áttelepült nemesi származék. Albumának tanúsága alapján Stephan von Haymb sokat utazott, s így feltehetően diplomáciai, illetve katonai pályán működött, Konstantinápolyba is valamilyen császári követséggel juthatott el. A bárói címet lehet, hogy éppen ő szerezte meg a családnak, mert 1609-ben a bécsi egyetemen két fia, Johannes Cristophorus és Wolfgangus Georgius már „liberi barones ab Haimb” néven matrikulált.⁴ S mint az a Haymb-féle album utolsó lapjáról kiténik, az emlékkönyvet éppen egy Wolfgang Georg nevű Haymb báró, Stephan fia — vagy talán unokája? — örökölte.⁵

Ami Stephan von Haymbot illeti, ő pályája során számos előkelő osztrák és német úrral került kapcsolatba. Albumának legelőkelőbb beírója Ferdinánd bajor herceg volt, de szerepel benne két Sternberg báró, egy Rogendorff báró, egy Thun gróf, a később pfalzi szolgálatban utazgató Fabian von Dohna gróf, egy Herberstein és egy Trautmannsdorff, ékes bizonyítékául annak, hogy Stephan von Haymb „jobb körökben” mozgott. Viszonylag kevés a nem német név az albumban, csak egy-egy francia, cseh vagy lengyel, ha akad; a magyar ismerősökből sincs túl sok — mindössze három.

Ezek közül az első „Emericus Doczy de Nagy lucha” vagyis nagylucei Dóczy Imre, aki 1585-ben ír be az albumba (fol. 5) és azt választja jelmondatául, hogy „Audaces fortuna iuvat”, de ezen az egy vergiliuszi soron kívül mást nem tart szükségesnek feljegyezni. Jóllehet Dóczy nem rajzolja be a címerét, a következő magyar bejegyző, Balassi (vagy ahogy ő írja itt: Balassa) András már igen. Bejegyzésének dátuma 1582 „Pressbourg”, vagyis Pozsony (Balassa keresztnévét is franciásan „Andre”-nak írja), s ha a lap jobb szélén olvasható „V. num. 28” is tőle származik, ez alighanem a dátum pontosítása, vagyis 1582. május 28-án írta volna be nevét Stephan von Haymb albumába (fol. 7). S végül a harmadik magyar bejegyző Balassi Bálint. Ahhoz képest, hogy fennmaradt saját kezű

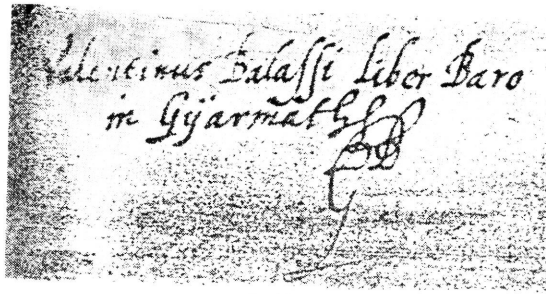
¹ Mivel a Királyi Könyvtár az emlékkönyvről különféle megfontolások alapján nem volt hajlandó mikrofilmet készíteni, kénytelen voltam az album tartalmáról levelezés útján tájékozódni, s a fontosabb lapokról xeroxmásolatot igyekeztem szerezni. Itt szeretném megköszönni Dr. Vello Helknek, a koppenhágai Rigsarkivet igazgatójának értékes segítségét, amely nélkül ez a cikk nem születhetett volna meg.

² Adolf Rhein 'Frühe Buntpapiere', *Jahrbuch der Einbandkunst*, IV. Leipzig, 1937. 65—91.

³ *Die Matrikel der Universität Wien*, III. Band, 1518/II—1579/, Graz—Köln, 1959, 133.

⁴ *Die Matrikel der Universität Wien*, IV. Band, 1579—1658/59, Graz—Köln, 1961, 78.

⁵ Konelige Bibliotek, Koppenhága, MS Thott 1279, 4°, fol. 123.

1. ábra

Größe 210 × 150 mm

Abb. 2

Brokateinband, violett mit Silber durchwirkt

2. ábra

levelei milyen nehezen olvashatók, a költő meglepően szép kalligrafikus írással ezt jegyzi be egy virágnymatos lapra (fol. 66): „*Vita quae fato debetur patriae salutis solvatur*” a lap aljára pedig ezt: „Valentinus Balassi Liber Baro in Gyarmath DBG”. Sajnos, Balassi sem a beírás időpontját, sem helyét nem tünteti fel, így ezek felől csak találgathatunk, bár nem teljesen fogódzók, vagy ha tetszik, támpontok nélkül.

Ilyen lehet a Balassi-bejegyzés környezete. Az album 65. számú lapján, tehát közvetlenül a Balassi-lap előtt két német nevű nemes bejegyzését olvashatjuk 1582-ből (Adam Zestwitz von Wadzo, Hector von Ölsenn), utána pedig G. Freiherr zu Auersperg bejegyzése és rajza következik 1580-ból (fol. 67). Hely egyik esetben sincs megadva. Megnézhetjük azt is, merrefelé járt Haymb von Reichenstein 1580 és 1583 között: gyakran tartózkodott Bécsben, innen van például egy 1581 májusi bejegyzésünk (Friedrich Frh. zu Herberstein, fol. 31), de járt Kassán is, amiről Georg Asmus, illetve Heinrich von Lichtenstein von Nicholspurg 1582/83-as beírása tanúskodik. Balassi András pozsonyi beírását már említettük. A három valószínű színhely közül én Pozsonyt tartom a legvalószínűbbnek, s tudjuk, hogy 1580 és 1583 között Balassi Bálint gyakran járt Pozsonyban — például ott lehetett az 1583 április eleji országgyűlésen,⁶ de az sem lehetetlen, hogy 1582 májusában éppen András nagybátyja társaságában tartózkodott Pozsonyban. Ha elfogadjuk ezt az utóbbi hipotézist, talán arra is van magyarázat, a sok német grófnál és nemesnél magát alábbvalónak nem tartó Balassi Bálint miért nem festette be családi címerét Stephan Haymb albumába — mivel azt előtte András már megtette, nem volt szükség ismétlésre. Jóllehet ez a körülmény nem zárja ki azt sem, hogy Balassi Bálint nem Pozsonyban, hanem Bécsben vagy Kassán írta volna be a nevét valamikor 1582 májusa után, még 1582-ben vagy 1583-ban. Mindenképpen úgy látszik, hogy Stephan Haymb von Reichenstein csupán alkalmi ismerőse volt a költőnek, ezért írt be albumába üdvözlő szöveg helyett csupán egy patriotizmusát bizonyító, kissé közhelyes latin mondatot.

GÖMÖRI GYÖRGY
(Cambridge)

Adalék Napóleon 1809. évi proclamatíójának magyar fordításához. A magyar irodalomtörténetírásban immár csaknem másfél száz esztendeje folyik a vita arról, ki is fordította Napóleon 1809. május 15-én közzétett felhívását a magyar nemzethez, illetve arról, milyen szerepet vállalt és játszott annak fordításában valamint egy, néhány nappal később napvilágot látott röpirat elkészítésében Batsányi János. A magyar irodalmi közvélemény Batsányinak a proclamatio körüli szerepéről először Kazinczy révén értesült, aki információit részben Horvát Istvántól nyerte.¹ Ismeretes, hogy Horvát a széphalmi mesterhez intézett levelében közölteket a pesti egyetem volt joghallgatójától, a vele szoros barátságban álló Ferenczy Jánostól kapta. Irodalomtudományunk és történetírásunk figyelmét ez ideig elkerülte ezeknek az információknak eredetijét jelentő forrás, amely ma is megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestárában Ferenczy Horváthoz írott 146 levele között. Könyvtári jelzete: Fol. 116. „Ferenczy János levelei Horvát Istvánhoz.”

Ferenczy 1804 óta folytatott levelezést a jó ideig Pesttől távol tartózkodó Horváttal, aki többnyire barátja leveleiből értesült a legfontosabb tudományos hírekről, a pesti társadalmi és társasági élet legjelentősebb eseményeiről. Ferenczy juttatta el számára a tanulmányaihoz szükséges kézikönyveket, történelmi, nyelvészeti munkákat is.

⁶ Lásd Eckhardt Sándor jegyzetét *Balassi Bálint Összes Művei*, I. Bpest, 1951, 200.

¹ Vö.: SZINNYEI Ferenc: *Batsányi János*. Budapest, 1904. 103–104., Kosáry Domokos: *Napóleon és Magyarország*. Budapest, 1977. 88–89.

1809 decemberében Pestről Bécsbe utazott, ahol egészen 1812 végéig maradt — mint az leveleiből is kiténik — Almásy Ignác alkancellár szolgálatában.² A titkári teendőkön kívül ura egyik fiának nevelője is volt, akit jogtörténetre és történelemre oktatott, emellett „úrfijával” együtt francia nyelvet tanult, s amennyire elfoglaltsága engedte, magyar nyelvre tanította gróf Wallenstein Emanuelt.³ Híven az előző években írott leveleinek tartalmához, Ferenczy igyekezett Bécsből is minden, Horvátot érdeklő és érintő eseményről, a császári fővárosban élt magyarokról, tevékenységükről részletesen beszámolni. Ferenczy levelének tanúsága szerint kb. 1809. december 19-én érkezhettek Bécsbe, s másnap Kultsár István levelével, annak megbízásából azonnal felkereste Batsányi lakását. Jultsár, úgy látszik, szenciációt szimatolt a Pesten keringő kósza hírek, mögött és konkrét adatokat, tényeket szeretett volna megtudni Batsányiról és Bécsből történt hirtelen eltávozásának körülményeiről, okairól. Ferenczy készséggel vállalkozott erre és egyéb, Kultsár lapját érdeklő híradások közlésére.⁴

A Batsányinál, illetve feleségénél tett látogatásáról és a költő 1809 májusi tevékenységéről szóló levélrészlet lényegében nem módosítja az eddigi álláspontokat, de mindenképpen figyelmet érdemel. Kitészik például belőle az, hogy Horvát Ferenczy közléseit mintegy összefoglalva, némileg átfogalmazva továbbította Kazinczy felé, aki szinte készpénznek vette az információkat, s azonnal igyekezett is széles körű levelezése útján azokat elterjeszteni.

A levélből csak azt a részletet véljük fontosnak közölni, amely közvetlenül a tárgyra vonatkozik. A levél többi részeiben Ferenczy először is jókívánságait fejezi ki Horvátnak az új esztendő alkalmából, majd az idézendő szöveg után beszámol arról, hogy Márton Józsefnél időzött, akivel nyelvészeti vitát folytatott; ír Sándor Istvánról, majd arról értesíti Horvátot, hogy Márton német — magyar szótárának kiadására készül. A továbbiakban a Decsy Sámuel és Márton között kirobbant ellenségeskedés egyik epizódját említi fel. Ezt követően Napóleon házassági tervéről, valamint I. Ferenc magyarországi útjáról szóló híreket ismerteti. Levele befejező részében arról szól, hogy néhány, Horvát által is ismert személy „honorarius concipistaságra . . . emeltetett”. Végül pedig arról tudósítja Horvátot, hogy a Magyar Kancellária január 2-án tartja első ülését és nem 5-én, s erről számoljon be Kultsárnak.

Horvát nem válaszolt Ferenczynek erre a levelére, sőt barátja sürgetései ellenére — a következőkre sem —; csak a Kazinczyhoz írott levele után fogott tollat a válaszára.⁵ Ezt a levelet nem találtuk meg Horvát Ferenczyhez intézett levelei között, így csak a Kazinczyhoz küldött beszámolójából ismerhetjük állásfoglalását a Batsányi-ügyet illetőleg. Ferenczy egyébként még két levelében tesz említést Batsányiról és a proclamatióval kapcsolatban felmerült egyéb személyekről, pl. Kermelitsről.⁶

Ferenczy levelének részlete a következőképpen hangzik:

² Vö.: Ferenczy 1810. jan. 28-án és 1811. jan. 15-én kelt leveleit. A szakirodalom eddig úgy tudta — Szinnyi József közlése nyomán —, hogy Ferenczy báró Laffert Vince fiának nevelője volt Bécsben.

³ Ferenczy levele Horvátnak. 1810. jan. 30.

⁴ Vö. Ferenczy 1810. jan. 1., 10., febr. 2.-i leveleinek erre vonatkozó részleteit.

⁵ Lásd Ferenczy 1810. febr. 2-án írott levelét.

⁶ Uo.: „ . . . Kermelitset, és más kis Horvátokat, kiket a' Frantziák Illyricumban nagy tisztségekre emelének, minden hivatal nélkül elbostájtották őket. Az első Marmonttal nem jött ki. Így tsalatkozik meg az, a' ki el térvén a' Haza szeretetétől az Ellenségben helyeztetni boldogságát. Az Osszián fordítójának is, amint hallom, nem sok betsülete van Parisba”. — Lásd még Ferenczy 1810. márc. 29-i levelének egy részletét: „ . . . Az Besse nyei szovait, és önnön maga éneket bizonyosan a' Parisba költözöttek vigasztalására adta például [ti. Virág Benedek].

Pestre Bétsből 1^a. Január 1810.Horvát István édes Barátának Ferenczy János bol'ogságát!⁷

„ . . . Kultsár Ur, levele által, alkalmatosságot nyújtott, vagy leg alább akart nyújtani Batsányinak esmérteességére. Másnap az ez 20^a Decembris, amint ide érkezém, felkerestem szállását. Bébotsajtátnván szobájába elhalcm köny [sic!] között elmerülve látok egy kartsú, 's makos termetű fekete ruhában lévő aszszcnyságát. Ki légyek, 's mit keresek elmondom, erre elkomorodott abrazatát kellemetes baráti tekintere [sic!] fordítván le ültetett, 's a' levelet kezemből kivévén azt mondja, „Az ő Ura nagy földre utazásra ment, hadnám itten a' levelet, sőt magam is irnék néki, ő minden bizonyára Ura után küldendi; ennél nagyobb örömet nékie nem tehetnék . . . Kezdettem ezekből gyanítani valóságát a' Pesti hírek, mellyel Báts. Párisba lenni mondatott. Többnyire némelly *indiferens*⁸ dolgokba fordítván felesége szavait, szorgalommal elkerülni látszott minden említést férjéről.⁹ Elakarván tőle mennem, ismét kére, hogy ennem [sic!] magam is ernék Urahoz, is másnap a' levelet elhoznám. — Meg ígértém, és másnap eljövén hozzá által adtam a' levelet. Már ekkor tellyes vig — 's vidámságban találtam az Aszszonyt, 's tsodáltam, hogy olly tárjokrul [sic!] tartatott, a' mi az aszszonyoknál majd titok, majd — mint ő nála — nyilvántság. „volna é esmérteségem a' Bétsi szüzek között, ő nem kételkedhetik, hogy leszen, Bétsben ő az Urával igen hamar meg esmérkedett, és egész boldogsága — hogy Magyar a' férje” bámultam ezekre és mindtsak elmellőzván a' dolgot másokrul akartam szőllani. El ragadott beszéde, mellyet némelly kellemetes szelédséggel kött öszeve a' sziveket jól esmérő Költőné, észre sem vettem, hogy regvel 8, órra felé menvén hozzá, egy órra lett délután, a' midőn meg szabadulhattam barátságos köréből. Haza térvén fontolni kezdettem azoknak boldogságát — kík egy elmés, nyájas 's ujjabb ujjabb örömöket szerző feleségre szertt tehetnek. Ah bizonynyára nagyobb az öröm érzés a' házasság által meg hódult szívekben, mint az álhatatlan szeretet által öszeve tsatoltt Lelkekben! — Talán Kazintzi ez okból inkább magasztalá Himfinek második részét inkább¹⁰ mintsem az elsőtt?¹¹ — Batsányi tehát Párisba [sic!] van, ez így történt. A' midőn a' Frantzia nép Bétsbe bé jött, azonnal olly embereket parantsolt magához rendeltetni, kik Magyarúl jól irnak. A' Politzei Márton Urat¹² rendelte Maret Frantzia Ministerhez. A' munka a' Proclamatiókban¹³ állatt; de Márton kiralyjához vonzó szeretetétül nemesen ösztönöztetvén Maret előtt megvallotta, hogy ő olly tüzsel a' dolgot anya nyelvén ki nem tudja tenni, mint a' Frantziában áll.¹⁴ Erre elbotsajtatott, és Maret által egyenesen Batsányi hivatottott a' munkára, kivel ő Kufsteinba meg esmérkedett, tudn.[illik] rabságukban. Batsányi, ki tüzes eszének ritkán parantsoltt, nem tsak a' Frantzia Proclamatiót meg magyarázta,¹⁵ hanem némelly Déak nyelven is *ad Hungaros Hungarus*,¹⁶ ki adott. és mindenekben Hazája ellen eszközü

⁷ Ferenczy valószínűleg nagyon gyorsan, mintegy kapkodva vethette papírra gondolatait. Ezt bizonyítják azok a stílusbeli és helyesírási hibák, melyek nemcsak e levélrészletben, de magában az egész levélben is fellelhetők. Az előző leveleiben éppen ellenkezőleg — gondos, körültekintő fogalmazással találkozunk.

⁸ Ferenczy kiemelése. A latin szó írásában hibát követett el. Helyesen: indifferens.

⁹ Batsányi felesége jól tudta, hogy férjének miért kellett Bécsből eltávoloznia és hová ment a francia csapatokkal, s előzetes megbeszélésüknek megfelelően mindent igyekezett titokban tartani, s a Batsányi felől érdeklődők előtt homályosan szőlni, ködösíteni a hírtelen eltávozás okait és előzményeit. Ezt tette Ferenczy látogatásakor is. Vö. ezzel HORÁNSZKY Lajos: *Bacsányi János és kora*. Budapest, 1907. 269 — 271.

¹⁰ A szó a levélben áthúzza szerepel.

¹¹ Kazinczy Kisfaludy Himfyjéről készített recenziója az *Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterreichischen Kaiserthume* hasábjain jelent meg (1809. II. köt. 127 — 136.). Kazinczy „a második részben tibullusi szépségeket vél felfedezni, amely közeláll klasszicizáló stíluseszményéhez, ez magyarázza választását”. Vö. Fenyő István: *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1961. 279.

¹² Márton Józsefre, a bécsi egyetem magyar nyelv- és irodalom tanárára utal Ferenczy, akivel bécsi tartózkodása idején személyesen is megismerkedett, s többször megfordult nála. Valószínűleg e látogatások alkalmával talán éppen Mártontól értesülhetett Batsányi tevékenységéről.

¹³ A többes szám használata nem látszik indokoltnak.

¹⁴ Ferenczynek ez a megállapítása részben megegyezik Hager rendőrigazgatónak a császárhoz küldött jelentésével, miszerint „a kiáltvány fordítására Márton nyelvtenár lett kirendelve, miután azonban az kijelenté, hogy meggyőződésével és uralkodói érzelmeivel ellenkezik az, hogy a munkát végezze . . .” — Vö.: HORÁNSZKY: i. m. 217., 266., 273. Ennek

szolgált az ellenségnek. Meg lévén a' Békekötés¹⁷, tartván a' büntetéstől elment Maret barátjával, feleségével elhitetvén, hogy nem sokára haza térend. Az nyájas aszszony a' szomorúság, és remény között éldegél, hol vidám, hol komor kedvű, amint magányossága, vagy ennek nem sokára való elmulása ötlík eszébe. Meg szánnád, Te leg inkább, ki az aszszonyi szivek titkait igen jól tudott [sic!], ezen kellemetes 's elmés aszszonyságot. Mostan Munkainak ujra való ki adásában dolgozik, vagy pedig rajzol, a' mihez is igen ért. Ha az én criticus környülállásim engednék, iparkodván több órákat nála eltölteni, — és Horátzal énekelni merném; „non ego posthac alia calebo, femina”¹⁸ (. . .)

Soós István

ellentmond Márton 1809 végén történt kihallgatása, amelynek során elismerte, hogy a franciák magukhoz rendelték, s készített egy fordítást a proklamációról, de nem teljeset, az erősebben, keményebben megfogalmazott sérelmes gondolatokat nem ültette át magyar nyelvre. Vö.: SZINNYEI: i. m. 105., SCHUY Gilbert: *Bacsányi János és I. Napoleon 1809. próklamatiója a magyarokhoz*. Budapest, 1914. 31–32. — Márton vallomását, amelyet 1816. febr. 22-én tett a bécsi városi hatóság előtt és ennek alapján SCHUY következtetését: i. m. 34., 38. és 101., továbbá legutóbb KOSÁRY: I. m. 90. és 103–104.

¹⁵ A proclamatio Batsányi által történt magyarázatán Ferenczy talán azt érthette — a kapott vagy hozzá eljutott (eljuttatott) információk alapján —, hogy Bacányi az eredeti szöveget átírta, értelmezte. Vö. ezzel: SZINNYEI: i. m. 112., SCHUY: i. m. 31–38., továbbá *Bacsányi János Összes Művei. II. Prózaí művek. I. S.a.r.*: KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor. Budapest, 1960. 632., valamint KOSÁRY: i. m. 104–105.

¹⁶ Ferenczy kiemelése. A *Nobilis Hungarus ad Hungaros* c. röpiratról van szó, amelynek szerzőségét Batsányi kereken tagadta, sőt feleségéhez írott egyik levelében felháborodottan utasította vissza az ellene felhozott gyanúsításokat. — Vö.: HORÁNSZKY: i. m. 198. és 224–228., valamint KOSÁRY: i. m. 90–91. Horvát levelében „Hungarus ad Hungaros” c. *könyvről* beszél, s Batsányit fordítóként tünteti fel Ferenczyvel ellentétben, sőt túlságosan bizva emlékezőképességében Maret nevét Marette-nek írja. Elterjedt az a nézet, amely szerint a Batsányinak tulajdonított *Nobilis Hungarus ad Hungaros* c. röpiratról Kazinczy Ferenczy közlése alapján Horvát leveléből értesült első ízben. Ezt a véleményt azonban módosítanunk kell. Szemere Pál már 1809. dec. 16-án kelt levelében elbeszéli, hogy egy Patay István nevű főstrázsamesterrel utazott Pestre, aki „szereti és tiszteli” Kazinczyt, s kifejtette Szemerének, „hogy legelső alkalmatossággal Széphalomra menend, 's Kazinczy-nak olyan ujsággal fog kedveskedni, a' millyennel Virág szokott. *Hungarus nobilis ad Hungaros*. Ez nehezen lesz újság Kazinczy előtt”. (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 163.) Ezek szerint Kazinczy már Szemere levele előtt és még inkább Horvát közlését megelőzően tudhatott valamit erről a munkáról, jöllehet Horvát levelének kézhezvétele után Cserey Frakashoz írott episztolájának tanúsága szerint úgy tesz, mintha sohasem hallott volna róla: Batsányi „egy munkát e vagy csak lázszasztást irt e' czim alatt: *Hungarus ad Hungaros*, melynek eddig hírét sem hallottam”. (Kiemelés tőlem—S.I.) — (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 292–293. — Lásd még erről Kazinczy levelét Rumy Károly Györgyhöz. Uo. 321.) Erre a levélrészletre, ti. Szemerére, már Váczy János is felhívta a figyelmet, megemlítvén: alig lehet elhinni, hogy nem jutott volna el Szemere levele Kazinczyhoz (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 576.). Ezt megerősíti Kazinczy-nak 1810. márc. 16-i keltezésű, Berzsényihez írott levele, amelyben beszámol arról, hogy Márton leveleiből tudja, miszerint „Marét, ki Batsányinak Kufsteinban 1796 szomszédja volt, vele fordítottatta a' Proclamatiót, és hogy ez egy Hungarus ad Hungaros-t is irt . . .” (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 311.). Kazinczy, aki Decsy Sámuelről és Márton Józseftől kapott leveleket csak részletesen idézve közli levelezőpartnerével, és egyetleneg esetben sem jelöli meg, mikor is kapta azokat kézhez. Minden bizonnyal még 1809 második felében értesült tőlük a Batsányival kapcsolatos dolgokról, s csak a megerősítésre várt, ti. hogy megbizonyosodjék más források alapján is a hozzá eljutott hírek valóságáról. Még Szemere levele után sem nyilatkozott meg a kérdést illetően, így Horvát közlése lehetett a döntő.

¹⁷ Napoleon és I. Ferenc 1809. október 14-én írták alá a békét Schönbrunnban. Batsányi több mint egy hónappal később, november 19-én távozott el Bécsből.

¹⁸ HORATIUS: *Carmina* IV. 11, 33–34. Ferenczy rosszul emlékezett Horatiusnak e soraira. Eredetiben: „Non enim posthac alia calebo Femina —, . . .” E dolgozat korrigálása közben jelent meg KÓKAY György: *Napoleon próklamációjának történetéhez* és MIKÓ Pálné: *Márton József szerepe a Napóleon-próklamáció fordításában*. (ItK 1983. 514–522.) E tanulások eredményeit már nem vehettük figyelembe.

Az első Nógrád megyei nyomda és Szerelmey Miklós kapcsolata. Nógrád megyében 1848-ig nem volt tipográfiai műhely. A megyének szükséges nyomtatványokat vagy a megyei szerzők műveit elsősorban a pesti nyomdáknál állították elő. A kiadványok nagy részét a Trattner, majd a Trattner-Károlyi nyomda készítette, így pl. a híres Mocsáry-féle monográfiát is 1826-ban. A megye gyakorta adott megbízásokat ennek a nyomdának. 1827-ben 500 db meghívót rendeltek Keglevich Gábor főispán beiktatási ünnepélyére; 1828-ban itt nyomtatatták az országgyűlésre vonatkozó megyei táblázatokat.¹

A Landerer nyomdával kapcsolatáról nincs tudomásunk jelenleg, annál több viszont a Beimel nyomdára vonatkozóan. Kétségtelen, hogy 1839-től kezdve ebben az üzemben készítették a megyei közigazgatási élethez szükséges nyomtatványok döntő többségét. A Beimel cég, ha nem is volt a legelőkelőbb Pesten, de a Paczkó műhely átvételével már nagyobb megrendeléseket is teljesíthetett.

Nógrádi vonatkozásban 1839-ben találkozunk először a nevével, s ettől kezdve 1847-ig többször is olvashatunk róla a közgyűlési jegyzőkönyvekben. Rendszerint kifizetetlen számláit jelenti be a megyének, s kéri azok mielőbbi kiegyenlítését. Az elvégzett munkák különféle irodai nyomtatványok, táblázatok, úti levelek, jegyzőkönyvek stb. A megyei hatóságokon kívül a losonci városi tanács is rendelt tőlük több ízben nyomtatványt.²

De rendelt a megye könyvet, majd később nyomtatványt az Egyetemi nyomdában is, valamint Vácon, de nem a híres Gottlieb nyomdában, hanem a Plöszl Leopoldéban. Itt egyébként a balassagyarmati tanács is készítettett „portiós könyvecskéket” 1836-ban.³

1846-ban új nyomdász neve bukkan fel, s ez egyúttal már átvezet a megye nyomdájának megszületéséhez is. Szerelmey Miklós a levéltárnak készített ekkor különböző íveket, majd 1847-ben ugyancsak az ő nyomdájából kerültek ki egyéb megyei nyomtatványok is.⁴

A megye nem véletlenül kereste meg a Szerelmey-féle üzemet. A tulajdonos (1803–1875) kalandos életű, sokat próbált szakember volt, aki alapos szakmai ismeretekkel rendelkezett, s 1844-ben nyitotta meg műhelyét Pesten. Nyomdájából szép albumok, jól sikerült arcképek kerültek ki, megteremtven megrendelőinek bizalmát és támogatását, amelyek közé Nógrád is tartozott.⁵

1848. március 29-én tárgyalta a megyei közgyűlés a helyi sajtó ügyét. Frideczky Lajos főjegyző így vezette be előterjesztését: „A jelen körülmények szükségelte számos levelezés gyorsítása tekintetéből egy kő nyomdának alku melletti megszerzése” feltétlenül szükséges. Hozzáteszi, hogy ő már tárgyalt a Szerelmey Kőnyomda Intézettel Pesten, s megkeresésére Szerelmey Miklós válaszolt is. Majd ismertette a közgyűléssel Szerelmey levelét, feltételeit s kérte, hogy megfelelő módon fogadják el a könyvnyomdász kéréseit.⁶

Szerelmey a megbeszélés során egy gépet, a hozzávaló hat követ s „chinai” írófestéket kívánt 125 frt-ért eladni a megyének. Javasolja. a hozzávaló hat követ s a kőre írást a megyei írnokok egyike végezze, s az írnokot egy szakember tanítja be, aki rövid időre leköltözne Balassagyarmatra, és a szakmai ismeretek átadása után visszatérne a fővárosba.

A részletek tisztázásával megbízták a megyei rendek a főjegyzőt azzal, hogy meggyőzés esetén „egy sajtónak hovaelőbb ide B.Gyarmatra szállításáról gondoskodják.”

¹ Nógrád megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyv (A továbbiakban: NmL Kgy. jkv.) 1179/1827, 697/1828.

² *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig.* Bp. 1963. 383. — NmL Kgy. jkv. 1013/1839; 2812/1840; 1477/1841; 3470–3471/1841; 210/1845; 2368/1846 — Madách levéltár NmL Mikrofilmtár 321.

³ NmL Kgy. jkv. 1014/1845. — Balassagyarmati Városi Tanács jkv. 39/1836.

⁴ NmL Kgy. jkv. 2496/1846; 233/1847.

⁵ Szerelmey Miklósról, a könyvnyomdászról GERSZI Teréz: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században* (Bp. 1960. Akad. Kiadó) című munkája.

⁶ NmL Állandó Választmányi jegyzőkönyve. (A továbbiakban: NmL Ál. Vál. jkv.) 18/1848. márc. 29.

Frideczky igen szorgalmasan járt el, s azonnal megkereste Szerelmeyt a végleges megállapodás értelmében. Szerelmey válaszevele április 5-én kelt (valószínűleg elírásból írt rá március 5-ét!) Nógrád megye állandó választmányának címezte „sürgetősi” megjegyzéssel.

Szerelmey levele előkerült a közgyűlési iratok közül.⁷ Nem csak a megyei nyomdászattörténeti adatai miatt érdekes számunkra, hanem azért is, mert egy könyvmda felszerelési-technikai helyzetét is megmutatja, valamint rövid képet is ad a korabeli Pest nyomdaipari állapotáról.

„Tekintetes Ur!

Az oka, hogy tüstént nem felelhettem csak az, mivel azon Pesten dolgozó lithographiai nyomtatók között egyet se lehetett találni kinek szándéka volna Gyarmatra menni, mert minden valamire való nyomtatónak böcsületes állandó helye legyen, a melyet bizonytalan, talán rövid üdöig tartó foglalatosságért el nem cseréli és azon fölül egész Pest városában dolog nélkül egyet se lehet találni.

De mivel a Tekintetes megyének a mennyiben lehet szívesen szolgálók tehát reá vettem egy autographia nyomatokra a melylyek ottan előfordulhatnak igen értő böcsületes embert a ki nálam 2 esztendeig dolgozott és aki resolválta magát következő föltételek alatt az ottani dolgokat a nyomtatásban magára vállalni.

Ezen nyomtató biztosítást kíván hogy nagyobb üdeig a megyei dolgok tartanak, ne hogy alig feleségével Gyarmatra költséggel átköltözködött és talán egynéhány hó alatt megszintén vissza kell neki jönni. 2-szor Mivel az ember feleséges tehát ennek egy szoba és konyha szükséges ahol magoknak főzhetnek. 3-szor Ezen nyomtatónak már itten 5 ft 30 xr pengőben heti bére legyen, tehát az ottani szolgálatot csak 6 ft 30 xr — heti bérral fogadhatja el.

A mit engemet illeti azaz a sajtónak, 6 köveknek s autographiai festéknek adását, ezért 120 pengő forintot kérek. De a nyomtatásra még több eszközök is kívántatnak ugymind 2 darab nagy spangyia, olyan mint a mellyekkel a lovakat mossák — 1 font terpentin olaj — 1 font választó viz. Azon eszközök a mellyeket küldök ugymind Sajtó, igen jó állapotban legyen, de hogyha talántán több üdő mulva valami reparatura szükséges lenne' a mellyeket akár mely silány ottani lakatos is megcsinálhatja azt magamra nem vállalom.

A nyomtató ember igen erős, becsületes kiszolgált gránátos káplár a ki már több mint 6 esztendeje az itteni lithographiai nyomdákban igen hasznosan dolgozott, a mellett honunk fia, jól beszél németül és tótul.

A sajtót oda küldeni jónak találnám hogy ide egy kocsit küldeni méltóztatna mert a sajtó és kövek több mint 8 mázsa, tehát helyet foglal.

Tekintetes úrnak kész szolgálni

Szerelmey Miklós'

A levél címzettje Szentiványi Márk volt, aki Vácon vette át azt s küldte azonnal tovább Balassagyarmatra. A levélből kiderül, hogy Szerelmey bizonyos fokig módosított a feltételein, pl. leengedte a nyomda árát 120 forintra, másutt viszont pl. a munkás heti bérét az eredeti javaslatnál magasabban állapította meg, bár ez az ajánlkozó könyvmdász egyéni kérése volt.

A megye ezt a levelet április 9-i ülésén tárgyalta. Most már jószerivel lényeges kifogásuk nem is akadt. Mindössze azt kérték, hogy Szerelmey egy évig adjon garanciát a nyomdára, mert nagy értékről van szó. Másrészt a nyomdással majd megegyeznek a fizetésben, úgy érzik túl sokat kér. Egyébként sem lesz megerőltető a munkája s „a vidéki oltsóbb élet mód” mellett kevesebb pénzből is meg lehet élni. A főjegyző azonnal intézkedjen a nyomda haza szállításáról s már a megrendelt rendőrségi szabályzatokat sem kell ki-nyomtatni, várják meg, amíg a nyomda működni fog.

⁷ NmL. Áll. Vál. jkv. 86/1848. ápr. 10.

A nyomdához alkalmazott kiszolgált gránátost Bucsk Jánosnak hívták. Nevével több ízben is találkozunk a megyei iratokban. Még 1850-ben is a megyében volt, ami azt bizonyítja, hogy nem is a betanítás, de az idők miatt nem tudott elszakadni a megyeszékhelyről. Egyébként 1806-ban született és Pozsony megyéből érkezett a családjával Pestre majd Balassagyarmatra.⁸

Hogy mikor kezdett valójában működni a könyomda, nem tudjuk pontosan. Mindenesetre május 27-én a közgyűlésen még a Landerer és Heckenast nyomda ajánlását fogadták el, akik az áprilisi törvényeket rendkívül olcsón kívánták a nép számára kinyomtatni. Ajánlközásukat a megyei főszolgabírák figyelmébe és hatáskörébe adták. S az is tény, hogy ugyanakkor jelentette a megye egy körlevélre válaszulván, hogy „a megyében semminemű hírlapok ki nem adatnak s könyvek is csupán Losoncon, de csak bizománykép árultatnak”.⁹

Másfél hónappal későbből, 1848. július 13-ról ismerjük az első adatot a nyomda működéséről. Ekkor jelentik be azt, hogy a könyomda alól kikerült törvénycikkeket, azaz az áprilisi törvényeket (ezek szerint a nyomda időközben mégis beindult s ezen készültek a példányok), melyekből mintegy 60 db felesleges példány maradt, átadják a közgyűlésnek. Így ezekből egy példányt a megye szükségére bekötve el kell tenni, a többi példányt 10 krajcárjával árusítani lehet.

Joggal tekinthetjük hát, hogy ez volt a Nógrád megye első nyomdájának első nyomdaterméke. E kinyomtatott törvénycikkek közül néhány megmaradt a levéltári iratok között. A vastag, 55 oldalas, nagy alakú (41,5 × 26 cm) köteg címlapján ez áll: „1847—48-ik évi országgyűlési törvény cikkek. Nyomatott Balassagyarmaton a Megyei iratok kiadó Hivatalában. MDCCXLVIII.”¹⁰ A köteg csak a törvények teljes szövegét tartalmazza minden megjegyzés, kommentár nélkül.

A nyomda további sorsáról is ismerünk szórvány adatokat ebből az évből. Elrendelték például azért, hogy a nyomdász fizetése ne terhelje túlságosan a megyei házipénztárt, a nyomda magánosok megrendeléseit is kielégítheti. A papírt a kliensek adják, a nyomtatási költség oldalanként egy krajcár. A bevételt a megyei házi pénztárba kell befizetni. Egy másik feljegyzés a nyomdában készült nyomtatványokra vonatkozik. Tekintve, hogy a jelen időkbén nagy számban van szükség „úti levelekre”, előírják, hogy ezeket a megyei nyomdában állítsák elő, és az igénylők számára ingyen kell kiadni.¹¹

A megyei nyomda a további évtizedben is folyamatosan működött. Ezen állították elő a megyei adminisztrációhoz szükséges nyomtatványokat, kisebb terjedelmű és példányszámú körözlőket stb. A század hetvenes éveiből ismerjük a megyei könyomdászok nevét, számos hivatali nyomtatványt s azt is, hogy feltehetően a nyolevanas évek elején a korszerűtlenné váló tipográfiai műhelyt felszámolták, s a vármegyei hivatalos irományokat Balassagyarmaton, a megye másodíknak alapított, de már korszerű nagy üzemében, a Kék László-féle nyomdában állították elő.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Iparos segédek könyvtára 125 évvel ezelőtt. — Adalékok a munkáskönyvtárak kezdetéhez. Az abszolutizmus időszakában a munkásság létszáma hozzávetőleg megkétszereződött, a korszak végére kezdte megközelíteni a 400 ezer főt. A képzett szakmunkások jelentős része külföldről települt be, a segédmunkások hadát a vidék, a falu szolgáltatta.

⁸ Egy ízben kedvezményes tűzifa kiadását kérte a megyétől, de azzal utasították el, hogy „a folyamodó fél alkujában fa mennyiség nem foglaltatván” — azt így nem adnak részére. — NmL. Áll. Váll. jkv. 512/1848. jún. 7. — Megyefőnöki iratok 3281/1850.

⁹ NmL. Áll. Váll. jkv. 278/1848. máj. 27. — Uo. 159/1848. aug. 26.

¹⁰ Uo. 853/1849. július 13. — NmL. Acta Diaetalia IV. 1/f. 12. dob.

¹¹ NmL. Áll. Váll. jkv. 854/1848. júl. 13. — Uo. 2185/1848. nov. 15.

A magyar munkásosztály alapját azonban a kézműves műhelyek alkalmazottai képezték. A társadalmi gyökereiben és törekvéseiben, iskolázottságában és művelődési szokásaiban változatos összetételű, kiforrásban levő munkásosztályt alkotó elemek közül az utóbbi, az iparos segédek rétege az, amelynek önálló olvasói réteggé váló megjelenése a leginkább tapasztalható.

A mesterlegények olvasási kedvének felkeltésére és kielégítésére hivatott intézmény gondolata már a reformkorban felmerült. Udvardy Cserna János vármegyei mérnök 1838-ban a *Hétlapok, a műtudomány és egyéb hasznos ismeretek terjesztésére* című folyóiratban olyan, a céhek melletti klubokat javasolt, amelyekben könyveket és időszaki kiadványokat olvashattak volna.¹ Az iparos segédek számára olvasási lehetőséget biztosító célszerű forma megtalálása azonban még két évtized múlva is megoldandó feladatnak látszott, jobbára jószándékú kívülállók szívügye maradt.

A hatvanas évek elején Tomori Ferenc reáliskolai tanár a legényegyletekben találja meg azt a keretet, amely az iparos segédek önművelését a legcélszerűbben segíthetné elő. Megállapítja, hogy az ország szinte elterjedt kaszinókban az önálló iparosok megtalálhatják a helyüket: „A jelenleg főnálló kaszinókból nincs ugyan kizárva az iparos osztály, sőt némely helyeken a tagok többsége iparosokból áll: míg másutt külön polgári kaszinók léteznek az iparosok és kisebb kereskedők számára, külön ismét egyéb osztályok számára, melyeknek a nagyobb földbirtokosok, papok, tanárok, ügyvédek, írók, tudósok...” Az iparos tanulók a vasárnapi iskolát látogatják. A felszabadult legényeket azonban nem lehet tanintézetbe kényszeríteni, kaszinókba viszont azért nem járhatnak, mert számukra költségesek s különben is más az érdeklődési körük. Egyetlen kínálkozó lehetőségnek Tomori a legényegyletet tartja, mivel „Az ilyen egyleteknek... eredeti céljuk mégis a szellemi érintkezés, társalgás, tanácskozás, olvasás, szóval a művelődés”. Tomori szerint 1861-ben az országban 8 legényegylet működött, nevezetesen Pesten, Óbudán, Sopronban, Nagyszombatban, Temesvárott, Pozsonyban, Egerben és Szegeden.² Ez helyel-közzel befolyásos szervezet volt, például a Szabóky Adolf piarista tanár irányította pesti katolikus legényegylet ünnepén, 1861 őszén harmadfélezer, köztük kétezer magyar segéd gyűlt össze.³ Azonban „felülről” jött kezdeményezésre született és külső irányítás alatt állott.

Nemzeti gazdaságpolitikai koncepció hozta létre, mint ismeretes, 1841-ben az Ipar-egyesületet, amelynek elsőrendű célja — a Kossuth megfogalmazta előrajz szerint — hasznos ismeretek terjesztése a nép minden osztályában, különösképp a műiparos osztályban, többek között ismeretterjesztő irodalom kiadása és olvasótermek működtetése révén. Az egyesület szerteágazó tevékenysége mellett azonban a könyvtár háttérbe szorult. Galgóczy Károly az egyesület forradalom előtti tevékenységével foglalkozó cikkében erről csak ennyit mond: „... ugyszintén volt az egyesületnek egy kis könyvtára is.”⁴ Ezek szerint a könyvtárral kapcsolatos tervek nem valósultak meg. Az 1850 novemberében feloszlott egyesület 1860-ban keletkezett új alapszabály tervezete megerősíti az eredeti célkitűzést: „I. 1. §. Az iparegyesület célja hasznos ismereteket terjeszteni a nép minden osztályaiban, melyeknek nincs módjuk... vágyokat... kielégíteni, különösen célja pedig a műiparos néposztályt ismeretekben részesíteni.” Az új tervezetben is fontos szerepet tulajdonítottak a könyvtárnak és az olvasóteremnek (II. 2. §.). Használatukat a III. 8. §. szabályozza: „c) Minden tagnak joga van az egyesületi könyvtárt az olvasóteremben ingyen használni. d) Az olvasóterembe, természeti és technológiai gyűjteménybe in-

¹ BATÁRI Gyula: *Olvasókör mesterlegényeknek*. Könyvtáros 1970. 675.

² TOMORI Ferencz: *A legényegyletről*. Olvasatott a kecskeméti reáltanoda termében összegyűlt iparos mesterek- és segédeknek. Iparlap 1861. 12. sz. 93–95., 13. sz. 100–101.

³ *A pesti kat. legényegylet ünnepén*. (1861. szept. 8.) Iparlap 1861. 38. sz. 302.

⁴ GALGÓCZY Károly: *Miképp volt alakulva s működött a magyar iparegyesület?* Iparosok Lapja 1860. 49. sz. 385–386.

gyen bejárni . . .”⁵ Az egyesület a tárgyalt években nem teljesíthette misszióját, újjászervezését csak a kiegyezés esztendejében engedélyezték.

Az abszolutizmus időszakában a magyarországi munkásság nem volt teljes mértékben elszigetelve a munkásmozgalom radikálisabb központjaitól. Erre utalnak Bach utasításai a Párizsból, Genfből stb. érkező forradalmi szellemű nyomtatványok ellenőrzéséről már az ötvenes évek elején.⁶ A munkásság osztályérdekeinek védelmében 1850-től kezdve időnként bérharcok, sőt sztrájkok szervezésével határozott fellépésre is képes volt. A szervezkedés eszmei alapját azonban egy időben nem a radikális, hanem inkább a Schulze—Delitzsch-féle önszegélyező irányzat adta meg.⁷ Ennek hatására, a „műveltséggel a szabadságot” jelszó jegyében a szociális segélyező tevékenység mellett a művelődés idehaza is előtérbe került. Így az első hazai munkáskönyvtárak keletkezésében is megmutatkozhatott a Németországban és a Monarchia nem magyar területein szinte kizárólagos Schulze—Delitzsch irányzat hatása. Ez a befolyás nem zárható ki a 125 éve keletkezett pesti iparos segédek könyvtára esetében sem, bár alapításának indokolása úgyszólván szóról szóra megegyezik a „fentről” jött kezdeményezésekével.

A munkáskönyvtárak kezdeteiről alig maradt fenn emlékanyag. Éppen ezért ritkaság számba megy az a közlemény sorozat, amely a pesti iparos segédek könyvtárával foglalkozik. Az egykorú sajtó érdeklődését az keltette föl, és az tartotta ébren, hogy a könyvtár a maga típusában — korabeli megítélés szerint — a legelső volt, és az évek során gazdag állományra téve szert eredményesen működött. Az első közleményt Vahot Imre hetilapjának, a *Napkeletnek* 1858. június 20-i számában találjuk, amely „A pesti iparos segédek krajeáros könyvtára” címen adott helyet Kulifay Albert asztalos segéd és társai a szerkesztőhöz intézett terjedelmes levelének.⁸ A levélből megtudjuk, hogy ugyanezen év április 27-én 15 iparos segéd könyvtárat alapított, fejenkint 30 krajeár alaptőkével, amelyet minden vasárnap újabb 6 krajeárral bővítenek. A minta a Bécsben dolgozó magyar iparosok bizonyos Dohonyi Ferenc kezdeményezésére alapított krajeáros könyvtára volt, amelyhez eredetileg csak öten társultak, „s most már több mint 400 kötet könyvük van a javából”.

Kulifay Albert a levél lekölését egyrészt tapasztalatátadás, másrészt pedig az alapítók és az első csatlakozók megörökítése céljából kéri „Kívánatos volna, hogy más kisebb hazai városainkban, és még falukon is, nemcsak az iparosoknak, de más osztálybelieknek is ily célszerű könyvtárak legyen”. A foglalkozásokat is tartalmazó névsor:

„Ugyanis az alaptőkéhez letett: Mayer Péter, asztalos 30 krt, Vargovits István, 1 frt, Némedy Mihály aszt. 30 krt, Bokor Károly aszt. 30 krt, Patkós Bénéjám aszt. 30 krt, Kulifay Pál aszt. 30 krt, Vágó József aszt. 30 krt, Bányik Mihály aszt. 30 krt, Kulifay Albert aszt. 1 frt, Mózes Mihály aszt. 30 krt, Záhonyi Bertalan aszt. 30 krt, Táerling József aszt. 30 krt, Peltz József aszt. 30 krt, Táncczos János bádogos 30 krt, Benedikti László aszt. 30 krt, — ezek voltak kik az első napon a könyvtárt alakították, és a következők a mai napig iratták be magukat: Tóth János asztalos 30 krt, Bolyó Károly aszt. 30 krt, Polgár Dániel aszt. 30 krt, Balás Dániel képfaragó 30 krt, Johannes Sándor aszt. 30 krt, Sós Lajos aszt. 30 krt, Supkegel Mózes asztalos 30 krt, Bónis Gyula, kovács 30 krt, egy nő 1 frt, K. M. nő 1 frt, Posonyi György, kovács 30 krt, Bertse János, kovács 30 krt, Bokor István, nyereggyártó, Kávay József asztalos, Nagy Imre asztalos, Grócz Hugó aszt.,

⁵ GALGÓCZY Károly: *A magyar iparegyesület alapszabályai*. Iparlap 1861. 2. sz. 9—11

⁶ A belügyminiszter leiratai báró Geringer Károly császári biztoshoz 1850. május 17., június 17., július 6. — Közl.: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I. köt.* A magyar munkásmozgalom kialakulása. 1848—1890. Bp. 1951. 20—22.

⁷ A szocialista eszmék politikai célkitűzései helyett a Franz Hermann Schulze—Delitzsch porosz közigazdász által meghirdetett „önszegélyező irányzat” arra ösztönözte a munkásságot, hogy helyzetén önerőből létrehozott fogyasztási, hitel- és takarékszövetkezetek továbbá segélypénztárak létesítésével, valamint műveltségének gyarapításával segítsen.

⁸ KULIFAY Albert asztalossegéd és társai: *A pesti iparos segédek krajeáros könyvtára*. *Napkelet* 1858. (június 20.) 25. sz. 398—399.

Dubnitzky József aszt., Farkas József aszt. 30 krt, Nok Károly 30 krt, Sintsy Mózes aszt. 30 krt, Lipesei Sándor aszt. 30 krt, Vitsmándi Ágoston aszt. 30 krt.”

A levélből, amely még utal a beszerzés forrására (Müller Gyula könyvkereskedő) és a kölesőzés, kilépés szabályára, a következők szűrhetők le: A könyvtár a maga nemében valószínűleg az első volt („... e könyvtárat . . . e hazában talán ily móddal a legelsőt . . .”), a munkaadók semmilyen formában nem vettek részt létesítésében („az iparos segédek közül többen . . . elhatározták magukat egy krajeáros könyvtár alakítására”), s végül a tagok főleg, de nem kizárólag az asztalos szakmát képviselték és két nő is van köztük. A fentieket a szerkesztői jegyzet is megerősíti: „Kívánatos dolog, hogy a derék pesti iparossegédek krajeáros, vagy vasárnapi könyvtára alakítását, mint magasra törő jó példát országszerte kövessék, s e részben mestereik, előljáróik is gyámolítsák őket, hogy ezáltal minél több értelmes, művelt és hasznos polgárt nyerjen a hazát.”

Kulifayék levelére — annak közléseit összegezve — a Vasárnapi Újság már a legközelebbi számában visszatér.⁹ A lelkes elismerés itt sem hiányzik: „Vajha minél több város iparosai buzdulnának e nemes példán s raknák össze nélkülözhető garasait hasonló czélra; mert csak így juthatnak a korszellem igényelte képzettségre s csak így verhet erős gyökeret keblökben nyelvünk 's nemzetiségünk szeretete.”

A következő híradásnak két évvel később a Galgóczy Károly szerkesztette *Iparosok Lapja* adott helyet.¹⁰ Kulifay Albert cikke a szokásos agitáció („Lehetnek és vannak azonban nagyvároson is olyan élvek, melyek pihentető szórakozást nyújtásuk mellett, a szív-nemességet-, a lelket-, sőt az iparos szakismereteket is, építik . . .” — s ez a könyvtár, ezért javasolja, hogy országszerte alakítsanak ilyen könyvtárakat „a városok iparosai, főként iparos segédei között”) után fontos közléseket tesz az alapszabályt és az állományt illetőleg.

Kulifay leveléből kitűnik, hogy írott alapszabálya nincs a könyvtárnak, az alapítók szóbelileg egyeztek meg. A megállapodás fő pontjait most ismerteti:

„ . . . 1. Mindenki, ki a közös könyvtár szerzéséhez járulni akar, 30 pkron kezdve, tehetsége és szabad tetszése szerint pénzt ad a közösbe, 2. Az így összeszedett első összeghez hetenként mindannyian pótolunk 6 pkr; 3. Ekkép gyülekezett közös pénzünkön folyvást könyveket veszünk; 4. Az így szerzett könyveket mindenki ingyen kapja meg olvasás végett, 5. Ha valamelyik tag elmegy Pestről, vagy nem akar tovább olvasni, jogában áll a közösből annyi értékű könyvet választani, és mint sajátját magával vinni, a mennyi pénzt a közösbe befizetett. — Ez az egész. Hogy pedig rendben menjen a dolog, megbíztunk magunk közül egyet¹¹, ki a pénzt az egyesektől beszedte, könyveket vásárolt, könyvek árát a könyvárostól vett árjegyzékkel kimutatás alatt tartotta, a könyveket az olvasóknak jegyzék szerint kiosztotta, szóval a közös ügyek mintegy a fejévé vállalkozott.”

Könyvekre két év alatt 350 forintot fordítottak, gyűjteményük jelenleg 530 könyvből áll. (Összehasonlításképpen: 500 kötetes állománnyal indult 1866-ban a munkaadók által is támogatott nevezetes nyomdászknnyvtár.)¹² A derék asztalos segéd olvasásra könyveket is ajánl, a lista jó ízlésre vall, a kor irodalmának majdnem a színe-javát tartalmazza (a jószándékú Remellay, s az akkor divatos P. Szathmáry érthető ráadás):

„ . . . melyeket mi már ismerünk: Hunyady János Remellay Gusztáv urtól, Magyarhon fénykora P. Szathmáry Károlytól, mely két könyv hazánk legnagyobb két emberét tünteti fel előttünk, Samil szintén Szathmárytól, mely tele van honszeretettel, Petőfy régibb és

⁹ (*A pesti iparos segédek*) krajeáros könyvtárat alapítottak. Vasárnapi Újság 1858. (június 27.) 26. sz. 310.

¹⁰ KULIFAY ALBERT: *Pesti iparos segédek krajeáros könyvtára*. Iparosok Lapja 1860. 21. sz. 167.

¹¹ A cikkíróról van szó.

¹² NYILAS Márta: *A budapesti nyomdászknnyvtár. Az első magyar munkáskönyvtár története 1865—1945*. MKsz 1959. 163—179. — i. h. 164.

újabb költeményei; Jókay Mórtól: A magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, Törökvilág Magyarország; báró Jósika Miklós nagyszámu jeles művei; Jó a tatár, Eszter, A gordiusi csomó, A hat Uderszky leány, Zöldvadász, Pygmaeon vagy egy magyar család Párisban; végre báró Eötvös József urtól: A nővérek, Falujegyzője, Karthausi stb."

Az iparos segédek könyvtárával 1863-ban, tehát öt évvel az alapítás után szerkesztőségi cikkben újra foglalkozik a *Vasárnapi Újság*.¹³ A közleményből kiviláglik, hogy a könyvtár Kulifay Albert „könyvfelügyelő” irányításával szépen fejlődött, hiszen könyvekre ez idáig 867 forint és 4 krajcárt áldoztak. A könyvek számát nem említi a cikkíró (az 1860. évi adatokból kiindulva hozzávetőleg 1300 kötetre lehet következteni)¹⁴, viszont igen elismerően nyilatkozik: „Hány híres kaszinó van az országban, a mely ily eredményeket felmutatni nem képes!”

Az egyesület taglétszámát sem közli a *Vasárnapi Újság*, de az állandónak nem is vehető, mert a segédek „többnyire csak ideiglenes lakói Pest városának”, mindenesetre „kis” egyesületről beszél. A cikk leszögezi, hogy a könyvtárat segédek alapították és tartják fenn („az általok alapított és fönntartott könyvtárban”). A vasárnaponkénti hozzájárulás 10 újkrajcár. Megtudjuk még, hogy a könyvtár javára farsangi bált rendeztek, amelyen a „meghívott mesterurak közül csak 14-en jelentek meg”, ám 5 asztalos-, 1 üvegesmester, 1 bútor- és 1 borkereskedő hozzájárulást küldött. S a bál, amelyen „minden osztályból számosan voltak vendégek” 41 ft 3 kr tiszta jövedelemmel zárult.

A *Vasárnapi Újság* szerkesztőségi cikke címében és szövegében következetesen asztalos-segédek könyvtáráról beszél. A három korábbi híradás, köztük a könyvtáros aláírásával megjelent, tehát legautentikusabb két levél viszont általánosságban iparos segédekről szól. A magyarázatot az adhatja, hogy az alapítók és első csatlakozók névsorában 37 név gazdája közül 27 asztalos foglalkozású.¹⁵

A pesti iparos segédek realitásokon alapuló, életképes kezdeményezése úgy látszik öt év múltán sem talált követőre, hiszen még most is „szép példáját hazánk több helyén létező iparosainknak ajánlani szeretnénk”. „Nem lehet többé napjainkban, hogy az iparos ünnepeit, vásárnapjait s egyéb szünőráit mindig csak a bor- és sörházakban töltsé...”. A *Vasárnapi Újság* különben az „iparos osztályt” a munkaadók és alkalmazottak együttesének fogja föl, és a tárgyalt vállalkozást még életkori sajátosságból következő elkülönülésként kezeli. Az olvasásra fordított s más nemesebb időtöltésekre „legalkalmasabb a fiatal kor, az iparos osztálynál a segédei évek” — mondja. A társadalmi fejlődés ismeretében azonban a segédeknek ebben az önálló kezdeményezésében távolabbra mutató ösztönzéseket feltételezhetünk.

A munkáskönyvtár a szervezkedés, a szervezeti élet egyik formája, tényezője lett s egyszersmind annak függvénye is volt. A későbbiek bizonyítják, hogy a munkáskönyvtárügy a mozgalom fejlődésével, sorsával együtt bontakozott ki és alakult. Önmagában tehát egy jó példa még nem indíthatott el a téren hirtelen kibontakozást, hiába tett a korabeli sajtó is jóindulatú erőfeszítéseket Kulifay és társai példamutató kezdeményezésének elterjesztésére. A küzdelmes úton a pesti iparos segédek vállalkozása a legelső állomások egyike, amelynek jelentőségéhez azonban nem csak úttörő jellege, hanem minősége és a fenti forrásokból megismert sikere is hozzájárult.

SZELLE BÉLA

¹³ A pesti asztalos-segédek könyvtára. *Vasárnapi Újság* 1863. 11. sz. 99.

¹⁴ A nyomdász-könyvtár megalapítása után 10 évvel 1167 könyvvel rendelkezett. — NYILAS i. m. 178.

¹⁵ Az 1850-es években az asztalosok szervezkedése a legélénkebb Pesten, az összesen 8 munkásegyletből 4 az övék. (Pest Városi tanács 1856. április 10-i 5792/1856. sz. a Helytartótanácshoz felterjesztett névsorából a vonatkozó részt közli: *A magyar munkásmozgalom* . . . i. m. 32.)

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomatványok” első kötetéhez. V. Az RMNy első kötetének megjelenése, vagyis 1971 óta a *Magyar Könyvszemle* hasábjain rendszeresen jelentek meg kiegészítések ehhez, ami nem okozhat meglepetést, hiszen gyakorlatilag egyetlen bibliográfia sem lehet teljes. Sőt, az RMNy szerkesztése során kifejezetten számoltunk és reménykedtünk, hogy kiadványunk újabb kiegészítéseket fog „kiprovokálni”. Nemzetközi tapasztalat ugyanis, hogy a valóban igényes bibliográfiák kiegészítése és kiigazítása vonzó cél a szakemberek számára. Elavult, hibákkal terhes, hiányos összeállítások esetében ilyen indíték nem keletkezik.

Így elismerésnek tekintettük, amikor a szakterületünkön messze legkimagaslóbb külföldi kollégánk, a szlovák Ján Čaplovič kötéstáblákból kiáztatott és számunkra igen értékes, három, Huszár Gál-féle nyomtatványt ismertetett e folyóirat hasábjain.¹ Azóta számos további kiegészítés és kiigazítás látott ugyancsak a *Magyar Könyvszemle* lapjain napvilágot.² Ennek folytatásaként az alábbiakban további adatok publikálására kerül sor. Ez alkalommal ezek köre szokatlanul széles: a korábbi teljességgel ismeretlen nyomtatványtól előkerült példány alapján ismertetetten keresztül a címlap reprodukciónak pótlásáig, ill. korábban leírt mű teljes kizárásáig.

*

Nem csupán Ján Čaplovič, hanem kollégája, Boris Bálent is fűzött kiegészítést az RMNy-hez.³ Írásában felvetette a humanista, német tudós és a Nyugat-Magyarországon tevékenykedett nyomdász, Joannes Manlius azonosságának lehetőségét. Ezt követően igen érdekes és fontos dokumentumot publikált annak teljes szövegével: Manlius német nyelvű levelét Pozsony város vezetőségének Monyorókerékről keltezés nélkül.⁴ Ebben a helyét olyan sűrűn változtató nyomdász felajánlotta szolgálatait Pozsony városának. Egyben újévi jókívánságaihoz új formában nyomott kalendáriumát („ein neuer Form eines Callender”) csatolta.⁵

Bálent ebből azt a jogos következtetést vonta le, hogy Manlius Monyorókeréken olyan német nyelvű naptárat nyomott, amely eddig teljességgel ismeretlen volt. Egyet lehet érteni, hogy az ajándékba küldött kalendárium — levelével azonosan — német nyelvű

¹ MKsz 1972. 180–192.

² MKsz 1975. 86–91; 1976. 44–51, 170, 281–293; 1977. 188, 374–381; 1980. 77–78, 178–185; 1982. 355.

³ *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*. Szeged 1978. 207–214. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez. 4.)

⁴ HORVÁTH, Vladimír: *Mesto Bratislava. Inventár listín a listov. III.* 1564–1615. Bratislava 1967. Nr. 8834.

⁵ *Szenci* . . . i. m. 211.

volt. Gesztusa nem meglepő, hiszen ismeretes, hogy Manlius a másik, jelentős, nyugat-magyarországi városnak, Sopronnak küldött 1584-re szóló naptárát a helyi levéltár ma is őrzi. Ráadásul a tipográfus ajánlását bele is nyomtatta ebbe a naptárába.⁶ Feltehető, hogy néhány évvel később ugyanilyen módon próbálkozott Pozsonynál is. Mint köztudott, mindkét esetben eredménytelenül.

Manlius 1587 és 1592 között tevékenykedett Monyorókeréken, így Pozsonynak küldött német naptárát is ebben az időkorben kellett készítenie. Bálent ennek alapján konkrét javaslatot is tett írásában a RMNy-t kiegészítő tétel számára is: 647A.⁷ Ez azonban sajnos több szempontból sem megfelelő. A fentebb említett időkor közepe 1589–1590. Az RMNy gyakorlata az olyan esetben, amikor páros évek közepére kell elhelyezni egy tételt, az, hogy a számításba jöhető két év közül a korábbi alá osztja be a nyomtatványt. A Bálent által ajánlott pótszám ráadásul az 1590. évi monyorókeréki kiadványok között a „Christlicher” és az „Énekeskönyv” kezdetű nyomtatványok közé sorolná be az általa is „Schreibkalender”-nek nevezett új tételt. A helyes új szám ezek után S 597A.

Figyelemre méltó Manlius levelének az a már említett kitétele, hogy új formában adta most ki naptárát. Miután az 1584-re szóló kalendárium a negyedréti formátumú, a magyar nyelvűeket pedig már kezdettől fogva nyolcadréti alakban jelentette meg,⁸ arra lehet gondolni, hogy Monyorókeréken a német naptárát is immár nyolcadréti formában készítette.

Felmerül annak a lehetősége, hogy Manlius 1584-től folyamatosan állított elő német nyelven naptárát. Eddig mindössze két ilyen kiadványa vált bizonyossá: a Sopronnak dedikált 1584. évi,⁹ valamint a most ismertetett és Pozsonynak szánt monyorókeréki. További adatok napfényre kerültek inkább azt lehet feltételezni, hogy Manlius német kalendáriumot talán nem rendszeresen, hanem inkább csak a számára fontosnak tűnő, potenciális mecénásoknak készített. Ismeretes ugyanis, hogy különben külföldön készült német naptárak terjesztésével és azok bekötésével foglalkozott.¹⁰

Feltételezve, hogy mindkét német nyelvű naptára azonos címet viselt, a leveléből megállapítható Manlius-féle kiadvány bibliográfiailag a következő formában rekonstruálható:

S 597A »SCHREIBKALENDER auf das Jahr ... Eberau 1587—1592 Manlius. 8°?«

* * *

S 767B ANDÄCHTIGE, geistliche vnd catholische Kirchengesäng für die Schwestern der Dörnen Cron ... (Wifnpaissing an der Leytta) MDXCV (im Barfusser Closter). A⁸—G⁸ = 55+[1] fol. — 8° — 2 ins., orn., init.

A ferencesek kis, nyugatmagyarországi műhelye a Lajta-menti Vimpácon (Wimpassing) a 16. század végén tevékenykedett. Sokáig ismeretlen volt ennek működése, de idővel 1593-ból három,¹¹ 1599-ből egy kiadványa¹² került elő. A közelmúltban egy 1595. évi terméke tette teljesebbé a fentiek sorát.¹³ A müncheni Universitätsbibliothekban most azután újabb kis nyomtatványra sikerült bukkanni, amely ugyancsak az 1595. esztendőből származik, és több szempontból is összefügg az ezt közvetlenül megelőzően fellelt vimpáci kiadvánnyal.

⁶ RMNy 537.

⁷ *Szenci* ... i. m. 213.

⁸ Vö. RMNy 557.

⁹ RMNy 537.

¹⁰ *Az OSZK Évkönyve 1970—1971.* 307.

¹¹ RMNy 735—737.

¹² RMNy 862.

¹³ RMNy S 767A = MKsz 1980. 178—185.

Az ugyancsak nyolcadrét formátumban és német nyelven készült kiadvány a Tövískoszorúról nevezett nővérek számára összeállított imádságokat tartalmazza. A hét napjai szerint csoportosított és reggel, délben és este elmondásra került szövegekről van szó. Az egyházi éven belül több időközre tagolódik: karácsonytól hamvazószerdáig, húsvéttól Mária Magdolna napig (VII. 22.), hamvazószerdától húsvétig és Mária Magdolna naptól karácsonyig. A papi breviáriumra emlékeztető (pl. „Laudes”) kis összeállítás meg lehetőségen igénytelen. Az egyes részek címe közli, hogy a több vagy kevesebb regulát tartó nővérek („die mehrer und minder Regl halten”) részére szóló imádságokról van szó. A kis kötet végén Szent Ferenc litánia, majd még két kisebb imaszöveg található.

Míndez jól összevág az említett apácákról a korábban fellelt vimpácsi nyomtatványokból, ill. az annak ismertetéséhez összeszedett adatokkal. Az új női közösség, amelyet Ruprecht von Stotzingen Magdalene nevű lánya részére pontosan abban az 1595. évben hozott létre, amelyik évszámot a most ismertetésre kerülő nyomtatvány is címlapján visel (1. ábra). A Tövískoszorúról elnevezett nővérek számára nyomtatott könyvecske, amely a tagok részére — nyilván az alapítás alkalmával készült — imádságok szövegét tartalmazza, egyben hangsúlyozza a Mária Magdolna ünnep fontosságát számukra („ihr hohes Fest”). Ez nem meglepő, hiszen az a Stotzingen-leány is ezt a nevet viselte, akinek kedvéért apja birtokán ugyancsak ebben az esztendőben el is kezdette építtetni a kolostort. E helységet azután éppen e családról nevezték Stotzingnak (Lajtaszék).¹⁴

1. ábra

¹⁴ Vö. MKsz 1980. 182–183.

A ferencesek szerény vimpáci műhelyének felszerelését illetően a most előkerült kiadvány nem hozott sok újat a korábbi összefoglalásban tett megállapításokhoz képest.¹⁵ Ugyanazok a betűtípusok szolgálták e kiadványban is a szöveg előállításához, mint a már előzetesen ismertekben. Hasonló a helyzet a könyvdíszekkel is. Feltűnően sok itt is az öntött cífrákból összeállított díszsor, fejléc, záródísz és keretezés. Látható ismét a kis angyalfej, a derékig ábrázolt angyal és az indafonat.¹⁶ Az egyetlen kiegészítés az, hogy a most ismertetett nyomtatványban két helyen (8a és 34a lapon) is és teljes egészében látható az az átlósan sávozott, stilizált lombfonatokból álló záródísz,¹⁷ amely eddig csak hiányos állapotban volt ismeretes a vimpáci nyomda készletéből. A címlapon a Pichler-és a Stotzingen-családoknak az a fametszetes címere látható, amely már 1593-ban is megtalálható más vimpáci nyomtatványon.¹⁸

A müncheni kötetben, amelyben ez a vimpáci nyomtatvány harmadik tagként fennmaradt, még két másik kiadvány is található: mindkettő Münchenben készült, az első 1605-ben Nikolaus Heinrich, a másik 1604-ben Adam Berg műhelyében. A korabeli kötésben összefogott kötet első tagjának címlapján az egykori tulajdonos kéziratos megjegyzése olvasható: „Sum ex libris Georgii Hirth parochi in Cambach 1605”.

Különös egy további Manlius-féle nyomtatvány előkerülésének sorsa. Ez Frankovics Gergely „Hasznos és fölötte szükséges könyv” c. munkájának első kiadása, amelynek egyes részei szakaszosan jutottak — a szó szoros értelmében — napfényre a nyomdása által készített kötéstáblákból. Ezt az evangélikus valláserkölcsei elmékedéseket és orvosi tanácsokat tartalmazó írást Manlius 1588-ban kinyomtatta, és hozzá — Magyarországon először — rézmetszetes illusztrációkat is alkalmazott.¹⁹

Előbb az Országos Széchényi Könyvtárban, majd a ferencesek németújvári kolostorának könyvtárában sikerült olyan könyvtáblákra bukkanni, amelyeknek belsőlapját a nyomdász ennek a Frankovics-féle műnek egy másik kiadásból származó, több részletével ragasztotta le. A szövegéből nem csupán az volt megállapítható, hogy az nem származhat a már korábbról ismert 1588. évi kiadásból, hanem hogy azt meg is előzte. Erre abból lehetett következtetni, hogy Beythe István neve mellől hiányzik a „superattendens” megjelölés. A püspöki méltóságot pedig ő 1585 első felében nyerte el. Miután Manlius magyarországi tevékenységét 1582-ben kezdte el, Frankovics írásának előkerült darabjai kizárólag 1582 és 1585 között készülhettek. Ez egyben magyarázatul is szolgált, hogy miért használta fel az első kiadás íveit makulatúraként Manlius: 1588-ban a második kiadás előállításával az elsőnek maradéka már valóban használhatatlanná vált.

Ugyanilyen formában maradtak fenn azok a további részletek is, amelyek a németújvári könyvtárból — immár a kötéstáblák megbontása révén — kerültek napfényre. Ezek sorában a címlap egy töredékes példánya is ismertté vált.²⁰ A soproni evangélikus könyvtár egyik, ugyancsak Manlius által készített kötésének tábláiból azután további jelentős részek kerültek elő a Frankovics-féle munka első kiadásából. Ezek a korábbiakkal együtt immár csaknem teljessé állíthatók össze címlappal és a pontos terjedelem megállapíthatóságának lehetőségével. A kikövetkeztethetően 74 levélből mindössze már csak négy maradt továbbra is az ismeretlenség homályában. Mindez ama következetes munka komoly

¹⁵ MKsz 1980. 183—185.

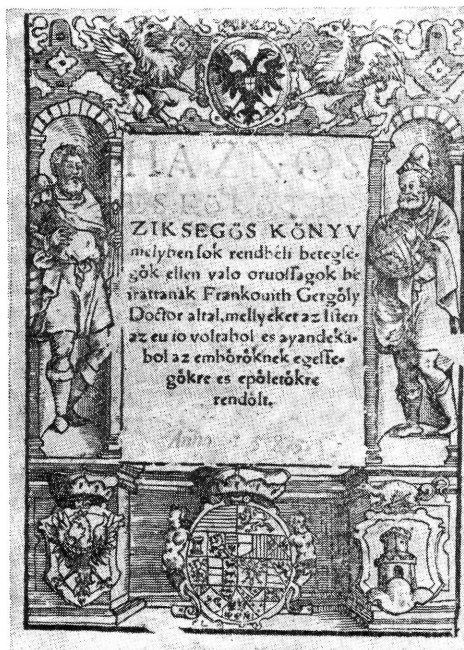
¹⁶ Vö. MKsz 1980. 184. lap 30, 31., 34. sz. jegyzet.

¹⁷ Vö. MKsz 1980. 184. lap 36. jegyzet.

¹⁸ RMNy 736.

¹⁹ RMNy 617.

²⁰ MKsz 1976. 287—288.

2. ábra

eredményének tekinthető, amely a díszítőbélyegzők alapján felismerhető és azonosítható Manlius-féle kötéstáblák szakszerű kibontására irányult.²¹

Miután az előkerült teljes címlapon (2. ábra) olvasható a nyomtatás éve (1585) is, szükségessé vált a korábbi bizonytalan időpont kiigazítása, amely alatt egykor az RMNy-be besorolást nyert. A részletes ismertetés az említett soproni töredékekről már évekkel ezelőtti napvilágot látott a címlap reprodukciójával együtt.²² Így most csupán az RMNy-be történő beillesztésre alkalmas rövid leírásra van szükség. A korábbi 532. szám tehát tör- lendő, és helyette az alábbi a helyes:

S 571A FRANKOVICS Gergely: Haznos es fölötte ziksegös könyv, melyben sok rendbéli betegségek ellen való oruosságok bé irattanak Fankovich Gergöly doctor által . . . [Német-újjár] 1585 [Manlius].

A⁴ - R⁴ S⁶ = [74] fol. - 4° - Orn., init.

OSZK Évkönyve 1973: 191 - 193

Budapest *Nat* ③* + phot. suppl. (Güssing) - Güssing OFM ③ ④ - Sopron *Arch* ④* ④

* * *

RMNy 505-höz kiegészítés:

CSANÁDI Demeter: [Második János király élete.] *Historia de vita, morte . . . Joannis secundi . . .* Debrecembe 1582 Rodolphus Hoffhalter.

A⁴ B² = [6] fol. - 4° - Orn., init.

²¹ Vö. *Az OSZK Évkönyve 1970 - 1971.* 301 - 321. - 1972. 165 - 203. - 1973. 191 - 201.

²² *Az OSZK Évkönyve 1973.* 191 - 193.

HISTORIA
DE VITA MORTE,
vniuersaque Fortunæ alea
ILLVSTRIS: PRINCIPIS AC D.
D. Ioannis Secundi Regis Hungariæ, Dalmatiæ,
Croatix, &c: Dei gratia electi: Per Deme-
trium Chanadium, in gratiam suæ gen-
tis studiose collecta.

DEBRECEMBE,
Nyomtattator Rodolphus Hofhalter által.
1582. Eftendőben.

3. ábra

Szabó Károly leírása²³ minden szempontból pontos volt. A néhai Gergely Rezső könyvtárából előkerült unikum ezt természetesen igazolta is. Így ahhoz a címlap reprodukción (3. ábra) kívül csupán annyi hozzátennivaló akad, hogy mind a címlapon, mind a szöveg végén (B_{2a}) könyvdísz, a szöveg elején (A_{2a}) pedig iniciálé látható.

*

RMNy 612-höz kiegészítés:

GUARINUS Veronensis: Gvarini Veronensis carmina de polysemis et vocablvorvm differentijs et alijs quibusdam scitu dignissimis, recognita et illustrata p(er) Christophorum Hecyrum Crumnouianum. Claudiopoli MDLXXXVIII in officina Helthana.

A⁸ – F⁸ G⁴ = [2] + 92 + [10] pag. – 8° – Orn.

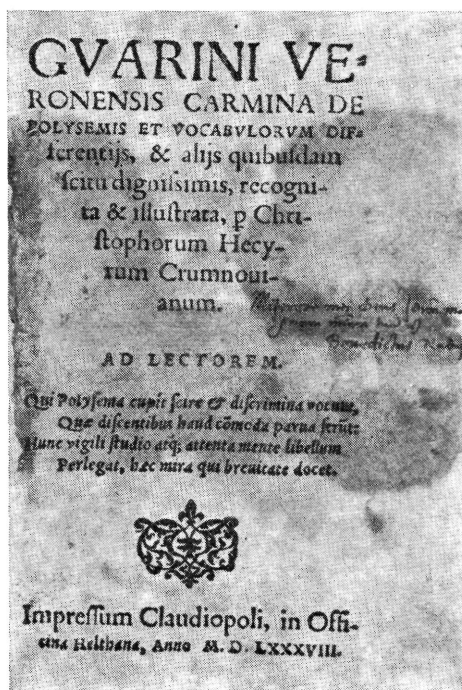
Szabó Károly ezt a kiadványt Kolozsvárott írta le, de az ottani példány első és utolsó levele már akkor hiányzott. Az impresszum adatokat egy bécsi antikvárius árjegyzékéből vette át, amely teljes példányról számolt be.²⁴ Feltehetően pontosan ez került a neves könyvgyűjtő, Heinrich Klemm tulajdonába, majd onnan a lipesei Deutsche Bücherei-be.²⁵ A Kolozsvárott hiányzó első és utolsó levél (A¹ és G⁴) napfényre kerülése lehetővé tette immár a fenti pontos címleírást (4. ábra).

*

²³ RMK. I. 187.

²⁴ BROCKHAUSEN & BRÄUSER: *Verzeichnis des antiquarischen Bücherlagers. Nr. 7.* Wien 1883. 16.

²⁵ Jelzete: Klemm IV. 174. 1.

4. ábra

RMNy 764-hez kiegészítés:

[KALENDÁRIUM és ítélet az 1596. esztendőre. Fordította Pécsi Lukács.]
[Nagyszombat 1595 typ. capituli.]

Lényegében semmi új adat sem merült fel az elmúlt évek során e tétellel kapcsolatban, de — sajnálatos módon — a RMNy-ből kimaradt a csak töredékben fennmaradt kiadvány legalább egyik jellegzetes lapjának (D₅A) reprodukciója. Most ennek pótlása történik meg (5. ábra).

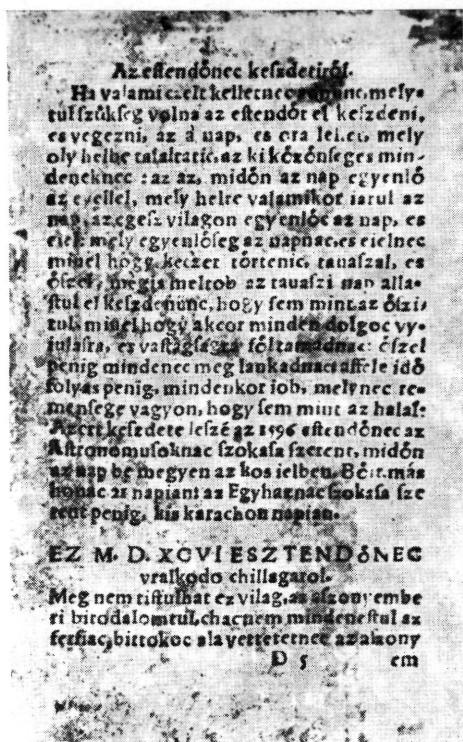
*

Különös a története annak az ó-egyháziszláv nyelvű kötetnek, amely a négy evangélium szövegét liturgikus használatra összeállítva tartalmazza. A testes kötet (fólió alakú és 214 levél terjedelmű) bibliográfiai regisztrálása számtalan gondot okozott az azzal foglalkozóknak immár egy évszázada.²⁶ Jóllehet e kiadványból féltucat példány is ismeretes volt, de ezek egyike sem volt teljes: a biztos megoldást nyújtható, teljes utószó mindegyikből hiányzott.

Dan Simonescu úgy találta, hogy nyomdása az a „Jeramona Lavrantie” volt, akinek neve a kötetben többször is előforduló, fametszetes fejlécében olvasható. A megjelenés évét 1570 körül kereste.²⁷ Demény Lajos rábukkant az egyik kolozsvári példányban az

²⁶ KARATAEV, Ivan: *Opisanie slavjano-ruskich knig*. Sanktpeterburg 1883. 37–38. — BIANU, Ioan — HODOŞ, Nerva: *Bibliografia Românească Veche. I.* Bucureşti 1903. Nr. 34, I. 528–529. lap. — A továbbiakban = BRV.

²⁷ BRV. IV. Bucureşti 1944. Nr. 11. 13–15. lap.

5. ábra

1582. évszámra.²⁸ Gebhard Blücher megállapította, hogy a problematikus kötet a brassói malom papírjára készült,²⁹ feltehetően 1574-ben.³⁰

Ilyen előzmények után nem volt könnyű ezt a problematikus kiadványt az RMNy-be besorolni. Előbb — Simonescu alapján — 1570 tájára került az időrendbe, majd — Demény felfedezését követően — a már megszerkesztett RMNy-ben áthelyezésre került, és az 1582. esztendőnél kiegészítő számot kapott.³¹ A megjelenés helye még a datálásnál is több gondot okozott a hazai nyomtatványok regisztrálása során, mivel a nyomtatvány betűtípusai egyetlen más kiadványban sem lelhetők fel. Ezek után besorolása a következő, többnyire kikövetkeztetett impresszum alapján történt: „[In Transylvania] 1582 [Laventie?]”. Az erdélyi megjelentetés a brassói papír alapján volt szinte kényszerítő erővel feltételezhető. A nyomdász személye és a felszerelés körüli sok bizonytalanság további pontosítást akkor nem tett lehetővé.³²

Az RMNy megjelentetése évében adta hírül a bulgár Peter Atanaszov, hogy sikerült neki Szvistov városának múzeumában a Lavrantie nevével jelölt kötet utószavát teljes

²⁸ *Revista Bibliotecilor* 1969. 219–227.

²⁹ *Revista Bibliotecilor* 1967. 424.

³⁰ *Gutenberg Jahrbuch* 1969. 13.

³¹ RMNy 520A.

³² Meg kell jegyezni, hogy — eltekintve a második magyarországi ősnymdától — a példányban fennmaradt nyomtatványokat a RMNy-ben lényegében mind sikerült városhoz is kötni. Ennél fogva ez a problematikus óegyháziszláv kötet ebből a szempontból is egészen kivételesnek mondható.

egészében megtalálnia.³³ Ezek szerint az evangéliumos kötet Sándor fejedelem és Eftimie patriarcha idején „Hieromonach Lavrantie” készítette tíz éves munkával Jovan nevű tanoncával a Keresztelő Szent Jánosról nevezett kolostorban Bukarest mellett a Kolentina folyó mentén.³⁴ A mai Bukarest északi részében fekvő kolostor neve Plumbuita volt.

Ez a felfedezés merőben új helyzetet teremtett a bukaresti könyvnyomtatás történetében, hiszen korábban úgy tudták, hogy az első műhely ebben a városban csak vagy száz évvel később, 1678-ban kezdte meg tevékenységét.³⁵ A fentiekben említett 1582. évszám elfogadása azonban több nehézségbe is ütközik. Közben kiderült, hogy a bukaresti műhelyben a négy evangéliumot nem is egy, hanem két kiadásban is előállították.³⁶ Sőt, felfedezték egy harmadik kiadványát is ennek a műhelynek, egy zsoltárkönyvet.³⁷

Gernot Nussbächer tartalmi és formai jegyek alapján arra a következtetésre jutott, bár továbbra sem a véglegesség igényével, hogy a bukaresti nyomda 1574-ben kezdte meg tevékenységét.³⁸ Nem csupán a papírt, de a sajtót is Brassóban szerezték be, amint ezt egy 1573. XII. 12-én kelt feljegyzés bizonyítja.³⁹ Nussbächer azután erre a sok fejtörést okozó kiadványra vonatkozó összes eddigi megállapítást összefoglalta.⁴⁰

A Lavrantie-féle evangéliumos kötet nem alaptalanul szerzett annyi gondot az RMNy szerkesztőinek, hiszen azt nem a papírját előállító Erdélyben, hanem a korábról nem ismert, első bukaresti nyomdában készítették. Ezek szerint a RMNy 520A tétele teljes egészében törlendő, mert az külföldi nyomtatvány.

BORSA GEDEON

Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez. A magyarországi humanista tudományosság történetében előkelő hely illeti meg Molnár Gergely feledésbe merült alakját. A szilágysági születésű ifjú 1554. június 4-én iratkozott be a wittenbergi egyetem hallgatói közé. Hazatérve 1558. január 26-tól lektori, ez év tavaszától 1564. április 10. körül bekövetkezett haláláig rektori tiszteletet töltött be a kolozsvári iskolában. Szikszai Fabricius Balázs, Károlyi Péter és Félegyházi Tamás mellett egyik kimagasló egyénisége volt annak a melanchthoni humanizmusnak, melynek szellemében a magyar reformáció oktatásügye kialakult. Hatesztendősz szolgálata alatt nemcsak filológiai készségének adta tanújelét, hanem jelentős részt vállalt a református egyház végső megszilárdításában is. Csatlakozása a helvét hittani felfogáshoz az iskola addig lutheránus szellemének az új irányzat értelmében való átalakulását indította el. A váratlanul elhalt tudósban az akkor még helvét vallású Dávid Ferenc egyik harcostársát veszítette el, kivel szerette volna végigjárni hitvitáinak nehéz útját.¹

³³ A cirill és héber betűkkel készült nyomtatványok évszázadokon át — követve a kódexekben folytatott gyakorlatot — nem sommás kolofonban, ahogy ez a latin betűkkel író országokban általában történt, hanem kiadós terjedelmű utószóban, ún. epilógusban mondták el a kötet létrejötte körülményeit sokszor napra pontos adatokkal, a munkában résztvevők nem egyszer igen hosszú jegyzékével. Ebben a nyomda tulajdonosától a víz-hordó fiúig szinte mindekiről szó esett, aki bármilyen módon segítette a nyomtatvány elkészítését. (Ugyanez a szándék ismerhető fel a mai filmek és tv-produkciók feliratozásánál is.)

³⁴ *Sztarobulgarszka Literatura. I.* Szofia 1971. 416–417, reprodukció a 437. lapon.

³⁵ BVR. I. Nr. 68. 217–222. lap.

³⁶ *Studii. Revistă de istorie.* (25) 1972. 203–224.

³⁷ *Studii și cercetări lingvistice.* (21) 1970. 652.

³⁸ *A Hét.* (Bukarest) 1973. szeptember 7. 7. lap.

³⁹ HURMUZAKI, Eudoxiu de: *Documente privitoare la istoria românilor. XI.* 1517–1612. București 1900. 810.

⁴⁰ NUSSBÄCHER, Gernot: *Aus Urkunden und Chroniken.* Bukarest 1981. 154–158, 206–207.

¹ BOD Péter: *Magyar Athenás.* (Nagyszében), 1766. 180. — Uő: *Historia Hungarorum Ecclesiastica. Tom. I.* Lugduni-Batavorum, 1888. 179., 257., 392. Tom. 3 Lugduni-Bata-

Mint a reformáció második nemzedékének európai színvonalon képzett tanára jó pedagógiai érzéssel összeállított számos gyakorlatilag használható, a kor igényeinek megfelelő tankönyvet. Közülük a legelterjedtebb latin nyelvtana volt, amely nem egyéb, mint Melanchthon nyelvtanának jól sikerült kivonata, így a Donatus-féle elemi és a Melanchthon-féle részletes grammatika között közbülső, nélkülözhetetlen tankönyvnek bizonyult. Népszerűségét mutatja, hogy a 17–18. században több mint 30 kiadást ért meg és még a múlt század első évtizedeiben is közkézen forgott. Miskoczi Csulyak István önéletrajzában, Bessenyei György *A holmiban*, Jókai pedig *Mire megvénülünk* című regényében említi.²

A mű 16. századi kiadásait csak a későbbi példányok előszavaiból és a korábbi bibliográfiai hivatkozásaiból ismerjük.³ A Sárospatakról 1661 januárjából keltezett előszó szerint Molnár Gergely „Németország Phoenixének”, Philipp Melanchthonnak grammatikai írásaiból rövid nyelvtani áttekintést szerkesztett, amely 1556-ban jelent meg Kolozsvárt. Alvinczi Péter az 1602-i debreceni kiadás előszavában elmondja, hogy Molnár compendiumának 1556-ban (tévesen 1596-ban) Heltainál készült első kiadását Nagyszebenben, Kolozsvárt, Bártfán, Bécsben, sőt Nürnbergben ismételtlen sajtó alá adták.

Mind az első, mind az itt említett következő kiadások példányai ma már elvesztek. Könyvtárlából került elő annak a Heltai-műhely betűtípusaival készült nyomtatványnak a töredéke, amely a D₁, D₄, D₅ és D₈ leveleken a „De verbo”, „De participio” és „De adverbio” című fejezetek néhány levelét tartalmazza.⁴ A kiadás ideje a töredék alapján határok közé szorítható. A szöveg korábbi állapotot tükröz, mint az 1602-i Alvinczi-féle átdolgozás, a D₁–D₈ levélpár papírján viszont az a címeres vízjegy látható, melyet 1577-ben kezdtek a kolozsvári papírmalomban alkalmazni. A nyomtatvány az RMNy 628. szerint 1577 és 1602 között készült. Az alábbiakban a megjelenés idejének pontosabb meghatározására teszünk kísérletet.

Molnár latin nyelvtanának legrégebb, teljes példányból ismert kiadását Alvinczi Péter rendezte sajtó alá és saját iskolai gyakorlatának megfelelően átdolgozta.⁵ A névszó- és igeragozás paradigmáit magyar értelmezésekkel látta el, a grammatikai szabályokat pedig latin hexameterekbe öntötte. Könyve 1602-ben jelent meg Rheda Pál debreceni sajtóján, s a hosszú időn át népszerű nyelvtan későbbi kiadásainak is mintájául szolgált.⁶

A kolozsvári magister munkáját e debreceni kiadásban három költemény dicséri. Szerzői Szombathelyi Szele János,⁷ Thuri Farkas Pál, aki 1556-ban megküldte Kolozsvárra

vorum, 1889. 417. — FEKETE Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda története*. Kolozsvár, 1875. 10. — SZABÓ, Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg*. Halle (Saale), 1941. 22., 132. — ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti Lexikon*. Bp. 1977. 413.

² JAKAB Elek: *Az unitáriusok nevelés- és tanrendszere*. Néptanítók Lapja. 1884. 252. — ÖTVÖS János: *Egy ismeretlen debreceni nyomtatvány 1704-ből*. Egyháztörténet, 1959. 291–292. — BORZSÁK István: *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*. ItK 1965. 443. — TÓTH István: *Műzsák jellegvéra. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája*. Bukarest, 1977. 50.

³ A 16. századi kiadások leírása RMNy 136., 621., 628.

⁴ HOLL Béla: *Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez*. MKsz 1970. 380–381.

⁵ HUBAY Ilona: *Molnár Gergely Grammatikája, Károlyi Péter Poetikája és Szilvós-Ujfalvi Imre Admonitiones-e*. MKsz 1943. 431.

⁶ RMNy 887.

⁷ A fia lehetett annak a Szele István esküdtnak, aki 1526. január 24-én jelen volt a szombathelyiek tűzvész alkalmával megrongálódott kiváltságlevelének átíratásánál. Vö. *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I. köt. Bp. 1902. 193., 233.

⁸ L. Szcenci Molnár Albert lapszéli jegyzetét: RMK III. 1174. 11. — BUCSAY Mihály: *Thuri Farkas Pál körlevele*. In: *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*. Studia et Acta Ecclesiastica 3. Bp. 1973. 920.

„*Idea christianorum Hungarorum*” című körlevelét, hogy a török hódoltságban lakó keresztény magyarok életéről tájékoztassa Molnárt,⁸ és Johann Femmich.

Az újegyházi (Leskirch) származású Femmich (Femmigerus) az egymást ismétlő bibliográfusok feljegyzése szerint 1540 és 1564 között a kolozsvári lutheránus, utóbb unitárius iskola lektora volt, s tevékenyen részt vett Molnár Gergely latin grammatikájának szerkesztésében. Ezt az adatot az újabb irodalom is átvette.⁹ Szilvási Jánosnak Femmich halála alkalmából írt epicedionjából,¹⁰ azonban nem nehéz kiolvasni, hogy az 1546. augusztus 27. előtt született ifjú huszonegy éves korában érkezett Kolozsvárra, miért is eleve kizárt, hogy 1540–1564-ben lektoroskodott volna. Szorgalma és tudománya által sorra elnyerte az iskola összes tisztségeit: 1575-től praefectusi, 1580 őszétől lektori, 1585 őszétől pedig rektori feladatokat látott el. Ezt az állást azonban még egy évig sem töltötte be, mert 1586-ban áldozatul esett a Kolozsvárt dühöngő pestisnek. Az epicedion adatainak hitelességét nem gyöngíti az, hogy halálának idejét a címsorok július 27-re, a szöveg pedig augusztus 27-re teszi, mert metrikai szempontból az utóbbi a helyes.

E rövid életrajzból tehát megállapítható, hogy a rektor címet viselő Femmich névvel jelzett „*Liber ad Emtozem*” című vers, melyet a grammatika Avinzi-féle változata tartott fenn, 1585 ősze és 1586 júliusa között íródott. Feltételezhető, hogy Molnár nyelvtanának könyvtáblából kiáztatott levelei éppen a vers írását közvetlenül követő kiadásból származnak. Femmich lektori működése idején, 1583-ban Donatus *Ars minorja* is napvilágot látott Kolozsvárt.¹¹ Könnyen elképzelhető, hogy Heltai Gáspár néhány évvel később Molnár Gergely Donatusra épülő grammatikáját is kinyomatta.

A Pannonhalmi Főapátság Könyvtára 123 b.F. +8. jelzeten őrzi azt a csonka nyomtatványt, amely a Molnár-féle grammatika egy eddig bibliográfiai nyilvántartásba nem vett kiadásának emlékét tartotta fenn. A mű 1681-ben került ki Samuel Brewer löcsei sajtója alól, s mint a korábbi példányokkal való egybevetésből kitűnik, kiadásának alapjául az 1661-i sárospataki változat szolgált. Megerősíti ezt az a tény is, hogy a címlével után a sárospataki kiadás utóbb számtalanszor lenyomatott előszava olvasható. (Az előszavak történetéhez hozzátartozik, hogy az egyszer beléjük csúszott sajtóhibák olykor évszázadokon át ismétlődnek: az első kiadás megjelenésének helyes évszáma, 1556 helyett csaknem valamennyi későbbi kiadásban 1656 szerepel.) A ma fellelhető egyetlen példány az A₃b – I₁b leveleken a latin nyelv alaktanát, az I₁b – M₈a leveleken a mondattant tárgyalja, az M₈ levél után azonban megszakad: a diákok – egy posszessorának, Paulus Szűtsnek nevét kéziratossal bejegyzés őrzi a címlapon – az iskolai használat során szétolvashatták.

A nyomtatvány részletesebb leírása az RMNy gyakorlata alapján:

MOLNÁR Gergely: *Elementa grammaticae Latinae, pro recta scholasticae juventutis institutione, ex praecipuis grammaticorum praeceptis a Gregorio Molnar contracta: nunc noviter methodo meliori emissa; regularum, de nominum generibus, verborum praeteritis et supinis; quantitate syllabarum metris comprahensarum, notis utilissimis, necessariis et jucundissimis, perspicue illustrata. Leutschoviae 1681 Brewer.*

A – M + ? = [96 + ?] fol. – 8° – Orn.

Pannonhalma ③

VARGA ANDRÁS

⁸ SZÉKELY Sándor: *Unitária vallás' története Erdélyben*. Kolozsvár, 1839. 106. — TRAU-SCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. Bd. 1. Kronstadt, 1868. 302. — RMK II. 72. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 3. köt. Bp. 1894. 365. h. — HUBAY Ilona: i. m. 431. — BORZSÁK István: i. m. 443. — HOLL Béla: i. m. 380. — RMNy 136.

¹⁰ RMNy 587. — Szövegkiadása RADVÁNYI József: *A Todoreszku-töredék első darabja*. Keresztény Magvető, 1916. 172–180. — Johann Femmich életének adatait ebből az epicedionból GÁL Kelemen állította össze. Vö. GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. 2. köt. Kolozsvár, 1935. 384–385.

¹¹ RMNy 527.

FIGYELŐ

Mátrai László
(1909–1983)

Folyóiratunk, a *Magyar Könyvszemle* éppen e kettős számmal lép századik évfolyamába. A szerzők, szerkesztők jogos büszkeséggel és nem kis örömmel regisztrálják e nevezetes eseményt. Az örömben azonban fájdalom is vegyül, mert e számban kell emlékeznünk a szerkesztő bizottság körünkből eltávozott elnökére. Lapunk alapításának századik évfordulóján, 1976-ban még Mátrai László írt bevezetőt az akkori ünnepi számhoz. A századik évfolyamot már nem érthette meg. A múlt évben, 1983. november 22-én tudományos és kulturális közéletünk jelentős személyiségei jelenlétében, mély részvétellel kísértük utolsó útjára, a Farkasréti temetőben, a 74 éves korában elhunyt Mátrai László akadémikust, a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai és történettudományok osztályának volt elnökét, az ELTE Egyetemi Könyvtára volt főigazgatóját, nyugalmazott egyetemi tanárt.

Budapesten született 1909-ben. 1927-től 1931-ig a budapesti egyetem magyar–filozófia–esztétika szakos hallgatója volt. 1931-ben bölcsészdoktor, 1940-ben egyetemi magántanár lett, 1941-től 1944-ig az Eötvös-kollégium tanára volt. 1948-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1962-től rendes tagja. Az MTA II. Osztályának 1953-tól 1955-ig és 1960-tól 1970-ig osztálytitkára, majd 1970 után osztályelnöke. 1973-tól egyetemi tanár, nyugalmomba vonulásáig — 1981-ig — az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a filozófiatörténet professzora volt.

Bölcsészdoktori diplomája megszerzése után az Egyetemi Könyvtár munkatársa lett. A felszabadulás után a könyvtár főigazgatójává nevezték ki, és ugyancsak 1981-ig ebben a beosztásban dolgozott — a könyvtártörténetben példátlanul hosszú időn át. 1957-től 1972-ig a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke, majd tiszteletbeli elnöke. Az ő elnöksége idején, 1972-ben került sor Budapesten a könyvtáros egyesületek nemzetközi szövetsége (IFLA — International Federation of Library Associations) kongresszusának megrendezésére. Több éven át az Országos Könyvtári és Dokumentációs Tanács tagja.

1937-től tagja volt az Institut Internationale de Philosophie-nak (Párizs), 1972–1975-ig alelnöke. 1960-tól tagja volt az IUHPS-nek (International Union of the History and Philosophy of Science).

Tudományos publikációs munkásságát a *Nyugat* esszéíró nemzedékének tagjaként kezdte. Írásai a *Nyugat*, az *Athenaeum*, az *Apollo*, illetve a *Társadalmi Szemle*, a *Kortárs*, a *Magyar Filozófiai Szemle* és más tudományos folyóirat hatásbain jelentek meg. A *Világosság* szerkesztő bizottságának több mint két évtizeden át elnöke volt. Munkásságát 1940-ben és 1942-ben Baumgarten-díjjal jutalmazták. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1975-ben Állami-díjjal tüntette ki. Legfontosabb művei: *A jelenkori esztétika fő irányjai* (1931), *Modern gondolkodás* (1938), *Élmény és mű* (1940, 1973), *Jellemtan* (1943), *Gondolat és szabadság* (1961), *A kultúra történetisége* (1977), *Alapját vesztett felépítmény* (1977), *Műhelyeim története* (1982).

A *Világosság* és a *Magyar Filozófiai Szemle* szerkesztő bizottságainak elnöke. De elnöke a *Magyar Könyvszemle* szerkesztő bizottságának is, mégpedig 1968-tól 1983-ig; a szerkesztő

bizottságnak egyébként 1945-től folyamatosan (nem számítva a lap szüneteltetésének éveit) tagja volt.

Azokban a kisebb könyvtári műhelyekben, közösségekben, mint a *Magyar Könyvszemle* szerkesztő bizottsága, az egyetemi könyvtárigazgatók kollégiuma, a magyar könyvtárosok egyesületének szűkebb társadalmi vezető köre, ahol munkatársai lehettünk (segédek és inasok lehettünk mellette), rengeteget tanulhattunk tőle, anélkül, hogy a mester lenyűgöző személyiségét láttuk volna benne. Talán kevesebben ismerték ifjúkori munkásságát, mint illett volna. Ám, akik a két világháború közötti időszak viszonyainak tanulmányozására adtuk fejünket, megismerhettük a harmincas évek második fele ifjú értelmiségi nemzedékének fellépését. Az értelmiség e részének legtehetségesebb tagjai vállalkoztak az értelem ellenes világban, az irracionális eszmei áramlatok tobzódása idején az „értelem keresésére”, a „modern gondolkodás” elsajátítására. Mátrai László 1938-ban ezt írta: „A modern gondolkodás . . . intellektuális tágasságot, elfogulatlan, nehezen hívó, kritikai és önkritikai beállítást jelent, mely nem hunyhat szemet a kényelmetlen kérdések előtt, csak azért, hogy a vélt 'megoldást' könnyebben megtalálja”.

Az 1945 utáni években, az ötvenes években is ezt a gondolkodásmódot képviselte. Ha együtt dolgoztunk, vele lehettünk, nem nevelt bennünket, hanem várta, ki fogadja be gondolatait, ki képes a látásmódot elsajátítani. Nem azt mondta, nem úgy fogalmazott, hogy a gondolkodás az objektív valóság közvetett és általánosított megismerésére törfő értelmi működés, hanem a gondolkodás fegyelmet és a gondolkodás tágasságát kívánta tőlünk. Ez így érzékletesebb és mozgósítóbb erejű volt. A *Könyvszemle* szerkesztése közben is benne élt a közösség eredményes működését biztosító szabályok megtartásának az igénye. Cselekvésbeli, magatartásbeli tudatosságra és mértéktartásra intett, adott példát. Biztatni tudott: ne ragadjunk le a részletekben, de óvott az üres teoretizálástól: ne feledjük a hétköznapi józan világot. Órült sikereinknek, a hiteltelen sikerérzet pedig legott lehűtötte. Ő a jellem és a kedély érzelmi-indulati befolyásának is kellő jelentőséget tulajdonított, mint olyan tényezőnek, amely az intellektuális teljesítmények háttérében az értelem működésének intezitását, a tárgyban való elmélyedést, a beleélést biztosítja, ösztönzi.

Kiaknázatlan a tudásának kötetekben fennmaradt gondolatisága. A műhelyek tovább élnek. De személyisége, humanizmusa, az a mód, ahogy a világ jelenségeit látta, sajátos, jellemző viselkedési modora semmivel sem pótolható. Nagy a vesztesége tisztelőinek, barátainak, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztő bizottságának is.

HAVASI ZOLTÁN

A 100. évfolyam. Ismét jelentős — és az egyetemes sajtótörténet viszonylatában is ritka — jubileumhoz érkeztünk. 1976-ban ünnepeltük a lap alapításának centenáriumát, de a korábbi szünetelések miatt csak most érkeztünk el a századik évfolyamhoz. Akkor foglalkoztunk már a *Magyar Könyvszemle* megindulásának körülményeivel, és készült tanulmány a folyóirat összefoglaló történetéről is. Ezúttal csak azokról szeretnénk az alábbiakban röviden megemlékezni, akiknek a nevéhez fűződik a száz évfolyamnyi folyóirat szerkesztése. Mintegy négy-öt nemzedék adta már át egymásnak a lapot, amely a legkülönbözőbb korszakokban is — nyolc év kivételével (1935–1936, 1948–1954) — meg tudta őrizni fennállásának folyamatoságát. Reméljük, hogy e folyamatoság a jövőben sem szakad meg, és a következő nemzedékek is igényelni fogják mindazt, amit a *Magyar Könyvszemle* jelent. E remény tárgyi alapja az, hogy — miként a történeti diszciplínákban általában — a hazai könyv- és sajtótörténet terén is sok még a feltáratlan forrás, a ki nem mutatott összefüggés. Optimizmusunk személyi okait folyóiratunk szerzői szolgáltatják,

akik között sok fiatal kutató található. De mindenekelőtt derűlátásra ad okot tudomány- és művelődéspolitikánk, amely éppen a legutóbbi időszakban helyezte előtérbe a nemzeti múltunk és így kultúránk történetével kapcsolatos forráskutatásokat.

A száz évfolyam szerkesztői:

1876

FRAKNÓI VILMOS

1879

CSONTOSI JÁNOS

1892

SCHÖNHERR GYULA

1902

KOLLÁNYI FERENC

1911

GULYÁS PÁL

1925

RÉDEY TIVADAR

1937

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1944

VARJAS BÉLA

1955

VARJAS BÉLA (főszerkesztő)
DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő)

1957

KŐHALMI BÉLA (főszerkesztő)
DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő)

1970

DEZSÉNYI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke)

1973

KÓKAY GYÖRGY (mb. szerk.), V. KOVÁCS SÁNDOR (mb. szerk.),
MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke)

1974

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke)
KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő)
HAVASI ZOLTÁN (társszerkesztő)

Iványi Sándor (1917–1983). Egyedülálló szakmai felkészültséggel és tudással rendelkező kollégánk távozott 1983. augusztus 4-én az élők sorából. Alig két héttel korábban még olvashattuk bizonytalan kézzel, a nála szokatlan tétova írással papírra vetett levelét végsőnek bizonyult betegségéről. Halála mindnyájunkat váratlanul ért. Jászteleken született, 1917. július 7-én egyszerű földművelő családból. Szüleit holtukig hűségesen gondozta Pusztamonostoron, amelynek ősi apáti címét kitüntetésként viselte. Széles körű műveltségét az egri ciszterci gimnáziumban és a pesti egyetem teológiai karán alapozta meg. Itt szerezte a könyvek iránti szeretetét is. Vallomása szerint igen gazdag magánkönyvtára első darabjait is már ekkor, re cenziók írásával kezdte gyűjteni. 1953-ban nevezték ki az egri Főszékesegyházi Könyvtár vezetőjének, és már az első évben beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészkarára, hogy nappali tagozaton elvégezze a könyvtárosi szakot. Ezután látott hozzá az állami tulajdonba került Érseki Líceum épületében a könyvtár rendbehozásához. A Kracker-freskókkal díszített és a törzsállományt magában foglaló híres díszterem és két mellék-helyisége megmaradt eredeti formájában; a régi raktárok helyett azonban a Líceum egykori, Maulbertsch-képekkel díszített kápolnájában kellett a könyvállomány jelentős részét elhelyeznie, a sekrestyében pedig kutató-olvasó szobát kialakítania. Hosszú évek kitartó munkájával, sok gonddal és utánjárással sikerült is az új állványok beszerzése, a tönkrement barokk ablakkeretek kicserélése, a modern világítás és fűtés beszerelgetése, a barokk padló felújítása. A külső munkálatok mellett folyamatosan készítette a sok ezernyi katalógizálatlan könyv és folyóirat, valamint az új gyarapodás céduláit. Szorgalmával elérte, hogy rövid időn belül az egri Főegyházmegyei Könyvtár országosan ismertté vált. A látogató turisták tízezeinek (!) mutathatta be maga vagy nyugdíjas munkatársai segítségével a barokk termeket, a gyűjtemény ritkaságait, köztük Mikes Kelemen leveleinek kéziratát vagy a messze földön híres Dante-kódexet. Emellett sok hazai és külföldi kutatónak, egyetemi és főiskolai hallgatónak tudott szakmai segítséget is nyújtani. A hozzá fordulónak, a történelem, egyháztörténet, irodalom- és helytörténet, vagy a művészetek szakavatott művelőinek ajánlott könyveket, cikkeket, lexikonokat, bibliográfiákat. Időnként egy-egy nemzetközi történész-konferencia, vagy irodalomtörténeti vándorgyűlés résztvevői gyűltekek össze kalauzolása mellett. Munkája elismerésének bizonyára egyik fénypontja volt 1979. október 25-én a velencei Fondazione G. Cini és a Magyar Tudományos Akadémia által a ragyogóvá varázsolt könyvtári díszteremben tartott, sokunk számára emlékezetes olasz tudományos ülés. Tudását, amely szíves derűvel és magáról nem beszélő szerénységgel párosult, mindig a hivatásként művelt könyvtárosi munkájában kamatoztatta. Külföldre is életében először 1967-ben jutott, amikor a könyvtár nevezetes középkori német kódexet (Erlauer Spiele) vitte és hozta az ausztriai Kremsben rendezett művelődéstörténeti kiállításra. Írásra, publikálásra sem maradt sok ideje. A Magyar Könyvszemlében egyetlen rövid adatközlése jelent meg (1962). Egy-egy előadást tartott a Szent István Akadémiában az egri pap-költőről, Tárkányi Béláról és az érseki könyvtár történetéről (1973). Folyamatosan gyűjtötte azonban az egri nyomdákra, azok kiadványaira vonatkozó adatokat és „Heves megye történeti irodalma” címmel közölt válogatott bibliográfiát az Archívum-ban, a megye levéltári folyóiratában (1973–1974. évfolyam). Iványi Sándor a szakmai szempontból legjobban felkészült és egyben a legműveltebb egyházi könyvtárosok közé tartozott. (E sorok írója szívesen idézi a közös egri zene- és lemezhallgatások emlékét, egy neves pesti magángyűjtő albréti szobájában a tucatnyi eredeti Csontváry-kép között folytatott beszélgetéseket, vagy a váci püspöki könyvtár antik bútorokkal ékes dolgozószobájában könyvtárosi tapasztalatcseréket). Tisztelői és barátai, dolgozatíró diákok, felfedező kutatók és egyetemi katedrára jutott tudósok gondolnak rá hálával.

Grúz szerző könyve Tótfalusi Kis Miklósról és a grúz nyomdászat kezdeteiről. Nemrégiben számunkra is fontos könyv jelent meg Tbilisziben *Miklos Kisi Totfalusi da kartuli sztaba* címmel. A könyvnek orosz és magyar nyelvű címlapja is van, utóbbin ezt a címet olvashatjuk: *Tótfalusi Kis Miklós és a grúz tipográfia*, Tbiliszi 1982. Szerzője tartalmi összefoglalást is közöl orosz és magyar nyelven.

A 192 lap terjedelmű könyv szerzője Guram Saradze professzor, a filológiai tudományok doktora, a Grúz Irodalomtörténeti Intézet vezető munkatársa, a régi grúz irodalom kutatója, akit élénken foglalkoztat a grúz nyomdászat kezdeteinek problémája, és ezzel kapcsolatban alaposan tanulmányozta a mi Kis Miklósunk munkásságát is.

Tótfalusi Kis Miklós amszterdami grúz betűmintalapjának megtalálása, amiről Dán Róbert a *Magyar Könyvszemle* 1980. évfolyamának 396–398. lapján számolt be, alaposan megmozgatta a grúz kutatókat, hiszen ezzel megdőlt az a hiedelem, hogy a régóta ismert svédországi grúz nyomatok betűi Kis Miklóstól származnak. Évtizedek nézeteit kellett felülvizsgálni, elfogadott véleményeket helyesbíteni és új kérdéseket is napirendre kellett tűzni. E problémákkal kapcsolatos grúziai és külföldi viták összefoglalását és egyben a grúz nyomtatás forrásaira vonatkozó eddigi kutatások összegezését végezte el Guram Saradze most megjelent könyvében.

A szerző fő gondolatainak tolmácsolása mellett, arra törekszem, hogy a könyvnek eddig kevésbé ismert, vagy éppen újdonságszámba menő adatait közvetítsem az olvasónak, különösen a könyv- és tipográfiatörténet iránt érdeklődőknek. Ezért, recenzióktól eltérő módon, minél teljesebben idézem azokat a forrásokat, amelyekhez a grúz nyelvű kiadványból egyébként nehéz lenne hozzáférni a külföldi olvasónak. A jegyzeteimben idézett valamennyi mű Saradze könyvének jegyzeteiben szerepel, csupán a címléírásokat egészítettem ki. Csak nagyon röviden és idézeteket mellőzve utalok olyan tényekre, adatokra, kutatásokra és publikációkra, amelyek a hazai irodalomból már ismertek, különösen azokra, amelyekkel *Tótfalusi grúz betűinek nyomában* c. tanulmányomban foglalkoztam. (MKsz 1981, 41–65.)

Guram Saradze bevezetőjében visszatekint a grúz nyomdásztörténet eddigi kutatóira és elismeréssel szól a magyarokról, méltatja Dán Róbert felfedezésének jelentőségét. Köszönetét fejezi ki még Tardy Lajosnak, Tolnai Gábornak, Haiman Györgynek, Istvánovits Mártonnak, Bíró Margitnak, a Grúziában élő Békési Ilonának és az ott tanuló Békési Majának. A grúz nyomtatás kezdeteinek áttekintése után Tótfalusi Kis Miklós életéről és munkájának művelődéstörténeti jelentőségéről szól. Jól ismeri és idézi az erre vonatkozó magyar irodalmat.

Az első grúziai nyomda létrehozásának kezdeményezője Arcsil király volt, a 17. század végén. A nyomtatás megindításához elsősorban grúz nyomdabetűkre volt szükség: Saradze mindenekelőtt e betűk megteremtésére irányuló erőfeszítések történetét igyekszik – számos kutatótársával vitába bocsátkozva – tisztázni.

Arcsil király 1685-ben arra kényszerült, hogy elhagyja hazáját, s a szerző szerint ma már bizonyított, a király már emigrálása előtt elhatározta a grúz nyomda felállítását.¹ Mint ismeretes, e törekvéseinek legfőbb segítői Johan Gabriel Sparwenfeld svéd diplomata és Nicolaes Witsen holland tudós voltak, utóbbi több ízben betöltötte Amszterdam város kormányzó polgármesterének tisztét. E pártfogók közvetítették Kis Miklóshoz a királynak a grúz betűk metszésére vonatkozó megrendelését. Bizonytalan volt azonban az eddigi kutatás annak megítélésében, hogy a király pártfogóival személyesen találkozott-e? A szerző, mérlegelve az eddigi állásfoglalásokat, kifejti a maga véleményét. Arcsil király

¹T. TIVADZE: *Ierusalimisz patriarkisz Dosziteoszisz cerili Szakartvelosz seszaheb* (Dosziteoszisz jeruzsálemi patriárka levele Grúziáról). In: *Kartuli Ckarotmcodneoba* (Grúz forrástudomány) III., Tbiliszi 1971.

moszkvai emigrációjával kezdve, H. Baramidze és G. Pajcsadze kutatásai alapján rögzíti, hogy a király 1685. december 14-én érkezett Moszkvába, ahonnan 1688 nyarán tért vissza Grúziába. 1699-ben ismét Moszkvába utazott, és végleg ott telepedett le. J. G. Sparwenfeld 1684. május 2-től 1687. augusztus 19-ig tartózkodott Moszkvában —, életrajzírója, C. V. Jacobowsky 1932. évi, ismert művének tanúsága szerint. N. Witsen moszkvai tartózkodását csak az 1664—1665-ös évekre nézve sikerült bizonyítani. Második moszkvai útját — amikor a királlyal találkozhatott volna —, egyesek állítják, mások cáfolják. Saradze figyelemreméltónak tartja V. Tatisvili² álláspontját, aki szerint Witsen másodszor is megfordult Moszkvában, és személyes ismeretséget kötött Arcsil királlyal. Saradze szerint ezt támasztja alá a királynak Witsenhez intézett és Dézsi Lajos által is közölt 1687. évi levele, amelyben megírta, hogy Witsen helyét a moszkvai holland követségen Keller báró foglalta el. Ebből a szerző arra következtet, hogy Witsennek a 17. század nyolcvanas éveiben ismét Moszkvába kellett utaznia, (ahol később, az ő távozása után, Keller báró lépett a helyébe) „és itt, Arcsillal való személyes ismeretsége iránt immár kétségünk aligha lehet”. Dézsi a királynak e levelét Brosset francia fordításából idézi, és akárcsak forrása, téved, amikor azt 1686-ra keltezi. Grúz eredetiben „Barno Klar(i)” néven említett személy neve is tovább torzult: Dézsi a „Wlar báró” nevet használja. Saradze, kijavítva Brosset, Dézsi és mások hibás közléseit, tisztázza, hogy Johan Wilhelm Keller báróról van szó, aki holland rezidens volt Moszkvában. Hivatkozik Baramidzére, aki Brosset tévedéseire már régen rámutatott.³

Részletesen foglalkozik az amszterdami grúz betűmetszés bizonyító adataival. A források között grúz fordításban közli Kis Miklósnak Amszterdamból Sparwenfeldhez intézett két latin nyelvű levelét. Ezek a jól ismert „linköpingi levelek”, amelyek közül a második, 1687. január 17-én kelt írásában Kis három h u c u r i típusú grúz betű rajzát közli. Említett 1981. évi tanulmányomban szoltam arról, hogy négy különböző magyar szerző különböző módon, de tévesen adta közre Kis levelének a három grúz betűt tartalmazó részét. Sajnos, most Saradze is tévedett, amikor az eredeti, a linköpingi levéltárban meglevő levélhez képest felesérelt sorrendben helyezte el a három betűt, mind a latin, mind a grúz változatban.

Az amszterdami betűmetszést tanúsító források között a szerző híven közli a magyar forrásokat is. Ismerteti Kis Miklósnak a *Mentségben* közreadott, erre vonatkozó sorait. Megállapítja — amire eddig nem gondoltunk —, hogy Kis nyilván nem tudott az 1629-ben Rómában megindult grúz nyomtatásról, pedig a grúz egyházi, h u c u r i betűn kívül Ph. Maggio 1643-ban Rómában kiadott grúz nyelvtanában már a betűmetszőnek — így Kisnek is — sok gondot okozó polgári, m h e d r u l i grúz betűk nyomtatott példája is tanulmányozható lett volna. Megemlékezik Saradze Telegdi Pap Sámuelnek Tótfalusi halotti kártáján kinyomatott búcsúztató verséről, és Pápai Páriz Ferenc emlékverséről, amelyek ugyancsak megörökítették a grúz betűk metszésének tényét. Más szerzőkkel vitatkozva leszögezi, hogy T. A. Golovinnak Arcsil királyhoz intézett 1703. július 3-i levelét bizonyító erejűnek tartja. Szerinte e levélnek a grúz betűk elkészültéről szóló megállapításai kétségtelenül a (Kis Miklós által metszett) amszterdami betűkre vonatkoznak.

Mindezek után, akárcsak a mai magyarországi kutatók, arra a következtetésre jut, hogy C. Björkbom 1935. évi állítását, amely a svédországi mintalapok betűmetszőjeként nagy valószínűséggel Kis Miklóst nevezte meg, ma már nem lehet elfogadni.

² V. TATISVILI: *Kartvelebi Moszkvosi* (Grúzok Moszkvában), Tbiliszi 1959, 257.

³ A. BARAMIDZE: *Phaktebi da senisvnebi* (Tények és megjegyzések). In: *Literaturuli Szakartvelo* (Irodalmi Grúzia), 1936. december 15.

Munkájának további részében a grúz nyomdabetű eredetére vonatkozó egyéb források kritikájával foglalkozik. Itt a Magyarországon elsőnek Országh László által 1958-ban bemutatott, h u c u r i betűből szedett 1702. évi „Imádságos lap”-ról megtudjuk, hogy ezt a betűminta-nyomatot Erik Gren uppsalai egyetemi könyvtáros ismerte meg elsőnek, és felfedezését 1947. szeptember 27-én közölte Korneli Kekelidze grúz akadémikussal. Erről azonban nyomtatott publikáció Grúziában csak 1979-ben, illetve 1981-ben látott napvilágot.⁴ Saradze úgy véli, hogy E. Gren felfedezését Magyarországon is ismerik, ebben azonban téved, a magyar kutatók minden bizonnyal itt olvashatnak először róla.

Virgil Molin román kutató 1961. évi munkáját ismertetve, cáfolja, hogy az 1709-ben megnyitott tbiliszi nyomda Kis Miklós felszerelésével dolgozott, és hogy Antim Ivireanul tanította volna be a helyszínen a nyomdászokat.⁵

V. Molin elméletét már O. Gvinszidze is elutasította 1973-ban,⁶ viszont más feltevések egész sorozatát kockáztatta meg. Az egyik hipotézise szerint Antim Ivireanul együtt volt Arcsil királlyal annak első moszkvai tartózkodása idején (1685 – 1688-ban), és ott tanulta ki a nyomdászatot. Részt vett volna annak a kézírásos mintának az elkészítésében, amelyet Tótfalusinak küldtek Amszterdamba, hogy a kimetszendő nyomdai betű mustrájául szolgáljon. Másik feltevése szerint grúz könyveket nyomtattak volna román földön: Gvinszidze idézte azokat a szerzőket, akiknek publikációira feltevését alapította.⁷ Saradze azonban nem erősíti meg ezeket a hipotéziseket.

Ph. Sziharulidze kutatásait viszont új eredményekként mutatja be.⁸ Ez a szerző állítja, hogy Arcsil fia, Alexandre herceg 1697-ben három grúz kíséreléssel Amszterdamba utazott, hogy grúz betűket rendeljen. Ez tehát kerekén tíz évvel azután történt, hogy Tótfalusi grúz betűje elkészült, s ha végelesen bebizonyosodik, azt a már eddig is felmerült sejtést igazolja, hogy Tótfalusi grúz betűmatricáinak elkészítése nem fejeződött be, vagy a matricák szállítás közben – Sziharulidze adatait követve, még 1697 előtt – elvesztek. Csak ilyen vagy hasonló okok tennék érthetővé azt, hogy 1697-ben, amikor Kis Miklós már régen nem élt Amszterdamban, a grúzoknak új betűket kellett rendelniük.

Saradze ismerteti O. Kaszradze monográfiáját, amely jóval az amszterdami grúz mintalap felfedezése előtt, már 1973-ban azt állította, hogy a stockholmi grúz mintalapok betűje nem lehet azonos a Kis Miklós által Amszterdamban metszett – és Kaszradze munkájának megjelenésekor még ismeretlen – grúz betűvel.⁹ Ugyanebben az évben Dzs.

⁴ A levélváltás: K. Kekelidzisz szahelobisz helnacerta insztitutisz – K. Kekelidzisz piradi szaarkivo phondi (A K. Kekelidze nevét viselő kéziratintézet – K. Kekelidze személyi archívumának fondja), No. 442, 340, 443. – A publikációk: K. Kekelidzisz piradi arkivisz agceriloba. Seadgina R. Kaviladzem (K. Kekelidze személyes archívumának leírása. Összeállította R. KAVILADZE), Tbiliszi 1979, 102, 126.; Ph. SZIHARULIDZE: *Dokumentebi Szakartvelo-Svedetisz urtiertobisz isztorizsatvizs*. Kreb. „Megroba” (Grúzia és Svédország kapcsolatainak köréből való dokumentumok. In: „Barátság” gyűjtemény), Tbiliszi 1980, 277 – 279.

⁵ Virgil MOLIN: *Contribuții noi la istoricul relațiilor culturale cu Orientul ortodox 1709 – 1712*. In: Biserica Ortodoxă Română (Új adalékok az ortodox kelettel való kulturális kapcsolatok történetéhez. In: A román ortodox egyház), LXXIX. évf. 3 – 4., 1961. 331.

⁶ O. GVINCSIDZE: *Antim Iverieli* (= románosan Ivireanul), Tbiliszi 1973.

⁷ a) *Beschreibung der Moldau und der Walachei*, Leipzig 1848, 326.; b) Émile Picot: „Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolitain de la Valachie”. In: NMO, II-e série, Vol. IX. Paris 1886. 522.; c) Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Band XI. Heft 4.

⁸ Ph. SZIHARULIDZE: *Pirveli kartuli cigni* (Az első grúz könyv). In: Szabcsota Helovneba (Szovjet Művészet), 1968, No. 5.

⁹ O. KASZRADZE: *Dzveli kartuli nabecsdí cigni* (A régi grúz nyomtatott könyv), Tbiliszi 1973.

Vateisvili is jelentkezett, aki viszont ragaszkodott a Björkbom óta fennálló nézethez.¹⁰ Saradze élesen bírálja ez utóbbi szerzőnek még ma is fenntartott vélekedését.

Vateisvili ugyanis Dán Róbert felfedezése után is úgy nyilatkozott, hogy a svédországi betűminták Kis Miklós metszésének végleges formáit tükrözik, amelyekhez az amszterdami minta betűi valamiféle „előtanulmányként” szolgáltak volna.¹¹ E nyilvánvaló tévedésre magam is reflektáltam a *Valóság* 1982/6. számában,¹² és részletes bírálatot tett közzé Guram Saradze is.¹³ Hasonló érvelését olvashatjuk e kötetében is.

1980-ban O. Kaszradzénak újabb munkája jelent meg, amely az 1705. évi moszkvai kiadású grúz zsoldárkönyv, a *Davitni* betűinek ugyancsak sok félreértéssel kísért keletkezéstörténetét tisztázta. Nyilvánvaló, hogy ennek a grúz ábécének sem volt köze Kis Miklós grúz betűihez.¹⁴

A továbbiakban a szerző részletes elemzést ad Dán Róbert felfedezéséről és annak tárgyáról, az amszterdami grúz betűmintalapról. Néhány helyesbítő észrevételt tesz az eddig publikált nézetekről, megjegyzi többek között, hogy a mintalap bal oldali hasábján nem egyházi szöveg, hanem csupán betűminta-sorok találhatók. Felsorolja a mintalapon található hibákat, amelyek nyilván a grúz nyelv ismeretének hiányából származtak, felcseréltek egymáshoz formailag hasonló betűket, hibásan helyeztek el rövidítés-jeleket és tévedések fordulnak elő a grúz ábécé betűinek sorrendjében is. A mintalapnak Kis Miklós kezeírásával rávezetett latin nyelvű kommentárjához új olvasatot ad, amely néhány helyen különbözik mind Dán Róbert, mind Haiman György olvasatától. Úgy látszik, e téren még mind a három szerző munkája pontosítást kíván. Angol nyelvű Tótfalusi-monográfiámban az olvasat javított szövegét adom közre.¹⁵

Ugyanitt egy fontos, ha nem is ismeretlen, de elfeledett dokumentumot közöl Saradze, ami meglepetés számba megy. Megtalálta ugyanis Arcsil királynak Nicolaes Witsenhez intézett egy második levelét, amelynek szövegét N. Witsen *Noord en Oost Tartarye* c. munkájának 3. kiadásából (Amszterdam 1785) vette át. A levélről ugyan említést tett M. Brosset 1857-ben, de szövegét nem publikálta.

Saradze e második Arcsil-levél újrafelfedezésével a grúz nyomdabetű keletkezéstörténetének egy régóta homályos pontját tisztázta. Mint említettük, Dézsi Lajos 1899. évi Tótfalusi-könyvében Witsen nyomán leköszölte Arcsil egyik, Witsenhez szóló 1687-ben kelt (tévesen 1686. évinek megjelölt) levelét. Ugyanakkor említést tett (a Saradze-művéből megismert) bizonyos második levélről, melynek tartalmára is utalt, mondván, hogy (Arcsil) „fiának ... volt valami összeköttetése e város polgármesterével”. Az „első” levelet Dézsi Witsen nyomán reprodukcióban közli, a reá vonatkozó adatokat Brosset nyomán adja meg (VI. kötet, II. rész, 2. könyv, 352. lap, 1. jegyzet). Dézsi hivatkozásai könyvének 88. lapján és annak 3. jegyzetében találhatók. Ezek után Witsenre hivatkozva említi a „második” levelet, amelynek pontos szövegét nem sikerült megismernie (Dézsi 89. lap, 2. jegyzet). A Dézsi óta napjainkig ismeretlenül maradt szöveg most már rendelkezésre áll Saradze könyvében.

¹⁰ Д. Ватейшвили: Русская общественная мысль и печать на Кавказе в первой трети XIX века (Orosz társadalmi gondolkodás és sajtó a Kaukázusban a XIX. század első harmadában), Moszkva 1973.

¹¹ Д. Ватейшвили: Грузинские оттиски из Амстердама (Grúz nyomatok Amszterdamból). In: Литературная Грузия, 1981/4. 170–178.

¹² HAIMAN György: *Vita Tótfalusi grúz betűiről*, *Valóság* 1982/6. 101.

¹³ Гурам Шарадзе: „Вновь на прежних позициях” (Újra a korábbi állásponton). In: Литературная Грузия, 1982/5. 133–140.

¹⁴ О. КАЗРАДЗЕ: *Kartuli cignisz becsdisz kerebi* (A grúz könyvnyomtatás keletkezési helyei), Tbiliszi 1980.

¹⁵ Gy. HAIMAN: *Nicholas Kis, a Hungarian punch-cutter and printer, 1650–1702*. Budapest, ill. San Francisco 1983.

„ . . . Fiunk Alexandre Nagyságod különféle jótéteményeiben megnyilvánuló szeretetét és fáradozását bőségesen közölte velünk . . . ” — írta a levélben Arcsil többek között Witsennek. Saradze szerint a levél e része Witsennek arra a segítségére vonatkozik, amelylyel lehetővé tette, hogy Alexandre herceg Amszterdamban kitanulhassa a nyomdász-mesterséget.

A könyv függelékéből további érdekes adatokat tudunk meg a grúz nyomdászat történetéből, többek között Michael Eneman svéd orientalistáról (1676—1714), aki talán az elsők között volt, akik grúz nyomdászat-történeti adatokat gyűjtöttek. Eneman munkásságát illetően Erik Gren 1945. évi tanulmányára hivatkozik.¹⁶

Guram Saradze hasznos munkát végzett, amikor rendező összefoglalásával áttekintést adott a grúz nyomdászat-történetnek erről a bel- és külföldiek számára egyaránt érdekes fejezetéről. Adatainak gazdagsága és körültekintő pontossága közelebb visz bennünket a még sok ismeretlen részletet tartalmazó eseményor jobb megértéséhez és értékeléséhez.¹⁷

HAIMAN GYÖRGY

¹⁶ *Bidrag till Michael Enemans biografi* (Adalék Michael Eneman életrajzához). In: *Donum Grapeanum* (Emlékkönyv Andres Grape tiszteletére). *Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis*, Vol. V., Uppsala 1945. 445—494.

¹⁷ Mindezek közreadásához hozzájárult ISTVÁNOVITS Márton nélkülözhetetlen segítségével, amiért köszönetet mondok.

SZEMLE

Botka Ferenc—Vargha Kálmán: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905—1945. Személyi rész I. A—K. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 959 l.

Megjelenése pillanatától kezdve nélkülözhetetlen segédkönyve irodalomkutatóknak, magyar tanároknak az az Irodalomtudományi Intézet által kibocsátott sorozat, amelynek eddig két kötete jelent meg *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* címmel. A Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor szerkesztette első kötet 1772-ig, a Kókay György munkájaként megjelent második kötet 1849-ig dolgozta fel a magyar irodalom történetének bibliográfiáját, tehát csupán a régi magyar irodalom, a felvilágosodás és a reformkor kutatóit kényeztette el megbízható segédeszközzel. A későbbi korszakok ismerői és az érdeklődők nyolc évet várhattak egy újabb összeállítás megjelenésére, amely ezúttal, jóllehet harmadikként látott napvilágot, mégis a sorozat 6. számaként jelzik. Ismertetésekor tehát utalni kell arra, mi az, ami kimaradt, mi van készülóban. Az 1849—1905 közötti időszakot két kötet fogja majd át, az első tartalmazza az általános részt és a személyi rész betűrendjének első felét, a második a J-től Zs-ig terjedő névsorba tartozó szerzőket. Külön kötetet kap az 1905—1970-ig terjedő korszak általános irodalma, és remélhetőleg hamarosan megjelenik a mostani kötet folytatása, a betűrend második fele is. A sorozat nyolcadik köteteként az 1945 és 1970 között élt és működött szerzők személyi bibliográfiáját adják közre. (Úgy tűnik, összegző munkáink sorában egyre gyakoribb a kronologikus megjelenéstől való eltérés, gondoljunk csak a *Magyarország története* sorozat egymást rapszodikus időrendben követő kötetekre, vagy a könyvészeti munkák közül a *Magyar Könyvészet 1921—1944* eddig megjelent két kötetére, amelyek a 6-os és 7-es számot viselték.)

Összehasonlítva mégis a már évek óta használt két bibliográfiát és mostani ismer-

tetésünk tárgyát, több lényeges eltérés ütközik a szemünkbe. Az első mindjárt valóban szembeütköző, hiszen az új kiadvány tipográfiája eltér a megszokottól, azaz apróbb fokozattal szedték. Az első pillanatra riasztó változást indokoltta teszi, hogy felmérve az anyag mennyiségét, nyilvánvaló, a régi fokozatot alkalmazva két kötetre lett volna szükség a mostani egy helyett, tehát a teljes névsor csupán négy kötetben fért volna el, ami nagyban megnehezítette volna a használhatóságot. Némi szoktatás után, hála a következetesen áttekinthető szedésnek, végül is minden használó meg fog barátkozni a kényszer okozta változtatással.

A korábbi kötetekhez viszonyított lényegesebb eltérés azonban nem formai, hanem tartalmi. Először fordul elő ugyanis, hogy csupán szerzői fejezetekből tevődik össze a bibliográfia, és az egyes szakfejezeteket a jelentősebb szerzők anyagán belül kellett kialakítani. Igaz, hogy egyes íróinkra vonatkozóan vannak egész életművüket átfogó teljes vagy részleges bibliográfiai összeállítások, a mostani kötet szerkesztőinek azonban hatalmas anyag összegyűjtésével, már meglévő bibliográfiák kritikus felhasználásával, pótlólagos gyűjtéssel kellett számolniuk. A kötet bevallottan nem nyújt teljességre törekvő bibliográfiát, 514 író esetében ezt nem is teheti. A válogatás szempontjai (csak azokat a szerzőket vették fel, akikkel szakirodalom foglalkozott, a legnagyobb írókra vonatkozó adat-tengert megrostálták, a más tevékenységet is folytató személyeknél csak az irodalmi munkásságra vonatkozó szakirodalmat regisztrálták), ezek a szempontok a korszak kutatói számára elfogadhatók, a mennyiségi teljesség helyett az érdemi teljességre helyezve a súlyt. A bibliográfia nem a magyar irodalom, hanem a magyar irodalomtörténet bibliográfiája, nem tartalmazza tehát a szépirodai alkotások nem tudományos vagy összegző céllal készült kiadásainak leírását, illetve a művek többes kiadásait. (Az írói működés teljes feltárásához

tehát továbbra is nélkülözhetetlen a *Magyar könyvészet 1921–1944* c. sorozat Komjáthy Miklósné által szerkesztett 6. kötete, amely a tárgyalt korszak nagy részének teljes irodalmi termését regisztrálja.) Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az anyaggyűjtés, mint korábban is, 1970-nel zárult. A bibliográfiai sorozat első kötetének megjelenésekor (1972) a hiány még nem volt olyan feltűnő, esetünkben az írói pályák teljes ismerete megköveteli a hiányzó évek feltárását is. Örvendetes, hogy az Országos Széchényi Könyvtár magára vállalta az 1971–1975 közötti időszak szakirodalmának bibliográfiai feldolgozását, a további évek anyagát pedig már a kurrens szakkibibliográfia szolgáltatja. Ugyanakkor dicséretes a kötet adatainak szinte naprakész frissesége. Ez a szerzői életrajz-adatoknál vehető észre, a gondos korrektúra eredményeképpen még az utolsó pillanatban is sikerült életrajzi adatot módosítani, tehát az 1981-ben, 1982-ben elhunytak utolsó évszámát is tartalmazza a kötet (Királyhegyi Pál 1981, Berczeli Anzelm Károly, Jékely Zoltán 1982).

A bibliográfia ismertetője kétszeresen is nehéz helyzetben van, amikor esetleges kifogásait szeretné megemlíteni. Nehéz azért is, mert jól tudott, hogy még ha hasznosítanak is valamit a szerkesztők a felvetett ötletekből, az átfutási idők egybeesése ezt szinte lehetetlenné teszi. Hiszen mire az ismertetés napvilágot lát, remélhetőleg megjelenik már a bibliográfia következő, a mostanival szorosan összetartozó kötete, tehát a hasznosítás objektíve sem valószínű meg. Másodszor pedig azért is nehéz kifogásokat tenni az új bibliográfiai kézikönyvvel szemben, mert a szerkesztők és számos munkatársuk több éves fáradságos munkájának eredménye áll előttünk, ahol a munka mennyisége és egységesen megbízható magas színvonalra jelentéktelenné tesz minden aprólékos kifogásoló szándékot. Legyen szabad mégis egy formai következetlenségre felhívni a figyelmet. Az egyes lelőhelyek megjelölésekor nincs egységes szempont abban a tekintetben, hogy mikor közölnek a szerkesztők az évszám mellett évfolyam-, kötet-, lapszámot, naptári dátumot, oldalszámot, esetleg mindent együtt. Ez még az azonos jellegű lapoknál sem egységes, tehát nem folyóiratot és napilapot kívántunk összehasonlítani. A találmásra kinyitott bibliográfia 158. lapján ilyen hivatkozásokot találunk: Ttáj 1950. 127–128., Ttáj 1962. jún. 10. [!], MNemzet 1965. szept. 19. 221. sz. 13., Nszab 1969. ápr. 25., Nszava 1956. máj. 15. 4., Nszava 1950. 118. sz. A lényeg persze az, hogy a keresett cikk a megadott helyen megtalálható legyen, ennek az említ-

tett hivatkozások eltérő jellegük ellenére is megfelelnek.

Az anyag feltárásának mélységét illeti a másik észrevétel. Jóllehet a szerkesztők a bibliográfia bevezetőjében pontosan közlik, milyen szempontok szerint dolgozták fel az irodalomtörténeti életműveket: „Irodalomtörténetesek személyi bibliográfiájában csak a személyre és munkásságra általában vonatkozó irodalom adatait szerepeltetjük: egyes műveik bibliográfiai adatait, a műre vonatkozó kritikai irodalommal együtt az illető mű témakörének megfelelő fejezetben találja az olvasó”. Ez a megoldás azonban óhatatlanul azt a látszatot kelti, hogy az irodalomtörténeti életművek bibliográfiai feltárása újabb kutatások feladata, aki pedig a bevezető imént idézett megszorító mondatát nem tartja mindig szemé előtt, meglepve tapasztalja, hogy a bibliográfia megcsönkítja neves irodalomtörténetesek munkásságát. Horváth Jánosnak például csak két vegyes témájú tanulmánygyűjteménye recenziót tartalmazza a kötet, az 1936-os *Egyetemű előadásából* összeállítottét és az 1956-ban megjelent *Tanulmányokét*. De sorolhatnánk tovább Bóna László, Eckhardt Sándor, Földessy Gyula, Gyergyai Albert, Komlós Aladár és mások nevét. (Gerézdi Rabán teljesen kimaradt.) Úgy véljük, vállalni kellett volna, még terjedelmnövelés árán is, hogy az irodalomtörténeti pályák minden kötete és ismertetése belekerüljön a mostani bibliográfiába, kompromisszumos megoldásként pedig legalább utalni kellett volna arra, hogy a monografikus kötetek ismertetései a bibliográfiai sorozat melyik más kötetében található.

A kiadványban közreadott mutatók között egyetlen hiányrészletünk van, azért is tesszük szövé, hátha a második rész végén (a megjelenő 7. kötetben) még pótolható. Hiányzik ugyanis a feldolgozott periodikumok és rövidítésjegyzékük mellett az analizált tanulmánykötetek felsorolása, ami a korábban megjelent bibliográfiákban nem maradt el.

A bibliográfia természetesen nem tartozik az érdekes olvasmányok közé. Adatai között lapozgatva, néhány szamadra is figyelve sikerül mégis olyan „csemegékre” is rábukkanni, amelyek nemesak rekordokra törő korunkban tarthatnak számot az érdeklődésre, hanem egy korszak irodalmi életét, irodalomtörténetesek érdeklődési vonulatait is jellemezhetik. Megtudható például e kötetből, hogy a legtöbb írás Adyval foglalkozott, szám szerint 78 oldalt tesz ki az Ady-bibliográfia, és ez már válogatott anyagot jelent. József Attila bibliográfiája 38 oldalt tölt meg. A legtöbb ismertetés Déry Tibor: *A befejezetlen mondat* című

regényéről jelent meg: 65 db és ebből 32 idegen nyelven. Legtöbb kötetes műve, illetve színpadi bemutatója viszont Herczeg Ferencnek volt: 87(!), és regisztrálja a bibliográfia a 40 kötetes összegyűjtött kiadást és az ugyancsak életében megjelent 40 kötetes emlékkiadást is.

A kuriozitások felemlegetése és az aprólékos hibakeresés helyett azonban szükségesebb, hogy a bibliográfiai munka fáradhatatlan és alig ismert szakemberei előtt hajtsunk fejet. Megilleti a tisztelet és a munkájuk iránti megbecsülés a kötet anyaggyűjtésében és előkészítésében részt vevő népes munkatársi gárdát, az egyes fejezeteket lektoráló szakembereket, a szerkesztők közvetlen munkatársait, az egész kötetet ellenőrző lektort és legfőképpen a munka irányítóit, a két szerkesztőt, akiknek eddigi munkássága és tapasztalata volt a garancia arra, hogy az irodalomtörténeti kutatás maradandó értékű, megbízható alappmunkával gazdagodjék.

NÉMETH S. KATALIN

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Fel. szerk. NÉMETH Mária. Bp. 1981. 666 l.

Nemzeti könyvtárunk évkönyvének 1981-ben megjelent 1979. évi kötete — a korábbi esztendőknél napvilágot látottakhoz hasonlóan — a könyvtár működésére vonatkozó, forrásértékű tájékoztató adatokat tartalmazó, az intézmény gyűjteményeinek több értékes részlegét feltáró, ismertető, illetve történetének egy-egy szakaszát, sőt fejlődési lehetőségeinek perspektíváit bemutató, egyszersmind számos adatgazdag, koncepciózus könyv- és művelődéstörténeti tanulmányt közreadó, jól szerkesztett, terjedelmes munka. Olyan intézmény sokoldalú, s könnyűnek egyáltalán nem mondható körülmények közt végzett lelkiismeretes munkájáról s a munkatársi gárda gazdag eredményeiről ad számot, amely hatékonyan ellátja magyar nemzeti könyvtári feladatait, színvonalasan intézi azokat a hazai és nemzetközi vonatkozású központi szolgáltatásokat, amelyek a magyar könyvtárügyben reáharulnak, s mindezen, magas könyvtárosi-szakmai s gyakran egyéb szaktudományi felkészültséget igénylő napi teendők mellett figyelemreméltó tudományos kutatói és publikációs tevékenységet is folytat.

Az Országos Széchényi Könyvtár s a szervezetén belül működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1979. évi munkájáról az évkönyv számára külön-

külön beszámoló készült. Az elsőt Somkuti Gabriella állította össze, s számadatokkal, tényekkel dokumentálta azokat az eredményeket, amelyeket a könyvtár a legkülönbözőbb területeken, feladatkörökben (állomány, beszerzés, feldolgozás, katalógusok, bibliográfiai munka, olvasó- és tájékoztatószolgálat, raktározás, állományvédelem, reprográfia, központi szolgáltatások, fejlesztés, számítógépesítés, részvétel az országos és nemzetközi információs rendszerekben, igazgatás, nemzetközi kapcsolatok, személyzet, kiadványok stb.) elért. A tartalmas és részletes beszámoló — ez ötlik most, Berlász Jenő kitűnő könyvtörténeti szintézisének megjelenése után a recenszens szívébe — elsőrangú forrása lesz a nemzeti könyvtár majdan megírandó felszabadulás utáni történetének. Részletesebb ismertetése, ilyen rövid beszámoló keretében lehetetlen, de felesleges is, érdemes talán azt megemlíteni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1979-ben 124 859 könyvtári egységgel gyarapodott, s összállománya az év végén 5 653 915 egység volt. A különböző gyűjteményeket az év folyamán összesen 76 728 alkalommal vették igénybe az olvasók (13 260 fő), s összesen 508 864 könyvtári egységet használtak.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Papp István összeállította beszámolója hasonló módon kiterjed a részlegben végzett minden kutatási és módszertani munkaterületre, s az itt elért gyakorlati eredményekre, a kiadványokra, publikációkra. (A könyvtár és társadalmi környezete, Az olvasás folyamata, A könyvtári rendszer fejlesztése, A dokumentumbázis fejlesztése, Állományfeltárás, bibliografizálás, Információtároló és visszakereső rendszerek, Helyismereti gyűjtemények, A könyvtári munka gépesítése, Könyvtárosképzés, Könyvtárépítés, A könyvtári és információs tevékenység gazdaságtana, Könyvtári prognosztika, Könyvtárügyi és informatikai szakirodalmi szolgáltatások, Kutatásszervezés.)

Az évi jelentéseket követő *Az OSZK gyűjteményeiből és történetéből* című, második nagy fejezetben elméleti, történeti és gyakorlati jellegű tanulmányok, írások egyaránt megtalálhatók. Figyelemre méltó közülük Havasi Zoltán elméleti-történeti vonatkozású dolgozata: „Nemzeti fejlődés és internacionalizálódás az Országos Széchényi Könyvtár történeti perspektívájában”. A szocialista nemzeti könyvtárat, mint olyan ideológiai és kulturális intézményt, amely feladat- és gyűjtőkörénél fogva az ország történetének és művelődésének legteljesebb gyűjteménye, a „nemzeti tudományok” területére tartozó ismeretek leg-

fontosabb kutatási bázisának, „szakkönyvtárának” tekinti. Fontosnak tartja azonban, hogy az intézmény az e témakörökbe tartozó külföldi szakirodalmat is gyűjtse, éppen az ország történeti fejlődésének, eredményeinek az egyetemes történeti fejlődéssel, a nemzetközi teljesítményekkel való összehasonlíthatósága végett. Örömmel olvastuk Havasi ezen kívánalmát, hiszen nemzeti könyvtárunk csak ilyen módon válhat — nemzeti jellege mellett — olyan általános, egyetemes érdekű gyűjteménnyé, amilyenné a fejlett külföldi államok nemzeti könyvtárai már a múlt század során fejlődtek. Annál is inkább, mert ennek a szükségességét már az alapító Széchényi Ferenc felismerte, s 1818-ban külföldi művekből álló soproni könyvtárát éppen azért csatolta „segédkönyvtár”-ként a nemzethez, „hogy a nemzeti nyelv és irodalom, történelem és régiségtan művelőit az európai tudományosság kincseinek értékesítésére ösztönözve a nemzeti elfoglaltság és egyoldalúság veszélyeitől megóvjá”.

Hogy Széchényi Ferenc magánkönyvtárának a jelentősége és nemzeti könyvtárat alapító nemes cselekedete milyen élnék érdeklődést keltett az ország határain kívül is, arról külföldi szerző, Karl-Heinz Jügel tollából olvashatunk német nyelvű közleményt *Die Gründung der ungarischen Nationalbibliothek im Spiegel der Allgemeinen Literatur-Zeitung* címmel. A Jénában, majd Hallében kiadott Allgemeine Literatur-Zeitung és melléklapja, az Intelligenzblatt a 18. század végén és a 19. század elején tudós magyar szerzők számos írását közölte hazánk politikai, társadalmi és kulturális eseményeiről. Széchényi magángyűjteményével, ill. az általa alapított Országos Könyvtárral Engel János Keresztély több cikke foglalkozott; ezeket az 1798 és 1810 közt megjelent publikációkat ismerteti az évkönyvben Karl-Heinz Jügel.

Amíg Jügel írása a nemzeti könyvtár előtörténetéhez és működése kezdeti éveire szolgált figyelemre érdemes adalékokat, addig Haraszthy Gyula *Könyvtáros pályák és sorsok címen* — az Országos Széchényi Könyvtár 1976–1977. évi évkönyvében közreadott írását (Halász Gábor és az Országos Széchényi Könyvtár) folytatva — az 1930-as évek második felében, Fitz József igazgatósága idején a könyvtárban alkalmazott fiatal tudós könyvtárosok közül három jeles személyiségnek, Honti Jánosnak, Hevesi Andrásnak és Sárkány Oszkárnak az életútját, pályáját, s mindenekelőtt működésének Széchényi Könyvtár-i szakaszát elemzi meleg hangú, kegyeletes, szép, emlékező írásában. Mindhárman (a kiváló néprajztudós), a jeles író és a kitűnő irodalomtörténész), a progresz-

zió és a humanizmus képviselőjeként fiatalon lettek az erőszak, a faji megkülönböztetés, a fasizta barbárság áldozatai. Ők — s a velük együtt dolgozó tudós társaik — a könyvtártudományi téren és a maguk szakterületén is fontos kutatási és tudományos tevékenységet végeztek.

Havasi Zoltán — fentebb részben már ismertetett írásában — a tudományos munkát ugyancsak a szocialista nemzeti könyvtár feladatai közé sorolja, megemlítvén, hogy az ne csak a kutatás bázisa, hanem maga is kutatóhely, sőt kutatásszervező intézmény legyen. Hogy ezen a területen a felszabadulást követő harminc esztendőben a könyvtár milyen terveket tűzött maga elé és milyen eredményeket ért el, azt Németh Mária elemzi részletesen *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége 1945–1974.* című dolgozatában. A második világháború okozta törést követően az 1950–1960 közti évtized a keresés, a kísérletezés szakaszának tekinthető, s bár ekkor is születtek maradandó eredmények, a tervszerű, tudományos munka az 1960-as években indult meg. A könyvtár kutatási koncepciója kialakult, speciális kutatási feladatai révén — ezek középpontjában a hungarica-kutatás áll — szervesen beilleszkedett a hazai tudományos élet egészébe, s könyvtári feladatainak ellátása mellett, amelyek jó része szintén tudományos felkészültséget és tevékenységet igényel, tudományos intézménynek tekinthető.

A hungarica-kutatás (bibliográfiák, fel-tárás, feldolgozás, elemzés stb.) alapja a patriotika-állomány minél nagyobb teljességének a biztosítása. Ilyen szempontból jelentékeny írás Wix Györgyné munkája *Az Országos Széchényi Könyvtár állományának 'fehér folt'-jairól.* A szerző gyakorlati tapasztalatok alapján különböző szempontok szerint veszi számba azokat az állománycsoportokat, kiadványfeleségeket, sokszorosítványokat stb., amelyek terén a könyvtár hungarica-anyaga a leginkább hiányos. Javaslatot tesz e hiányok fokozatos pótlására, a nem teljes állományrészek tervszerű kiegészítésére.

Nemzeti könyvtárunk napi könyvtári feladatainak és tudományos terveinek, célkitűzéseinek a teljesítését egyaránt megnehezítik az elhelyezésből, a helyszűkéből, az épületgondokból stb. adódó tényezők. A budai várpalotába való költöztetésének előkészítése hosszú ideje folyik már, sok energiát igényelt, s az egyéb munkáktól számos munkaerőt és munkaórát vont el az 1979-es esztendőben is. Pajkossy György koncepciózus elemző írása, *A nemzeti könyvtár központi gyűjteményeinek olvasószolgálatára a Budavári Palotában* — bár a benne felvázolt tervek, elgondolások azóta

valamelyest nyilván módosultak — bízható képet, reménykeltő lehetőségeket vázol fel a könyvtárosi munka, az olvasás, a kutatás terén mind a könyvtári dolgozók, mind a leendő kutatók számára. A szerző az épület adottságait s a nemzeti könyvtár központi gyűjteményei (könyvek, folyóiratok és újságok) nyilvános szolgálatának: olvasószolgálatának és tájékoztató munkájának a funkciórendszerét egyaránt figyelembe véve — a lehetőségek szerinti — optimális tervet dolgozott ki (különböző olvasótermek, olvasóterek a különböző igényű olvasói, kutatórétegek számára; szakolvasótermek, katalógusok, kézikönyvtárak, helybenolvasás, köleszítés, gyorsmásolási lehetőségek, olvasói férőhelyek, személyi szükséglet stb.), amelynek megvalósítása ezekben az években a könyvtár egyik fő feladata.

A *Könyvtártörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok* című harmadik nagy fejezet az évkönyv legváltozatosabb és tudományos szempontból tartalmilag a legfontosabb része. Nyomdászati- és könyvtártörténeti, művelődés-, tudomány- és eszméletörténeti, irodalom- és kiadástörténeti tanulmányok, közlemények egyaránt helyet kaptak benne. Többségük az Országos Széchényi Könyvtár valamely állomány-csoportján alapszik, annak a darabjait veszi számba, ismerteti, illetve hívja fel rájuk a szakmai közvélemény figyelmét, vagy az intézmény valamely kiadványával, bibliográfiai vállalkozásával kapcsolatos, új eredményeiket azonban a terület szakemberei más téren is hasznosíthatják.

V. Ecesedy Judit *Egy dunántúli református nyomda sorsa* című tanulmányában az 1615-ben Batthyány Ferenc által Németújvárott alapított nyomda 1620-ig tartó működését, majd további sorsát (1624-től Pápán, az 1630-as években Tejfalun, 1650-ben már Somereiben, majd 1659-ig Kőszegen nyomtatott) veszi számba, ismertetve vezetőit, felszerelését, nyomtatványait, s ezek alapján összeállította az öt helyen tevékenykedő műhely nyomdai anyagának repertóriumát is. Pavercsik Ilona *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII—XVIII. században* című dolgozata első részében az 1625-ben alapított könyvnyomda több mint egy évszázadot átfogó tevékenységét tekinti át. Megállapítja, hogy az üzem, amely termelékenysége s kiadványai igényes kiállítása révén különösen a XVII. században biztosított magának kiemelkedő helyet a magyar nyomdászati történetében, nem működött 1752-ig (a szakirodalom ez idáig így vélekedett), hanem csak 1739-ig. A szerző — a Brewer-család munkásságát generációnként vizsgálva — szól az alkalmazottakról, a nyom-

da anyagi helyzetéről, berendezéséről, nyomon követi a betűtípusok és a nyomdai díszek útját. Mindkét nyomdászattörténeti tanulmány szerzője olyan eredményekre jut, amelyek révén a két nyomda kiadványai bizonyossággal meghatározhatók, azonosíthatók, s ezzel lényeges segítséget nyújtanak a *Régi Magyar Nyomtatványok* című bibliográfiai kiadvány munkálataihoz is. Rájuk (esetleg másokra) vár az a feladat, hogy a tárgyalt nyomdák kiadványainak korabeli, illetve későbbi művelődéstörténeti jelentőségéről is szóljanak, azaz a kiadványtermetést ne csak a technikai előállítás, az anyagi követelmények vonatkozásában vizsgálják, hanem funkcionálisan is: milyen szerepet töltött az be a maga korában a tudatformálásban, a tudományok, az ismeretek terjesztésében, az ízlés fejlesztésében, továbbá mennyire tükrö az a maga korának a későbbi kutatók számára. Így válik majd teljessé egy-egy nyomda képe. E műhelyek ugyanis nemcsak gazdálkodó s technikai berendezéseket működtető szervek voltak, hanem nyomtatványaik révén műveltségterjesztő intézmények is egyben.

Borsa Gedeon a Széchényi Könyvtár három korábbi évkönyvében foglalkozott már a magyar csizió történetével; áttekintette kialakulását, történetét a 16. századtól fogva, majd átdolgozását, most pedig *A csizió ellenlábasai és utóélete* címen egy részt a visszazorítása végett közreadott hasonló kiadványokat, másrészt a funkcióját később betöltő, s utódjainak tekinthető népkönyveket (pl. álmoskönyv) veszi számba. Fröhlich Dávid még latin nyelvű „Calendarium perpetuum” című (Bártfa, 1639) naptárával kezdi, majd Lippay János már magyar nyelvű hasznos oktató kiadványával (*Calendarium oeconomikum perpetuum*. Nagyszombat, 1662), s egyéb 18. és 19. századi, az általános népnevelés szolgálatában álló „ellenlábások” bemutatásával folytatja az áttekintést, nem feledkezvén meg a felvilágosodás-korának csizióellenes kortársi kritikájáról sem. A konkrét kiadványok közé kíváncskozott volna — az ismertettekén kívül — a Fazekas Mihály-szerkesztette *Debreceni Magyar Kalendárium* (1819-től) vagy a *Magyar Gazdasági Egyesület Mezei Naptára* (1841-től) is, amelyek a felvilágosult gondolatok és a reformeszmék terjesztése révén váltak elsősorban a csizió ellenlábásává. E kíváncsalom nem teheti vitássá azt a tényt, hogy Borsa Gedeon célkitűzése maradéktalanul sikerült: egyetlen kiadványfeleség, a csizió teljes történetének áttekintése révén bemutatni a magyar könyv fejlődésének jellegzetességeit a 16-tól a 20. századig.

A 17. század végén keletkezett az Ország-

gos Széchényi Könyvtár kéziratárába nemrég került azon levelezésgyűjtemény, amely Gvadányi József nagyatyjának feljegyzéseit, hozzá írt leveleket, tőle származó levelek és akták másolatát tartalmazza, s amelyről és ennek alapján a tulajdonos egyéniségéről és az olasz katonatiszt fontos, a török kiűzését követő magyarországi tevékenységéről, az ország újjáépítésére vonatkozó terveiről stb. Fallenbüchl Zoltán ad ismertetést *Guadagni Alessandro levelezéskönyve* címmel. — Ugyancsak nagyrészt a kéziratárban található leveleken alapul Szelestei N. László számos, eddig ismeretlen adatot tartalmazó tanulmánya: *18. századi tudós-világ. II. Wespriemi István (1723–1799) és orvostörténeti műve.* A „magyar orvostörténetírás atyjának” felvilágosult személyisége, irodalmi munkássága, s elsősorban legfontosabb műve, a *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia (1774–1784)* anyaggyűjtése, kiadása a szerző vizsgálatának a tárgya. — A felvilágosodás korának közgondolkodásáról és eszmétörténetéről, irodalmi, filozófiai, nyelvi problémáiról egyaránt világos képet rajzol Fried István kiterjedt hazai és külföldi szakirodalom és forrásanyag ismeretéről tanúskodó, fogalomtisztázó dolgozatában: *II. József, a jozefinisták és a reformerek.*

Az évkönyvet záró tanulmányok a 19. század végi és a 20. századi magyar irodalom és könyvkiadás egy-egy területén kalauzolják el az olvasót. Miklóssy János dolgozata, a *Vajda János 'pokoljárása' (1864–1867)* a neves költő, s egyben jeles publicista életének eddigi „fehér folt”-ját tünteti el. 1864 és 1867 közti életszakaszát mutatja be, amikor előbb Bécsben a magyar udvari kancellária sajtóreferenseként munkatársa volt a kormányhú *Sürgönynek* és a félhivatalos *Bécsi Híradónak*, majd hazatérve a helytartótanács tisztviselőjeként tárcaírója a konzervatív *Magyar Világnak*. A szerző az e lapokban közreadott, s eddig ismeretlen Vajda-írásokat és politikai magatartásának s csalódásának az indítékait és okait elemezve új adatokkal és megállapításokkal gazdagítja Vajdaképünket. — Nemeskéri Erika *Cholnoky László pályáját* (1879–1929) megrajzolva felhívja a figyelmet a tragikus sorsú író általa is felhasznált kéziratok hagyatékára a nemzeti könyvtár kéziratárában, amelynek alapján az eddig ismertnél részletesebb életrajz és pályakép lenne megírható róla.

Markovits Györgyi, ahogy korábban is számos tanulmányában, monográfijában tárta fel, ismertette a két háború közti és a második világháború alatti baloldali, szocialista, kommunista, antifasiszta könyvkiadást, most is e témakörrel foglalkozik

Az *Éjjeli Kiadó* című írásában, amely kiadó (Editions de Minuit) a németek által megszállt Franciaországban működött illegálisan. A magyar származású Jean Bruller alapította Vercors álnéven, s A tenger csendje című műve volt a kiadó első kiadványa 1942-ben. Rajta kívül Aragon, Eluard, Mauriac, Elsa Triolet és számos más neves író műve jelent meg itt, 1942 és 1944 vége közt 40 kis könyv. A kiadványok szerkesztésében és terjesztésében Dormándi László s más Franciaországba emigrált magyar írók is részt vettek.

A kötetet záró írásában (*Két Bethlen Kata-dráma a XX. században*) Németh S. Katalin a felszabadulás utáni magyar drámairodalom két azonos témájú, egyazon személyről szóló alkotásával foglalkozik. Németh Lászlónak és Kocsis Istvánnak a 18. század kiemelkedő erdélyi ön-életíróijéről szóló, s budapesti színházakban is előadott drámáját hasonlítja össze, s vizsgálja a művek aktualitását is.

E rövid számbavétel is tanúsítja, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1979. évi évkönyve a nemzeti könyvtár sokoldalú és eredményes tevékenységének gazdag dokumentuma. Hú tükrö a könyvtári munkának és a benne folyó tudományos műhelymunkának egyaránt. A kötetet a mai magyar könyvtárügy, a könyv- és könyvtártörténet, a történettudomány, az irodalomtörténet és a művelődéstörténet különböző területeinek a szakemberei haszonnal forgathatják. Azok a képzett, tudós könyvtárosok, akik közül a tanulmányok szerzői kikerültek, méltó és egyenrangú partnerei tudnak lenni a nemzeti könyvtárat használó tudós kutatóknak is.

FÜLÖP GÉZA

József Attila kéziratai és levelezése. (Katalógus) Összeáll. M. RÓNA Judit. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1980. 501 l. 8. t. (Klasszikus Magyar Írók Kéziratainak és Levelezésének Katalógusai, 1.)

A kötet egy életmű, nevezetesen József Attila teljes munkásságára és magánéletére vonatkozó, az Irodalmi Múzeumban található József Attila-gyűjtemény feltárását messzemenően túllépő, tiszteletre méltó vállalkozás eredménye; minthogy a katalógus azzal az igénnyel lép fel, hogy a fellelhető József Attila autográfokat, továbbá a József Attilához írt leveleket a lehetőséghez mérten teljes mértékben számba vegye részben önerőből, részben az Előszóban is említett Stoll Béla-féle kritikai kiadásra támaszkodva, M. Róna Judit össze-

állítása minden bizonnyal a József Attila kutatás standard munkáját képezi a jövőben.

Könyvtáraink — sajnos — nincsenek abban a helyzetben, hogy kéziratos állományukat nyomtatott kötetekben rendszeresen közreadhassák, s még kevésbé tűzhetik ki célnak, hogy egyetlen íróra, költőre vonatkoztatva nem csupán saját könyvtárai állományaira, de a magángyűjtőkre is kiterjedő munkát végezzenek a teljesség igényének szem előtt tartásával. Jelen kötet esetében 29 közgyűjtemény és 85 magángyűjtő birtokában levő kézirat feldolgozásáról van szó, amely kéziratok technikai összegyűjtése is áldozatos munkáról vall.

Az összeállító 9 fejezetre bontva tárgyalja a kötetben foglalt 2303 tétel leírását: I. Versek; II. Versrő füzetek és egyéb gyűjtemények; III. Próza írások; IV. Színműtörédek; V. Műfordítások; VI. Levelezés; VII. Ajánlások; VIII. Feljegyzések; IX. Dokumentumok. A kötet címe valójában kevesebbet tükröz, mint amennyit nyújt; nem csupán a József Attila — levelek és a hozzá írt levelek, továbbá a József Attila kéziratok leírását kapjuk, hanem ezen túlmenően, a katalógusok összeállítási gyakorlatában szokatlan műfaj, az „Ajánlások” fejezetében a József Attila kötetek dedikációinak a teljes szövegét is, továbbá fényképek leírását, és Cserna Andor: *Beethoven-breviárium* c. könyvébe írt sorok másolatát.

Nehéz megvonni a határt: mi tekinthető általában a kézirat-katalógus feladatának, s mi az, ami inkább a kritikai kiadás feladatához tartozik? Jelen esetben azért érdemes erre kitérni, mert a kötet egy-egy hiányossága éppen az összeállítónak pluszként magára vállalt munkájából fakad. A katalógussal szemben támasztott természetes követelmény, hogy a regisztrált kéziratokról pontos, az azonosításhoz szükséges és egyértelmű leírást kapjon a kutató, továbbá az, hogy informáljon a kézirat hollété felől, azaz a possessorról. M. Róna Judit a fenti követelményeknek teljes mértékben eleget tesz, közli a kéziratokra vonatkozó szakirodalmat is, ennek igazi értéke azonban akkor lenne, ha nem lennének komoly hiányosságai. (L. Lengyel András recenzióját az ItK 1981/4. számában.)

Az összeállító — részben — párhuzamos munkára vállalkozott a kritikai kiadással, és Stoll Béla gyakorlatát követte, de csak részben; mellőzhető lett volna az a kevert gyakorlat, mely a jelen kötetben nyilvánul, s melyre maga az összeállító is kitér gondosan megírt, részletes Előszavában. Míg Stoll Béla kronológiai sorrendben közli

a verseket, eltekintve attól, hogy kéz-, illetőleg gépiratról van-e szó, addig M. Róna Judit előbb a kéziratokat, ezt követően a gépiratokat regisztrálja függetlenül attól, hogy az egyes versvariánsok esetében egy-egy gépiratos „kézirat” keletkezését tekintve megelőzi az autográf kéziratot. Ugyancsak az Előszó tájékoztat arról is, hogy mindig a „legkidolgozatlanabb” verskézirat kapja az indexszámok közül sorrendben az elsőt: „... a legkidolgozatlanabb kapja a k_1 (kézirat), illetve g_1 (gépirat) jelzést, ezt a jelölést alkalmaztuk a többi műfajnál is, annak ellenére, hogy az összes művek III. és IV. kötetek k_1 -nek a kézirat végleges, legkidolgozottabb formáját tekintik...” Óhatatlanul felvetődik a kérdés: melyik variáns, és milyen alapon tekinthetünk a „legkidolgozottabb”-nak azokban az esetekben, amikor ez nem Stoll Béla munkáján alapul, hiszen az összeállító ugyancsak az Előszóban hangsúlyozza: „... nem törekedtünk arra, hogy a József Attila-filológiát új eredményekkel gazdagítsuk...”

S míg a katalógus keretein belül mellőzhetőnek gondolom a hivatkozások és a kritikai kiadásra háruló kézirat-sorrendiség megállapítását, elengedhetetlennek tartom egy általános névmutató összeállítását még akkor is, ha jelen katalógus használatát nagyon megkönnyíti a József Attila-kéziratok provenienciáját kutatók számára a „Lelőhelymutató”, melyből nem csak arra derül fény, hogy az egyes kéziratokat mely közgyűjteményben, illetőleg kinek a magántulajdonában keressük, de arról is informál, hogy a kéziratok közül melyek maradtak meg „hasonmásban”, „fényképmásolatban”, és melyek az ismeretlen helyen lappangó kéziratok, és kik az egykori tulajdonosok. A névmutató nagyon indokolt lett volna nem csupán azért mert automatikusan korrigálta volna az összeállításba óhatatlanul becsúszó következetlenségeket, és itt példaként a következőket említeném: az 1552. tételben a levélíró így szerepel: (ABRAMOVICS) IRÉN, az 1998. tételnél pedig így: PAUNCZ ÁRPÁDNAK és ABRAMOVIČS (ABRAMOVITS) IRÉN-NEK, holott a „két” névváltozat nemcsak ugyanazt a személyt takarja, de azonos SZÓKE SÁNDORNÉ-val, akiről nem ártott volna utalót készíteni. Az előbbi példánál maradva, a példaként felhozott név teljesen elsikkad abból a szempontból is, ha úgy keressünk, hogy dedikált-e számára József Attila kötetet, hiszen a katalógus a dedikáció szövegében elsőként szereplő névnél, nevezetesen Pauncz Árpádnál említi; elsikkadnak továbbá a József Attilához írt több aláírással szereplő levelek aláírói is, mint pl. az 1560. tétel

esetében, ahol a „levélíró” így található (A BALATONI ÍRÓHÉT NÉHÁNY RÉSZTVEVŐJE), ezt követően az olvasható névalírások felsorolása következik, közöttük ilyen nevek mint Kodolányi János, Nagy Lajos, Erdélyi József, Mandl Teréz stb. Az említett nevek azonban csak akkor kerülnek előtérbe mint levélírók, ha valaki az összeállító által különben nagyon helyesen megállapított összefoglaló „levélírónál”, a „balatoni íróhét . . .”-nél az említett nevekre véletlenül rábukkan. A címleírás jegyzeteibe szorúlnak mindazok a költők, akiknek műveiből József Attila fordított, minthogy a címfelvétel a már műfordított versek címeinek alfabetikus sorrendjében található.

A továbbiakban csupán néhány „szépséghibát” említenék, melyek az összeállító igényes tartalmi munkáján egyáltalában nem ejtenek esorbát: véleményem szerint elkerülhető lett volna a három féle zárójel használata, amennyiben csak az került volna szögletes zárójelbe, ami nem a kéziratban olvasható, hanem M. Róna Judit hozzáfűzése, megállapítása, amennyiben ez címre, évszámra, a kézirat datálására vonatkozik; áttekinthetőbb lenne a katalógus egy-egy tétele, ha minden, amit az összeállító a kéziratról idézet formájában közölni akar — pl. a dedikáció szövegének az idézése —, egymást követné, és nem zavarná meg az autográf szövegek közé iktatott formai leírás (méret, lelhely, majd a posztoros megjelölése), ezt követően pedig újból az autográf szöveg idézése, melyet újból a — valójában azonban formai megjelölés — a kéziratra vonatkozó szakirodalom felsorolása zár le; ez utóbbi apróság ugyan, de áttekinthetőbbé tenné a katalógusból tükröződő, ránk maradt gazdag anyagot azért, hogy világosabb lenne a határ a József Attila szövegközlés, és az összeállító megjegyzése között.

Mindent összefoglalva: a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában megjelent katalógus komoly és hozzáértő munka eredménye, és újabb adaléka annak a törekvésnek, melynek célja nem csak klasszikusaink értékeinek megmentése, de feltárása is.

MARTH HILDEGARD

Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century. Ed. Robert DÁN, Antal PIRNÁT. Bp. — Leiden, 1982.

A baranyai Siklós várában 1979. május 15-től 19-ig tartotta 10. kollokviumát a MTA Irodalomtudományi Intézetének rendezésű csoportja. Ezt a konferenciát a

többtől két vonás különböztette meg: 1. a 400. évvel ezelőtt vértanú halált halt Dávid Ferenc emlékének szentelték, 2. ez alkalomból az eddiginél jóval szélesebb körben jelentek meg, dolgoztak együtt azok a külföldi és magyar szakemberek, akik az utóbbi évtizedekben jelentősen fellendítették az antitrinitarizmus kutatását és elmélyítették annak ismeretét. A jeles nemzetközi kutatógárda tagjai feltárták újabb kutatásaik eredményét, és mindezt átszűrték a kritikai eszmecsere szűrőjén. Ennél a konferenciánál és most megjelent évkönyvénél illőbb és szebb formában aligha lehetett volna tiszteletet adni Dávid Ferenc emlékének. A kötet közli mind a 22 előadást, mégpedig a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében, a konferencián elhangzott nyelven, hetet-hetet angolul, németül és olaszul, egyet pedig franciául.

Természetes, hogy a szerzők különböző hozzáállásából eredően mutatkozik némi egyenetlenség is a kötetben. Más Erdő János értékrendszere, érvelési módja, mint a szerzők legtöbbszöré. Erdő János Dávid Ferenc biblicizmusáról írt. Érdekes, hogy éppen a szerző felekezetiileg elkötelezett szemléleti módja tűnik a közös tárggyal kevésbé rokonnak, mint azoké, akik 16. századi témájuk iránt vallási elkötelezettség nélkül viseltetnek.

Mindjárt az első előadás fontos forrás-elemzést nyújt. Balázs Mihály szegedi kutatónk azt vizsgálja (13–23), miként fogadták az érett Servet főművét, a *Restitutio Christianismi* Kelet-Európában? A *De Regno Christi* etc. (Gyulafehérvár, 1569) alapján Balázs megállapítja, hogy az általa feltételezett szerzők, Blandrata és Dávid szabadon válogattak Servet tanításából. Mellőzték a neoplatonikus, a perfekcionista, a saját christológiájukhoz nem illő részeket. Balázs túlzásnak tartja Borbély István unitárius egyháztörténésznek azt a nézetét, hogy az erdélyiek teológiáját teljes egészében Servet befolyásolta. Balázs szerint Kelet-Európában a *Restitutio*-t a teológusok saját szempontjaik szerint átválogatva és néha átértelmezve használták fel.

Dán Róbert a „judaisare” kifejezés pályáját kíséri végig érdekes tanulmányában (25–34). A szó következő értelmezését ajánlja: judaizálni annyit jelent, akár személyről, akár tanról mondjuk, hogy az illető elhatárolja magát az izraelita vallási koncepciótól, mert Jézust a Messiásnak fogadja el, de másfelől elhatárolja magát más egyéb keresztény koncepcióktól azzal, hogy az Ószövetséget, továbbá a rabbinikus iratokat tekinteli elsőrangú tekintélynek (33).

Ružena Dostálova (Prága) a lélek halhatatlansága felőli 16. századi vitát tárgyalja Palaeologusnak *De anima* c. trak-

tátusa nyomán (35–46). Dostálova arra az érdekes tényre mutat rá, hogy Palaeologus, aki a hamisítatlan újszövetségi kereszténységet óhajtotta volna visszaállítani, ennek eszméit megtalálta a Koránban is. Ennek nagy jelentőséget tulajdonított. A halál utáni élet hite, mely élet Isten ítélete alapján a földön végrehajtott jó vagy rossz cselekedetek szerint alakul, sajátja az iszlámnak is. Palaeologus szerint ez általában a vallás lényege, mert erőt ad a személyes morális erőfeszítésekhez éppúgy, mint ahogy formálja a harmonikus közösségi életet. Ebben a hitben megegyezhet egymással és összegezheti erőt a még egymással küzdő sok nép és vallás.

A már említett Erdő János (Kolozsvár) szerint (47–55) Dávid Ferenc egyáltalában nem akart valamilyen új vallást alapítani, hanem az ősi apostoli tanítást akarta helyreállítani. Szorosan nyomon járó előadást kapunk John C. Godbey-től (Chicago) Socinus and Christ címen (57–63). Érdekes, de kissé talán a periférián helyezkedik el Jan van Goudoever (Amstelveen – Duisburg) előadása Orániai Vilmosról (65–72). Kérdezhetné valaki, érdemes volt-e Keserű Bálintnak olyan tiszteletet érdemlő pontossággal és annyi fáradsággal tisztázni és mérlegre tenni Christian Franken 1593-ban írt, újabban felfedezett disputációját (73–84)? A válasz csak igenlő lehet, mert egy kor szellemi képét, a témák, jelen esetben a valláskritika jelenlétét, módosulásait nemcsak a mesterművek, hanem a másodrendűbb írások is együtt tükrözik. Werner Lenk (Berlin) tanulmányát, aki a német antitrinitáriusok csoportját tekintette át mind hazájában, mind az emigrációban, inkább a jó áttekintés és összefoglalás, mintsem új adatok feltárása jellemzi (85–89). Makkai László dolgozata az unitarizmus és a törökösség kapcsolatáról tárt fel Méliusz Juhász Péter által erősen bírált, érdekes összefüggéseket (90–95). Valerio Marchetti (Bologna) Enyedi György Európa-szerzte feltűnést keltő nagy bibliai-teológiai művének tüzetes analizisét nyújtja hermeneutikai-szilogisztikai szempontból (97–146). Németh S. Katalin a *Pécsi Disputát* ismerteti (147–155). Örömmel értesülünk arról, hogy a közeljövőben nyomtatásban fog megjelenni ez az érdekes művelődéstörténeti emlék a régi magyar prózai emlékek sorozatában. A könyv 157–190. lapjain Pirnát Antal vont párhuzamot a hírhős Dávid Ferenc és a politikus Blandrata között. A politikus Blandrata döntéseiben elsórángú szerepet nem a vallási, szakteológiai megfontolásoknak adott, hanem inkább az egyes társadalmi rétegek és az egész társadalom érdekeinek, tudatállapotának, hangulatának.

A szélesre tárt és gazdag színeképet olyan dolgozatok is gazdagítják, mint Adriano Prosperi (Bologna) tanulmánya a 16. század II. felében az olasz apácaklastromokban felmerülő, később eretneknek bélyegzett christológiai és apokaliptikus nézetekről (191–202). Igen becses Aldo Stella (Pádua) dolgozata az erősen racionalista páduai szellemi életről a 16. században, kapcsolatban az antitrinitarizmus kezdetivel és kibontakozásával (203–213). A szerző végeredményként azt állapítja meg, hogy „a sok lengyel és erdélyi diák nemcsak egy univerzális és modern műveltséget ismert meg Páduában, hanem belekóstolt ott a vallás kérdésének szabad szellemű és független kezelésébe is” (213). Szabó Géza Bogáti Fazekas Miklósnak, a költőnek és teológusnak portréját rajzolta meg (215–230).

Lech Szczeni (Varsó) a lengyel és az erdélyi unitarizmus közötti kapcsolatokat tekintette át a 16. század II. felében (231–241). Mint ismeretes, a lengyel és az erdélyi unitarizmus első és egyik legfontosabb összekötője sem lengyel nem volt, sem erdélyi, hanem az olasz Blandrata. A tanulmány annak igazolása, milyen eredményes, ha a magyar kutatást a lengyelnek a teljesítményeivel szembevethetjük és gazdagíthatjuk. Szörényi László Heltai Gáspárnak *Háló* c. kiadványát tárgyalja. Elemzi a mű latin eredetijét, az abban tárgyalt spanyol inkvizíciós esetet (243–251). Heltai Gáspár szerint az inkvizíció és a trinitás tana ugyanazon egy ördögnek a két találmánya (249). Szörényi szerint Heltai „a katolikus és lutheránus korából magával hozott régi ördöghívet egyesítette újonnan szerzett antitrinitarizmusával” (251).

Janusz Tazbir (Varsó) az antitrinitáriusok véres üldözésének lengyelországi visszhangjáról számol be (253–260). Mint ismeretes, 1553-ban megegyeztek Servetot Genfben, 1566-ban lefejezték Bernben Gentilist és 1572-ben Mannheimben Johannes Sylvanust. Dávid Ferenc börtönben pusztult el. Neuserre és Vehe-Gliriusra hasonló sors várt volna bizonyval, ha nem menekülnek. Tazbir ecseteli, hogy a kivégzésekről szóló hírek miként foglalkoztatták a lengyelországi vallási spektrum egy-egy részét. Az állásfoglalás tovább mélyítette a szakadékokat az egyes táborok között. A lengyel antitrinitáriusok, akik ugyan tiltakoztak ez ellen az elnevezés ellen és lengyel testvéreknek nevezték magukat, csak a 17. századtól kezdve socinianusoknak, ambivalens módon reagáltak. Egyfelől a kálvinisták fejére olvasták, hogy semmivel sem különbek a pápás egyháznál. Másfelől viszont büszkék voltak arra, hogy nekik is vannak vértanúik. Lengyel vértanú

a 16. században csak egy akadt, 1539-ben egy polgárásszony, de aligha volt unitárius. Biztosan az volt Tyszkowicz Iván, akit 1611-ben végeztek ki. Így a lengyel unitáriusok szívesen tekintették a külföldi vértanúkat saját hithőseiknek. A katolikusok reagálása nem kevésbé volt kétértékű. Egyfelől helyeselték az eretnekek kivégzését, és arra mutattak rá, hogy az eretnek kálvinisták sem szenvedik el a tőlük tovább elhajlókat. Másfelől viszont elégedetten hívatkoztak az ellentétben mutatkozó szakadásokra. A lengyel kálvinisták reagálását Tazbir szerint az is befolyásolta, hogy mint vallási kisebbség veszélyeztetett helyzetben érezték magukat. Egyáltalában nem helyeselték azt, hogy svájci hittestvéreik vérpadra juttatták az eretnekeket.

Waclaw Urban (Krakkó és Kielce) egy 1557-től, majd 1560-tól Morvaországban működött lengyel antitrinitárius, Lukás Delfin tevékenységét, hányattatásait, hatásait elevenítette fel (261–268). Említsük meg, hogy Delfin 1560 körül hazánkban is tevékenykedett és hasonló hazánkat terjesztett, mint Arany Tamás. Urban ismereti a Delfin ellen az olmtüzi püspök előtt elkezdett és évek során folytatott pört. Delfinnek végül sikerült visszanyerni szabadságát. A továbbiakban a lengyel antitrinitáriusok körében működött szombatos nézetekkel. A római katolikus polemikus irodalomban Delfint régebben számtalan esetben hozták fel annak elrettentő példájául, ha egy szerzetes egy kicsit is elhajlik a római tanításoktól, lépésről lépésre a szentháromság-tagadás örvényébe zuhan. Később aztán elfeledkeztek Delfinről, és maguk a lengyel történészek egy 1958-ban napvilágot látott gyűjteményben már olasz emigránsnak tartották. Orbán szerint Delfinnek a tevékenysége is egyik bizonyítéka annak, hogy az antitrinitarizmus nem kizárólagosan Dél-Európából származott be a nyugati szláv népek körébe és Erdélybe, hanem a huszitizmus nyomán és annak kisugárzási területén autochthon módon is megjelent. Caesare Vasoli (Firenze) a humanista kritikai szellemnek az antitrinitarizmus kezdeteiben való részesezéséről írt tartalmas tanulmányt (269–285).

Magyar szempontból nagy érdeklődésre számot tartó dolgot olvassunk G. H. Williams (Cambridge/Mass.) tollából (287–321). Dávid Ferencnek Socinus Faustussal 1578–79-ben lezajlott vitáját dolgozta fel az adorációnak és az invocációnak kérdésében. A kötet utolsó előadásában G. Zucchini (Bologna) az 1573. és 1585. között Blandrata körében hazánkban működő neves olasz orvosra, humanistára, antitrinitáriusra, Marcello Squarcialupira vonatkozó adatokat foglalja össze és egé-

szíti ki az olasz tudós 1586 és 1588 között írt néhány levelének közlésével. Legyen szabad felhívni a figyelmet arra, hogy egy szintén Erdélyben működő svájci orvos, Johannes Muralt 1589-ben könyvet jelentetett meg Kolozsvárott olasz kartársának védelmére, akit Simonius részéről igen heves, becületbe vágó, veszélyes támadások érték. Ebből a könyvecskéből, amely a RMK II. kötetének 206. számú darabja, még teljesebbé lehetne tenni a Squarcialupiról Zucchini által rajzolt képet.

Benyomásainkat összegezve nagyon alkalmasnak tartjuk a gyűjteményes kötetet arra, hogy kiterjessze a kutatás szemhatárát az antitrinitarizmus értelmezésére és értékelésére nézve. Sokan még nem jutottak túl azon a szemléleten, hogy ennek az iránynak a munkásai humanista biblikus kutatók és dilettáns teológusok módjára foglalkoztak a vallás és a reformáció kérdésével, anélkül azonban, hogy felismerték és osztották volna a reformáció központi ügyét, a bűnös és bűnbánó ember ingyen kegyelem által történő megváltásának hitét.

Így e humanistáknak a reformáció kérdéseivel való foglalkozása kilendítette azt annak megváltástani irányból és a periferikus sínek valamelyikére tolta át. A szentháromság-tan bírálatát, a gyermekkeresztesség elutasítását, a „zsidózást” vagy az önmegvalósító moralizálást tették a központba. Bizonyos idő óta már módosult ez a kép azzal, hogy az antitrinitáriusok küldetésüknek fogták fel, hogy a megtisztított keresztységnek olyan alakot találjanak, amely elfogadható a zsidók és a mohamedánok számára is. Bennük tehát a 16. század szélesebb kitekintésű, magukat az emberügyért odaszánó „ökumenistáit” lehet látni. Az előttünk fekvő gyűjtemény viszont még egy harmadik szemponttal is gazdagítja az eddigi képet, ill. az eddiginél jobban rámutat erre a harmadik mozzanatra. Ez az antitrinitáriusokban a morális hozzáállás, a köznevelésben szinte lázasan érdekelt és részt vállaló humanistákat, a morális nevelés fontos propagátorait látja. A reformáció kora elég sötét és zavaros volt ahhoz, hogy a kornak nem a legrosszabb fiai a jobb jövőt az egyéni és társas életvitel reformjától, egy új etosztól várják. Az antitrinitáriusoknak a dogmák, a kultusz és a szervezett egyházak iránti ellenérzése nem öncélú, hanem a morális és intellektuális értéknek feltétlenül az első helyre tételéből származik. Innen a dogmák, a kultusz halványabb és mostohább értékelése náluk. Csakhogy még nem jelentek meg a színen Bacon és Descartes, akik módszert teremtettek egy intellektuális és morális súlypontú, szekularizált világfel-

fogás számára. Az antitrinitáriusok túl korán érkeztek. De az, hogy jöttek, nem volt véletlen és nem maradt hatások nélkül.

A kötet nemcsak a szerzőket dicséri, de az előszót író Klaniczay Tibor és a két szerkesztő Dán Róbert és Pirnát Antal szaktudását, jó ízlését és szervezőképességét is.

BUCSAY MIHÁLY

Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. Művészettörténeti Füzetek 13/1–2. Bp. 1982. Akadémiai Kiadó.

Több évtizedes kutató munka eredményeit vehetjük kezünkbe Balogh Jolán legújában megjelent, nélkülözhetetlen tanulmányában. Saját régebbi utalásaiból tudhattuk, hogy kézirata hosszú ideje várt a közreadásra. És ha egyelőre a Művészettörténeti Füzetekben jelenhetett is meg a Körös-parti településnek és várának monográfiája, örülnünk kell, hogy végre tanulmányozhatják mindazok, akik tudják, hogy Várad jelentősége minden szempontból kiemelkedő volt országos viszonylatban is. Utalásunk a „minden szempont-ra” szándékos volt. Nemcsak a történelmi tények miatt, hanem azért is, mert közismert a szerző tudományos módszerének interdiszciplináris jellege. Balogh Jolán — mint minden tanulmányában — ebben is „elment a kül- és belföldi lehetőségeknek a végső határáig” (Utószó. II. 396), — másrészt — túl a művészettörténeti kutatásokon a művelődéstörténet szerteágazó területére is elvezeti az olvasót. A szerzőnek erre az erényére külön is fel kell hívunk a figyelmet, még akkor is, ha épp ezen a téren tudnak hozzászólni, árnyaltabban fogalmazni, vagy némi korrigálást eszközölni az egyes társtudományok szakemberei. Az erény épp abban van, hogy az író ezeket a buktatókat is vállalja.

Ami a két részre osztott anyagot illeti, a *Művészettörténeti Füzetek* 13/1-ben található I. kötet Várad középkori és újkori történetét öleli fel. A Castrum Variadense (9–37) sorra veszi mindazokat az adatokat, melyek a X. századtól kezdve fennmaradtak, kezdve a toronnyal megerősített köralakú védelmi övezettől az utolsó donátorinak, Drágffy János országbírónak 1524. június 7-én kelt végrendeletéig, mely többek között egy fatáblára festett oltárkép megrendelését is tartalmazza. — A középkori vár története a fiatal váradi püspöknek, Perényi Ferencnek hősi halálával zárul. (Mohács, 1526. aug. 29.) A nagy országos katasztrófa után Várad helyzete és élete gyökeresen megváltozott. — Az Arx

Varadiensis fejezet (38–75) a Zápolyák, a Báthoryak, Bethlen Gábor, a Rákóczyak, a török uralom, majd a Haditanács (Hofkriegsrat) korának adatait tartalmazza.

Az első füzetben található jegyzetekre (76–81) és a 116 oldalt kitevő melléklet 194 kép-illusztrációjára külön felhívjuk a kutatók figyelmét. Varadinumról, középkori és reneszánsz arculatáról, a hazai és európai művelődéstörténetben elfoglalt szerepéről ugyanis teljesebb képet nyerhetünk az illusztrációk tanulmányozása kapcsán. Ebben pontos útbaigazítást nyújt a szerző a Képjegyzék lapjain (104–109).

A 13/2 Füzet közel 400 lapra terjedő Adattárral gazdagítja ismereteinket. A forráskiadványok és az általános irodalom összeállításában a tudománytörténeti nézőpont volt az irányadó, írja a szerző (14.). Amilyen mértékben dicsérendő ez a szándék, oly mértékben növekszik igényünk az áttekinthetőség és az adatok problémamentes megtalálása irányában. Nem vitás, hogy a címszavaknak időrendben történő besorolása sok előnnyel járhat, de csak abban az esetben, ha a szerző vagy a kiadó egy pontos név- és helymutatót is rendelkezésünkre bocsát. Ez minden esetben érvényes, de egyenest nélkülözhetetlen egy olyan óriási anyagot felelő munkában, mint amilyen Balogh Jolán váradi monográfiája.

Tovább boncolva a méreteiben, tér- és idő kereteiben is lenyűgöző Adattár használhatóságának kérdését, megkockáztatnánk egyéb észrevételt is. — Vitán felül áll, hogy a tanulmány Várad váráról akar beható elemzést nyújtani. Természetesen ez több olyan téma taglalását is szükségessé teheti, ami már a társtudományok elért kutatási eredményeinek pontos ismeretét is igényli. Ha egyre tágitjuk a témák körét, annál nagyobb lesz a feladatunk, de a felelősségünk is az adatok megbízhatóságával, ellenőrzésével kapcsolatban. A kérdés különösen akkor válik nagy horderejűvé, amikor egy olyan szerző könyvét vesszük a kezünkbe, aki megérdemelt tekintélynek örvend a forráskutatás és adatközlés precizitása terén is.

Véleményünk szerint sok olyan adat közlésére is sor került, ami nem a címben rögzített téma lényegéhez tartozik. (A legfeltűnőbb ebből a szempontból az Appendix IV, 341–395.) Nem arról van szó, hogy ezek bármelyike fölösleges lenne más vonatkozásban, hanem arról, hogy több közülük nem Váradhoz kapcsolható.

A kérdés azért és abból a szempontból vizsgálendő, hogy pl. az Appendix eme említett 50 lapja helyett lényegbevágóbb lett volna a Hely- és Névmutató közreadása. A nevek végeláthatatlan erdejében igen

sok új és lényeges kincsre bukkanunk a könyv minden részében, amelynek ki-ki a maga szakterületén veszi hasznát. Illetve vehetné, ha nem kellene órákat eltölteni megtalálásukkal. (A recenszor pl. Czeglédi Jánossal kapcsolatos kutatásában új adatra bukkant a Történeti adatok c. rész 139. lapján. De órákba telt, míg ezt megtalálta.)

Épp a túlméretezett jelleg miatt óhatatlanul belecúsznak a tanulmányba olyan speciális stúdiumokhoz tartozó adatok, állítások is, melyek korrigálásra szorulnak. A szerző szerint a jezsuiták már 1576-ban működnek Váradon (II. 83.). Az adatot Bunyitay-Málnási 1936. 59–79. alapján közli. Csakhogy ebben a kérdésben a különben ma is nélkülözhetetlen mű túlhaladt, mert kezünkben van a minden szempontból pontos és eredeti forrásokra építő új jezsuita dokumentáció. Bunyitay helyett tehát L. Lukács közreadásában megjelent kötetek adatai a mérvadók. Balogh Jolán is ismeri ezeket (vö. II. 13.), de nem az új 1969, 1976, 1981 köteteket (*Monumenta antiquae Hungariae*), hanem egy ideiglenes sokszorosított kiadást. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy megokolás nélkül kijelenti: „a kolozsvári jezsuita kollégium építését tévesen Tenchettával azonosítják” (II. 343). Igényeljük ilyen esetekben a magyarázatot is, vagy a helyreigazítást, bár — mint fentebb említettük — mindez vagy egyáltalában nem, vagy csak közvetve hozható összefüggésbe Várad történetével.

Miért láttam szükségesnek e szörszálhasogatásnak tűnő megjegyzést? Minden bizonnyal meg sem említeném, ha nem az illusztris szerzőről lenne szó, akinek — jól tudjuk — minden adatát, közlését éppen a megbízhatósága miatt a legtöbb kutató átveszi és tovább adja.

Különbömben mindaz, amit Váradról kapunk, új fejezetet jelent a kutatásban és éppen ezért nélkülözhetetlen, hogy a most csak két füzet formájában megjelentetett tanulmány önálló kötetben is hozzáférhető legyen a hagyományaink iránt érdeklődő sok ezer olvasó számára.

BARLAY Ö. SZABOLCS

Lagzi István: Lengyelek és franciák Heves megyében, 1939–1945. Eger 1981, A Heves megyei Levéltár kiadványa, 187.

A *Tanulmányok Heves megye történetéből* sorozat 5. kötete történeti-társadalmi vonatkozásai mellett a kulturális élet néhány kérdését is érinti, s könyv- és sajtótörténeti érdekű ismereteket is tartalmaz. A szerző már előző könyvében is (*Uchodźcy polscy*

na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej. Warszawa 1980, 284–310) teret szentelt a lengyel menekültek magyarországi művelődési viszonyainak; külön fejezetben foglalkozott az itteni lengyel sajtó (Polska prasa na Węgrzech) problémáival. Utalt lengyel szerzők sajtótörténeti jellegű írásaira is, pl. A. Antoniewicz: *Uchodźcza prasa na Węgrzech, 1939–1944.* Rocznik Historii Czesopismienictwa Polskiego t. XIV, nr 2–3, 294–300; D. Jakubiec: *Wydawnictwa periodyczne uchodźców polskich na Węgrzech.* Zeszyty Prasoznawcze 1971, nr 3, 37; vagy olyan könyvtörténeti érdekességű cikkekre, mint K. Chmiela: *Nasza książka w obozie . . .* tábori beszámolója a negyvenes évek elejéről.

A Heves megyei zónába, ahol mintegy kétezer menekült élt, eljutottak a magyarországi lengyel sajtótermékek, időszakos kiadványok, kalendáriumok, könyvmatóságok, s olyan irodalmi könyvek, amelyek az itteni lengyel emigráns írók, költők, műfordítók írásait tartalmazták. A legtöbb lengyel táborban időszakos kiadványokat s tábori lapokat jelentettek meg; Egerben például a *Groniec Obozu*, Selypen a *Jednodniówka Obozu w Selypu*, majd a *Jednodniówka obozu w Selypu-Jolswa* c. könyvmatóságos technikával előállított lapok jelentek meg. De eljutottak a Magyarországon kiadott *Wieści Polskie* vagy a *Materialy Obozowe* c. lapok is. Imeretes, hogy a megszállás nehéz esztendeiben Európa-szerte terjedőben volt a lengyel nyelvű sajtó és illegális könyvkiadás, különösen szovjet, francia, angol, olasz területeken. Ebbe a nemzetközi hálózatba tartozik a magyarországi lengyel sajtó és könyv története is. A nyomtatványokat számontartja a budapesti Intyutut Polski hiteles dokumentációs kötete: *A magyar–lengyel kapcsolatok könyvészete, 1938–1945.* Bp. 1948 és a *Bibliografia poloników węgierskich 1939–1945.* Warszawa 1958 c. lengyel szerkesztésű összeállítás is. Az említett könyvkiadási tevékenységről megemlékezik a mintegy évtizede megjelent művelődéstörténeti érdekű összefoglalás (St. PAZYRA: *Z dziejów książki polskiej w czasie drugiej wojny światowej.* Warszawa 1970) európai kitekintésében, ahol a 9. fejezetben elismeréssel szól a magyarországi lengyel nyelvű sajtóról és könyvkiadásról. Az antifasiszta szolidaritás jegyében létrejött együttműködés láncolatán keresztül számos példány jutott belőlük más országokban élő emigránsoknak is. Lagzi István könyvében s korábbi közleményeiben — más fontos összefüggések mellett — számos ismereteket közöl ebben a nemzetközivé szélesült témakörben.

HOPP LAJOS

Népzenei állományjegyzék. Állami Gorkij Könyvtár kotta- és hanglemeztára. Összeállította ERDÉLYI Frigyesné. Bp. 1982. 115 l.

Az Állami Gorkij Könyvtár zene- és hanglemeztára gyűjtőkori szinten foglalkozik a zenei folklórra vonatkozó anyagok — nyomtatott könyv, kotta és hangzó dokumentum (hanglemez) — gyarapításával és feltáráásával. Ez utóbbi igényből született meg 515 tételt tartalmazó népzenei állományjegyzékük, melyben Közép-Kelet-Európa zenei folklórja kiemelt helyet kapott. A népzene-tudomány gyakorlatát, illetve a RILM szerkesztési elveit követve a jegyzékben szereplő anyag elrendezésénél földrajzi-népi szempontokat érvényesítettek elsősorban.

Ennek megfelelően általános részre, magyar népzeneire, közép-kelet-európai népek zenéjére, egyéb európai népek zenéjére, végül Európán kívüli népzeneire tagolódik a kötet.

Az általános rész igen sovány, mindössze két tétel. A magyar népzene felőlelő második fejezet — ez természetesen is — a leghosszabb. Tudjuk, hogy a Gorkij Könyvtár viszonylag fiatal intézmény, mégis úgy véljük, hogy a régebbi, sokszor alapvető kézikönyvek és gyűjtemények megszereshetők lennének tudatos állománygyarapítással. Nem egészen értjük, hogy egyes könyvek kiadási helye nem, vagy csak kérdőjelesen szerepel (33., 35., 123., tétel), másoknál a kiadás éve hiányzik (14., 107.). Kis utánjárással ezek az adatok megszereshetők lettek volna. Igen sok külföldi lemez kiadási éve hiányzik. Ezt még valahogy megbocsátanók, hiszen a bukaresti Electrecord, a tallini Melodia, a szófiai Balkanton, a moszkvai Melodia, a helsinki Scandia, a berlini Eterna (és sorolhatnám még hosszan) hanglezgyártó vállalatoktól nehezen szereshetők be ezek az adatok. A magyar Hungaroton és Qualiton esetében ez már érthetetlen, hiszen az újdonságjegyzékekből (*Könyvvilág, Új Hanglemek, Magyar Nemzeti Bibliográfia* Zeneművek Bibliográfiája) ez könnyen megállapítható lett volna. Végső soron a gyártó cég bizonyára feljegyzéseit is rendelkezésére bocsátotta volna az összeállítónak, ha feldolgozásának célját közli velük. Ez — a megrendelések miatt — nekik is érdekük. Nem kis százalékról van szó. Mi 49 olyan esetet számoltunk össze, amikor szöveget zárójelben csak ennyi áll [19?], ami esetünkben egyenlő a semmivel. Ez a bemutatott lemeznek több mint a fele. Szinte azt lehet mondani, hogy az utóbbi két-három évet leszámítva sehol sem tartalmazza a kiadvány a lemezek

gyártásának évét. Márpedig ezek megszerzése és közlése a magyar könyvtárosok feladata.

Megfontolandónak tartjuk, hogy a *Magyar Népzene Tára* 6 kötetét vajon kell-e külön-külön (40., 56., 65., 66., 89., 96., 105.), majd együtt (79.) is szerepeltetni. A Bartók Béla gyűjtötte és részben feldolgozta tót népdaloknak inkább a szláv népek zenéjénél lenne a helyük. Az Európán kívüli műzene nem illik ugyan az összeállításba, közlése azonban mégsem volt felesleges. Egyrészt, mert ezekből az országokból (Afganisztán, Azerbajdzsán, Etiópia, Grúzia, Irán, Kambodzsán, Laosz, Libanon, Malázia, Marokkó, Pakisztán, Tibet, Tunézia, Vietnam) még helyi és személyes kereséssel is alig lehet lemezt szerezni; másrészt, mert talán az UNESCO-ban tudatosodik az a felismerés, hogy az általuk szerkesztett — különben dicséretes — sorozat (*Musical anthology of the Orient*) mennyire hiányos. Szomorú, hogy egyes távol-keleti országokban (Korea, Vietnam) nincsenek is népzenei lemezek, és csupán a népzeneire épülő, a forradalmat és a munkát dicsőró műdalokból nehezen állapítható meg az ősi dallamvilág.

Fájlaljuk, hogy a bennünket közelebről érintő erdélyi magyar anyag igen gyér. A bővebben termő jugoszláviai gyűjtemények csak részben enyhítik ezt a hiányérzetünket. Kevés az észt, lett, litván, finn, komi, mari és mordvin anyag is. Az Erdélyi Frigyesné által összeállított állományjegyzék — a közvetlen haszon: az Állami Gorkij Könyvtár kotta- és hanglemeztárának jobb megszerésén túl — bizonyára a beszerzések arányának jobb elosztását is elősegíti.

KŐHEGYI MIHÁLY

A Valóság repertórium. Hírlapkiadó Vállalat, Bp. 1982. 284 l.

A repertórium összeállítója, Meggyesi János rövid előszavában szerényen „elég széles olvasókör”-ről, a folyóirat „fontos tematikájá”-ról beszél. Az 1958-ban 5 000 példányban, kéthavonként megjelenő kiadványból 1964-től 1978-ra 16 500-as példányszámot elért havi folyóirat lett, s ez a szám azóta is növekedett. Az egyik legnépszerűbb társadalomtudományi lap a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata, a 14 tagból álló szerkesztő bizottságnak, illetve szerkesztőségnek indulásától szerkesztője, tizenkét éve pedig főszerkesztője Kőrösi József. A hosszú ideig — néhány hasonló témakörű, negyedéves laptárs megindulásáig — egyedülálló

szerepkörű, a hazai folyóiratstruktúrában ma is rangos, vezető helyet elfoglaló tudományos fórum 21 évfolyamát dolgozza fel a repertórium. 6796 tételt sorol fel, ez a szám nem tartalmazza a többnyire kortárs művészekről (pl. Bálint Endre, Fekete Tamás, Hornyánszky Gyula, Kondor Béla, Móser Zoltán, Vajda Lajos) közölt illusztrációkat.

Az adatok négy nagyobb egységbe rendeződnek: cikkek-tanulmányok, egyéb írások és közlemények, könyvismertetések, valamint sajtószemle alcímek alatt szerzői betűrendben követik egymást az egyes tételek. A csupa nagybetűvel kiemelt szerzők túlságosan szűkszavú vagy általános című, esetleg cím nélkül megjelent írásait zárójellel téma megjelölés teszi pontosabbá. A sokszor vitát kiváltó írások után a szerkesztő egy tételen belül közli a hozzászólásokat, válaszokat. A hozzászólók írása külön tételként is szerepel a betűrend megfelelő helyén, de a vitatott tanulmány alatt is megtalálható a pontos címlírás, s természetesen a névmutató alapján is rögtön megtalálhatjuk az ilyen, több helyre is beosztott munkákat.

Mint minden repertóriumot, ezt is hosszan lehet böngészni, különböző szempontok alapján keresgélve benne. Az egyik legtermékenyebb köztük az, hogy volt-e visszhangja egy-egy írásnak, s ha igen, kik voltak a szerzők, hány hozzászólás érkezett az egyes tanulmányokhoz. (Például Czeizel Endre interjúja, a fiatal prózaírókról indított eszmecsere, a történettudományi tárgyú munkák, a népesedési, az egészségügyi, az építészeti viták sok szerzőt indítottak vélemény-nyilvánításra.) A repertórium feltünteti az egyes cikkek végén lévő bibliográfia oldalszámát is, ez az egy-egy téma iránt érdeklődőknek további segítséget jelent.

A Könyvekről című fejezetben mind az ismertetett művek, mind a recenziók szerzői szerint visszakereshetők az adatok, amit már csak azért is érdemes megemlíteni, mert így az ismertetett könyvek pontos címről és megjelenési évéről mindig tájékozódhatunk (ezt nem minden repertórium készítője vállalja). Azt is figyelemmel kísérhetjük, hogy melyek azok a könyvek, amelyekre azonnal, egyidejűleg reagált a kritika, s melyek azok, amelyekről csak több éves késéssel jelent meg ismertetés. Ha ezt a rovatot figyelmesen végigolvassuk, az elmúlt 21 év fontos és érdekes magyar és (közülük azóta számos magyarra fordított) idegen nyelvű társadalomtudományi, történettudományi, irodalomtudományi, gazdasági, politikai könyveinek listáját tanulmányozhatjuk. Az olvasók megbíznak a szerkesztőség ítéletében, hogy lehetőleg

a legtöbb új információt, legjobb módszereket nyújtó tudományos műveket ajánlják figyelmükbe. (Természetesen a Valóság Szemle-rovatának terjedelme lehetetlenné tette, hogy az elmúlt két évtized minden fontos, s a folyóirat profiljába tartozó könyvről recenzió jelenhessen meg. Éppen ezért nagy kíváncsisággal lapozgatjuk ezeket az oldalakat: benne van-e ez vagy az az általunk fontosnak ítélt tanulmánykötet az ismertetett könyvek között vagy sem?) Elsősorban a szociológiai, történelmi, tudománysszervezési, demográfiai és közgazdasági művek dominálnak, a sajtótörténet, könyvtartudomány, néhány enciklopédia, kézikönyv és sorozat hiányzik. De az irodalomtudomány számos jeles alkotását ismertette a folyóirat, csak néhány példa ezek közül: az Izmusok sorozat, a romániai magyar irodalmat összefoglaló mű, szociográfiai gyűjtemények, Caudwell irodalomelmélete, Komlós Aladár munkái, Király István Ady-monográfiája, Nagy Miklós Jókai-könyve, A cenzúra árnyékában című dokumentumkötet, helytörténeti kiadványok, a Mozgó Világ első füzete és még nagyon sok hasonló kiadvány címét olvashatjuk a változatos témakörű könyvrecenziók között. Valamennyi tudományág fejlődését, szemléterősségét, a külföldi kutatásokkal való lépéstartását reprezentálja a Szemle-rovat gondos szerkesztése. Tudománytörténetesek számára már a repertórium alapos áttanulmányozása is számos termékeny szempontot kínál a korszak megközelítésére, értékelésére, folyamatok kitapintására.

A külföldi folyóiratokból kiemelt és ismertetett tanulmányok jegyzéke szintén érdekes képet nyújt: segít feltérképezni azokat a hatásokat, témaköröket, amelyek a magyar kutatásokra is jelentős befolyással lehetnek vagy voltak is. Széles körű, szinte valamennyi nyelvterületet felölelő folyóiratirodalomból válogattak a Valóság munkatársai, a *Les Temps Modernes*, *Voproszi literaturi*, *Spiegel*, *Rinascita*, *New York Times*, *Encounter* mellett több tucatnyi külföldi lap közleményeire hívták fel az érdeklődők figyelmét. A témakörök közül a kiemelkedően bőséges gazdasági jellegűek mellett az oktatásügyi, szociológiai és a pszichológiai tanulmányok szerepelnek nagy számban. A magyar könyvkiadás is támaszkodhatott a Valóság által ajánlott idegen nyelvű könyvek és folyóiratok ismertetéseire – legalábbis jó néhány azóta lefordított mű alapján erre is következtethetünk.

A repertórium tételeinek több mint kétharmada könyv- és folyóiratcikkesmertetés. E rovatok akár futó, akár alapos áttanulmányozása meggyőz arról, hogy

rendkívül színvonalasan szerkesztett, sokoldalú tudományos folyóirat anyagát tárta fel a gyűjtemény. A többi repertóriumhoz hasonlóan ez is jó segédeszköze lesz a kutatásnak, s a beléje fektetett áldozatos munkára hálásan gondolnak majd használói.

R. TAKÁCS OLGA

Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1982. KLTE Könyvtára, Régi Tiszántúli Könyvtárak 2. 137 l.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár régi tiszántúli könyvtárakat bemutató sorozatának második köteteként látott napvilágot Ojtozi Eszter szláv filológiai szakreferens munkája, mely az egykori máriapócsi bazilita könyvtár fellelhető anyagának feldolgozását adja. Kis kitérével érdemes megemlíteni, hogy Hodinka Antalnak a munkácsi gör. kat. püspökség történetéről írott nagy monográfiájában már a század elején találkozunk figyelmeztető megjegyzésekkel, melyek fölhívják figyelmünket arra, hogy a Magyarországon fellelhető egyházi szláv nyelvű liturgikus könyvanyag a magyar kultúra integráns része, és az ezekről való gondoskodás valamikor kutatóinknak komoly feladata lesz, hiszen ismeretük és feldolgozásuk nélkül a történeti Magyarország népeiről és nemzetiségeiről — azok kulturájáról alkotott képünk — hiányos marad. Hodinka így ír: . . . „Meggyőződésem és hitem szerint ezeknek a kéziratoknak a tanulmányozása és nyelvészeti szempontból való értékelése a szláv nyelvészet feladata ugyan, de, ha a magyar tudományra tartozik a hazánkban létrejött idegen nyelvű szellemi termékeket is, nem csak kizárólag a magyarokat gyűjteni, akkor tagadhatatlanul és vitathatatlanul a magyar tudományra s első sorban szlavistáinkra vár ezeknek a szláv kéziratoknak, kéziratossá szerkesztett könyveknek is a tudományos világ számára való feldolgozása, vagy legalábbis az, hogy a tudós körök figyelmét felhívja rájuk, mint a hogy történelmi társulatunk sárosi kirándulásán a könyvtári bizottság előadója tette is. Mert ha kutatjuk és tanulmány tárgyává tesszük a hazai latin egyházi könyveket, egy breviáriumot, hymniáriumot stb. azok provenienziáját stb. akkor éppúgy tanulmányozhatjuk, sőt tanulmányoznunk kell a hazai szláv nyelvű szerkönyveket is, akár voltak azok itt írva, akár csak használva, sőt az is csak a magyar tudomány dicsősége, ha teljesen idegen

kézíratra tudja a tudományos világ figyelmét felhívni.” . . .

Ojtozi Eszter jelen írása hosszú évek gyűjtő és feltáró munkájának gyümölcse. Úgy tűnik, Hodinkának a század elején megfogalmazott kívánsága végre megtalálta azt a nagy felkészültségű kutatót, akinek fáradhatatlan könyvtárrekonstrukciós munkájaként újra előttünk állhat a Trianon utáni Magyarország legjelentősebb görög katolikus kultuszhelyének — a pócsi bazilita kolostornak — könyvbéli öröksége. Ennek föltárása és földolgozása messze túl mutat az egyszerű könyvészeti problémákon, mivel a föltárt könyvanyag tökéletes és plasztikus keresztmetszetét adja a hazai görögkatolikuság oly sok kulturális eredőt magábaolvasztó örökségének.

Ojtozi Eszter munkája mindenekelőtt a magyar könyvészeti muzeológia egyik legszebb példája, hiszen dolgozata nem születhetett volna meg anélkül, hogy több mint egy évtized szívos és kitartó kutatómunkája árán ne rekonstruált volna az egykor együtt levő, majd a szekularizáció során szerencsétlenül szétszórt könyvanyagot. A pócsi bazilita könyvtár anyagához kötődő feltáró munkának vannak előzményei: elsősorban Gottesmann Dóra 1962-ben közreadott két munkája, mely a debreceni és sárospataki református kollégiumok, valamint a Debreceni Egyetemi Könyvtár szláv könyvanyagával foglalkozik.

Ojtozi Eszter possessori és marginális bejegyzések után kutatva került kapcsolatba a máriapócsi provenienziájú könyvekkel. Kutatómunkája során — és különösen húsz könyvben talált azonos possessori bejegyzés során — elhatározta a teljes könyvtár rekonstrukciói elkészítését. Munkájában részletesen beszámol a szekularizált könyvtár anyagának hányatott sorsáról, és az egyes kötetek visszاسzerzésének, ill. az eredeti kollektcióba való visszaállításának sokszor regényes fordulatairól.

Mint említettük a pócsi könyvtár a Magyarországon talán legkevésbé ismert és számon tartott kulturális réteg — ha úgy tetszik szakrális szubkultúra — a görög katolikuság egyik legtekesebb hagyatéka. A könyvek — használatukat tekintve — leginkább két helyen fungáltak: a kegytemplom kliroszaiban (kántorpadjaiban), valamint a szerzetesek számára hozzáférhető — egyben a monostori stúdióink helyszínéül is szolgáló — könyvtárban. A szerző részletesen felsorolja a szabolcsi bizánci szertartású monostor könyvtárának beszerzési lehetőségeit. Ezen keresztül igen szemléletes képet ad arról, hogy ez a heterodox környezetben élő közösség mi módon integrálta magába a század keleti

és nyugati teológiai munkáit, melyeknek provenienciája a leMBERGI nagy hírű — és az orthodoxok körében is hatalmas szerepet betöltő „Bratsztvo” — kiadványaitól a nagyszombati nyomda uniós propagandanyomatványain keresztül a bécsi Kurzböck-féle nyomda cenzúrázott unitus kiadványaiig terjed. Képet ad arról is, hogyan gyarapodhatott egy — a magas szerzetesi kultúra periferiáján élő — szerzetesi közösség könyvtára. Bemutatja a gyarapodás egykori lehetőségeit: vándor-kereskedők, adományozók könyvtárgyarápító tevékenységét, valamint a harmadik lehetőséget, az öröklést. Ismerteti a kolostori könyvhasználat egykori gyakorlatát, részletes feldolgozást ad a könyvvállomány statisztikai megoszlásáról.

Ojtozi Eszter munkája nem csupán azáltal kiváló és hasznosan forgatható könyv, hogy a ma már nem létező pócsi könyvtár rekonstrukcióján keresztül szemléletesen megjeleníti egy bazilita monostor egykori kulturális világát, hanem ezáltal eddig páratlan kísérletet tesz arra, hogy az egyedül keresztül a többi — ma már nem működő — objektum, mint a kisberezsnai, krasznibródi, miszticzei, bukóczehegyi, husztboronyai, bikszádi görög katolikus szerzetesházak részben történeti, részben egyháztörténeti okokból való megszűnése után képet alkothassunk azok egykori létezéséről.

Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy hasonló vizsgálat napjainkban csupán a Munkács-csernekhegyi Szent Miklósról nevezett, a reunió után pravoszláv apácaközostorként működő objektum esetében volna lehetséges.

A szerző a fent leírtakon kívül foglalkozik az egykori könyvtár nyilvántartási rendszerével, a könyvkölcsönzés módjaival, a köttetés lehetőségeivel, és úgyszólván minden a könyv életével és használatával kapcsolatos problémával. Konzekvenciát von le az egykori possessorok etnikai hovatartozásáról, ezen belül világosan feltárja teológiai, etnikai és nyelvi szinkretizmusukat, sőt, megállapítja, hogy a könyvtárat használók közössége mintegy konzervként ötvözte magába Kelet-Magyarország különböző népeinek kultúráját. Megállapítja, hogy a marginális bejegyzések nyelve többségében makarónikus. Ez a pejoratív jelző egyben következtetni enged arra, hogy a fogalom nem csupán a nyelvre, de kultúrára is világképre is jellemző. Mindezek a megállapítások rendkívül jól használhatóak akkor, amikor egy rendkívül nehéz identifikációs probléma: a magyar görög katolikuság lényegének meghatározásáról van szó. A szívós munkával feltárt és rekonstruált bazilita könyvtár anyaga

mintegy keresztmetszetét adja annak a sajátos, semmihez nem hasonlítható hibrid kulturális konglomerátumnak, amelyet századokon keresztül a közép-európai unitus egyházak testesítettek meg. A se Kelethez, se Nyugathoz nem tartozás, illetve mindkét orientációnak más-más súllyal való adaptálása ennek a sajátos egyházi és kulturális képződménynek a legfontosabb jellemzője. Mindezek pozitívan és negatívan is értékelhetők. A szinkretizmus jelenthet egyfajta nyitottságot is. Mindazonáltal a magyar görög katolikuságról az utóbbi időben autentikus forrásokból elhangzó vélemények árnyaltabbá tételére is alkalmas ez a munka.

Ojtozi Eszter azon túl, hogy munkájában tökéletesen elvégez egy könyvtár rekonstrukciót hatalmas jegyzetapparátusával, széles körű nemzetközi kitekintéseivel, általános és részletes megállapításával kézikönyvet ad kezünkbe! Olyan hiányt pótol a magyar könyvészetben, mely idestova lelkiismereti problémává vált. Könyvében a technikai lehetőségekhez mérten szép és jól használható illusztrációs anyagot mutat be részint possessori bejegyzésekről, részint művészettörténeti szempontból is figyelemreméltó könyvgrafikai anyag (címlapok, illusztrációk), részint a könyvek tárolásának helyére vonatkozó alaprajzi sémák közlésével.

A szerző a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye illetékeseinek segítségével napjainkban is folytatja a diaszpórában levő parochiális liturgikus könyvanyag tervszerű felgyűjtését és ennek tudományos feldolgozását. Ennek a mind ez ideig senki által el nem végzett munkának még ma is hatalmas látványai vannak. Az ország keleti területeinek eldugott parochiáin ugyanis nem csupán ukrán és orosz redakciójú könyvek találhatók, hanem főleg a szabolcsi részeken viszonylag nagy cirillbetűs régi román liturgikus könyvanyag lelhető fel. Miután a mai magyar görög katolikuság kulturális hagyatékában elsősorban az egyházi szláv és a román komponens a legszámottevőbb, reméljük, idővel ez utóbbi számbavétele is sorra kerül.

Ojtozi Eszter könyvét használatra forgathatja a hazai kárpátukrán diaszpóra kérdésével foglalkozó néprajzkutató, az interetnikus kapcsolatokat vizsgáló történész, a Duna-melléki metabizánci művészet stílusproblémát vizsgáló művészettörténész, és mindenki, aki gazdagabban és árnyaltabban akarja látni a történeti Magyarországon egymásba fonódó, egymást átszövő és átható tárgyi és szellemi kultúráját.

KÁRPÁTI LÁSZLO

A Pécsi Egyházmegye schematizmusa.
Szerk.: CSIGI Imre és KNEIP István. Pécs,
1981. 319 l., 1 térkép.

A csekély példányszámú schematizmus 1981-es impresszummal 1982-ben jelent meg. Örvedetes jelenség, ha egy schematizmusban nemcsak a legszükségesebb adatokat találjuk az illető egyházmegyére vonatkozóan, hanem terjedelmes, mégpedig a kiadvány felét kitevő részt olvashatunk a dioecesis Quinqueecclesiensis történetéről is. A századeleji schematizmusok e szép szokása — úgy tűnik — az elmúlt évtizedben éledt újra. Hadd említsük példaként — egyben elismeréssel is — az 1970-es váci almanachot, vagy a kétszáz éves szombat-helyi egyházmegye emlékkönyvét 1977-ből és a kitűnő székesfehérvári jubileumi névtárat szintén ebből az évből.

A pécsi schematizmus első része tartalmazza *Történeti visszapillantás* címen a történeti vonatkozású dolgozatokat. A cím helyesen fedi a tárgyat, azaz nem rendszeres egyházmegye-történetről van itt szó, hanem a köztörténet fő mozzanatai szolgálnak alapul az egyházmegye történelmének vázolására. A tanulmányokat az *Egyházmegyei Történeti Munkaközösség* jeles tagjai készítették. Nagy idő telt már el Josephus Koller hatalmas munkájának (*Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. Tom. I—VII. Posonii et Pestini 1782—1812.) megjelenése óta, ami eleve indokoltá teszi lassan az egyházmegye új — a történettudomány és segédtudományai modern módszereinek és segédleteinek bevonásával — történetének megírását. Ez az érzésünk egyrészt a dolgozatok témaválasztásából — erőnyeiket és hibáikat is mérlegelve — adódik, másrészt a munka folyamán felhasznált irodalomból, különös tekintettel az alapos forráshasználatra.

Még egy előljáró megjegyzés: a pécsi schematizmus csupán a történettudomány szempontjai szerint vizsgáljuk, tehát teológiai és egyéb aspektusok elmaradnak. Azt sem szabad feleldni továbbá, hogy a teljes schematizmus történeti részével együtt elsősorban az egyházmegyei papság tájékoztatására készült. A schematizmus második része a műfaj szokásai szerint adattárakat és különféle mutatókat tartalmaz, melyek közül ki kell emelni az egyes helységekhez fűzött rövid és hasznos helytörténeti jegyzeteket.

Érdeemes szemügyre venni a *Történeti visszapillantást* a tartalomjegyzékben: 1. Horváth J. Gyula: A pécsi egyházmegye kezdetei (11—51.); 2. Timár György: Pécs Károly Róbert-kori püspökei (52—66.); 3. Fricsy Adám: Egyházmegyénk a hódoltság alatt (67—100.); 4. Várnagy

Antal: A németiség története egyházmegyénkben (101—127.); 5. Boros Gyevi László: A pécsi egyházmegye horvátjai a 17. század végéig (128—151.); a visszapillantást természetesen a pécsi püspökök névsora zárja (152—154.).

A pécsi egyházmegye kezdeteinek leírását ígérő dolgozat tartalmában sajnos nem követi szorosan a címet, inkább általános történelmi adatokat közöl, amelyeknek összefüggése Péccsel több esetben nagyon távoli vagy nem világos. A latin és görög egyházi hatások elemzésénél biztosan segíttet volna a szakirodalom szélesebb körének bevonása, túlmenve Györffy György alapvető munkáin és a Szent István Emlékkönyv néhány cikkén. Az egyes egyházak titulusainak, ill. patrocíniumainak hiányos ismertségére utal a szerző (15.): ez sajnos nemcsak az általa vizsgált területen van így, hanem országszerte az elhanyagolt témák közé tartozik — érdemtelenül. A szerző e megjegyzéséből szeretnénk joggal remélni, hogy a Pécsett munkálkodók folyamatos és rendszeres kutatása majd erre is kiterjed. A Bonipert és Fulbert közötti levélváltásról különösen Priscianusra vonatkozóan hiányolható Mezey László könyvének idevágó része (*Deáktség és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Bp. 1979. 105. skk.). Priscianusról jellemzőbbnek véljük, hogy a VI. század elején Bizáncban tanította a latin nyelvet görögöknek, mint hogy „caesarei tudós” (33.) volt. Teljesen hiányzik a pálosok említése, bár ez a téma meghaladná az egyházmegyei kereteket, azonban kezdeteikről, melyek részben Pécs környékére tehetők, mindenképpen meg kellett volna emlékezni: esetleg pusztán a jegyzetekben némi szakirodalmi utalással.

A Károly Róbert kori püspökökről bőven kapunk adatokat; példás az okleveles anyagra és a forrásokra való hivatkozás, a fejezet végére azonban egy összefoglalás és értékelés kívánkozott volna. (Gentilis bíboros ürügyen ismét említhetnénk a pálosokat...)

A hódoltság korának ismertetésénél már bővebben értesülünk a szerzetesrendekről, köztük a pálosokról. A szerző itt helyesen emelte ki, hogy e korszak megítélésénél milyen döntő szerepet játszik a magyar birtokosok felfogása, miszerint a török uralmat ideiglenesnek tekintették s jogaikról a hódoltsági részeken nem mondtak le (91., 98.). A pécsi káptalan török előli meneküléséhez érdekes adalékot szolgáltat Mezey László cikke: *Janus Pannonius XVI. századi utóéletéről* (in: Janus Pannonius. Tanulmányok. Szerk.: Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp. 1975. Memoria

saeculorum Hungariae 2., 523–533., különösen 529.). A némettség és a horvátok történetéről írt dolgozatok sok értékes és megfontolásra érdemes adatot tartalmaznak, melyek nagyobb lélegzetű és alaposabb kifejtést igényelnek majd a jövőben.

A schematizmus feltétlen érdemének tartjuk — és így egyfajta tekintetben úttörő vállalkozás is —, hogy nem az egyes püspökök tevékenysége szerint halad a kérdések tárgyalásában, hanem átfogó jellegű tanulmányokban — helyenként szintetikusan — törekszenek egységes képet rajzolni egy olyan nagyon is összetett és bonyolult kérdéskörrel, mint egy egyházmegye történetének alakulása. Ne legyünk türelmetlenek: sok apró részlet meg gondos feltáró munkával kell felszínre hozni — nemcsak Pécsen! Vagyis a történelmi ismeretek mozaikjaiból tökéletes segédesszközöket kell létrehozni, hogy egykor sikerrel lehessen megírni a szellemiség, a lelkeség fejlődésének helyi történetét is!

Befejezésül néhány „addenda et corrigenda”: szerkesztés szempontjából kifogásolható a jegyzetelés egymástól nagyon elütő volta, mely egyenlenséget eredményez. Egy történeti térkép hasznosan egészítette volna ki a tanulmányokat. A jelenlegi térképen feltüntetett „Zágrebi (sic!) egyházmegye” és „Djakovoi (sic!) ...” helyett szívesebben olvastunk volna zágrábi egyházmegyét és diakóvárit ... Koller általunk is idézett nélkülözhetetlen művét többféleképpen olvashatjuk: kár. A 154. oldalon „Mária Cell” talán lehetne Mariazell; a 132. oldalon „Cranach Lukács” inkább Lucas Cranach, általában az idegen nevek átírásában — tudományos igényű mű esetében mindenképpen — a név eredeti nyelvén való írásmódját tartanánk követendőnek.

SARBAK GÁBOR

Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Zusammengestellt von Egon MARÓTI. Acta Antiqua et Archaeologica XXII. Szeged 1980, 45 l.

Közismert az ókortudományi kutatások világméretű térhódítása, gazdagodása. A tény önmagában véve igen örvendetes, azonban a publikációk már-már áttekinthetetlen — s főleg egészében sehol sem hozzáférhető — bősége roppant nehézségek elé állítja a legmódszeresebben dolgozó, a legtapasztaltabb szakembert is. Ezen a problémán kívánnak segíteni az utóbbi években mind nagyobb számban megjelenő, kisebb-nagyobb területeket áttekintő speciális bibliográfiák. Az ilyenek elkészí-

tése mindenképpen örvendetes és dicséretes teljesítmény, különösen, ha az ókorban oly sokrétű jelentőségre szert tett és ma is közérdeklődésre számot tartó kérdéskör megközelítését mozdítják elő, mint amilyen az antik sport és versenyzjátékok területe is.

A kis kötet 767 tételt dolgoz fel, az alábbi csoportosításban: Bevezetés. Rövidítésjegyzék. I. Sport és testnevelés. I. Összefoglalások. 2. Részletkérdések. 3. Gyakorló helyek és versenypályák. 4. Forráskiadványok, irodalom a sportra és testkultúrára vonatkozó antik nyilatkozatokhoz, a) gyűjteményes munkák; b) feliratok és papiruszok; c) auktorok; d) ábrázolások. II. Versenyeik. A) A pánhellén játékok. 1. Általában. 2. Olympia, a) összefoglalások; b) részletkérdések. 3. Pythia, Isthmia, Nemea. III. Versenyeik. B) Helyi rendezvények. 1. Görög. 2. Római. IV. Futásjátékok. 1. Általában. 2. Rövídítáv (Stadion, diaulos). 3. Hosszútáv (Dolichos, a marathóni futás problémája, „hémerodromion”). 4. Speciális futásjátékok (fáklyás, ill. fegyveres futás). V. A pentathlon. 1. Általában. 2. A távolugrás. 3. A diszkoszvetés. 4. A gerelyhajítás. VI. A küzdősportok. 1. Általában. 2. A birkózás. 3. Az ökölvívás. 4. A pankráció. VII. Lovas versenyeik. 1. A lófuttatás és a kocsiversenyeik. VIII. Különböző sportágak. 1. Az úszás és az evezés — 2. Az íjászat. 3. A labdajátékok. Szerzők névjegyzéke.

Az anyag elrendezése, a mű felépítése logikus, szakszerű, legfeljebb egy-két vonatkozásban tűnik problematikusnak. Így pl. a helyi versenyeik felosztása görög ill. római versenyekre nem egészen következetes; bár kétségtelen, hogy mind a terület, mind az eredet szerint való felosztás nehézségeket rejt magában, hiszen az egykor szabad, önálló hellén világ fokozatosan beolvadt az Imperium Romanum kereteibe, s a játékok eredete, jellege szerint való éles elkülönítés sem valószínűleg meggyőzően. A legcélravezetőbb talán az egyes lokális rendezvények szerint való — igaz, kissé aprólékos — tagolás lett volna: ezt egy későbbi, nagyobb anyagot feldolgozó 2. kiadás esetleg megvalósíthatja. — Korrigálandó lesz még: a 104-es tételnél az 1943-as évszám, ez helyesen 1893; a 197-es tételben elírás van, az un helyett az und kötőszó kell, továbbá a 337. tételben szereplő évszám az 1936 helyett az 1836 a helyes.

Az úttörő kezdeményezés és a színvonal érdemét természetesen nem esorbítják fenti megjegyzéseink, hiszen minden olyan munkával szemben, amely elsőként vállalkozik valamely feladat megoldására, fel lehet vetni korrekcióra, kiegészítésekre vonatkozó javaslatokat, azonban a lényeg-

ges szempont mindig az, hogy egy kiadvány milyen hiányt pótol, milyen szolgálatot tesz felhasználóinak.

HOFFMANN ZSUZSANNA

Benzing, Josef: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. 2. jav. és bőv. kiad. Wiesbaden 1982 Harrassowitz. XX, 565 lap, 1 tábla. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Bd. 12.)

Alig akad még egy olyan alapvető és annyit használt kézikönyv a régi nyomtatványokkal kapcsolatban, mint Josef Benzing összeállítása a német nyelvterület 16. és 17. századi nyomdászairól. 1963-ban jelentette ezt meg első alkalommal. A 16. századra vonatkozó adatok többsége tőle már korábban napvilágot látott, de a 17. századiak ekkor első ízben kerültek összefoglalásra. Hatalmas lépés volt ez előre a könyveket előállítók ezreinek szövevényében történő tájékozódásban, akik között bizony sokszor igen nehéz az eligazodás.

Ilyen előzmények után nem csodálható, hogy Benzing műve két évtized alatt teljességgel elfogyott. Az új kiadásra — szerencsés módon — nem változatlan lenyomat formájában, hanem az időközben történt új megállapítások bedolgozásával került sor. Benzing munkájának hatalmas értékét alkotja, hogy nyomdászokként a legfontosabb életrajzi és tevékenységükkel összefüggő adatok mellett a rájuk vonatkozó alapvető irodalmat is megadta. Ez utóbbinak az utolsó két évtized termésével történő kiegészítése fontos adaléka a második kiadásnak. (Kb. 85 százaléka az első kiadásnak — az előállítás költségeinek csökkentése végett — változatlan formában megmaradt, míg az új szövegrészek szedését ehhez hozzáfényképezték.)

Mintegy tucatnyi, nem önállóan bizonyult nyomdásznak törlesztésével szemben az új kiadásban 19 új név és 14 korábban nem szerepelt nyomdahely található. Az utóbbiak közül több Benzing gyűjtési szempontjának, vagyis az összefüggő német nyelvterületnek kibővített alkalmazásából származik, amelynek során — az első kiadástól eltérően — a mai Burgenlandot és Luxemburgot is bevette. Így most már Sopron-

keresztúr, Monyorókerék, Németújvár, Németlövő és Vimpác is bekerült az összeállításba. A közvetítő Benzing számára ezekben az esetekben Helmut W. Lang összeállítása volt a 15.—17. századi ausztriai nyomdahelyekről (vö. MKsz 1974. 204—205.).

Sajnálatos, hogy Benzing e monumentális lexikona második kiadásának ismertetése egyben a kiváló szerzőről történő megemlékezést is kell, hogy szolgálja. Josef Benzing ugyanis a most bemutatott, új kötetének mutatózása közben, 1981 májusában hunyt el 77 éves korában. Ezzel nem csupán a német nyomdásztörténet veszítette el koronázatlan, de egyértelműen elismert „pápáját”, de a könyvtörténettel foglalkozók kicsiny, ámbar nemzetközi csapata is kimagasló személyiségét gyászolja.

Jelen könyvismertetés szerzője abban a kitüntetésben részesült, hogy közel két évtizeden át viszonylag rendszeres kapcsolatban állhatott Benzinnel, amely a szakmai kapcsolaton túl is terjedt. Egy alkalommal Budapestre is ellátogatott. Ekkor mások is megcsodálhatták félelmetes tudását, amellyel a 16. század első évtizedeiben készült kiadványok nyomtatóit a betűtípusok és könyvdíszek alapján fejből meghatározta. Benzing a „pápa” azonban sohasem tartotta magát csalhatatlannak, jóllehet a problematikus kötet megtekintését követő rövid másodperceken belül már közölte is véleményét, amelyet azután a későbbi, sokszor igen hosszadalmas ellenőrzések — szinte kivétel nélkül — csupán megerősíteni tudtak.

Ő már sajnos nem tud további műveket alkotni, de az elkészültek is óriási segítséget és biztos támaszt jelentenek a korai századok nyomtatványaival foglalkozók számára. Hogy számos, további műve közül itt most csupán kettőt a legutóbb kiadottak közül említsünk: a 16. századi strassburgi nyomtatványok bibliográfiájának kiegészítése és Luthernek életében — többnyire nyomda megjelölése nélkül — megjelent műveit összefoglaló, kimagasló bibliográfiája. Ha mások és később már Benzing személyére nem emlékeznek, hiszen már nem is emlékezhetnek, művei bizonyosan még rendkívül hosszú ideig továbbélnek majd.

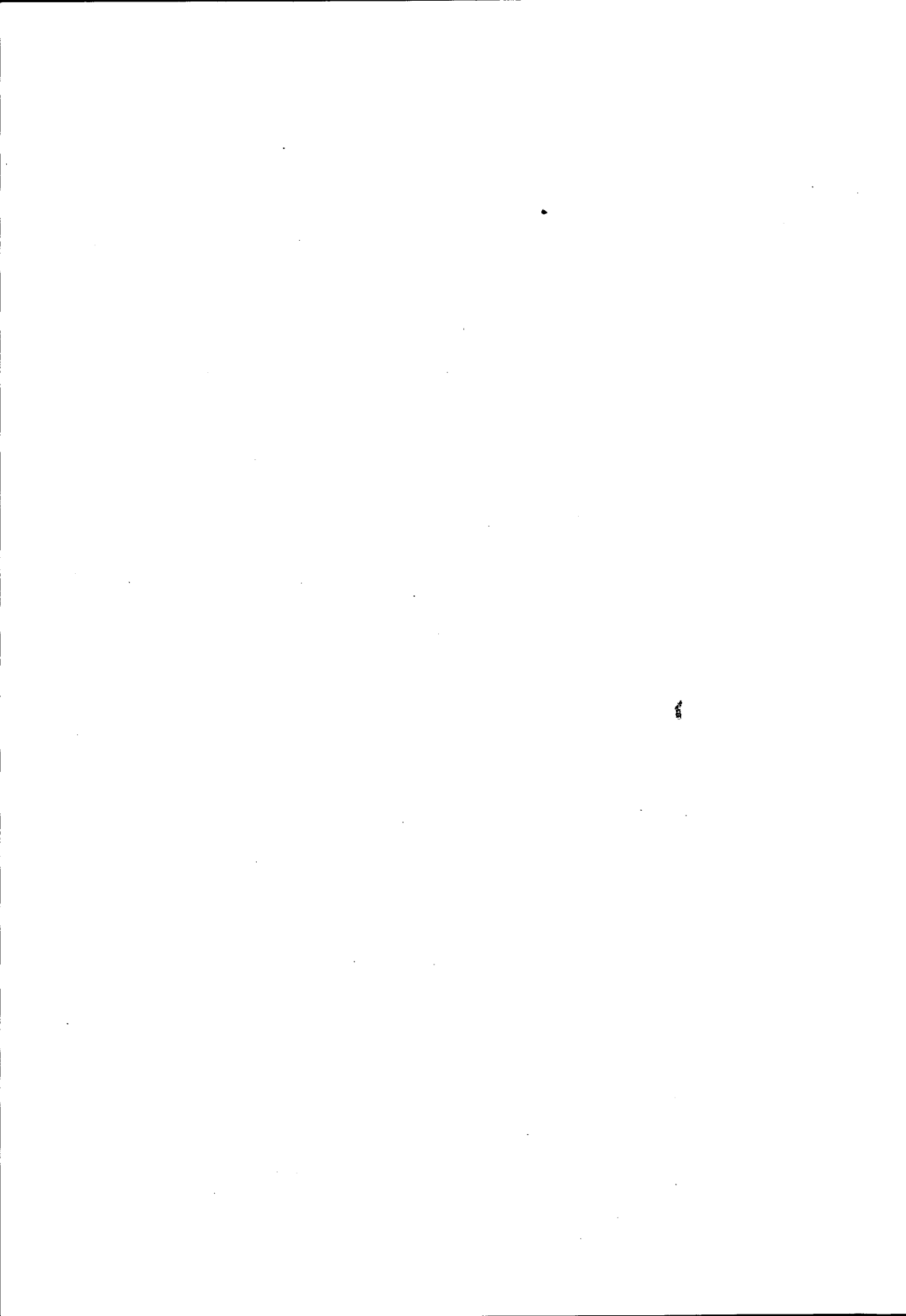
BORSA GEDEON

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat a nyomdába érkezett: 1988. X. 31. — Terjedelem: 14 (A/5) ív
84.12622, Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

TARTALOM

<i>Köpeczi Béla</i> : A századik évfolyam elé	1
<i>Holl Béla</i> : Egy ismeretlen középkori iskolakönyv és magyar verses nyelvemlék 1433-ból	3
<i>Borsa Gedeon</i> : A magyarországi parasztháborúról szóló német tudósítások kiadásai és azok nyomdászai	24
<i>Kókay György</i> : Az első magyarországi kölcsönkönyvtár (Olvasókabinét Pozsonyban 1782-ben)	34
<i>Fried István</i> : Egy lapszerkesztő arcképehez (Decsy Sámuel)	45
<i>Jónás Károly</i> : A Képviselőházi Könyvtár állományának alakulása a két háború között	60
<i>Lengyel András</i> : Juhász Gyula folyóirata, a Magyar Jövendő	75

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Veszprémy László</i> : Megjegyzések a Pray-kódex sacramentarium maiusának sanctoraléjához	87
<i>Lengyel Béla</i> : A grazi Egyetemi Könyvtár Chrysostomus-kódexéről	95
<i>Madás Edít</i> : Az Erdy-kódex perikóparendszerre és Guillermus Parisiensis posztillás könyve	99
<i>Gömöri György</i> : Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvében	105
<i>Soós István</i> : Adalékok Napóleon 1809. évi proclamációjának magyar fordításához	107
<i>Praznovszky Mihály</i> : Az első Nógrád megyei nyomda és Szerelmey Miklós kapcsolata	112
<i>Szelle Béla</i> : Iparos segédtek könyvtára 125 évvel ezelőtt (Adalékok a munkás könyvtárak kezdetéhez)	114

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Borsa Gedeon</i> : Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első kötetéhez. V.	119
<i>Varga András</i> : Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez	127

F I G Y E L Ő

<i>Havasi Zoltán</i> : Mátrai László (1909–1983)	130
A századik évfolyam	131
<i>Holl Béla</i> : Iványi Sándor (1916–1983)	133
<i>Haiman György</i> : Grúz szerző könyve Tótfalusi Kis Miklósról és a grúz nyomdászat kezdeteiről	134

S Z E M L E

Botka Ferenc—Vargha Kálmán: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész I. A–K. Bp. 1982. (<i>Németh S. Katalin</i>)	139
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Bp. 1981. (<i>Fülöp Géza</i>)	141
József Attila kéziratai és levelezése. (Katalógus). Bp. 1980. (<i>Marth Hildegard</i>)	144
Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century. Ed. R. Dán, A. Pirnát. Bp.—Leiden, 1982. (<i>Bucsay Mihály</i>)	146
Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. Bp. 1982. (<i>Barlay Ö. Szabolcs</i>)	149
Lagzi István: Lengyelek és franciák Heves megyében, 1939–1945. Eger, 1981. (<i>Hopp Lajos</i>)	150
Népzenei állományjegyzék. Az Állami Gorkij Könyvtár kotta- és hanglezetára. Bp. 1982. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	151
A Valóság repertórium. Bp. 1982. (<i>R. Takács Olga</i>)	151
Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1982. (<i>Kárpáti László</i>)	153
A Pécsi Egyházmegye schematizmusa. Bp. 1981. (<i>Sarbak Gábor</i>)	155
Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Szeged, 1980. (<i>Hoffmann Zsuzsanna</i>)	156
Benzing, Josef: Die Buchdrucke des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Wiesbaden, 1982. (<i>Borsa Gedeon</i>)	157

SOMMAIRE

<i>Köpeczi, Béla</i> : Préface à la 100 ^e année	1
<i>Holl, Béla</i> : Un monument inconnu de la langue hongroise	3
<i>Borsa, Gedeon</i> : Les éditions des relations allemandes sur la guerre des paysans de Hongrie et leurs imprimeurs	24
<i>Kókay, György</i> : Le premier cabinet de lecture en Hongrie	34
<i>Fried, István</i> : Au portrait d'un rédacteur de journal (Sámuel Deesy)	45
<i>Jónás, Károly</i> : L'accroissement du stock de la Bibliothèque du Parlement entre les deux guerres mondiales	60
<i>Lengyel, András</i> : La revue de Gyula Juhász, intitulée Magyar Jövendő (l'Avenir Hongrois)	75

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Veszprémy, László</i> : Observations au sanctorale du sacramentarium maius du codex Pray	87
<i>Lengyel, Béla</i> : Sur le codex Chrysostomus de la Bibliothèque de l'Université de Graz	95
<i>Madas, Edit</i> : Le système de péricope du codex Érdy et le livre de postilles de Guillelmus Parisiensis	99
<i>Gömöri, György</i> : Une note de Bálint Balassi dans le mémorial de Stephan Haymb	105
<i>Soós, István</i> : Contributions à la traduction hongroise de la proclamation de Napoléon en 1809	107
<i>Praznovszky, Miklós</i> : La première imprimerie au comitat Nógrád et Miklós Szeremley	112
<i>Szelle, Béla</i> : La bibliothèque des aides industriels il y a 125 ans (Contributions aux origines des bibliothèques ouvrières)	114

ANCIENS LIVRES HONGROIS

<i>Borsa, Gedeon</i> : Suppléments et corrections au premier volume des Anciens Imprimés de Hongrie, V ^e partie	119
<i>Varga, András</i> : Quelques données à l'histoire de la grammaire latine de Gergely Molnár	127

CHRONIQUE

<i>Havasi, Zoltán</i> : László Mátrai (1909—1983)	130
La centième année	131
<i>Holl, Béla</i> : Sándor Iványi (1916—1983)	133
<i>Haiman, György</i> : Le livre d'un auteur géorgien sur Miklós Tótfalusi Kis et les origines de l'imprimerie géorgienne	134

REVUE

La bibliographie de l'histoire de la littérature hongroise de 1905 à 1945. Partie des personnages. Vol. I. A—K. Bp. 1982. (<i>Németh S., Katalin</i>)	139
Annuaire de la Bibliothèque Nationale Széchényi, 1979. Bp. 1981. (<i>Fülöp, Géza</i>)	141
Les manuscrits et la correspondance d'Attila József. (Catalogue.) Bp. 1980. (<i>Marth, Hildegard</i>)	144
Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century. Ed. by R. Dán, A. Pirnát. Bp.—Leiden, 1982. (<i>Bucsay, Mihály</i>)	146
Balogh, Jolán: Varadinum. Le château fort de Várad. Bp. 1982. (<i>Barlay Ö., Szabolcs</i>)	149
Lagzi, István: Polonais et Français au comitat Heves, 1939—1945. — Eger, 1981. (<i>Hopp, Lajos</i>)	150
Un registre de la musique populaire hongroise. Le recueil de notes et de disques de la Bibliothèque Gorkij. Bp. 1982. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	151
Le répertoire de la revue Valóság (Réalité). Bp. 1982. (<i>R. Takács, Olga</i>)	151
Les livres en caractères cyrilliques des pères Basiliens de Máriapócs. Debrecen, 1982. (<i>Kárpáti, László</i>)	153
Le schématisme du diocèse de Pécs. 1981. (<i>Sarbak, Gábor</i>)	155
Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Szeged, 1980. (<i>Hoffmann, Zsuzsanna</i>)	156
Benzing, Josef: Die Buchdrucke des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Wiesbaden, 1982. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	157